

Державний вищий навчальний заклад
Запорізький національний університет
Міністерства освіти і науки України

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

*НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК
НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНИНИ*

Випуск 34

- Історія Запорозького козацтва, археологія, краєзнавство та етнографія
- Міжнаціональні відносини і новітня історія
- Філософія, соціологія, педагогіка і психологія

Запоріжжя

“Просвіта”

2015

УДК 940.2(477ю64):908(477.64):1:316
ББК ТЗ(4Укр-43п)+Т4(4Укр-4-Зп)
К 906

*Засновник видання – Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України*

Журнал засновано у 1994 році

*Збірник затверджений як фахове видання з філософії та історії
(Постанова президії ВАК України № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія 33 КВ №15437-4009 ПР від 19. 06. 2009
р.*

*Випуск №29 рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Запорізького національного університету, протокол № 5 від 23 грудня 2014 р.*

Редакційна колегія журналу:

Головний редактор – В. І. Воловик

Відповідальний секретар – В. П. Снежко

Члени редколегії: **Ф. Г. Турченко (заст. головного редактора), В. П. Бех,
Т. І. Бутченко, В. Г. Воронкова, О. Ф. Додонов, Р. О.
Додонов,
В. А. Жадько, О. М. Ігнатуша, С. Л. Катаєв, Л. Д. Кривега,
М. А. Лепський, С. Р. Лях, В. Ю. Мурзін, В. О. Таран,
Г. М. Тощев, М. О. Фролов, І. Г. Шавкун**

Редактори відділів:

*Історія запорозького козацтва, краєзнавство, археологія та етнографія – Г.
М. Тощев*

Міжнаціональні відносини і новітня історія – Ф. Г. Турченко

Філософія, соціологія, педагогіка і психологія – В. І. Воловик

Адреса редакції: 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66.

К 906 **Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник**
Нижняї **Надніпрянщини. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 34. – 178 с.**

ЗМІСТ

І РОЗДІЛ.ІСТОРІЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА, АРХЕОЛОГІЯ,
КРАЄЗНАВСТВО ТА ЕТНОГРАФІЯ

<i>Мурзін В.Ю., Шлайфер В.Г.</i> Ранньосарматські мечі з Музею історії зброї у м. Запоріжжі	7
<i>Шугалева И.М.</i> Роль мирской инициативы в деятельности прихода Филипповской церкви г. Александровска (XIX- начало XX вв.).....	14
<i>Тішин О.В.</i> Радянська історіографія нацистського окупаційного режиму на території південно- східних областей України.....	17
<i>Ігнатуша Г.О.</i> Олександр Воронин: формування особистості	23

ІІ РОЗДІЛ.МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Петков С.В.</i> «Приходите княжить и владеть нами»: к вопросу о геополитических процессах в Восточной Европе и международных связях между европейскими народами во II пол. IX в.	28
<i>Андреев В.М.</i> Невідома сторінка інтелектуальної біографії Віктора Петрова: «По следам Щорсовского похода» (1935 р.).....	37
<i>Цибуленко Л.О., Твердовський А.Ю.</i> Роль і місце громадської взаємодопомоги у компартійно-радянській системі 20-х рр. XX ст. (на прикладі Херсонщини).....	40
<i>Цибуленко Г.В.</i> Нові елементи культурного простору селянства Херсонщини в умовах окупаційного режиму 1941–1944 рр.	46

ІІІ РОЗДІЛ.ФІЛОСОФІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, ПСИХОЛОГІЯ

<i>Воловик В.И.</i> Феномен научной культуры.....	53
<i>Лепский М.А.</i> Стратегирование в визии современного функционирования границы	59
<i>Кривега Л.Д., Сухарева Е.В.</i> Особенности жизнедеятельности человека в 21 столетии	65
<i>Таран В.О.</i> «Мистецтво» тлумачення понять як прояв специфіки російської державної ідеології.....	71
<i>Утюж І.Г.</i> Соціальні смисли розвитку сучасної освіти.....	80
<i>Сайтарли І.А.</i> Структуралістський зворот у соціальних теоріях XX ст.	85
<i>Глазунов В.В.</i> Гибридная война: олигархический дискурс.....	91
<i>Скворець В.В.</i> Українське суспільство: до та після Євромайдану.....	98
<i>Додонова В.І.</i> Комунікативна раціональність як дискурсивна складова соціальної раціональності постнекласичного типу.....	105
<i>Краснокутський О.В.</i> Середньовічна державотворчо-ідеологічна матриця.....	111
<i>Капріцин І.І.</i> Соціально-філософські засади формування буддійської релігійної культури.....	117

<i>Дударева І.В.</i> Взаємодія суб'єктів соціального капіталу у досягненні цілей розвитку тисячоліття.....	122
<i>Ель Гуессаб К.</i> Чи є сучасне ісламське суспільство громадянським?	128
<i>Воронова Г.В.</i> Історіографія проблеми життя.....	132
<i>Лисоколенко Т.В.</i> Ігрова теорія Е. Берна.....	141
<i>Ємельяненко Є. О.</i> Маргінальна свобода як сутність людської екзистенції	146
<i>Криворучко А.Ю.</i> Форми прояву феномену незадоволеності життям	150
<i>Білокопитова Н.І.</i> Сутність та зміст поняття «тюркська соціальність»	155
<i>Налапіша О.В.</i> Моделі мультикультуралізму: теорія і практика культурної політики в сучасному світі	159
<i>Павленко Н.В.</i> Сутність феномену багатства	164
<i>Білий Ю.С.</i> Сутність феномену соціального партнерства	170
<u>НАШІ АВТОРИ</u>	176

Table of Contents

PART I.

THE HISTORY OF ZAPOROZHIAN COSSACKS, THE ARCHAEOLOGY, THE REGIONAL STUDIES AND THE ETHNOGRAPHY

<i>Murzin V., Shlayfer V.</i> Early sarmatian Swords of the Museum of the History of Weapons in Zaporozhye.....	7
<i>Shugalyova I.</i> Role of the Parish Initiatives Filippovskaya Church of Aleksandrovska city (XIX - early XX centuries).....	14
<i>Tishin O.</i> The Soviet Historiography of the Nazi Occupation Regime on the Territory of the South-Eastern Regions of Ukraine.....	17
<i>Ignatusha G.</i> Alexandr Voronin: the Formation of the Personality.....	23

PART II.

THE INTERTHNING RELATION AND THE NEWEST HISTORY

<i>Petkov S.</i> «Come to Rule and Possess us»: On the question of the Eastern Europe geopolitical Processes and international Connections between European Peoples in the second half of the IX century.....	28
<i>Andreev V.</i> Unknown Page of intellectual Biography of Viktor Petrov: "The Trail of Shchors trek" (1935).....	37
<i>Tsybulenko L., Tverdovskiy A.</i> The Role and the Place of Public Mutual aid in the Communist Party Soviet System of the 20's Years of the Twentieth Century (on the Example of Kherson Region).....	40
<i>Tsybulenko G.</i> New Elements of the cultural Space of the peasantry Kherson region in the Conditions of Occupation 1941-1944.....	46

PART III. 0

PHILOSOPHY, SOCIOLOGY, PEDAGOGY, PSYCHOLOGY

<i>Volovik V.</i> The Phenomenon of Scientific Culture.....	53
<i>Lepskiy M.</i> Strategizing in the Visions of the modern Functioning of Border.....	59
<i>Kryvega L., Sukhareva K.</i> Features of human Life in the 21st Century.....	65
<i>Taran V.</i> The "skill" of Interpretation of Concepts as Demonstration of specific of russian State Ideology.....	71
<i>Utuzh I.G.</i> Social Senses of Development of modern Education.....	80
<i>Saitarly I.</i> Structuralist turn in the social Theories of the twentieth Century.....	85
<i>Glazunov V.</i> Hybrid Warfare: Oligarchic Discourse.....	91
<i>Skvorets V.</i> Ukrainian Society: Before and after Euromaidan.....	98
<i>Dodonova V.</i> Communicative rationality as discursive component of social rationality of post non-classical type.....	105
<i>Krasnokutskiy O.</i> The medieval ideological matrix of state-building.....	111
<i>Kapritsyn I.</i> Socio-philosophical basis for the formation of the buddhist religious culture.....	117
<i>Dudareva I.</i> Interaction of subjects of societal capital in achieving the Millennium Development Goals.....	122
<i>El Guessab K.</i> Is the current islamic society civil?	128
<i>Voronova G.</i> Historiography of the problem LIFE.....	132
<i>Lysokolenko T.</i> Eric Berne's game theory.....	141

Yemelyanenko Ye. Marginal freedom as the essence of human existence.....	146
Krivoruchko A. Forms of the phenomenon of life dissatisfaction.....	150
Bilokopytova N. The essence and content of concept of «turkic sociality».....	155
Nalapsha O. Multiculturalism Models: Theory and Practice of Cultural Policy in Modern World.....	159
Pavlenko N. The Essence of the Phenomenon of Wealth.....	164
Beliy Y. Essence of the Phenomenon Social Partnership.....	170
OUR AUTHORS	176

І РОЗДІЛ ІСТОРІЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА, АРХЕОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО ТА ЕТНОГРАФІЯ

В.Ю.МУРЗІН, В.Г.ШЛАЙФЕР

РАННЬОСАРМАТСЬКІ МЕЧІ З МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ЗБРОЇ У М. ЗАПОРІЖЖІ

В Музеї історії зброї, що у м. Запоріжжі, зберігаються три ранньосарматські мечі так званого прохорівського типу. Головною ознакою таких мечів є наявність серповидного навершшя і відносно значна довжина, яка свідчить про використання таких мечів вершниками у якості, перш за все, рублячої зброї.

Меч №1 (Рис. 1; 3, 1). Загальна довжина 66 см, довжина клинка – 52 см. Клинок має вигляд витягнутого трикутника. Його найбільша ширина 5,3 см. У перетині клинок має лінзовидну форму. Посередині клинка з обох сторін простежується досить широкий дол.¹ Руків'я довжиною 7,5 см має ширину 2,5 см і овальне у перетині.

Меч № 2 (Рис. 2; 3, 2) Частково фрагментований. Загальна довжина – близько 68,5 см. Довжина овального у перетині руків'я 8 см. Клинок має вигляд витягнутого трикутника. Його найбільша ширина 5 см. У перетині клинок лінзовидної форми. Посередині клинка з обох сторін наявний широкий дол.

Меч № 3 (Рис. 4; 5) Дещо менший за довжиною, яка складає 58 см. Руків'я овальне у перетині. Клинок трикутний, лінзовидний у перетині. Його довжина 45,5 см, найбільша ширина – 7,5 см. У верхній частині руків'я прикрашено стилізованим зображенням ока, на клинку з обох сторін простежуються дві нервюри.

Довгі (до 70 і більше см) мечі з'являються на ранньому, прохорівському етапі сарматської культури, тобто на межі V і IV ст. до н.е. і використовувалися до II ст. включно, коли у сарматському комплексі зброї (суслівський етап сарматської культури) стали переважати більш короткі мечі з кільцевидним навершшям. Проте, як зазначає А.М.Хазанов (Хазанов 1971, с. 69), на протязі IV – II ст. до н.е. кількість таких мечів невпинно знижується. На його думку, це було пов'язано з поширенням у сармат довгої піки (її довжина сягала 3,5 м) як головної ударної зброї близького бою на суслівському етапі розвитку сарматської культури.

Характерною ознакою наших мечів є відсутність перехрестя. Однак відомі й інші знахідки подібних мечів, зокрема на території Північного Причорномор'я (Смирнов 1984, Рис. 22, 2,3).

За словами осіб, які доправили мечі, що публікуються, до Музею, вони також походять з території України. На жаль, усі вони є випадковими знахідками і не пов'язані з певними археологічними комплексами, що значно ускладнює їх датування. Але так чи інакше наші мечі пов'язані з раннім етапом проникнення сармат на територію Скіфії.

Взагалі, існують різні думки щодо характеру і часу просунення сарматів від Нижнього Дону на захід.

Так, Д.Я.Мачинський (Мачинский, 1971) взагалі вважав, що вже наприкінці IV ст. до н.е. сармати займали землі, які простягалися на північ від Сиваша і саме сарматське вторгнення було головною причиною загибелі Великої Скіфії.

Навпаки, С.В.Полин (Полин 1992, С. 121) стверджує, що поява сарматів на теренах Північного Причорномор'я відбувається, приблизно, у середині II ст. до н.е. На його думку, сармати зайняли вже покинуті скіфами землі. Згибель Скіфії наприкінці IV ст. до н.е., таким чином, він пов'язує не з тиском сарматів, а, головним чином, з кризою кочового господарства скіфів, про яку більш докладно писала Н.А.Гаврилюк.

¹ Дол – канал на клинку, що мав на меті полегшення клинка без втрати його міцності.

Дійсно, дослідниця (Гаврилюк 1999, С. 307 – 312) вважає, що головною причиною загибелі Скіфії був антропогенний чинник, тобто деградація степових пасовиськ унаслідок утримання на них надмірної кількості худоби.

Проте у давнину люди більш тісніше відчували свій зв'язок з природою і добре розуміли усі негативні наслідки надмірного використання природних ресурсів. Особливо це стосується кочовиків, зокрема скіфів, головним багатством яких був скот, утримання якого було неможливе без благодатних пасовиськ. Недарма монгольське прислів'я стверджує: «Без трави немає худоби, без худоби немає їжі».

Ми вважаємо, що до загибелі Скіфії були причетні не стільки об'єктивні, скільки суб'єктивні фактори, зокрема її пірамідальна структура, що має схильність до саморуйнування (Мурзин, Ролле 2000).

Щодо проникнення сарматів на територію Скіфії, нам більш близька точка зору К.Ф.Смирнова, який так реконструював ці події.

На його думку (Смирнов 1984, С. 56, 117), ще на прохорівському етапі на Правобережжя Дніпра проникають окремі групи сарматів, які до кінця IV ст. до н.е. підтримували досить мирні стосунки зі скіфами, а певні ворожнеча між ними і скіфами виникла лише в умовах політичного послаблення Скіфії, що призвело до більш активного розселення сарматів на скіфських землях. Проте остаточне освоєння сарматськими племенами язигів, роксоланів та аорсів колишніх скіфських земель відбувається вже протягом III – I ст. до н.е. Одним з доказів раннього, першого етапу, проникнення сарматів на територію Скіфії він вважав саме мечі прохорівського типу, знайдені на території України. Усього йому було відомо 6 таких мечів (Смирнов, Рис. 22). Якщо наші екземпляри також походять з території Північного Причорномор'я, вони можуть розглядатися як ще один аргумент на користь висновків К.Ф.Смирнова.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии VI – III вв. до н.э. – К., 1999.
Мачинский Д.Я. О времени первого активного выступления сармат в Поднепровье по свидетельствам античных источников // АСГЭ. – 1971. - №13.
Полин С.В. От Скифии к Сарматии. – К., 1992.
Смирнов К.Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. – М., 1984.
Хазанов А.М. Очерки военного дела сарматов. – М., 1971.
Мурзин В.Ю., Ролле Р. Гибель Великой Скифии и царь Атей // Скифы и сарматы в VII – III вв. до н.э. – М., 2000.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АСГЭ - Археологический сборник Государственного Эрмитажа

SUMMARY

Three early Sarmatian swords of Prokhorov type are stored in the Museum of the history of weapons in Zaporozhye. Swords of this type are characterized by a crescent-shaped pommel and a sufficiently long length, indicating that these swords were used by horsemen as slashing weapons. Published copies quite correspond to these criteria and a length of which are ranging from 58 to 68.5 cm. Swords of Prokhorov type were the most common in the IV - III centuries BC. Unfortunately our swords have been found not as part of archeological complexes and finds are casual, making it difficult to precise dating.

Penetration time of Sarmatians on the territory of Scythia is quite debatable issue. K.F.Smirnov's point of view is the closest to us, who believed that certain groups of Sarmatians penetrated into the territory between the rivers Don and Dnieper in the IV BC, preserving, at first, quite peaceful relations with the Scythians. The presence of swords of Prokhorov type found in the Northern Black Sea coast was one of the arguments of his hypothesis. If you believe the words of finders swords stored in the Museum of weapons, all of them also come with the territory of Ukraine. In this case, these swords can reaffirm K.F.Smirnov's correctness of conclusions.

Рис. 1. Меч №1

Рис. 2. Меч № 2

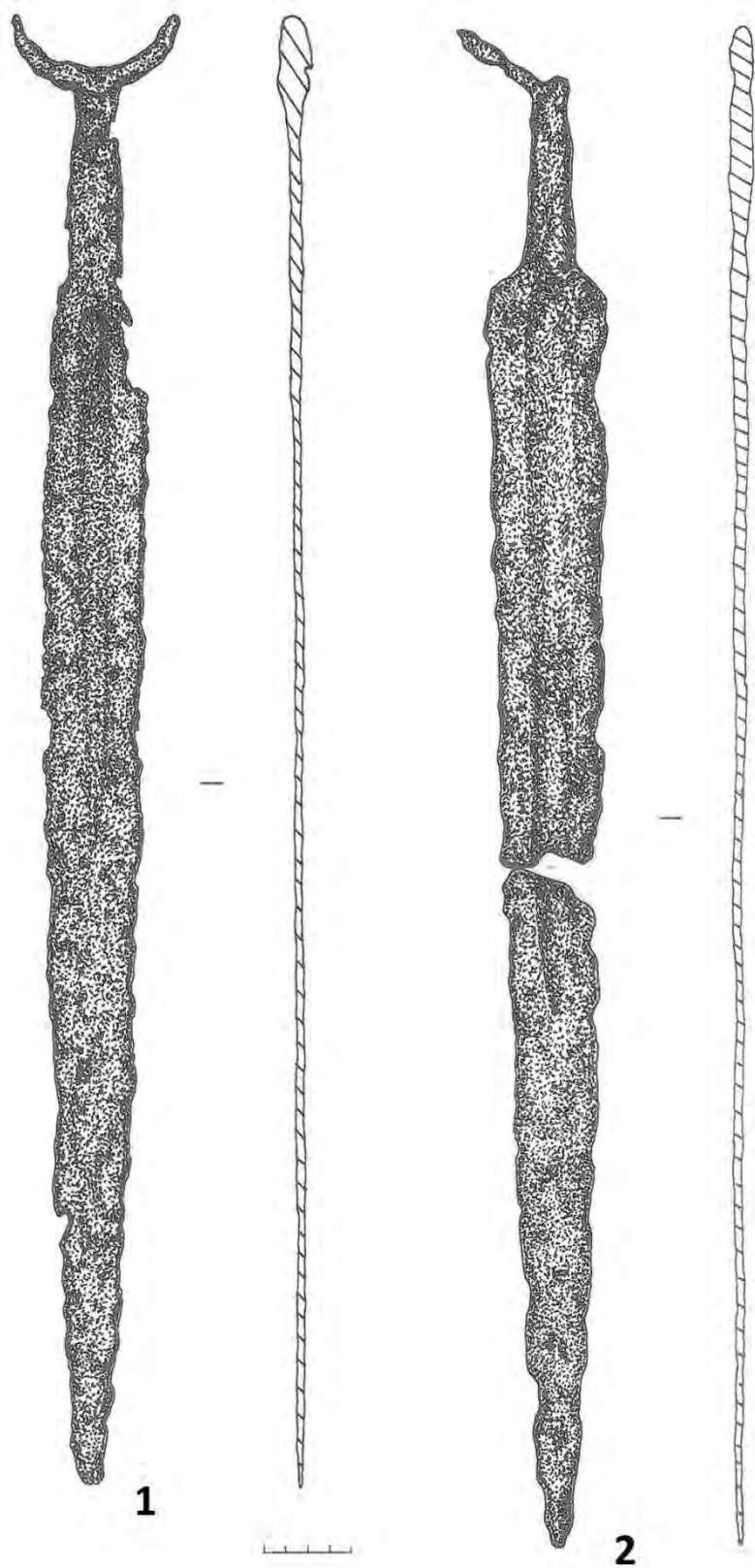

Рис. 3. Мечи №1 (1) и №2 (2)

Рис. 4. Меч №3

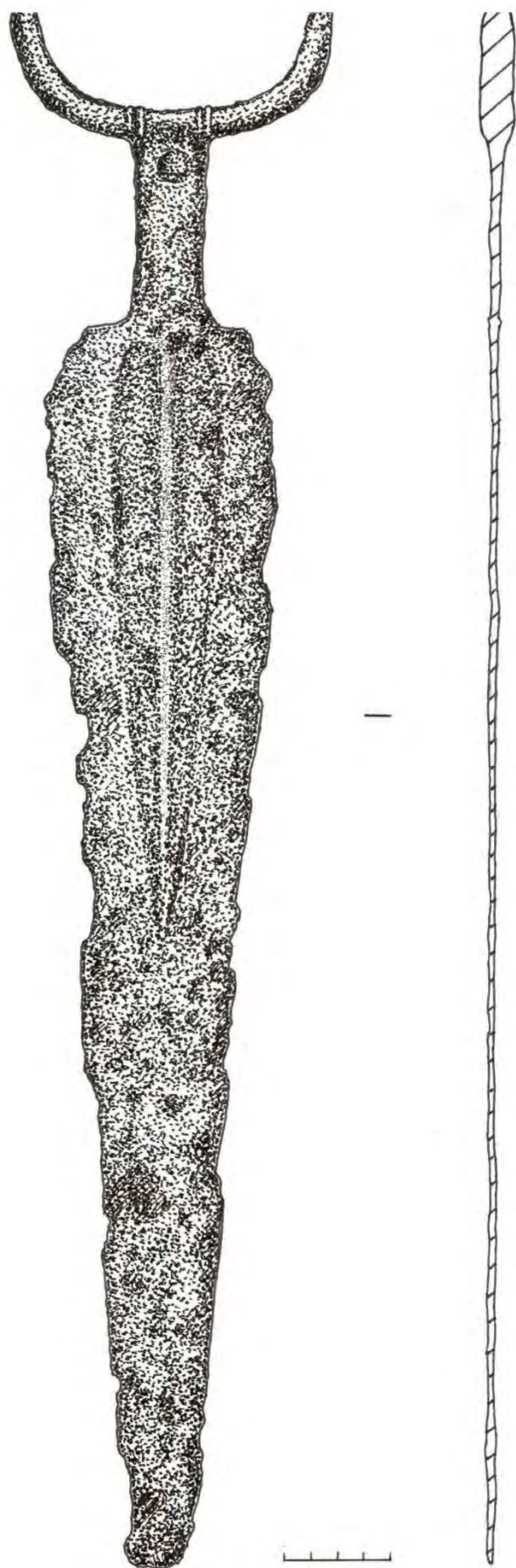

Рис. 5. Меч №3

И.М. ШУГАЛЕВА

**РОЛЬ МИРСКОЙ ИНИЦИАТИВЫ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИХОДА
ФИЛИППОВСКОЙ ЦЕРКВИ г. АЛЕКСАНДРОВСКА
(XIX – НАЧАЛО XX вв.)**

На Запорожской земле традиционно преобладало православие. После ликвидации Запорожской Сечи и создания сначала Александровской крепости, позднее уездного города Александровска, религиозная жизнь существенно оживилась. Преобладание православия сохранялось, но при этом формировалась и религиозная толерантность по отношению к представителям иных вероисповеданий.

С приобретением Александровском статуса уездного города здесь оживилось церковное строительство.

Главным храмом традиционно считался Свято-Покровский кафедральный собор. История этого храма детально раскрыта в публикациях Г.Горбань [5] и В.Стойчева [6]. Достаточно колоритной и многообразной является история еще одного храма г. Александровска – Филипповского. Историю существования этой церкви в XIX – начале XX в. исследовали В.Стойчев [6, с. 111-127] и А. Тетерева и О. Сапронова [7] в контексте развития религиозной жизни Александровска.

В данной публикации мы стремимся показать влияние мирян на развитие своего прихода, проанализировать рельефность взаимоотношений прихожан и священнослужителей, характеризовать роль мирской инициативы в церковной жизни.

Филипповская церковь г. Александровска была построена в 1872 г. на средства купцов Захарьиных. Более двадцати лет церковь пребывала в статусе приписной к Покровскому собору Александровска.

Храм располагался на окраине города, где не было ни уличного освещения, ни дороги, а в непогоду проезжая часть дороги к храму и вовсе исчезала.

Изначально Филипповская церковь была возведена на месте упраздненного кладбища. При храме были церковно-приходская школа, библиотека, немного приусадебной земли.

Внешне Филипповская церковь представляла собой крестообразное здание, рассчитанное примерно на 300 прихожан, а при нем, с одной стороны была присоединена каменная колокольня. В длину колокольня была 10 саж. 2 арш. 9,5 вершков, в ширину 7 саж. 1 арш. 12,5 вершков. Всего в длину церковь вместе с колокольней были 23 метра, а в ширину 16 метров. В церкви было 12 окон с железными решетками и 4 окна колокольни без решетки. Церковь имела 6 колоколов, самый тяжелый из которых весил 33 пуда. Выходов всего было три: главный с двойными дверями и два боковых [3, д.283, л.1-1об].

Церковь имела один престол в честь Святого Апостола Филиппа, изготовленный из прочного дерева и обработанный холстом, покрытый шелковой материей желтого цвета. Длина престола 1,5 арш., высота – 1 арш. 5,5 вершков и шириной 1,25 арш.

В интерьере привлекал особое внимание трехъярусный деревянный иконостас. На первом ярусе можно было увидеть образ Спасителя с надписью: «Придите ко Мне все нуждающиеся и обремененные, и Я успокою вас». Также рядом находится икона Благовещения Пресвятой Богородицы и четырех Евангелистов, и образ самой Божьей Матери на позолоченном фоне.

Во втором ярусе центральное место занимало изображение Тайной Вечери – последний ужин Иисуса Христа со своими учениками перед Распятием. Также на этом ярусе висели иконы, свидетельствующие о жизни Христа: рождение, крещение, вход в Иерусалим, воскресение. На высшем ярусе находились икона Пресвятой Троицы.

Престол был освящен преосвященным Симеоном, епископом Екатеринославским и Таганрогским 7 сентября 1897 и передан в храм 27 ноября 1897 г.

Главная икона – икона Святого Апостола Филиппа была серебряной, позолоченной, в раме под стеклом. Размер – 9 вершков на 8 вершков. Это было пожертвование горожанина Иосифа Кияшко, служившего помощником церковного старосты.

Прихожане регулярно делали дары на развитие храма. В частности, в 1895 г. А.И.Захарина пожертвовала серебряную в позолоченной раме икону Святых мучениц Валентины и Веры, с прикрепленной при ней простой лампадой. В 1900 г. она же подарила храму еще одну дорогую икону с изображением Святого Архистратига Михаила. А.Захарина выступала меценатом данного храма.

Во второй половине 90-х годов XIX века она подарила храму серебряное паникадило на 18 свечах с железными цепочками для опускания и металлический семилампадик [1, д.23, л.4].

Также дарами прихожан стали иконы Святого Великомученика Георгия Победоносца, которая была написана масляными красками и обрамлена в раму из простого позолоченного багета – ее преподнесли прихожане в 1898 г. Иконы Святого мученика Павла, Святого Николая Чудотворца, Святого Великомученика Пантелеймона – были дарованы храму меценатами-мирянами А.Плаксой, В.Лаптевым, П.Кубышкиной (соответственно).

На территории прихода, на деньги, собранные верующими, в 1897 г. построены деревянные дома для священнослужителей. Однако уже через десять лет эти постройки обветшали, и священник и диаконы проживали на арендованных квартирах по ул. Гоголевской.

Прихожанами Филипповской церкви изначально были жители «Слободки». В непогожие дни, а также в большие церковные праздники верующие чаще посещали главный собор Александровска, а приписная Филипповская церковь выполняла вспомогательную роль.

Рост числа жителей Александровска, а так же введение под юрисдикцию клира Филипповской церкви исполнение духовных потребностей служащих Екатерининской железной дороги, способствовало реорганизации статуса Филипповской церкви из приписной в самостоятельную. Однако из-за нехватки места в храме, не все верующие его могли посещать. Попытки расширить площадь храма не привели к желаемому результату, поскольку архитектурный проект был разработан именно под определенную площадь и реконструкция привела бы к разрушению.

Миряне уже открыто указывали на свое недовольство таким положением вещей во время богослужений.

Филипповская церковь имела одну отличительную особенность – на протяжении всего существования храма приходская общественность была очень активна. Одним из первых проявлений стало объединение верующих в 1905 г. в Филипповское братство, которое инициировало перед городской властью вопрос о постройке нового храма.

В 1907 г. прихожане подали в Думу петицию с предложением построить новую церковь, поскольку Филипповский храм уже не в состоянии принять под свои своды всех желающих. С этого года началась многолетняя бюрократическая тяжба относительно строительства новой церкви. Прихожане предлагали отвести в черте Филипповского прихода за городским трехклассным училищем для предполагаемого к постройке храма и богадельни за ним участок земли в количестве 1800 кв. саж. Дума передала этот вопрос на рассмотрение Ревизионной земельной комиссии. Последняя, проанализировав инфраструктуру, пришла к выводу о необходимости постройки нового храма. Члены комиссии рекомендовали Думе выделить участок земли на пересечении улиц Соборной и новой улицы, идущей от крепостных валов в линию с городским трехклассным училищем [3, д.283, л.24].

Дума дала согласие на выделение этого участка, но постановила, что взамен, в распоряжение городской управы перейдет и Филипповская церковь, и кладбищенская земля при ней, для устройства на этом месте сквера (и, таким образом, частичной компенсации городу за выделенную землю). Однако прихожане категорически воспротивились такому решению, поскольку при приходе действовали церковноприходская школа, библиотека, причтовые постройки.

В 1907 г. прихожане объявили о начале сбора средств на постройку нового храма (планировалось освятить его в честь Святой Живоначальной Троицы), тогда же верующие подали предложение руководству Екатерининской железной дороги относительно ассигнований на постройку (но в ответ получили отказ). Александровская Дума выдвинула еще такой вариант – передать сборы с ежегодной Покровской ярмарки на построение этого храма, а еще на построение православного храма на площади Тараса Шевченко. Но городские власти отклонили это предложение. Они считали, что городская казна и так уже очень отягощена расходами [7].

Миряне очень настаивали на том, чтобы храм построили на наивысшей точке – напротив завода «Трудовой артели», с таким расчетом, чтобы храм выходил на Соборную улицу. Поэтому первое место выбрали позади Александровского трехклассного городского училища. Но случилось по-другому. Новое место для церкви теперь было не в самой высокой точке, как хотелось, а на низкой – между Екатеринославской и Соборной улицам. Фасад должен был выходить на Екатеринославскую улицу. Стоимость храма – не менее 50 тысяч рублей [3, д.283, л.40].

Члены братства при Филипповской церкви развернули активную работу относительно устройства прилегающей к храму территории. В частности, было предложено выровнять старое кладбище по Гоголевской улице, засыпать ров по этой же улице, обсуждалась перспектива

проведения новой улицы Жуковского между кладбищем и коммерческим училищем и выравнивание улицы Литейной. Насколько своеобразным было устройство этого района Александровска, свидетельствует то, что филипповский приход, расположенный на территории старого кладбища, был окружен по периметру детской площадкой, коммерческим училищем, больницей детского приюта – т.е. погост являлся, по сути, центром целого квартала. Возможно, это и стало причиной ходатайства прихожан по облагораживанию территории Александровска.

Накануне Первой Мировой войны Филипповский приход был следующим (после Покровского) в г. Александровске по численности. Он расширился до 324 дворов и объединял 1298 прихожан мужского пола и 1224 женского [2, д.125, л.25].

Приход возглавляли священник Георгий Травлев и псаломщик Петр Щураковский. Усилиями служителей и прихожан при церкви были налажены работа церковно-приходской школы (на 52 человека), и ряд училищ: мужское приходское начальное, смешанное начальное и железнодорожное.

В последующие годы политические события повлияли на все сферы жизни, в том числе и на религиозную. Несмотря на установление власти большевиков, с их атеистическими взглядами, Филипповская религиозная община в 20-е годы XX в. все-таки сохранила свое существование, хотя ее численность сократилась до 885 членов.

Филипповская религиозная приходская громада православного обновленческого направления была зарегистрирована по адресу г. Запорожье, ул. Гоголевская, 56. Священники Иван Попов, Иван Максимович и диакон Зиновий Ижов проживали по этой же улице в близлежащих домах [4, д.59, л.3].

В 1920 г. между первым священником Иваном Поповым и приходской общиной разгорелся конфликт. Прихожане отказывались руководствоваться нормами приходского устава, утвержденного Всероссийским Священным Собором. Более того, они добились от епархиального совета права именоваться «Правлением общины» и разработали собственный устав деятельности общины.

Актив Филипповской громады пытался распространить свой «опыт» самоуправления и на близлежащие храмы. В частности, члены правления явились на сборы прихожан церкви в с. Вознесенка, и настаивали на отстранении священника от председательствования на сборах [2, д.125, л.1–4].

28 июня 1920 г. правление филипповской общины заявило о непризнании епархиальной власти и ее распоряжений. Парадоксально, совет прихожан игнорировал епархиальные приказы, однако при этом составил обращение к епископу Екатеринославскому Агапиту с просьбой отстранить от служения священника Филипповской церкви Иоанна Попова. Однако дело не было рассмотрено, поскольку Агапит ушел из жизни.

Священник Филипповской церкви И.Попов не единожды жаловался на притеснения и оскорбления со стороны прихожан. Верующие пытались контролировать причт и требовали, чтобы при необходимости выезда, священники отпрашивались у прихожан.

В разрешение конфликта вмешалось епархиальное начальство, которое постановило: запретить правлению прихожан Филипповской церкви игнорировать распоряжения духовных властей и прекратить агитацию в других приходах.

Конфликтная ситуация внутри филипповской общины привлекла внимание большевистских властей. В 1924 г. заведующий отдела культов Бобаченко обратил внимание на непрозрачность финансовых отчетов по Филипповской церкви: например, предполагалось, что ремонт церковной ограды будет сделан бесплатно, но из церковной кассы были взяты деньги на этот ремонт, – и такие ситуации стали повседневными [4, д.59, л.46–48].

Для контроля над ситуацией, была назначена аудиторская проверка, но прихожане во главе с председателем приходского совета заявили о незаконности аудита в их отсутствие [4, д.59, л.54]. В 1926 г. прихожане создали инициативную группу по проверке и приведение в порядок финансового состояния храма [4, д.59, л.41]. Но к тому времени договор о пользовании храмом был расторгнут.

Собрание прихожан Филипповской церкви вместе со священниками переизбрали правление общины. Несмотря на то, что члены правления очень долго игнорировали постановление о своем переизбрании, тем не менее, большинство прихожан добились восстановления прав священников.

В апреле 1924 г. Филипповская церковь претерпела попытку ограбления. В ночь на 8 апреля сторож, делая ночной обход храма, заметил огонь и разбудил звонаря. Вдвоем они заметили разбитое стекло и подняли шум, на который сбежались священники. Воры стали разбегаться: первый стал выбираться из окна, но сторож бросил в него камнем и попал в грудь; второго атаковал звонарь. Вора удалось ретироваться. Но при осмотре храма выяснилось, что ничего не пропало [4, д.59, л.18].

Конец 20-х – 30-е годы XX в. стали фатальными для религиозных общин. Филипповская церковь не стала исключением. В 1929 г. вышло постановление о снятии церковных колоколов и реквизиции имущества. На протяжении 1930-х гг. духовенство было репрессировано. Здание храма было уничтожено накануне Второй мировой войны.

Таким образом, мы попытались раскрыть в ретроспективе историю одного из приходских храмов старого Александровска, который просуществовал более полувека и стал свидетелем превращения Александровска из уездного города в новый город. Однако особенностью этого храма была не архитектура, и не пышное внутреннее убранство (которое создавалось благодаря меценатам), а прихожане этого храма.

Изначально созданный на средства меценатов приход, долгое время приумножался и благоустраивался именно благодаря хлопотам инициативных мирян.

Люди, которые искренне заботились о своей обители и стремились (не всегда с надлежащим результатом) приумножить достояние прихода. К сожалению, в 1920-е годы чрезмерная активность прихожан усилила деструктивные процессы в филипповском приходе. Ситуация, усугубленная антирелигиозной политикой большевистской власти, закончилась достаточно типично для религиозной общины того периода – приход был закрыт, а здание храма разрушено.

ІСТОЧНИКИ І ЛІТЕРАТУРА

1. Государственный архив Запорожской области (ГАЗО). – Ф.157. – Оп.1.
2. ГАЗО. – Ф.19. – Оп.1.
3. ГАЗО. – Ф.24. – Оп.1.
4. ГАЗО. – Ф.316. – Оп.1.
5. Горбань Г. Свято-Покровский собор. – Запорожье : Интербук, 1991. – 60 с.
6. Стойчев В. Православные церкви города Александровска 1770 – 1917 гг. // Музейный вестник. – 2007. – №7. – С.111-127.
7. Тетерева А.В., Сапронова О.М. Тайны старого города: Филипповская церковь // МИГ. – 1991, 7 ноября.

SUMMARY

The article examines the role of the faithful in the church life of the region. The role of patrons, described the action of believers at the opening of a new church, it is shown how changed the relationship between believers and priests in the 1920s.

Church internal life is described, activities of congregations and parochial clergy, process of formation of legal basis for Government-Church relations in Ukrainian Socialist Soviet Republic, limitation of political and economic rights of clergy.

The thesis is the complex research of the civil-political positions of the Ukrainian orthodox in South of Ukraine in the end of the 19th and the middle of the 20th centuries. Basing on the broad sources author makes analysis of the participation of the church in the Ukrainian national-liberation movement on the Right – coastal Ukraine and tries to investigate the governmental reaction on this and the participation of the clergy in the activities of secret societies on the Right – coastal Ukraine in the mentioned period. Author analyses the restoration of the events, which led to establish the state control over the church on the South of Ukraine, and the influence of this event on the future fates of the church life in this region.

ТІШИН О.В.

РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННО-СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Вже чверть століття українське суспільство переживає системну кризу національної ідентичності та історичної свідомості, центральне місце у розв'язанні якої посідає переоцінка подій 1941 – 1945 рр. на українських землях. Незважаючи на те, що у незалежній Україні була опублікована величезна кількість праць, присвячених Другій світовій війні, значна частина наукового доробку українських істориків продовжує ґрунтуватися на старих радянських підходах про Велику Вітчизняну війну. Майже півстоліття комуністичний режим здійснював побудову грандіозного

проекту історичної пам'яті про переможну війну СРСР над гітлерівською Німеччиною, що мав низку схематичних регіональних варіантів. Під впливом тоталітарної ідеології та марксистського методологічного догматизму радянські дослідження місцевих аспектів нацистської окупації були найбільш міфологізовані, одним із типових прикладів чого виступають південно-східні області України. Детальний аналіз радянської історіографії може дозволити подолати «совєтські» ідеологічні кліше про нацистську окупацію, які по сьогоднішній день є достатньо поширеними серед масової свідомості місцевого населення Південної України. Найменш дослідженим залишається, й тому потребує окремого висвітлення, питання визначення етапів і тенденцій розвитку радянської історіографії нацистського окупаційного режиму на території південно-східних областей України в контексті створення радянського проекту пам'яті про Велику Вітчизняну війну.

Мета пропонованої статті полягає в аналізі радянської історіографії проблеми нацистського окупаційного режиму на території південно-східних областей України. Історіографічну базу даної статті склали наукові публікації та дисертаційні дослідження радянських вчених, видання публіцистичного та агітаційно-пропагандистського характеру. Основу методологічної бази даної роботи склали загальнонаукові та спеціальні історичні методи дослідження: порівняльний, історіографічний, аналітичний, метод актуалізації.

Південно-східні області України включають територію сучасних Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської (райони, розташовані на схід від річки Південний Буг), Херсонської областей, які під час нацистської окупації становили південь рейхскомісаріату «Україна», утворюючи три генеральні округи: «Миколаїв», «Таврія» та «Дніпропетровськ».

До нечисленних робіт, в яких здійснюється історіографічний аналіз публікацій радянських вчених з історії нацистського окупаційного режиму належать наукові розробки С. Власенка «Радянська історіографія аграрної політики нацистської Німеччини на окупованій території України» [1] та Л. Мельнічук «Основні тенденції висвітлення проблем функціонування органів місцевого управління рейхскомісаріату «Україна» у радянській історіографії» [17].

Радянську історіографію проблеми нацистського окупаційного режиму південно-східних областей України можна умовно поділити на два етапи. Так, перший припадає на 40-і – середину 50-х рр. XX ст., коли радянські вчені робили перші спроби написання історії Великої Вітчизняної війни. В цей час відбувається формування єдино правильного концептуального підходу до нацистського окупаційного режиму з зосередженням уваги на його злочинній сутності. Для праць цього періоду притаманний пропагандистський та публіцистичний характер. Другий період охоплює хронологічний відрізок від середини 50-х – до кінця 80-х рр. XX ст., коли відбувалося фактологічне наповнення вже виробленого концептуального підходу до висвітлення нацистського окупаційного режиму. Використання періодизації, яка широко застосовується вітчизняними вченими при виділенні етапів розвитку радянської історіографії подій 1941 – 1945 рр. й прив'язується до періодів суспільно-політичного розвитку Радянського Союзу (сталінізм, відлига, застій, перебудова), у даному випадку є недоцільним. Це можна пояснити тим, що теоретико-методологічний арсенал радянських вчених при дослідженні історії нацистської окупації мало змінився. Концептуальні підходи, закладені в перше повоєнне десятиліття, використовувалися фактично до кінця 80-х рр. XX ст., при цьому з середини 50-х рр. XX ст. відбулося лише деяке розширення тематики досліджень.

Формування радянської історіографії нацистського окупаційного режиму на Півдні України проходило в межах проекту історичної пам'яті про переможну війну СРСР над гітлерівською Німеччиною. Упродовж десятиліть комуністична влада закарбовувала у свідомість населення СРСР думку про те, що лише завдяки Комуністичній партії та її ідеології, яку начебто підтримувала переважна більшість громадян, вдалося досягти перемоги у війні проти фашистської Німеччини. В умовах існування комуністичної тоталітарної системи історія Великої Вітчизняної війни подавалася дещо в «глянцево – лакованій офіційній версії» [14, 66]. Як зазначає О. Є. Лисенко, концепція Великої Вітчизняної війни, створена радянськими істориками, спрямовувалась «на оптимізацію історичної пам'яті про неї, героїзацію тих, хто виніс на своїх плечах тягар боротьби з фашизмом, увічнення в масовій свідомості немирущого подвигу полеглих» [16, 6].

Проект пам'яті про Велику Перемогу мав низку схематичних регіональних версій, які створювалися за загальним шаблоном місцевими партійними працівниками, журналістами, викладачами історії, які чітко орієнтувалися на вказівки вищого керівництва. Їхня мета полягала в тому, щоб на регіональному матеріалі проілюструвати загальносоюзну версію війни та продемонструвати особисту відданість режиму.

М. М. Шитюк та Н. В. Сугацька виділяють декілька особливостей радянської історіографії нацистського окупаційного режиму. Так, на їх думку, по-перше, в радянській історичній науці

«...вивчення характеру та конкретних проявів нацистського окупаційного режиму не вважалося актуальними і проводилися в загальному контексті подій та наслідків Великої Вітчизняної війни, а також розвитку підпільного і партизанського руху як способу реагування на окупаційний режим; по-друге, не заперечуючи, що євреї були серед жертв окупаційного режиму, більшість дослідників вважала, що їх доля нічим не відрізнялася від долі іншого населення на окупованих територіях...» [28, 7 – 8].

Основою офіційного тлумачення нацистського окупаційного режиму став виступ Й. Сталіна 3 липня 1941 р., в якому той зазначав, що метою Німеччини у війні є «відновлення влади поміщиків, відновлення царизму, знищення національної культури і національної державності росіян, українців, білорусів, литовців, латишів, їх онімечення, перетворення в рабів німецьких князів і баронів» [25, 59]. Комуністична пропагандистська машина з метою викликати супротив у громадян СРСР до німецького «нового порядку» й мобілізувати якомога більше населення на боротьбу з ворогом активно вибудовувала в широких масах населення образ «німецько-фашистських загарбників».

Особливе значення в радянській політиці пам'яті, а відтак і в історіографії, надавалося формуванню системи символів героїв і ворогів. Центральний антигерой радянського проекту пам'яті про Велику Вітчизняну війну впродовж усіх воєнних та повоєнних років був представлений постаттю агресора й загарбника, що позначалися за допомогою поширених у радянській пропаганді того часу назв-кліше – «німецько-фашистські поневолювачі», «німецька нечисть», «хижі звірі», «криваві фашисти» і т. д. З цього приводу відома російська дослідниця соціальної історії Є. С. Сенявська зазначає, що початок війни Німеччини з Радянським Союзом відрізнявся «...домінуванням пропагандистських стереотипів у сприйнятті противника... Війна набувала характеру смертельної сутички за виживання, причому не тільки існування системи і держави, а й народів СРСР, які населяли величезні простори.... І образ ворога-фашиста також все сильніше набував національного забарвлення, перетворюючись в масовій свідомості в образ ворога-німця... У міру зростання страждань і лих народу ворог-фашист все більше сприймався як лютий звір...» [24]. Встановлений нацистами режим на тимчасово окупованих територіях СРСР розглядався виключно в негативному розрізі й не підлягав комплексному дослідженню. Детальне вивчення регіональних аспектів нацистської окупації практично було закрито для наукового дискурсу з політичних міркувань, адже визнання того, що співпраця з окупантами охоплювала всі захоплені німцями землі й усі категорії населення, могло б зруйнувати підвалини міфологеми про «морально-політичну єдність радянського народу».

Вивчення нацистської окупації в Радянському Союзі розпочалося майже одразу після початку збройної агресії Німеччини. Значним поштовхом для дослідження нацистського окупаційного режиму на Півдні України стала діяльність Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР, яка була створена відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР від 2 листопада 1942 р. Після відступу німецьких військ надзвичайні комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників діяли в Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській областях.

Тематика нацистського окупаційного режиму та його злочинної діяльності була однією з провідних в евакуйованому Інституті історії та археології АН УРСР, яким була організована публікація низки ідеологічно забарвлених робіт пропагандистського характеру. Так, у брошурі «Гітлерівська кріпаччина» [22] Л. Новиченко акцентував увагу на грабіжницькому характері окупаційного режиму, що здійснював вилучення сільськогосподарської продукції. На думку ж З. Шульги, висловленій у брошурі «Українське селянство не буде у фашистській неволі» [21], мета німецької аграрної політики полягала у відновленні поміщицьких економік, передачі німецьким поміщикам колгоспної землі й перетворення українського селянства у кріпаків [29, 14].

У травні 1944 р. свою діяльність розпочала Комісія з історії Вітчизняної війни в Україні, у межах якої існував відділ окупаційного режиму та воєнної економіки. У 1945 р. члени Комісії розпочали збір та підготовку до друку наукових праць з історії окупаційного режиму в Україні, зокрема були організовані щорічні наукові експедиції у всі області України для збору документів. У 1946 р. було створено 11 обласних комісій з історії Великої Вітчизняної війни [16, 33].

Друга половина 40-х рр. XX ст. стала часом підготовки радянським вченими перших дисертаційних досліджень, які повністю чи частково були присвячені аналізу нацистського окупаційного режиму на Півдні України. Так, у 1948 р. С. Герцманом була захищена дисертація «Боротьба трудящих мас Миколаївської області проти німецько-фашистських загарбників» [2], в якій вчений приділив значну увагу висвітленню періоду окупації, намагаючись охарактеризувати умови, в

яких почав зароджуватись підпільно-партизанський рух на території Миколаївщини. У 1949 р. І. Семенов захистив дисертацію «Боротьба трудящих Херсонщини проти німецько-фашистських загарбників 1941 – 1944 рр.» [23]. У своєму дослідженні науковець детально розглянув організацію промисловості Херсонської області під час окупації, встановивши, що на її території діяло два суднобудівних заводи, на яких працювало лише 1272 особи [23, 23]. Слід зауважити, що наукові розробки С. Герцмана та І. Семенова мали слабку джерельну базу, яка була сформована з документів обласних партійних архівів, газетних матеріалів, повідомлень Радінформбюро.

Лібералізація політичного режиму після смерті Й. Сталіна й XX з'їзду КПРС, розширення доступу дослідників до архівів в 1956 р. й згодом передача в 1960 р. Головного архівного управління у підпорядкування Раді Міністрів СРСР позитивно вплинули на вивчення проблематики подій 1941 – 1945 рр. В 50 – 60-ті рр. XX ст. були видані матеріали документальних збірників про нацистську окупаційну політику, настрої місцевого населення та антифашистську боротьбу в низці південно-східних областей України [3; 6; 15; 20], над створенням яких працювало багато місцевих істориків і краєзнавців. Однією з перших робіт, де була здійснена спроба показати місце України у війні, стала праця М. Супруненка «Україна у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941 – 1945 рр.)» [26], яка була видана в 1956 р. й мала більше описовий, аніж аналітичний характер. У своїй роботі М.І. Супруненко охарактеризував нацистський окупаційний режим, проаналізувавши адміністративно-територіальний устрій рейхскомісаріату «Україна».

В 1956 р. побачили світ два томи за слушним визначенням М. В. Ковалю «...науково збідненого, зате такого, що відповідав усім канонам марксизму-ленізму сталінського копилу...» [13, 25] «Історії Української РСР» [11; 12]. В невеликому за об'ємом підрозділі другого тому (всього чотири сторінки) «Злодіяння німецько-фашистських загарбників. Українські буржуазні націоналісти на службі у гітлерівців» містилася характеристика німецького окупаційного режиму на захоплених українських землях. Як зазначають автори тому, «на тимчасово окупованій території України фашисти запроваджували рабсько-кріпосницький кривавий «новий порядок», підтримуваний найжорсткішим терором, масовим винищенням радянського населення і побудований на цілковитому безправ'ї трудящих» [12, 494]. Авторським колективом другого тому «Історії Української РСР» була дана наступна характеристика німецької політики на окупованих українських територіях: «Гітлерівці вбили і замучили понад 4 млн. радянських громадян... Гітлерівці за допомогою українських буржуазних націоналістів насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини тільки з України понад 2 млн. радянських громадян... Найжорстокішими методами насильства гітлерівці намагались обернути вірних радянських селян у кріпаків. Ліквідувавши колгоспи, вони намагались організували так звані «общинні господарства» на чолі з німецькими «шефами»... Німецько-фашистські окупанти закрили всі учбові заклади і наукові установи на Україні» [12, 495 – 496].

Друга половина 60-х – перша половина 70-х рр. XX ст. стала часом підготовки та публікації багатотомного видання «Історія міст і сіл Української РСР», в коротких нарисах якої містилася інформація про німецьку окупацію. В 1969 р. побачив світ том, присвячений Дніпропетровській [7], 1970 р. – Запорізькій [8], 1971 р. – Миколаївській [9], 1972 р. – Херсонській області [10]. Висвітлюючи нацистський окупаційний режим, автори «Історії міст і сіл Української РСР» зосереджували свою увагу переважно на збитках завданих від окупації. Так, наприклад, характеризуючи німецьку окупацію Запорізької області, радянські історики зазначали, що «за неповними даними окупанти знищили по області близько 67 тис. мирного населення, близько 11 тис. військовополонених та вивезли на каторжні роботи до Німеччини 157416 чоловік», при цьому «загальні збитки, заподіяні ворогом народному господарству області, становили 118,7 млрд. карбованців» [8, 49]. Вченими було встановлено, що німецькими окупантами було заподіяно збитків м. Запоріжжя на 2 млрд. карбованців [8, 95].

Проблемі економічного пограбування південних областей України німецькими окупантами та діяльності місцевого руху Опору також були присвячені наукові розробки В. Нем'ятого [18; 19], яким у 1965 р. була захищена кандидатська дисертація «Партійне підпілля Півдня України в роки Великої Вітчизняної війни (На матеріалах Миколаївської та Херсонської обл.)» [20]. Вчений дійшов важливого висновку про те, що німецькі окупанти змогли використати економічну міць Миколаївської області менше ніж на третину [20, 209].

1980-ті роки не принесли кардинальних змін в становище історіографії нацистської окупації південно-східних областей України, адже окупаційний режим розглядався лише в контексті партизанського руху Опору. Початок 80-х рр. XX ст. став часом захисту дисертації Б. Єлізарова «Боротьба підпільників та партизан України проти німецько-фашистських загарбників 1941 – 1942 рр. (На матеріалах Дніпропетровської, Запорізької, Сталінської, Ворошиловградської областей)»

(1981) [5] та Ю. Єлесіна «Партійне підпілля у боротьбі за зрив економічних планів німецько-фашистських окупантів в Придніпров'ї та Донбасі (1941 – 1944 рр.)» (1982) [4].

Підсумовуючи зазначимо, що, попри недоступність багатьох джерел і наявність ідеологічних обмежень, основи вивчення нацистського окупаційного режиму на території південно-східних областей були закладені саме радянською історичною наукою. Формування радянської історіографії нацистського окупаційного режиму у південно-східних областях України проходило в межах проекту історичної пам'яті про переможну війну Радянського Союзу над гітлерівською Німеччиною. Через це майже єдиною темою, яку розробляли радянські історики, була тема злочинної діяльності нацистських окупантів та збитків завданих народному господарству СРСР. Дослідники, які займалися проблематикою нацистського окупаційного режиму, зважаючи на загрозу скомпрометувати радянську владу, не здійснювали комплексної розробки німецької окупаційної політики, оминаючи такі незручні теми, як організація освіти й культури, церковного життя, охорони здоров'я, геноциду євреїв, історії повсякдення. Зазвичай науковці надавали перевагу висвітленню нацистського окупаційного режиму в контексті антифашистського руху опору.

Зважаючи на те, що у сучасному українському суспільстві саме існування стійких місцевих моделей історичної пам'яті, сформованих під значним впливом комуністичної ідеології, є одним з факторів, що перешкоджає його консолідації, подальше історіографічне дослідження наукового доробку радянських дослідників є необхідною умовою деідеологізації історичної свідомості ще не до кінця сформованої української нації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко С. Радянська історіографія аграрної політики нацистської Німеччини на окупованій території України / С. Власенко. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/istorija/articles/The_Soviet_historiography_of_the_agrarian_policy_of_the_Nazis_Germany_in_the_occupied_territory_of_Ukraine_15433.pdf. Дата доступу: 10.06.2014. – Назва з титулу екран.
2. Герцман С.М. Борьба трудящихся масс Николаевской области против немецко-фашистских захватчиков : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / С.М. Герцман. – К., 1948. – 18 с.
3. Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941 – 1945 гг.: Сборник документов. – Днепропетровск, 1962. – 334 с.
4. Єлесін Ю.І. Партійне підпілля во главе всенародной борьбы за срыв экономических планов немецко-фашистских оккупантов в Приднепровье и Донбассе (1941–1944 гг.): Автореф. дисс... канд.ист.наук / Ю.І. Єлесін. – К., 1982. – 24 с.
5. Елизаров Б.Н. Борьба подпольщиков и партизан Украины против немецко-фашистских захватчиков 1941–1942 гг. (На материалах Днепропетровской, Запорожской, Сталинской, Ворошиловградской областей): Автореф. дисс... канд.ист.наук / Б.Н. Елизаров. – М., 1981. – 27 с.
6. Запорожская область в годы Великой Отечественной войны. 1941 –1945 гг.: Сборник документов. – Запорожье, 1959. – 363 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Дніпропетровська область. – Т. 4. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 958 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Запорізька область. – Т. 8. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 768 с.
9. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Миколаївська область. – Т. 15. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 772 с.
10. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Херсонська область. – Т. 22. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 688 с.
11. Історія Української РСР: В 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – 906 с.
12. Історія Української РСР: В 2 т. – Т. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – 714 с.
13. Коваль М.В. Політика проти історії: Українська історична наука в Другій світовій війні / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 3 – 26.
14. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
15. Кондратенко О. Наукова діяльність Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні АН УРСР (1945–1950 рр.) / О. Кондратенко // Український історичний збірник. – 2010. – Вип. 13. – С. 29 – 38.
16. Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–16.

17. Мельнічук Л. Основні тенденції висвітлення проблем функціонування органів місцевого управління рейхскомісаріату «Україна» у радянській історіографії / Л. Мельнічук. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzzui_2012_31_31.pdf.
18. Нем'ятий В.Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии / Василий Николаевич Нем'ятий. – К.: Политиздат Украины, 1982. – 230 с.
19. Нем'ятий В.М. Вірність: 3 історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни / Василь Миколайович Нем'ятий. – Одеса: Маяк, 1973. – 204 с.
20. Нем'ятий В. Н. Партийное подполье Юга Украины в годы Великой Отечественной войны (На материалах Николаевской и Херсонской обл.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Василий Николаевич Нем'ятий. – К., 1965. – 29 с.
21. Николаевская область в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.: документы и материалы. – Одесса, 1964. – 359 с.
22. Новіченко Л. Гітлерівська кріпаччина / Про «німецьку земельну реформу» на тимчасово окупованій Україні. – Саратов: Укриздат при ЦК КП(б)У, 1942. – 20 с.
23. Семёнов И.Д. Борьба трудящихся Херсонщины против немецко-фашистских захватчиков 1941–1944 гг.: Дис... канд. ист. наук / Иван Дмитриевич Семёнов. – Херсон, 1949. – 256 с.
24. Сенявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 383 с. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://iriran.ru/sites/default/files/Senyavskaya_E.S._Psihologiya%20voini%20v%20XX%20veke\(1999\)_text.pdf](http://iriran.ru/sites/default/files/Senyavskaya_E.S._Psihologiya%20voini%20v%20XX%20veke(1999)_text.pdf)
25. Сталин И.В. Выступление по радио 3 июля 1941 года / Сталин И.В. Сочинения. – Т. 15. – М.: Издательство «Писатель», 1997. – С. 56–61.
26. Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941 – 1945 гг.) / Н.И. Супруненко. – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.
27. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны. (1941 – 1945 гг.): Сборник документов и материалов. – Симферополь, 1975. – 320 с.
28. Шитюк М.М. Геноцид проти євреїв Південної України в роки німецько-румунської окупації (1941 – 1944 рр.) / М.М. Шитюк, Н.В. Сугацька. – Миколаїв, 2008. – 154 с.
29. Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі / З. Шульга. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 36 с.

SUMMARY

The article determines the level of scientific elaboration history of the Nazi occupation regime in the south-eastern regions of Ukraine in the Soviet historiography. The analysis of publications on this problem identifies the key trends and research directions of Soviet scientists.

The south-eastern regions of Ukraine is Dnipropetrovsk, Zaporizhzhya, Mykolaiv and Kherson regions that during the Nazi occupation were included into three different administrative-territorial units: Reichomissariat «Ukraine», Romanian governorship «Transistria» and frontline zone.

The article proposed the periodization of the Soviet historiography of the Nazi occupation regime on the territory of the south-eastern regions of Ukraine. The Soviet historiography of the problem of the Nazi occupation of the south-eastern regions of Ukraine can be divided into two stages. Thus, the first is on the 40's – mid 50's. XX century, when Soviet scientists made the first attempt to write the history of the Great Patriotic War. At this time, the formation of the only correct conceptual approach to the Nazi occupation regime is focusing on his criminal nature. The works of this period comprise propaganda and are journalistic in nature. The second period covers the chronological period of the mid 50's – the late 80's. XX century, when the factual content has produced a conceptual approach to the coverage of the Nazi occupation regime.

There are several features of the Soviet historiography of the Nazi occupation regime. So, firstly, study of the Nazi occupation were conducted in the general context of the events and consequences of the Second World War; Secondly, most Soviet scholars believed that the fate of the Jews was not different from the fate of other people in the occupied territories.

The formation of the Soviet historiography of the Nazi occupation regime in the South of Ukraine took place within the project of the historical memory of the victory of the war of the Soviet Union against the Nazi Germany.

The study of the Nazi occupation of the Soviet Union began almost immediately after the start of military aggression of Germany. A major impetus for the study of the Nazi occupation regime in the South of Ukraine was the activity of the Extraordinary State Commission for the establishment and investigation of atrocities of fascist aggressors and their accomplices, and losses caused by them to citizens, collective farms, community organizations, state enterprises of the USSR. The Subject of the Nazi occupation regime and its criminal activities was one of the leading at the evacuated Institute of History and Archaeology of the USSR, which organized the publication of a series of works ideologically marked with propaganda.

The liberalization of the political regime after the death of Stalin and the Twentieth Party Congress, the access to the archives of researchers influenced positively on the studying of the problems of the events of 1941 – 1945.

The author of this article comes to the conclusion that despite the inaccessibility of many sources and availability of ideological constraints foundations for the study of the Nazi occupation regime in the south-eastern regions were established precisely in Soviet historical science. Formation of Soviet historiography of the Nazi occupation regime in the south-eastern regions of Ukraine took place within the project of the historical memory of the victory of the war of the Soviet Union against the Nazi Germany. Because of this almost the only topic which was developed by Soviet historians, was the theme of crime activity of Nazi occupiers and losses caused to the national economy of the USSR. Researchers involved in the problems of the Nazi occupation regime, despite the threat of compromising the Soviet regime did not make the complex development of the German occupation policy, avoiding uncomfortable topics such as the organization of education and culture, church life, health, Jewish Holocaust, the history of everyday life. Usually scientists preferred coverage Nazi occupation regime in the context of the anti-fascist resistance movement.

Г.О. ІГНАТУША

ОЛЕКСАНДР ВОРОНИН: ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Відновлення історичної справедливості неможливе без переосмислення ролі окремих діячів минулого. Довгий час багато визначних постатей української історії були невинно загиблими. Образ багатьох з них було сфальшовано та дискредитовано в угоду офіційній ідеології. Їхній життєвий шлях не досліджувався. Тим самим формувалося викривлене уявлення в українському суспільстві про багатьох із своїх героїв.

Наша справа – відновити історичну справедливість та показати тих синів українського народу, які повинні бути гідно представлені широкому загалу. Українська та світова спільнота має знати імена тих людей, які справою всього свого життя поставили любов до України. Один з них – Олександр Олексійович Воронин – талановитий український журналіст, церковний та громадський діяч.

В умовах незалежності України сформувався окремий напрям історичних досліджень – історична біографістика, напрацювання якої допомагають методологічно ґрунтовно дослідити постать того чи іншого діяча [6; 9; 11]. На цих напрацюваннях ми будемо своє дослідження про О. Воронина.

Постать Олександра Воронина тільки почала привертати до себе увагу українських дослідників: істориків, українознавців, літературознавців [6; 7; 9]. Тому комплексного дослідження етапів його життєвого шляху ще немає.

Намагаючись охарактеризувати роль О. Воронина, передусім, варто звернутись до джерел формування його особистості. Зробимо це в рамках даної статті. За джерельну та фактографічну основу візьмемо спогади самого Олександра Воронина [1; 2] та біографічні згадки про нього в існуючих нечисленних працях, а також працях батька Олександра – Олекси Кобця [4; 5].

Олександр Воронин був змушений прожити життя за непростих умов. Склалося так, що більшість свого віку він провів за кордоном на чужині. Однак, не дивлячись на це, червоною ниткою всієї діяльності О. Воронина була праця на благо українства та любов до України.

В житті кожної людини багато чого вартує приклад. Його ключова роль полягає у тому впливі, який він здійснює на іншу людину. Це може бути вчинок якоїсь сторонньої особи, однак

частіше – найближчих людей, батька чи матері. Особлива важливість людського прикладу проявляється у дитячі роки, коли формується особистість людини.

Малюючи портрет Олександра Воронина, неможливо обійти стороною цей аспект його життя. Особлива увага буде прикута до батька – Олексія Варавви (за псевдонімом – Олекса Кобець). В більшій мірі – через те, що його батько був непересічною особистістю. Добре відомим українським письменником, поетом, журналістом та редактором газет. Також тому, що протягом всього життя, Олександр Воронин не переставав згадувати батьківський приклад та великий вплив Олекси Кобця на формування його особистості. Водночас маємо брак відомостей стосовно матері Олександра. В нашому розпорядженні присутні лише окремі штрихи її портрету в спогадах О. Воронина.

Олекса Кобець, такий псевдонім взяв собі батько Олександра Воронина, так як був письменником за фахом, народився 29 березня 1882 р. у с. Лазірці, нині Канівського району Черкаської області. Щоб з'ясувати, що міг запозичити О. Воронин у батька, треба спершу зрозуміти, якою людиною був Олекса Кобець.

Олекса Кобець був людиною, загартованою непростим життям. Він відчув на собі Першу світову війну як солдат та радянську владу як письменник. Війна змусила гуманну та високу людину братися за зброю та боротися за своє життя. Радянська ж влада поставила О. Кобця в умови вибору, продемонструвавши нестерпні умови творчої діяльності. Письменник змушений був вступити в боротьбу за свою свободу.

Як і у будь-якої іншої людини, особистість Олександра Воронина формувалась поступово, під дією багатьох чинників. По-перше, головними з них вважаємо життєві обставини, які випали на його долю. По-друге – акцентуємо увагу на сімейній традиції, яка залишила свій слід.

Дитинство Олександра припало на нелегкий час. Друга світова війна трапилась за його юнацьких років. Будучи дитиною, яка росла в творчій сім'ї, Олександр Воронин сповна відчув жах репресій 1930-х рр. Як вже зазначалося, батько – Олексій Петрович Варавва, був письменником.

Мабуть, читачеві одразу кидається у вічі невідповідність прізвищ батька (Варавва, псевдонім – Кобець) й сина (Воронин). Однак пояснення доволі просте – складні життєві обставини змусили Олексія Варавву разом з сім'єю шукати кращої долі за межами батьківщини. Як згадує Олександр Воронин, батько прийняв рішення виїхати за кордон, тікаючи від комуністичного режиму [2]. З тієї самої причини, боячись політичних переслідувань, батько сімейства приймає рішення змінити прізвище своїх дітей з «Варавва» на «Воронин». Так його рідний син став Олександром Ворониним.

Олександр Воронин радо згадує про творчість свого батька та дитячий час, проведений у Харкові. Його особливе захоплення з малих років викликала батькова літературна діяльність. Її маленький Олександр ототожнював наступним чином: «Ось я бачу перед собою велику, світлу кімнату мого батька в будинку письменників «Слово» на вулиці Червоних письменників у Харкові. Біля вікна письмовий стіл з неодмінною друкарською машинкою, завжди завалений паперами. З цієї кімнати вийшла переважна частина літературного доробку мого батька» [2, с.3].

Розповідаючи про період життя, проведений в будинку «Слово», Олександр Воронин згадує свої враження від того, з якою наполегливістю батько ставився до писання. «Наша дитяча кімната була поруч, і ми дуже часто засипали, а часом і прокидалися під рівномірний стукіт машинки».

Маємо сказати, що письменник Олекса Кобець був глибоко відданим мистецтву писання. Діяльність батька була тісно переплетена з роботою вдома, а отже – з сім'єю. З малих років Олександра захоплювали особливості та дрібниці літературної діяльності. Певним чином, це знайшло своє відображення вже у зрілому віці, коли літературна та журналістська робота цілком поглинула Олександра та стала його професією.

З дитячих років, Олександра Воронина батьки навернули до класики. Харківському періоду творчості О. Кобця належить переклад таких відомих творів Л. Толстого, як «Війна і мир» та «Анна Кареніна». За словами Олександра Воронина, на той час його батько був чи не єдиним, хто займався перекладом опер і оперет. Були перекладені твори М. Горького, О. Островського. Віддаючи належне, О. Воронин зазначає, що його батько займався надзвичайно складною ділянкою літературної творчості.

Неймовірне враження на О. Воронина справляло те, при яких обставинах працював батько. Це були умови постійного контролю, цензури, шпигунства, страху бути ув'язненим, репресованим. Про це він згадує наступним чином на сторінках присвяченої батькові брошури: «Страшно подумати, яка доля чекала б мого батька і всіх нас, якби він опинився на списку ворогів народу в ту страхітливую добу. Не допомогло б його бездоганне соціальне походження, неприналежність до жодних письменницьких організацій, його перекладацька діяльність, до якої тяжко було причепитися. Напевне, не допоміг би і необхідний для лояльного «Пролетарського письменника» політичний

камуфляж – повне зібрання творів Леніна, що займало цілу полицю великої книжкової шафи в батьковому кабінеті» [2, с.3].

З цих слів О. Воронина можна зробити висновок, що його батько не міг реалізуватись на повну як творча особистість в умовах тоталітарного режиму. Будучи письменником, він не прагнув вступати до будь-якої радянської письменницької спілки, не поділяючи її ідей та боячись переслідувань. Свій творчий талант доводилося проявляти лише в перекладі чужих творів українською мовою. Таким чином, можна було мінімізувати підозру у «буржуазному націоналізмі». Однак, не дивлячись на всі перипетії, Олексій Варавва ніколи не залишав своєї діяльності та не покидав професію. У особі батька Олександр Воронин мав чудовий приклад незламного духу та відданості справі.

Під впливом батька формувалось відношення Олександра до праці. Приклад, який був заданий Олексом Кобцем, надихав сина. У зрілому віці Олександр, не раз осмисливши цей вплив, виклав свої думки у наступних рядках: «Праця – це було життя мого батька. Здається він просто не міг бути без роботи. Він не шкодував себе – переклад «Війни і миру» виконав за неймовірно короткий час, майже не встаючи з-за робочого стола. Надзвичайно швидко перекладав він і численні опери, виписуючи своїм акуратним письмом милозвучну українську версію лібрето під нотами партитур» [2, с.3].

Маємо за необхідне зазначити, що перу письменника під псевдонімом О. Кобець належить чудовий автобіографічний роман «Записки полоненого». Це спогади Олексія Варавви часу його австрійського полону, в який він потрапив молодим хлопцем, беручи участь у Першій світовій війні на боці Російської імперії. Пізніше критики високо оцінили твір, порівнявши автора з самим Ремарком. Однак невдовзі після виходу роману його було вилучено з книго обігу, він виявився небажаним для тогочасної влади.

Принагідно підкреслимо, що за участь у Першій світовій війні Олексія Варавву нагородили Георгіївським хрестом. Про це свідчать матеріали Музею братів Вараввів у Каневі. Нагороду після смерті батька Олександр зберігав як реліквію, врешті передавши до згаданого музею.

На Олександра Воронина вплинула і доля рідного дядька – Григорія Варавви. Він, як і батько, також був письменником. Але його доля виявилась більш трагічною, що не могло не відбитись в серцях близьких. Багато в чому саме арешт рідного брата, спонукав Олексія Варавву до вольового рішення про еміграцію. Григорія Варавву було репресовано, заслано на Соловки, де згодом розстріляно.

Фігура батька є ключовою в становленні Олександра Воронина як особистості. Про це маємо змогу довідатись зі спогадів, які він йому присвятив. Сам Олександр Воронин зазначає, що батько відіграв роль Божого посланця, вихователя та вчителя. Був першим прикладом доброти милосердя, людяності [2, с.4].

Аналізуючи дитячі роки, О. Воронин приходить до висновку, що саме батько першим невимушено навертав дітей до віри в Бога. В першу чергу власним прикладом життєвої доброти. Олексій Варавва у всьому хорошому вбачав Вище Провидіння. Батько вірив, що ця сила врятувала його під час Першої світової війни, вберегла сім'ю у Другу світову війну та від примусового повернення до Радянського Союзу в 1946 р.

Олексій Варавва у першу чергу був зразком християнської моралі для свого сина. Олександр згадує, що головною мрією батька був світ без насильства, війни, ненависті та злоби між людьми. Головною причиною того, що світ досі не живе у злагоді – є те, що люди не дотримуються християнських настанов. «Ісус Христос навчав і заповідав нам жити дружньо, щоб люди були між собою наче брати і сестри рідні, щоб кожний любив свого ближнього, як самого себе» – таке розуміння сформувалось у Олександра Воронина.

Поглянувши з висоти років на всі випробування долі, які спіткали сім'ю, Олександр дійшов до висновку, що саме віра найсильнішим чином допомогла пройти через те: «Це було життя біля кратера активного вулкана, який кожної хвилини може вибухнути і безслідно поглинути навіки, як поглинув незліченно багато інших. Але нас він минув. Батько вірив, хочу у той час признатися в тому було рівнозначне підписанню самому собі вироку смерті, що його врятувала рука Божого Провидіння. Вірив, що ця божественна сила врятувала його і нас від бомб, кулеметних обстрілів під час війни, від примусової репатріації в 1946 році, що було б рівнозначне смерті, як не раз врятувала його і в страхітливі роки першої світової війни. В це вірив і я» [2, с.4].

З малих років Олександр Воронин відзначав особливе ставлення батька до рідних. Від Олексія Варавви він навчився любові та поваги до старшого покоління. Мова йде про відношення батька до своєї матері, бабусі Олександра Воронина – Марії Василівни Варавви. Згадуючи дитячі

враження, О. Воронин з подивом відзначав, що його батько звертався до бабусі на «Ви». Можливо, це була данина давній українській традиції, але вона мала потужне формуюче значення. Згодом, він неодноразово захоплено згадував цей давній український звичай [2, с.5].

На підтвердження слів Олександра Воронина маємо той аргумент, що Олексій Варавва присвятив матері свій найбільший твір. Це вищезгаданий автобіографічний роман «Записки полоненого». Епіграфом до твору слугують наступні рядки: «Моїй Матері Марії, що дала мені побачити цей кривавий світ, а сама, за гіркою працею, ніколи не бачила ніякого світу, – з глибокою любов'ю цю книжку присвячую» [4].

Олександр Воронин розповідає, що батько допомагав матері всіляким чином, яким тільки міг. Наприклад, самотужки вкрив хату цинковим дахом. Згадує страшний голодомор 1933 року, від якого особливо потерпало село. Олексій Петрович перевіз матір до Харкова, тим самим врятувавши її від смерті.

Маємо думку, що літературна мова, яку вдалося Олександру опанувати в дитинстві, дуже допомогла йому в професійній діяльності. Адже О. Воронин постав як талановитий журналіст, радіоведучий та редактор. Поле його діяльності було цілком пронизано українською мовою. І саме стиль органічної української мови допоміг Олександру Воронину реалізуватись в даній площині. В цьому криється чимала заслуга батька. Як розповідав сам Олександр, мову творів Олекси Кобця критики дуже цінували, називаючи її «квітучою», «запашною» та «диханням України». Дуже доброю характеристикою цього є випадок з Максимом Горьким. Як відомо, російський письменник досить зневажливо ставився до української мови і навіть забороняв перекладати українською свої твори. Однак змінив свою думку, побачивши переклад Олекси Кобця [3]. Це підтверджує лист від М. Горького, який зберігся у вигляді фотокопії в особистому архіві батька. У ньому російський письменник висловив подяку за чудовий переклад і дозволив подальші переклади українською мовою у виконанні О. Кобця. Цей епізод настільки красномовний, і водночас – ідейно гострий, що він привернув увагу літературних критиків.

Сам Олександр Воронин не має і тіні сумніву ролі батька та матері у своєму житті: «Я щасливий, що від малечку жив у створеній батьком і мамою атмосфері українського духу, вбирав у себе нашу солов'їну мову, якою вони говорили і що вона з найменших років стала частиною мого єства» [2, с.6].

Переїняв від батька Олександр Воронин і ставлення до дітей. Згадує особливе відношення до їх виховання. Він виховував власним прикладом. Ніколи не підвищував голос, ніколи не карав. Даний метод О. Варавва рекомендував усім батькам. Однак, за словами самого Олександра Воронина, щоб цей приклад справдився у житті, потрібно було бути такою людиною, якою і був батько, Людиною з великої літери.

О. Воронин згадує випадок дитинства, який стався 1944 року. Сім'я, тікаючи у Західному напрямку, рухалась неподалік сучасного Івано-Франківська. Юного Олександра посадили керувати возом, запряженим двома кіньми. Проїжджаючи повз німецький патруль, він випадково зачепив німця. У відповідь той миттєво вихопив пістолет та націлив на Олександра. В цей момент батько впав на коліна між озброєною людиною та сином, з криком: «Стріляй мене, а його пощади!». Розуміючи складність ситуації та воєнний час, Олександр Воронин не має ілюзій відносно можливого розвитку подій. Цілком можливо, що німець міг застрелити їх обох. Однак, разом з цим стає зрозуміло, що Олексій Варавва був ладен віддати життя за своїх дітей [2, с.4].

Олександр Воронин вважає, що найкращим чином батькову філософію життя відображає збірка для дітей за назвою «Сходить сонце». Відповідно назві вона символізує життєву радість, енергію, молодість, теплоту та любов. Багато добрих рис, які були властиві Олексію Варавві, за прикладом передалися його сину – Олександру Воронину. Пишучи про батька, він зазначав, що: «Для його чистої, світлої, сповненої любов'ю душі воно не заходило ніколи» [2, с.4].

Отже, розглядаючи формування особистості людини, приходимо до висновку про ключову роль середовища, в якому вона зростає. Та культура, до якої долучається людина, в якій зростає та формується, багато в чому визначає її долю в подальшому. У випадку Олександра Воронина це культурне середовище великою мірою створив його батько – письменник Олекса Кобець. Саме в особі батька Олександр знайшов ту провідну зірку, опору, приклад, який супроводжував його від народження до самої смерті. Це сприяло тому, аби О. Воронин повноцінно сформувався як талановита особистість: журналіст, редактор, науковий, громадський та релігійний діяч, патріот України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Варавва О. Він передав мені любов до рідного краю... / Олександр О. Варавва // Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін. Оповідання, спогади. – Черкаси : Сіач, 1993. – С. 56–63.
2. Варавва О. Олекса Петрович Варавва-Кобець – людина / Олександр Варавва // Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін. Оповідання, спогади. – Черкаси : Сіач, 1993. – С. 3–7.
3. Горький М. Мати / [пер. Ол. Варавва ; за ред. С. Пилипенка]. – Харків : Пролетарий, 1928. – 327 с.
4. Кобець О. Записки полоненого. Пригоди і враження учасника першої світової війни / Олекса Кобець. – [5-е вид.]. – К. : Глобус, 1993. – 335 с.
5. Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін / Олекса Кобець. – Черкаси : Сіач, 1993. – 65 с.
6. Ляшко С. М. Біографічна стаття: до постановки проблеми / С. М. Ляшко // Наукові праці НБУВ. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 311-315.
7. Маркусь Д. Воронин Олександр / Д. Маркусь // Енциклопедія української діаспори / Гол. ред. В. Маркусь, спів-ред. Д. Маркусь. – Нью-Йорк; Чикаго, 2009. – Кн. 1. – С. 132.
8. Мацько В. Білий цвіт на калині літературно-мистецьке життя української діаспори / В. Мацько. – Хмельницький: Просвіта, 2001. – С. 23.
9. Попик В. І. Досвід першого десятиліття діяльності інституту біографічних досліджень НБУВ на тлі розвитку сучасної біографістики / Володимир Іванович Попик // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 8. – С. 7-26.
10. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк.. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.
11. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії сучасності України / Віталій Чишко. – К., 1996. – 239 с.

SUMMARY

The article is devoted to analyses of the impact of Oleksii Barabbas (Kobets) on the personality formation of his son – Alexander Barabbas (Voronin) – a prominent civil and religious Ukrainian and Ukrainian Diaspora's leader. The analyses is carried out taking account the historical events and circumstances of a biography.

The special attention is focused on the cultural background in which Alexandr Voronin has grown. This article assumes that this culture helped him to implemented himself as a creative person later.

The objective of this article is to show the person, who worked for benefit of Ukraine and who was forgotten. It is necessary to reveal the truth of him in the world's eyes and to restore the historic justice. Ukrainian community should know his heroes.

Alexander Voronin was very versatile person. His life deserves to be fully studied. Ukrainian immigrant, journalist, editor, scientist, public and religious leader.

The formation of Alexandr Voronin's outlook happened in very difficult social-political case. It means: Stalin's repressions, that affected his family – his uncle was killed, his grandmother was starving. A great tragedy – World War II and subsequent emigration. In these conditions the father's position was very indicative for Alexandr Voronin.

This article deals with the question of understanding the fact that Alexander Voronin borrowed from his father, and how it affected his formation as a personality. Despite the difficulties of life and emigration, the talented Ukrainian writer Oleksii Kobets raised his son – Alexander Voronin as a real patriot of Ukraine. This article is based on the memories of Alexander Voronin.

ІІ РОЗДІЛ

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

С.В. ПЕТКОВ

«ПРИХОДИТЕ КНЯЖИТЬ И ВЛАДЕТЬ НАМИ»: К ВОПРОСУ О ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ И МЕЖДУНАРОДНЫХ СВЯЗЯХ МЕЖДУ ЕВРОПЕЙСКИМИ НАРОДАМИ ВО ІІ ПОЛ. ІХ в.

Выдающийся отечественный историк С.М. Соловьев писал: «Если к каждому человеку можно обратиться с вопросом: «Скажи нам, с кем ты знаком, и мы скажем тебе, кто ты таков», то к целому народу можно обратиться со следующими словами: «Расскажи нам свою историю, и мы скажем тебе, кто ты таков» [22, с.65].

В настоящее время, когда у нас обнаружилась такая сильная потребность познать свое прошлое, познать, кто мы есть, я не решаюсь занять ваше внимание изложением событий внешней отечественной истории, но счел более приличным представить в сжатом очерке важнейшую сторону нашей внутренней истории, именно постепенное установление государственного порядка, или, как выражались наши предки, “наряда” в российской земле. Где, при каких природных влияниях действовал народ, и с какими чужими народами и государствами изначально и преимущественно должен был иметь дело – вот первые вопросы в истории каждого народа”. Итак, как подчеркивает С.М. Соловьев, три условия имеют особенное влияние на жизнь народа: природа страны, где он живет; природа племени, к которому он принадлежит; ход внешних событий, влияния, идущие от народов, которые его окружают [22, с.66].

Большой интерес представляют самые древние, самые темные, и, следовательно, самые загадочные и интересные времена в истории государственности на территории Восточной Европы. Речь идёт об истоках образования современного Российского государства, которые до сих пор слабо изучены в виду множества причин, хотя корни этих процессов лежат на самом верху исторического грунта.

Каким образом процесс этногенеза славян запечатлен в топонимах и гидронимах?

Повлияли ли природные факторы на процесс формирования государственности у славян?

Стоит только взглянуть в топонимы: названия рек и озер, больших и малых городов, сел и деревень, – вовсе, что поможет понять всю широту исконной российской судьбы. Последовательность – вот один из важнейших принципов исторического исследования. Исходя из данного принципа в своем исследовании, не будем отклоняться от последовательности в изложении событий, а самое главное от сведений источников, прежде всего «Повести временных лет» [18], и концептуальных положений, изложенных в трудах выдающихся российских историков: С.М. Соловьева [22; 23], В.Н. Татищева [24], В.О. Ключевского [10] и других [3; 6].

Исторические изыскания, проводимые на протяжении нескольких последних столетий были призваны обосновать или опровергнуть миф о том, что территория Северо-Восточной Европы (северного Причерноморья) представляла собой с древнейших времен единый в этнокультурном, экономическом, политико-правовом и прочих аспектах пласт. Впоследствии он стал основой формирования государственности у трех братских славянских народов: русских, украинцев и белорусов [12, с.122].

Прежде всего, географическая справка, которая, естественным образом, способствовала формированию данного мифа.

Восточно-Европейская равнина, или Русская равнина – одна из крупнейших равнин земного шара, вторая по величине после Амазонской низменности, расположенная в восточной части Европы. Является частью Европейской равнины. Относится к низким равнинам.

Протяженность с севера на юг – около 2750 км, с запада на восток – около 1500 км.

Площадь составляет около 3 млн км². Средняя высота – около 150 м, наибольшая – на Кольском полуострове в Хибинах (гора Юдычвумчорр, до 1191 м), наименьшая – на побережье Каспийского моря (–28 м).

На территории равнины полностью либо частично расположены Белоруссия, Латвия, Литва, Эстония, Молдавия, Россия, Украина, Финляндия, Швеция, Польша, Румыния, Болгария и Казахстан.

На равнине протекают крупные реки, такие, как Волга и Ока. Также протекают на ней другие реки и их притоки: Дон (Хопёр), Кама (Белая), Урал и др.

Поверхностные воды Восточно-Европейской равнины тесно связаны с климатом, рельефом, геологическим строением, а следовательно, и с историей формирования территории. На северо-западе равнины, в области древнего оледенения, господствует моренный холмисто-грядовой рельеф с молодыми речными долинами. На юге, во вне ледниковой области, – эрозионный рельеф с хорошо выраженной асимметрией склонов долин, балок и водоразделов.

В гидрографическом отношении территория Восточно-Европейской равнины делится на две части. Большая из них имеет сток в океан. Северные реки (Мезень, Онега, Северная Двина, Печора) принадлежат бассейну Северного Ледовитого океана, западные и южные – бассейну Атлантического океана. К последним относятся реки, впадающие в Балтийское (Нева, Западная Двина, Неман, Висла, реки Швеции и Финляндии), Чёрное (Днепр, Южный Буг, Днестр) и Азовское (Дон) моря. Реки бассейнов Волги, Урала и некоторые другие впадают в Каспийское море, утратившее связь с Мировым океаном.

Все реки Русской равнины имеют преимущественно снеговое и дождевое питание и весеннее половодье. Реки севера равнины более многоводны, чем южные. В их питании значительную роль играют грунтовые воды. Южные реки маловодны, доля грунтового питания у них резко сокращается. Все реки Русской равнины богаты энергоресурсами.

Исходя из приведенных сведений, делались и делаются выводы о едином народе, едином языке, единой культуре распространенной на всей территории Восточно-Европейской равнины. Приведем еще некоторые географические данные, которые позволят нам взглянуть на данный вопрос несколько шире.

Особенность климата Русской равнины обуславливается четкой сменой природных зон в её пределах с северо-запада на юго-восток от тундры до пустынь умеренного пояса. Здесь прослеживается самый полный набор природных зон по сравнению с другими природными районами страны.

На Восточно-Европейской равнине существуют практически все виды природных зон Евразийского континента.

Наиболее распространенные природно-климатических зоны, которые делят равнину на части со своими особенностями и спецификой (с севера на юг):

- Тундра (север Кольского полуострова);
- Тайга – Олонецкая равнина;
- Смешанные леса – Центральноберезинская равнина, Оршанско-Могилёвская равнина, Мещёрская низменность;
- Широколиственные леса (Мазовецко-Подлясская низменность);
- Лесостепи – Окско-Донская равнина, в том числе Тамбовская равнина;
- Степи и полупустыни – Причерноморская низменность, Предкавказская равнина (Прикубанская низменность, Чеченская равнина) и Прикаспийская низменность.

Откуда вторгались варяги на земли народов населявших Северо-Восточную Европу?

Сохранились ли иные подтверждения пребывания скандинавов на территориях Прибалтики, кроме летописных?

Прежде чем приступить к изложению, необходимо твердо уяснить, что россияне – это исконные обитатели тех земель, которые они занимают ныне, впрочем, следует признать и то, что на них большое влияние оказали и внешние движения, о которых будет упоминаться далее. Первостепенное значение имеет и то, что россияне в отличие от многих народов, населяющих теперешнюю Россию, не имевших либо утративших в далеком прошлом или недавно свою государственность, смогли, объединившись и сплотившись в одну нацию, создать не только свое государство, но и подчинить себе многие родственные и не родственные народы, тем самым показав

духовную силу российской нации и ее способность к собиранию, сосредоточению и сплочению отдельных частей вокруг одного центра, под властью одного государя.

Северными соседями первобытных россиян были воинственные скандинавские народы, державшие в страхе всю Европу. На военных судах бороздили они северные и южные моря, грабя и убивая жителей побережья. В европейских хрониках их называли викингами, а в российских летописях – варягами. В Летописи сказано, что в 859 г. варяги добились признания своей власти от северных племен: чуди, словен, мери, веси и кривичей, которые в течение трех лет исправно выплачивали им дань. Но в 862 г. покоренные племена поднимают восстание и изгоняют варяжских сборщиков дани.

Выдающуюся роль сыграли норвежские завоеватели для народов северо-восточной части Европейского континента. Активность шведов в Прибалтике заслуживает внимания и сама по себе, как наглядное подтверждение их мощи и предприимчивости, однако для нас более важным является то, что из Прибалтики викинги проникли в Северо-Восточную Европу, о чем ниже пойдет речь [29, с.73–74]. Таким образом, Прибалтика стала плацдармом для дальнейшего продвижения викингов на юго-восток [16, с.78].

К какому периоду времени относится первое упоминание о российских племенах?

Имеются ли письменные упоминания о населении Прибалтийских территорий современной России до X в.?

Российский народ издревле занимал те земли, на которых он живет и по сей день. Как везде, так и здесь в особенности, реки служили народонаселению проводниками – по ним «сидели» племена, на них со временем появились первые города [21, с. 123–124]. Российские реки во многом содействовали единству народному и государственному, и при всем этом речные системы определяли вначале и системы областей. Направление течения рек позволяет провести областное разграничение исконных российских земель. Так, по четырем главным системам Российская земля разделялась в древности на четыре главные части: первую составляла северо-западная область; вторую – северная; третью – восточная; четвертую – западная.

Проводя подобное разграничение, все же не следует забывать об однообразном природном ландшафте России: ровной равнине, густо заросшей лесом и сплошь изрезанной реками и речушками, вытекающими или впадающими в озера, создающими целые озерные системы, что делает местность болотистой, а климат зачастую не очень здоровым. Такое однообразие позволяет говорить о единстве российского народа. Потому что однообразие природных форм ослабляет областные привязанности, ведет к однообразным занятиям, однообразность занятий отражается в обычаях, нравах, верованиях. Схожесть нравов, обычаев и верований исключает враждебные столкновения. Одинаковые потребности указывают на одинаковые средства к их удовлетворению. Отсюда понятна обширность российской государственной области, однообразие частей и прочная связь между ними [11, с.29-32].

Замкнутые в своем собственном мире лесов, отгороженные от соседних народов и, зачастую, даже друг от друга непроходимой сетью болот и рек, россияне более чем какой-либо другой народ Европы находились в своем первобытном безгосударственном состоянии, рассеянные на огромных пространствах [10, с. 132]. «Россией» греки называли земли, расположенные далеко на севере известного им мира. Рассеянный на огромных территориях народ долгое время находился в своем первобытном состоянии, занимаясь охотой и рыболовством, климатические и географические условия вели к образованию особого антропологического и нравственного типа россиянина. В.Н. Татищев говорит, что даже само имя «россияне» произошло от слова «рассеянные» [24, с.28].

Совсем иной вид представляла собой соседняя степная территория: с редкими участками леса, открытые пространства которой заставляли степное население издревле, объединяясь в государства, противостоять многочисленным наездникам. С названием такого степного народа связано и первое упоминание о российских племенах в VI в., когда гетский историк Иордан писал, что король Германарих покорил чудь, весь, мерю и мордву [8, с. 56].

Гетская столица – Неаполь Скифский – находилась в Крыму на территории современного Симферополя [8, с.58]. После этого сообщения вплоть до IX в. на страницах источников нет ни одного упоминания о российских племенах [17, с.220–226]. Этот факт делает несостоятельными ряд теорий о существовании государственных объединений на российских землях до IX в. Только во второй половине IX в. появилось первое государственное объединение на территории России.

Именно 859 г., указанный летописцем Нестором, может считаться отправной точкой повествования о норманнских завоеваниях в Восточной Европе [29, с.73–74; 14, с. 44-47].

Так, еще в те далекие времена кочевая скотоводческая степь стала оказывать свое могучее влияние на племена охотников и рыболовов лесных областей. Именно в борьбе со степным населением закладывались основы российского государства при Андрее Боголюбском и его преемниках – собирателях российских земель [28, с.104].

Только через пять веков, после первого упоминания о российских племенах, они вновь появляются на страницах письменных источников – в Летописи первого российского летописца Нестора Белоозерского указывается, что в Яфетовой части сидит чудь и всякие народы меря, мурома, нарова, весь, мордва, заволочская чудь, пермь, печера, водь, ям, угра, корсь и либ [18, с.20].

Многие из перечисленных племен более правильно было бы назвать племенными союзами, а некоторые даже народностями, как, например, чудь заволочская. Название племен, входивших в эти племенные союзы, возможно, вывести из названия рек, возле которых они жили. Например, на реке Ижора сидело племя ижора, входившее в племенной союз водь, соседние племена называли их вождями; племя чудь жило возле озера Чудь, а племя ильмень возле озера Ильмень, и оно входило в чудский племенной союз. Из словосочетания названия его частей «чудь с Ильмени» и «чудь с Ловати» впоследствии возникло название «словени». Конечно, мы не можем полностью исключить и той версии, что племена, живущие возле озера Ильмень, были подчинены пришлой дружиной, воины которой имели либо восточнославянское, либо западнославянское происхождение, они-то, по мнению ряда исследователей, и дали название всему населению [26, с.18].

Реки и озера давали названия племенам, а впоследствии городам и селам, расположившимся на их берегах. Так, на реке Тверица возник город Тверь, на речке Дубна – город Дубна, на реке Молога – город Молога, на реке Шоша – город Шоша, на реке Москва – город Москва, на реке Сара – Сарское городище, на реке Ламе – город Волок Ламский. Возле озера Клешино – город Клещин, возле о. Белого – город Белоозеро [17, с.220-226].

Как разобраться в таком разнообразии племен и народностей, населявших Восточно-Европейскую равнину?

Что интересного могут нам поведать о местном населении названия рек и озер?

Племена, которые упоминаются на страницах Летописи, по географическому фактору можно объединить в четыре народности: чудь, чудь заволочская, чудь заволжская, чудь дреговская. В Летописи мы можем почерпнуть не только названия племен России, но достаточно точную географию их расселения.

Первая северо-западная область Российской земли, центром которой можно условно назвать озеро Ильмень, ограничивалась с севера Финским заливом, реками Нева и Свирь, озерами Нево (Ладога) и Онега; с востока рекою Шексна, берущей свое начало и впадающей в Волгу; с юга реками Волга и Западная Двина, и с запада речной системой озера Чудь. Эта область была издревле заселена россиянами и впоследствии стало основой складывания первой российской государственности. Северо-западную область населяли племена: нарова, чудь, водь, ильмень (словены), кривь (кривичи), весь [18, с.19].

Возле впадения реки Нарова, вытекающей из озера Чудь, в Финский залив обитало племя нарова. Имя этого племени сохранилось в названиях: Нарвский залив, река Нарва, город Нарва (возник здесь в гораздо более поздние времена). В окрестностях озера Чудь размещалось племя чудь. Сейчас озеро Чудь разделяют на две части: Чудское и Псковское озера. Возле Финского залива находилось племя водь. Племена чудь – нарова – водь размещались возле озер: Чудь, Ладога и других, через их земли протекали реки: Ростоя, Нарова, Плюсса, Желча, Великая, Лжа, Устрога, Ахья, Педья, Охта, Мга, Тосна, Систра, Нева, Луга и другие.

В окрестностях озера Ильмень обитало племя ильмень (словени), в Летописи сказано: «Те же, которые сидели возле озера Ильмень, назывались словени» [18, с.19]. К северо-востоку от ильмени, в окрестностях озера Белое, находилось племя весь: «На Белоозере сидит весь» [18, с.20]. К югу от земель словен, у истоков Западной Двины и Волги, обитало племя кривь (криве, кривичи): «Кривь сидит в верховье Волги и в верховье Двины» [18, с.20]. Племена кривь – ильмень – весь жили возле озер: Белое, Ильмень, Ладога, Онега и другие, через их земли протекали реки: Равань, Тагода, Волхов, Сясь, Паша, Капша, Шексна, Оять, Кема, Шола, Андога, Суда, Чагода, Чегодища, Молога, Сить, Мелеча, Могоча, Колпь, Лидь, Песь, Уверть, Мета, Тверца, Медведица, Шлина, Холова, Вишера, Полометь, Мда, Пчевжа, Пола, Ловат, Кунья, Редья, Мшига и другие [18, с.21]. Мы можем

утверждать, что данные гидронимы соответствовали названиям родов и небольших племенных образований, проживающих возле рек и озер.

На севере земли северо-западной народности граничили с местами обитания северо-русской народности – чудью заволочской, занимавшей земли Северной России, которые ограничивались с запада озерами Онега, с севера – Белым морем, с юго-востока – бассейном реки Северная Двина, соседние народности именовали их «тотьма» («то тьма»). Племенной союз Чудь заволочская располагался возле озер: Белое, Водл, Лача, Воже и других, через эту территорию протекали реки: Вига, Межа, Унжа, Юза, Кема (впадает в Унжу), Лундонга, Нея, Немда, Тебза, Кострома, Соть, Ухра, Талшма, Сухона, Диница, Лежа, Согжа, Вологда, Кубена, Кема (впадает в озеро Белое), Свидь, Вожега, Ведь, Вага, Кулой, Водла, Выг, Илекса, Онега (вытекает из озера Лача), Кена, Кожа, Емца, Моша, Волошка, Михренога, Вага, Устья, Уфтюга, Пинега, Юла, Мезень, Виледь, Вычегда, Нем, Елва, Вымь и другие. И здесь так же гидронимы соответствовали названиям племен.

В восточной области проживали племена восточно-русской народности: меря, угра, мещера, мурома. Российские племена, населявшие восточную область России, и составляли восточно-русскую народность, а так как они находились по отношению к чуди (северо-западная народность) «за Волгой», то они назывались чудью заволжской. Земли заволжской чуди ограничивались на севере рекой Волгой; на востоке – средним течением Оки и верхним течением Дона; на юге речкой Неруса, впадающей в Десну (т. е. те народы, которые жили выше этой реки, были не подвластны русам, обитавшим южнее); на западе Десной и верхним течением Днепра.

Вблизи озер Ростов и Клешин располагалось племя меря: «На Ростов-озере сидит меря, а на Клещине-озере сидит тоже меря» [18, с.21]. К югу от мери, в центре восточной области, вблизи речки Угра, впадающей в Оку, находились земли племени угра, а на среднем течении Оки – земли мещеры. Племена Восточной России меря, угра и мещера как бы замкнуты в бассейне великих российских рек Волги и Оки, на землях этих племен впоследствии были построены города Ростов и Муром, а в 1147 г. здесь была основана Москва, ставшая столицей российского государства. Племена меря – угра – мурома – мещера обитали возле озера Ростов и других, через их земли протекали реки: Волга, Ока, Ина, Тьма, Осуца, Тверца, Шоша, Москва, Протва, Воря, Шаня, Вазуза, Угра, Болва, Жиздра, Упа, Клязьма, Дубна, Нерль, Киржич, Шерна, Поля, Бужа, Пекша, Колокша, Уводь, Лух, Пьяна, Теша, Мокша, Сережа, Пет, Проня и другие.

В верховьях реки Ока находилось племя вятичей, к западу от него в бассейне реки Сож – племя радимичей: «радимици сидят на реке Сож, а вятичи по Оке» [18, с.21]. В Летописи мы можем прочесть рассказ о том, что племена радимичей и вятичей произошли от двух братьев Радима и Вятка, которые вывели свои рода от власти ляхов (поляков).

На среднем течении реки Десна обосновалось племя сиверяне: «А другие же сели по Десне и по Сейму, и по Суле и назвались сиверяне» [18, с.21]. Через территорию, занятую племенами радимичи – вятичи – сиверяне, протекали реки: Ипать, Судость, Навля, Неруса, Болова, Неручь, Свапа, Тускарь, Тим, Кшень, Зуша, Упа, Ока, Жиздра, Вытебеть, Плава, Сосна, Меча и другие. Именно данные племена оказались впоследствии втянутыми в орбиту политического конфликта между Киевским государством и Хазарским каганатом. Гидронимы свидетельствуют о том, что данные земли также первоначально входили в ареал расселения фино-угорских племен.

Западную область, так называемую Белую Россию (В.Н. Татищев называет ее Черной Россией), заселяли три племени: полочане, дреговичи и древляне. «А другие сидели на Двине и назывались полочане, от реки, которая впадает в Двину и называется Полота; от этой реки они прозвались полочане. А другие сидели на болотах между Припятью и Двиною и назывались дреговичи. А другие – древляне, потому, что сидели в лесах» [18, с.22]. Впоследствии данные племена были полностью славянены, так же как народности, известные в летописи, как вятичи, радимичи и сиверяне.

Такова география расселения российских племен. Ниже приведем описание нравов и обычаев россиян – исконных жителей тех земель, на которых жили их отцы и деды, рода, уходящего вглубь тысячелетий, о чем свидетельствуют этнографические наблюдения, изучения лингвистов и научные исследования в области внешнего вида россиянина.

Какие факторы оказали основное влияние на формирование характерных черт русского народа?

Каковы были нравы и обычаи русских племен?

В формировании характерных черт, отличающих российский народ от окружающих его народностей (финской, карельской, сибирской, волжской, славянской и балтийской), большое значение имела природная среда – все те условия, в которых вынуждены были обитать предки современных россиян, которая явилась основой быта, характера и даже отличий между четырьмя российскими народностями.

Основные черты внешнего вида россиянина так же определены теми, зачастую неблагоприятными географическими условиями, в которых он вынужден обитать: невысокий ростом, но довольно крепкий и развитый; лицо плоское с широким лбом, развитыми скулами и небольшим носом; несколько узкие глаза светлых, голубых, серых или зеленых цветов; светлые волосы – тип россиянина представителя природы северной земли, ее сурового климата [1, с.120].

В Летописи имеется описание нравов и обычаев западных и восточных российских племен. Можно предположить, что племена, жившие на севере, мало чем отличались от них. Летописец Нестор Белоозерский пишет:

«Древляне жили подобно зверям, жили по-скотски: убивали один другого, ели все нечистое, не было у них свадеб, а умыкали они девушек возле воды. А радимичи, и вятичи, и сиверяне один имели обычай: жили они в лесу, как и всякий зверь, ели все нечистое и срамное словие у них перед родителями и невестками. И не было у них свадеб, а игрища между селами. И сходились они на игрищах, на плясы и на всякие бесовские песни, и тут умыкали женщин себе, – кто с какой стоворится. Имели они по две и по три жены. А когда кто умирал – творили они тризну над ним, а потом творили краду большую, и, положив на огонь, мертвеца сжигали. А после этого, собрав кости, клали в небольшой горшок и ставили на придорожном столбе, как делают вятичи и сейчас. Этот обычай держали и кривичи, и другие погане, не ведая закона Божьего, потому что сами творили себе закон» [18, с.23].

Суровая природа порождает не менее суровые обычаи. Эти особенности обычаев племен проживающих в лесной зоне, отмечали в своих трудах многие отечественные и зарубежные историки [19, с.24].

Какое влияние оказали соседи российских племен на образование российского государства?

Какие нюансы они привнесли в быт, внешность, образ мышления коренного населения?

Видно, что Россия представляла собой одно целое не только в географическом и природном отношении, но и в единстве быта, нравов и обычаев своего народонаселения, что способствовало ее объединению и формированию государства, на что, несомненно, огромное влияние оказали соседние народы, граничащие с российскими землями: финские племена (сумь и емь), карельские и саамские племена, северные племена (печора и пермь) – на языческом севере; марийцы, мордва и другие волжские племена – на языческо-мусульманском востоке; славянские племена лесостепного Поднепровья и Польши: поляне, бужане, вольняне, галичане, тиверяне, уличане, поморяне и другие – на христианском юге; балтийские племена: летьгола, литва, зимгола и другие – на языческом западе.

Все эти племена и народы оказывали огромное влияние на формирование культуры, языка и религии россиян. Наибольшее влияние имели в культурном отношении славяне, которые, продвигаясь с Дуная вверх по Днепру (даже Десна – от «десница» – правая рука), а также со стороны Вислы, распространили на российские племена свой язык, оформившуюся в Болгарии письменность, а позже в 988 г. и религию [2, с. 26]. В борьбе со славянами и под их влиянием появились и первые российские государственные объединения. В Летописи говорится, что древляне и дряговичи имели свое «княжение», но говорить о дорюриковом государственном устройстве на этом основании еще слишком рано, оно появится тогда, когда во главе не одного, а нескольких племен станет не племенной вождь, а государь–князь–конунг–король–каган, наделенный всеми правами верховной власти [27, с.92].

Когда варяги обратили внимание на Восточно-Европейские территории?

Каковы были намерения скандинавских конунгов относительно Прибалтийских земель?

Какова роль норманнов в создании государственности на территории Восточной Европы?

В VII в. на восток через Балтийское море двинулись отряды шведских воинов-купцов, промышляя разбоем и торговлей. К началу VIII в. они по рекам проникли в глубь Восточной Европы [15, с.71]. Сначала викинги грабили местное население. Но позднее они перешли к оседлой жизни, а шведские купцы основывали фактории (торговые посты) в устьях рек, впадающих в Балтийское море, в которых викинги укрывались зимой и грабили прилегающие земли. Весной они спускали на воду свои ладьи и шли на веслах в глубь страны. Для безопасности они передвигались флотилиями до ста судов и перевозили наибольшее количество товаров в Европе того времени [4, с.32].

Было два речных пути на Восток, которые начинались на Ладожском озере. Некоторые викинги-купцы плыли на восток по Волге до городов Волжских болгар – Булгар, Биляр, Сурвар или до хазарского порта Итиль. Эти торговые города находились на пересечении сухопутных путей на Ближний и Дальний Восток. Там приобретали арабское серебро в обмен на меха и рабов. Путь на юг через Каспийское море вел на богатые багдадские рынки.

Другие группы викингов из Ладожского озера плыли на юг по Днепру через Черное море до Константинополя. Это было опасное путешествие. На участке реки между Киевом и Черным морем надо было пройти восемь речных порогов, а это возможно лишь во время паводка, бывавшего несколько недель в году. Суда викингов плыли по рекам под парусом или на веслах. Чтобы перебраться из одной реки в другую или обогнуть пороги, путешественники переносили суда на руках или волокли по земле с помощью бревен – волоком. Это была изматывающая работа, и викинги часто прибегали к помощи рабов.

Возможно поэтому, в силу своей организованности и сплоченности в формировании государственности россиян ведущую роль и сыграло воинственное племя северных воинов – норманнов, известное в Летописи как варяги, которые помогли в борьбе со степными наездниками – хазарами [13, с.21]. С варяжскими князьями Рюриком, Синеусом и Трувором на российские земли пришла государственность. Варяжские дружины смогли, противопоставив силу и выносливость северных воинов ловкости и храбрости степных наездников, бороться со степными государствами кочевников и славян: Хазарией, Волжской Булгарией, Польшей и Куявией, Артанией, Славией, а позже и с Византией [7, с.74]. «От них пришли первые князья, норманны составляли, главным образом, первоначальную дружину, беспрестанно являлись при дворе наших князей, как наемники участвовали почти во всех походах» [23, с.48]. Варяжский меч разбудил Россию, взрыхлил почву, на которой, орошаемое славянской грамотой, возросло российское государство. Такого начала российской истории, такова связь главных явлений, в ней замечаемых.

«В год 6367 (859). Варяги из заморья взимали дань с чуди, и со словен, и с мери, и с кривичей. А хазары брали с полян, и с северян, и с вятичей по серебряной монете и по белке от дыма» [18, с.24].

Освободившись от власти варягов, недолгое время они «владеют сами собой» в мире, но вскоре начинают междоусобные войны. «И не было правды у них, и встал род на род, и были усобицы, и воевать они между собой начали». Для того чтобы остановить междоусобицу, племена приняли решение: «Поищем себе князя, который бы владел нами и рядил по договору и праву» [18, с.25].

Тогда появляются из-за моря варяги, но теперь не как завоеватели и непрошеные гости, а как избранные властители, несущие закон и порядок. Покорно встречают их бунтовщики, говоря: «Земля наша велика и щедра, а порядка в ней нет. Идите княжить и владеть нами» Повесть временных лет. Не данниками, а слугами становятся северные племена. Выдающийся российский историк С.М. Соловьев характеризовал это событие так: «Несколько племен, не видя возможности выхода из родового, особого быта, призывают князя из чужого рода, призывают единую общую власть, которая соединяет роды в одно целое, дает им наряд, сосредотачивает силы северных племен» [23, с.68].

Гнилые топи с редким населением да с богатыми зверем лесами встретили своих новых правителей. Три брата: Рюрик, Синеус и Трувор вместе с дружиной (варягами) пришли на российскую землю. В летописи говорится: «И выbralось трое братьев с родами своими, и с собою всю взяли Русь» [18, с.25]. Таким образом, летописец подчеркивает, что Русь, руссы – это не этническое название норманнов или славян, а наименование, которым пользовались славянские (а от них переняли и другие народы) в отношении воинской прослойки общества и непосредственно княжеской дружины.

Для того чтобы закрепиться на все еще беспокойных территориях, поставили они в низовье реки Волхов, в землях ильменских словен первый город-крепость, свою первую столицу – Ладогу. Город, известный как Алдейгьёборг (Ладога), по скандинавскому обычаю располагается не на самом берегу, а в десяти с лишним километрах от Волхова – там, где сейчас находится небольшой городок Старая Лагода. Из Ладоги осуществляли управление «волостью», творили суд, стены её служили для

варягов прочным укрытием от набегов местных племен. Во главе государства стал старший из братьев – Рюрик (862-879 гг.).

862 г. является переломным в российской истории. С призывом варягов российскими племенами чудью, словенами, кривичами и весью заканчивается период предгосударственного развития русского народа, извечного жителя северо-восточной Европы, и начинается государственный период. Следует подчеркнуть, что, призвав варягов, северные племена попали не под власть иного народа, а обрели в лице норманнских воинов новый класс общества – знать (бояре) и правителей (князья-конунги). Варяги (викинги) не были даже отдельным племенем Скандинавии, а являлись общественной прослойкой, состоявшей из представителей различных скандинавских народов знатного происхождения. Варяги (викинги) – совокупное название воинов грабителей-торговцев и завоевателей, среди которых было значительное количество как западных, так и восточных славян, некоторые исследователи даже предполагают, что основную часть варягов составляли славяне-ободриты, а также часть западных (полабских) славян, проживавших возле реки Лабы (Эльбы), впоследствии ассимилированная германцами.

«В год 6370 (862). И избрались трое братьев со своими родами, и взяли с собой всю русь, и пришли они вначале к словенам, и поставили город Ладогу. И сел в Ладоге старший брат Рюрик, а другой, Синеус, – на Белоозере, а третий, Трувор, – в Изборске. И от тех варягов прозвалась Русская земля. Новгородцы же – те люди от варяжского рода, а прежде были словене» [18, с.26].

Постепенно расширяя границы владений, Рюрик с братьями сажат в основанных ими небольших укрепленных поселениях варяжских воинов – воевод, тиунов – управителей и сборщиков дани. Вскоре братья решают разделить свои обширные территории на три части: первая – земли води, с центром в городе-крепости Ладоге – становится вотчиной Рюрика; вторая – земли веси, возле города-крепости Белого озера – Синеуса; третья – земли чуди, с центром в городе-крепости Изборске – Трувора [30, с.18].

Сложно говорить об отношениях между братьями. Синеус и Трувор умирают в одночасье, а Рюрик «взял волость всю один». Таким образом, конунг Рюрик, захвативший северные земли, после смерти братьев стал их единовластным правителем.

«В год 6372 (864). Через два же года умерли Синеус и брат его Трувор. И принял всю власть один Рюрик. И, пришедши к озеру Ильмень, поставил он город над Волховом, и назвали его Новгородом. И сел он тут, княжить и стал раздавать мужам своим волости, повелев им ставить города: тому – Полоцк, тому – Ростов, другому – Белоозеро. Варяги в этих городах – находники, а коренное население в Новгороде – словене, в Полоцке – кривичи, в Ростове – меря, в Белоозере – весь, в Муроме – мурома, и над теми всеми властвовал Рюрик» [18, с.26].

Полностью подчинив своей власти земли ильменских славян, Рюрик «пришел к озеру Ильмень, поставил город над Волховом и назвал его новым городом – Новгородом, и сел он тут княжить» [25, с.78]. Рюрику удается также покорить племена полочан, кривичей, мери, веси и муромы. На землях этих племен он ставит города Ростов (меря), Белоозеро (весь), Муром (мурома), Полоцк или Полотеск (полочане), в которых «садит» своих «мужей» – воевод. Возможно, полоцкие воеводы либо впоследствии подпали под власть другого варяга – Рогволда, который основал здесь свое княжество, либо предок Рогволда – один из воевод Рюрика, перестал признавать власть своего киевского сюзерена Игоря I Старого сына Рюрика. Таким образом, государство Рюрика делилось на восемь воеводств. Три пограничных воеводства: Ростовское, Белоозерское и Муромское защищали рубежи владений Рюрика от нападения волжских булгар и хазар. Столицей государства стал город Новгород.

Таким образом, мы можем констатировать, население Восточной Европы не представляло собой однородную массу, народ либо этнос. Более того однозначно, что складывание этно-государственных общностей напрямую зависит от географических особенностей региона. Быт, культура, промыслы и ремесла – производные той среды, в которой обитают люди. Финно-угорские племена, проживающие в Прибалтике и на просторах Русской равнины подвергались влиянию соседей. Народы, занимающиеся скотоводством и земледелием издревле были соседями племен, которые впоследствии стали основой для формирования российской народности. Но наибольшее влияние на формирование Российского государства оказали славяне, которые в своем движении с Подунавья проникли на территории России. Не меньшее значение имели и воинственные варяги-русы, вторгшиеся с севера и объединившие под властью одного князя, одного правящего рода разрозненные российские племена.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. [Нейман]. О жилищах древнейших Руссов / Нейман. – М. :Б.м., 1826. – 126 с.
2. Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси / М.Ю. Брайчевский. – К. : Наукова думка, 1988. – 480 с.
3. Брим В. А. Происхождение термина «Русь» / В.А. Брим // Россия и Запад /Под ред. А. И. Заозерского. – Пг. : Б.м., 1923. – С. 5-10.
4. Геденов С. Варяги и Русь / С.Геденов. – СПб. : Б.м., 1876. – 426 с.
5. Говард М. Сучасна культурна антрапологія / М. Говард. – Минск : МинГУ, 1995. – 316 с.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах. / М.С.Грушевський / Редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : “Наукова думка”, 1991-1998. – Т.1.
7. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Гумилев. – М. : Мысль, 1989 – 766 с.
8. Иордан О происхождении и деяниях гетов / Вступ. статья, пер., коммент. Е. Ч. Скржинской / Иордан. – СПб. : Алетейя, 2013. – 512 с.
9. Кирпичников А. Н. Сказание о призвании варягов: легенды и действительность / А.Н. Кирпичников // Викинги и славяне: ученые, политики, дипломаты о русско-скандинавских отношениях. – СПб. : Аврора, 1998. – С. 40—41.
10. Ключевский В. Русская история полный курс лекций / В.Ключевский. – М. : Мысль, 1993. – 716 с.
11. Котляр Н. Ф. Север или юг (к вопросу о возникновении древнерусской государственности) / Н.Ф.Котляр. // Образование Древнерусского государства: спорные проблемы. – М. : МГУ, 1992. – С. 29—32.
12. Ле Гофф Жак Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф. – М. : МГУ, 1992. – 547 с.
13. Ловмянский Х. Русь и норманны / Х. Ловмянский. – М. : Прогресс, 1985. – 302 с.
14. Молчанов А. А. Древнескандинавский антропонимический элемент в династической традиции рода Рюриковичей (О роли отдельных компонентов и полиэтнической основе формирования Древнерусского государства) // Образование Древнерусского государства: спорные проблемы / А.А. Молчанов. – М. : МГУ, 1992. – С. 44—47.
15. Пархоменко В. Норманизм и антинорманизм. (К вопросу о происхождении имени «Русь») / В. Пархоменко. // Известия Отдела русского языка и словесности АН. – М. : Изд-во АН, 1923. – Т. XXVIII. – С. 71-74.
16. Петков С. В. Варяги : Государства викингов в Северо-Восточной Европе [Текст] / Сергей Петков ; Клас. приват. ун-т. - Запорожье : КПУ, 2009. - 87 с.
17. Петрухин В. Я. «Начало русской земли» в начальном летописании / В.Я. Петрухин // Восточная Европа в исторической ретроспективе: к 80-летию В. Т. Пашуто. – М. : МГУ, 1999. – С. 220—226.
18. Повесть временных лет / [Рос. акад. наук]; подгот. текста, пер., ст. и коммент. Д. С. Лихачева; под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – СПб. : Наука, 1996. – 667 с.
19. Рыбаков Б. Мир истории. Начальные века русской истории / Серия: Эврика / Б. Рыбаков. – М. : Молодая гвардия, 1987. – 352 с.
20. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Б.А.Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 195 с.
21. Рыздзевская А. Е. Древняя Русь и Скандинавия в IX—XIV вв. / А.Е. Рыздзевская. – М. : Наука, 1978. – С. 133—134.
22. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев. – М. : Мысль, 1988. – Т.1.
23. Соловьев С.М. Чтения и рассказы по истории России / С.М.Соловьев. – М. : Правда, 1989. – 768 с.
24. Татищев В. История Российская / В. Татищев. – М. : «Аст», 2005. – Т.1.
25. Тиандер К. Датско-русские исследования / К. Тиандер. // Записки историко-филологического факультета Имп. Петроградского университета. – Ч. СХХІІІ. – СПб. : Б.м., 1915. – С. 1–204.
26. Толочко П. Киевская Русь / П. Толочко. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1996.– 352 с.
27. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена / П.Н. Третьяков. – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1953. – 230 с.
28. Федотов А. О значении слова «Русь» в ваших летописях / А. Федотов // Русский исторический сборник / Под ред. М. П. Погодина. – М. : Тип. Моск. ун-та, 1837. – Т.1. – С. 104-121.
29. Хлевов А. А. Норманнская проблема в отечественной исторической науке / А. Хлевов. – СПб.: Аврора, 1997. – 73—74.

30. Шахматов А. А. Сказание о призвании варягов / А.А.Шахматов // Известия общества истории русского языка и словесности. СПб. : Изд-во императорского общества, 1904. – Т. IX. – № 4. – 18.

SUMMARY

The article is dedicated to the disclosure of the topical questions of medieval studies. Particularly, the problem of Kievan Rus territory formation is analyzed. The role of the Kievan rulers in the formation of the Old Rus state is revealed.

We can ascertain that the population of Eastern Europe was not a homogeneous mass, united people or ethnic group. Moreover, it can be taken for sure, that the development of the ethno-state communities strongly depends on the geographical features of the region. Everydaylife, culture, crafts are all the derivatives of the environment in which people live. Finno-Ugric tribes that lived in the territory of the Baltic States and in the immensity of the Russian Plain were influenced by the neighbors. Since ancient times peoples engaged in cattle breeding and agriculture had been the neighbors of the tribes, which later became the basis for the formation of the Russian nation. But the greatest influence on the Russian state formation had the Slavs, which with their migration from the Danube Region entered the territory of Russia. Not less important was the invasion of the furious Varangians-Rus who came from the North and united scattered Russian tribes under the power of one ruler and one monarch dynasty.

В. М. АНДРЕЄВ

НЕВІДОМА СТОРІНКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ ВІКТОРА ПЕТРОВА: «ПО СЛЕДАМ ЩОРСОВСЬКОГО ПОХОДА» (1935 р.)

Віктор Платонович Петров (псевдоніми – В. Домонтович, В. Бер, В. Плят, А. Семьонов, Борис Вериго; 22(10).10.1894–08.06.1969) – видатний представник української гуманітарної думки ХХ ст. (літературознавець, філолог, фольклорист, етнограф, історик, археолог, філософ, талановитий письменник). Протягом 1920-х рр. В. Петров робив вдалу наукову кар'єру. У 1919–1920 рр. він працював секретарем Комісії Всеукраїнської академії наук (ВУАН) зі складання історичного словника. У 1923–1927 рр. – навчався в аспірантурі Київського інституту народної освіти. 1927 р., згідно тогочасних правил, захистив дисертацію (науковий керівник – А. Лобода) й отримав звання наукового робітника. З 1921 р. був науковим співробітником, а згодом секретарем (1924–1927) і керівником (1927–1930) Етнографічної комісії при ВУАН. В 1942–1949 рр. В. Петров служив у радянській розвідці й працював у окупованій Україні та післявоєнній Німеччині. В останні ж роки життя він обіймав скромну посаду наукового співробітника Інституту археології АН УРСР.

Визнаний як науковець та письменник у 1920–1930-ті рр., В. Петров, в силу різних життєвих колізій і обставин, був благополучно і надовго «вилучений» з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його багатогранна літературна, філософська та наукова спадщина забута.

З 1933 р. В. Петров працював науковим співробітником Спілки інституцій історії матеріальної культури (1934 р. перейменовано в Інститут історії матеріальної культури (ІІМК), з 1938 р. – Інститут археології АН УРСР). В 1939 р. науковець очолив сектор дофеодальної і феодальної археології закладу [1, с. 4; 2, с. 6].

У штаті Спілки інституцій історії матеріальної культури вчений опинився не з власної волі, а внаслідок ідейних та структурних перетворень, які охопили радянську науку в другій половині 1920-х, а особливо в першій половині 1930-х рр. Це були складні для всієї радянської і, зокрема, української науки часи. З середини 1920-х, в радянську археологію прийшло нове покоління вчених, яке принесло методологічну перебудову науки. Марксистська концепція історії суспільства вперше була прийнята на озброєння археологами. Лідерами тут були московські дослідники-новатори, учні видатного російського вченого В. Городцова – А. Арциховський, О. Брюсов, С. Кисельов, А. Смирнов. Вони, озброєні ідеями академіка М. Покровського, який на той час очолював радянську історичну науку, розпочали затвердження в археології марксистських методологічних принципів. Якоюсь мірою їх впевненість у приматі виробництва й, особливо, техніки, зацікавленість знаряддями праці стимулював і сам В. Городцов [3, с. 18].

Слідом за корінними змінами у наукових центрах СРСР (Москва та Ленінград), починається інституціональна та ідеологічна перебудова української науки. Так було створено Спільку інституцій історії матеріальної культури при ВУАН яка об'єднала ліквідовані академічні установи: Всеукраїнський археологічний комітет, Етнографічну комісію, Кабінет антропології та етнології, Музей археології, Культурно-історичну комісію та кафедру передісторії. Метою подібних змін було подолання відокремленості суспільних наук та їх перебудова на засадах марксистсько-ленінської теорії. У зв'язку з цим зі складу керівництва закладу було усунуто «класово-ворожі елементи» в науці.

В. Петров, як співробітник Етнографічної комісії, увійшов до складу новоствореної установи. Одним із основних завдань, що ставилися радянською владою перед реорганізованою інституцією, було засвоєння спадщини класиків марксизму-ленінізму та впровадження догматів нового вчення в українську науку. Імовірно зміна ідеологічної ситуації в науці зумовила й переорієнтацію тематики досліджень В. Петрова. У 1930-ті рр., вчений, щоб довести свою відданість режимові був змушений друкувати ідеологічно витримані статті, в яких перевтілювався в прихильника марксистсько-ленінської методології [4; 5].

Отже, В. Петров був одним із тих перших науковців, що закладали підвалини української й радянської етнографії, фольклористики та археології в 1920–1930-ті рр. Утім його діяльність залишається недостатньо дослідженою й по сьогодні. Зокрема інтерес представляє маловідомий проект ПМК АН УСРР «По следам Щорсовского похода».

У 1935 р. інститут ввів у план своїх робіт низку тем, що були безпосередньо пов'язаними зі створенням фільму Олександра Довженка про Миколу Щорса. Підготовка до зйомок тривала кілька років, ідея, сценарій та реалізація теми знаходилися під постійним контролем Сталіна, який бачив екранний образ М. Щорса як «українського Чапаєва». Як відомо, Сталін, під час вручення ордена Леніна О. Довженкові за кінострічку «Аероград», сказав митцю, що той «заборгував» йому «українського Чапаєва». Режисер у той час мріяв про зйомки «Тараса Бульби», але ж наказ «великого вождя» зігнорувати не міг. Одинадцять місяців Олександр Петрович працював над сценарієм, листувався із учасниками подій та соратниками Щорса, відвідував архіви та історичні музеї.

Для збирання матеріалів було «мобілізовано» цілий науковий інститут. В плані робіт закладу стояло кілька завдань: збирання архівних та музейних матеріалів, збирання споминів про М. Щорса; збирання етнографічних і фольклорних джерел, особливо матеріалів піснених та музичних. Проект отримав загальну назву «По следам Щорсовского похода». Було заплановано низку послідовних виїздів окремих груп співробітників інституту. Перший виїзд двох співробітників інституту відбувся в складі експедиції Укрінфільма на чолі з А. Д. Семеновим – колишнім начальником артилерії М. Щорса. Від ПМК роль керівника та координатора проекту виконував В. Петров. Друга група в складі двох співробітників інституту спеціалізувалася на музичному фольклорі й працювала окремо. Роботою експедиції було охоплено низку пунктів, пов'язаних з діяльністю М. Щорса: Чернігів, Гомель, Семенівка, Новозибков, Глухів, Новгород-Сіверський, Ніжин та ін. [6, арк. 1–2].

Основні результати роботи експедиції відбилися у звіті В. Петрова [6, арк. 1–4, 5–11]. Співробітниками ПМК та місцевих архівів було опрацьовано комплекс документальних матеріалів 1918–1919 рр. (накази, оголошення, телеграми, афіші тощо). До співпраці було залучено Чернігівський, Ніжинський, Клиновський архіви та Гомельський музей. Також було записано низку споминів про М. Щорса – його матері, брата, сестер, друзів дитинства, зібрано колекцію фото М. Щорса та сімейні портрети [6, арк. 2].

Надзвичайно цінними є спомини членів «семенівської групи» і власне самого А. Д. Семенова. Також було зібрано спомини про події Громадянської війни у жителів сіл Ганькове та Найтоновичі. Саме ці села, що перебували по демаркаційній лінії поблизу с. Унечи, дали основні кадри для формування богунського полку [6, арк. 2].

Інтерес науковців-етнографів викликало й саме містечко Семенів, центр кустарної «чинбарно-чоботарної» промисловості. Багатий оригінальний музично-фольклорний та етнографічний матеріал було зібрано також в Унечі на Північній Чернігівщині, де збереглась велика кількість професійних народних співаків [6, арк. 2–3]. Співробітники ПМК зробили низку записів пісень на фонографі у виконанні колишніх бійців-богунців і таращанців, саме тих пісень, що вони співали під час бойових походів, а також селян тих місцевостей, де розгортався повстанський рух. Планувалося, що саме ці фонографічні записи дозволять авторам фільму безпосередньо відчувати музичну пісенну стихію, почути пісню як вона звучить з вуст народу. Цей матеріал і музичні теми мали лягти в основу й звучати в майбутньому фільмі [6, арк. 3].

Двісті п'ятдесят фото, зроблені під час експедиції, повинні були скласти основу фотоальбому (місця та учасники бойових подій, приміщення штабу М. Щорса, етнографічний матеріал) [6, арк. 4].

Більшість матеріалів, зібраних експедицією прислужилися для підготовки власне зйомок фільму «Щорс», що вийшов на екрани в 1939 р. (автор та режисер О. Довженко, музика Д. Кобалевського, художник М. Уманський).

Таким чином, В. Петров отримав багатий досвід експедиційної роботи по збиранню не тільки етнографічних та фольклорних джерел, а й історичних документальних. В особистому архіві науковця збереглися комплекси різноманітних матеріалів, зібраних експедицією (в основному це другі й треті копії). За принципом їх формування бачимо, що найбільше уваги В. Петров приділяв споминам учасників подій. Тому й відповідні справи за описом Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України (м. Київ) (ЦДАМЛМУ) отримали діловодні назви «Спогади з громадянської війни на Україні» [7; 8].

Багатогранний експедиційний матеріал склав основу для художнього втілення В. Петровим образу М. Щорса в жанрі повісті-хроніки. Опрацювання експедиційного матеріалу перемежувалося у науковця із письменницькими вправами [6–10]. Звичайно, як і автори фільму «Щорс», В. Петров змушений був змалювати «політкоректний» образ народного комдива. Повість про М. Щорса було надруковано в журналі «Штурм» під псевдонімом А. Семьонов [11]. Авторство цього твору В. Петрова було встановлено сучасним дослідником його життя та творчості В. Брюховецьким [12, с. 94].

Надалі ІМК планував провести аналогічну експедицію на Донбас для збирання матеріалів про вождів Громадянської війни, організаторів Першої кінної армії: Й. Сталіна, К. Ворошилова та С. Будьонного. Ставилися завдання записати народні пісні, легенди, розповіді для створення документального фільму про Першу кінну армію [6, арк. 12]. Цей проект не було реалізовано. Тому комплексна історико-археологічна та фольклорно-етнографічна експедиція «По слідах Щорсового походу» 1935 р. залишилася унікальною для свого часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Толочко П. П. Віктор Петров – дослідник українського етногенезу / П. П. Толочко // Петров В. Походження українського народу. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 3–8.
2. Толочко П. П. Слово про В. П. Петрова – видатного українського археолога / П. П. Толочко // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. : зб. наук. ст. присвяч. 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – К. ; Львів : РАС, 1997. – С. 5–8.
3. Клейн Л. С. Феномен советской археологии / Л. С. Клейн. – СПб. : Фарн, 1993. – 128 с.
4. Петров В. Проти ревізії вчення К. Маркса про родові суспільства / В. Петров // Україна. – К., 1932. – Кн. 1/2. – С. 61–72.
5. Петров В. Расова теорія на послугах германського фашизму / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К. : ВУАН, 1934. – Кн. 2. – С. 49–71.
6. Петров В. По следам Щорсовского похода. Повесть-хроника. Автограф, машинопис з правкою автора. Ч. I, б/д. // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 101.– 114 арк.
7. Петров В. Спогади з громадянської війни на Україні. Машинопис. Ч. II, б/д. // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 105.– 114 арк.
8. Петров В. Спогади з громадянської війни на Україні. Машинопис. Ч. III, б/д. // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 106.– 115 арк.
9. Петров В. По следам Щорсовского похода. Повесть-хроника. Автограф, машинопис з правкою автора. Ч. II, б/д. // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 102. – 128 арк.
10. Петров В. Спогади з громадянської війни на Україні. Ч. I, б/д. Машинопис // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 104. – 105 арк.
11. Семьонов А. [В. Петров] Щорс (уривки з повісті) / А. Семьонов // Штурм. – 1936. – № 4. – С. 8–23; № 5. – С. 31–43; № 6. – С. 38–55.
12. Брюховецький В. «У Вашому творі невідхильна правда...»: рефлексії (2009) // В'ячеслав Брюховецький Factum est factum. Біобібліобіоуки. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – С. 91–94.

SUMMARY

The article highlights a little-known page of intellectual biography of prominent Ukrainian scientist-

humanist and writer Victor Petrov (V. Domontovych). The author analyzes the activity of intellectual in the mid-1930s. In particular there is considered his participation in a unique research project of the Institute of History of Material Culture of the Ukrainian SSR "The trail of Shchors trek". The expedition of the Institute was to collect historical, ethnographic and folklore materials to prepare the shooting of the feature film of Oleksander Dovzhenko "Shchors".

The main results of the expedition's work were reflected in the report of V. Petrov. The officers of the Institute of History of Material Culture and local archives processed a complex of documentary materials of the years 1918-1919 (orders, announcements, telegrams, daybills, etc.). Chernihiv, Nizhyn, Klyntsy Archives and Gomel Museum were involved to work. There were recorded a number of memories about M. Shchors – of his mother, brother, sisters, childhood friends; a collection of photos of M. Shchors and family portraits were amassed.

Extremely valuable are the memories of "Semenov group" members and the very A.D. Semenov. Besides, there were collected the memories about the events of the Civil War of the residents of Hankove and Naytonovychi villages. These very villages that were on the demarcation line near the village Unecha, gave the key skeleton to form Bohun Regiment.

The interest of scientists-ethnographers was arisen by the town Semenov itself. Splendid original music-folklore and ethnographic material was collected in Unecha of the North Chernihiv region as well, where a large number of professional folk singers were preserved. The officers of the Institute of History of Material Culture made several records of songs on phonograph performed by the former Bohun and Tarashchan fighters, those songs they sang during military campaigns, and from the countrymen of the locations where insurrectionary movement developed. It was planned that these phonographic records would allow filmmakers to feel the music and song element, to hear a song in the way it sounded from the mouth of the people. This material and musical themes became the basis and sounded in the future film.

Two hundred and fifty photos taken during the expedition were to form the basis of photo-album (places and participants of military events, headquarter of Shchors, ethnographic material).

Most of the materials collected by the expedition were of service for preparation of "Shchors" film shooting, which was released in 1939 (author and director Oleksander Dovzhenko, music of D. Kobalevskiy, artist M. Umanskyi).

Л.О. ЦИБУЛЕНКО, А.Ю. ТВЕРДОВСЬКИЙ

РОЛЬ І МІСЦЕ ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У КОМПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКІЙ СИСТЕМІ 20-х рр. ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНЩИНИ)

В умовах розвитку сучасного українського суспільства та побудови відносин між ним і державою виникає необхідність вивчення історичного досвіду функціонування різних громадських об'єднань колишньої радянської України, зокрема, визначення їх ролі та місця у компартійно-радянській системі 20-х рр. ХХ ст. Без урахування цього аспекту неможливо уявити реальні чинники формування явищ та процесів у суспільному житті сьогодення. Стає очевидним, що багато негараздів сучасного українського суспільно-політичного життя обумовлені першопричинами, які випливають з тоталітарної доби української історії. Саме тому вивчення історичних обставин формування і функціонування тоталітарної моделі організації радянського життя у підрадянській Україні 20-х рр. ХХ ст. дозволяє з'ясувати дійсні причини проблем і труднощів на шляху розбудови громадянського суспільства у демократичній Україні ХХІ століття.

Дослідження системи громадської взаємодопомоги в УСРР 1920-х рр. є нагальною проблемою сучасної вітчизняної історіографії. Шарпаций В.Г. у своїй дисертаційній роботі висвітлює діяльність комітетів (товариств) взаємодопомоги в якості складової радянської системи соціального забезпечення України 1920 – 1930-х рр. [1]. У монографії Рибак І.В. розглядається питання використання компартійними органами селянської взаємодопомоги для встановлення контролю за українським селом і втілення у життя програми соціалістичної перебудови [2].

Для встановлення взаємодії між складовими компартійно-радянської системи вагомими є розвідки із суміжних тем. Місце профспілок у ній досліджене Мовчан О.М. [3]. Волошенком В.О. та Мельничуком О.А. визначена роль комітетів незаможних селян у системі радянської влади, участь КНС в аграрних перетвореннях, залучення комнезамів до контролю за діяльністю інших об'єднань та організацій на селі [4, 5].

Принципово важливе значення для розуміння механізмів становлення та сутності тоталітарного режиму мають роботи комплексного характеру. Зокрема, праця Даниленка В.М., Касьянова Г.В. і Кульчицького С.В. «Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки» [6] розкриває різні складові елементи впровадження та змісту комуністичної диктатури. Дослідники, аналізуючи сталінську політичну систему, приходять до висновку, що запровадження тотального контролю держави спричинило існування суспільних структур, зацікавлених у соціальній та ідеологічній одноманітності, і зумовило наявність широкої мережі громадських об'єднань й організацій, підконтрольних партії та використаних у якості інструменту для комуністичних експериментів. У дисертаційному дослідженні Свистовича С.М. комплексно узагальнено місце громадських об'єднань та організацій у політиці більшовицького режиму 20 – 30-х рр. XX ст. [7].

Таким чином, у сучасних дослідженнях українських істориків висвітлюються різні аспекти функціонування і діяльності громадської взаємодопомоги в УСРР у 1920-х рр. Водночас відсутні узагальнюючі роботи. Окрім того, регіональний матеріал у наукових доробках представлений вибірково, що відкриває перспективи для дослідження з урахуванням місцевої специфіки.

Джерельною базою для вивчення даної проблеми стали матеріали справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р. – 458, Р. – 459).

Метою статті є дослідження й аналіз ролі і місця громадської взаємодопомоги у компартійно-радянській системі 20-х рр. XX ст. у контексті формування тоталітарного режиму в період його становлення на прикладі Херсонщини.

Хронологічні рамки окреслюються 20-ми рр. XX ст. – першим десятиріччям радянської влади в Україні, коли відбувалося становлення і розвиток системи соціального забезпечення. Хронологічні межі роботи узгоджуються із загальноприйнятою в українській історичній науці періодизацією і зумовлюються предметом наукового пошуку та охоплюють добу впровадження, розквіту і згортання НЕПу, час голоду 1921 – 1923 рр., котрий вразив переважно південні губернії України.

В українській історичній науці вперше проводиться дослідження, присвячене вивченню ролі і місця громадської взаємодопомоги у компартійно-радянській системі 20-х рр. XX ст. на прикладі Херсонщини. Значна увага приділяється аспекту взаємодії комітетів (товариств) взаємодопомоги з іншими радянськими класовими об'єднаннями та організаціями. До наукового обігу вперше вводиться ряд джерел ДАХО, що доводить беззаперечну новизну статті.

НЕП спричинила появу нових організаційних форм соціального забезпечення, зокрема, системи громадської взаємодопомоги, що було спробою подолання кризи державного собезу. На комітети (товариства) взаємодопомоги покладалися функції надання натуральної, трудової та грошової допомоги населенню, участі в організації посівних кампаній, втягнення селянства до кооперації, надання позик і сприяння кредитуванню бідноти, покращення матеріально-технічної бази сільського господарства [8, арк. 3, 6; 9, арк. 99].

На основі постанови РНК «Про організацію комітетів взаємодопомоги на селі» (КВД) від 23 грудня 1921 р., у січні 1922 р. видано обіжник, де йшлося про необхідність створення громадських форм взаємодопомоги селянства, становлення яких покладалося на органи радянсько-компартійної системи: волвиконкоми, волпарткоми, волсобези та комнезаможі (КНС) [10, арк. 43; 11, арк. 5; 12, арк. 8].

Станом на жовтень 1922 р. у Херсонському повіті було утворено 34 волосних і 32 селянських комітети взаємодопомоги [13, арк. 19 зв.]. Проте на практиці організація громадських форм допомоги часто мала суто формальний характер і реально вони не могли впоратися з покладеними на них функціями, адже у більшості випадків в умовах голоду кошти на селянську взаємодопомогу просто не надходили, а відомості про діяльність КВД з окремих волостей взагалі відсутні. Про неспроможність інституцій громадської взаємодопомоги під час голоду красномовно свідчить доповідна записка Золотобалківського волосного КВД від 19 вересня 1922 р.: «... у серпні місяці у волості функціонували три їдальні «Ара» на 350 дітей та 330 дорослих. У волосному комітеті взаємодопомоги їдалень немає і засоби для надання допомоги голодуючим не отримуються...» [14, арк. 46].

Базовим принципом діяльності громадської взаємодопомоги ставало самообкладання. Джерелами для формування матеріально-фінансової системи КВД були: внески їхніх членів, добровільні пожертвування, заорювання громадських земельних угідь, які звільнялися від сільгоспподатку, спеціально утворені насінневі фонди, частина ресурсів переданих Наслідголод, поступово створювані на пільгових умовах виробничі підприємства [15, арк. 35, 147; 9, арк. 65].

Протягом початку – середини 1920-х рр. головним напрямком діяльності мережі селянської взаємодопомоги було її розширення (Таблиця 1). Саме у цей період спостерігається велика

залежність КВД від виконавчих структур органів радянської влади: райвиконкомів та сільських рад [15, арк. 25]. Зокрема, це виражалося у тому, що «райвиконкоми втручалися у роботу КВД і часто забирали весь зібраний фонд КВД на посилення коштів місцевого бюджету», чинили перепони у діяльності підприємств селянської взаємодопомоги, не надаючи їм передбачених існуючим законодавством пільг [16, арк. 11, 92]. А в умовах недороду 1925 р., коли основною турботою КВД стала підготовка до посівної кампанії, взагалі відбувалася парадоксальна ситуація. Народний комісаріат соціального забезпечення (НКСЗ) переказав Херсонській окрінспектурі через Народний комісаріат фінансів (НКФ) 9450 карб., призначені для допомоги населенню недорідних районів та проведення нової посівної кампанії і вимагав звітувати про їхнє використання. Однак окрсобез запевняв, що не отримавав ніяких асигнувань. Як з'ясувалося, відпущені кошти потрапили до фонду окрвиконкому, котрий розподілив їх між райвиконкомом, а останні гальмували передачу асигнувань КВД [8, арк. 38, 43, 124].

Таблиця 1. Динаміка розширення мережі селянської взаємодопомоги на Херсонщині на початку – у середині 1920-х рр.*

Кількість комітетів (товариств)	1922 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.	1926 р.
По районах (волостям до 1923 р.)	34	12	12	12	12
По селам	32	152	160	168	174
Разом	66	164	172	180	186
Кількість членів	Відомості відсутні	Відомості відсутні	14 227	15 366	18 022

*Укладено авторами на основі матеріалів ДАХО [13, арк. 19 зв.; 17, арк. 61; 16, арк. 14; 18, арк. 220; 19, арк. 10; 20, арк. 9].

До того ж, діяльність селянської взаємодопомоги підпадала під опосередкований контроль КНС, одним із найважливіших тактичних напрямків діяльності яких було «втягнення до кооперації та селянських товариств» [15, арк. 34]. Метою КНС було «встановлення певного політичного й ідеологічного впливу на роботу КВД, організованого шляхом взаємного представництва» [16, арк. 12]. Так, частою була практика одночасного поєднання головування однією особою у КНС та КВД, участі і контролю КНС за перебігом передвиборчих кампаній до КВД, проведення спільних пленумів представників КНС та КВД [15, арк. 24; 9, арк. 162].

У 1925 р. більшовики вдалися до цікавого тактичного кроку. У січні ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили нове положення «Про товариства взаємодопомоги», згідно з яким КВД реорганізувалися у селянські товариства взаємодопомоги (СТВ). Тепер у життя мала впроваджуватися лінія розмежування функцій СТВ та КНС на місцях [19, арк. 10; 21, арк. 21]. Проголошувалася потреба у «якомога найбільшому втягненні до КВД середняцького елементу села» [16, арк. 23]. Ідеологічно це пояснювалося так: «... у зв'язку зі зростанням селянського куркульства, його економічної могутності та прагнення захопити політичний вплив..., перед селянськими товариствами взаємодопомоги у дійсний момент висуваються колосальні задачі, щоб в об'єднаній творчості взаємної допомоги незаможника з середняком дати відсіч кулацьким елементам, які прагнуть закабалити бідноту» [22, арк. 11]. Насправді ж, за цим рішенням стояли суто економічні та політичні мотиви. З одного боку, за 1924 р. суттєво зменшилися надходження від членських внесків КВД [19, арк. 2], оскільки у початковий період своєї діяльності більшість товариств були малочисельними і об'єднували у своїх лавах переважно незаможне селянство, яке не мало достатніх коштів для внесення у фонди селянської взаємодопомоги. З іншого ж боку, більшовики добре розуміли, що їхній режим потребує розширення соціальної бази.

У середині 1920-х рр. дещо послаблюється й адміністративний тиск виконавчих органів влади на діяльність СТВ. Зокрема, 24 березня 1926 р. була ухвалена постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про ліквідацію заборгованості районних виконавчих комітетів та сільських рад селянським товариствам взаємодопомоги і про неприпустимість адміністративного втручання в їхню оперативну діяльність»,

яка зобов'язувала повернути селянським товариствам взаємодопомоги всі кошти, забрані у них райвиконкомами чи сільрадами [8, арк. 58]. Однак про те, що це була лише тимчасова поступка свідчать подальші події.

Вже наприкінці квітня 1927 р. відбулася Перша Всеукраїнська конференція селянських товариств взаємодопомоги, яка ухвалила ліквідацію районних СТВ. У теорії це мало раціоналізувати управлінську роботу, сприяти економії коштів, спростити організаційну структуру мережі громадської взаємодопомоги: відтепер СТВ підпорядковувалися безпосередньо Секціям селянських товариств взаємодопомоги окружних інспектур соціального забезпечення без проміжної ланки – районних товариств взаємодопомоги. Однак на практиці така реорганізація мережі СТВ ще більше посилила адміністративний вплив виконавчих органів влади на її діяльність. Так, на Херсонщині процес ліквідації районних товариств взаємодопомоги завершився на початку липня 1927 р. [21, арк. 63, 176], а 28 липня 1927 р. засідання Президії Херсонського окрвиконкому ухвалило: «... райвиконкомам зміцнити управління роботою СТВ...» [23, арк. 25].

З другої половини 1920-х рр. діяльність селянської мережі взаємодопомоги мала «скеровуватись на найбільше втягнення бідноти до колективного сектору». Так, у січні 1930 р. на Другому Пленумі СТВ Херсонщини йшлося про те, що «галузь допомоги повинна цілком сприяти колективізації, а СТВ повинні відіграти у цьому велику роль» [24, арк. 133, 321].

Остаточну крапку на селянській взаємодопомозі поставила постанова ВУЦВКу та РНК УСРР від 13 серпня 1930 р. «Про реорганізацію селянських товариств взаємодопомоги в селах, де проведено суцільну колективізацію». За нею у тих районах, де було проведено суцільну колективізацію, СТВ мали ліквідуватися, а замість них поставали каси взаємодопомоги колективізованого селянства (КВКС) [25, арк. 154]. Отже, громадській взаємодопомозі у селянській місцевості більшовики відводили роль інструменту для втілення колективізації у життя.

Схожими були тенденції розвитку громадської взаємодопомоги й у містах. Міські товариства взаємодопомоги (МТВД) виникли у 1922 р. [26, арк. 20]. Вони надавали допомогу нужденному населенню міст: дітям, жебракам, тимчасово непрацездатним робітникам. До мережі МТВД входили підприємства, магазини, медичні пункти, нічліжки [27, арк. 39].

На діяльність міських товариств взаємодопомоги поширювався вплив профспілок, частими були й адміністративні важелі втручання в їхню роботу [28, арк. 148]. Зокрема, наочним тут є лист від 27 червня 1928 р. під грифом «таємно» від наркома соціального забезпечення Покорного, адресований окрінспектору херсонського собезу Бієвченку, у якому йшлося про те, що медикаменти, надіслані для МТВД «Джойнтом», знаходяться у продажу в радянських аптеках [29, арк. 127].

Поступово міські товариства взаємодопомоги позбавлялися раніше наданих їм економічних пільг. Так, згідно постанови РНК УСРР від 10 вересня 1929 р. підприємства МТВД оподатковувалися промисловим податком за ставками «усуспільненого сектору» [24, арк. 115]. Обіжник НКЗ УСРР № 14 від 23 лютого 1930 р. вводив державну регуляцію продажних цін на продукцію, вироблену підприємствами міської взаємодопомоги, а у серпні того ж року взагалі відбулася заборона торговельної діяльності МТВД, яка супроводжувалася передачею мережі торговельних закладів до складу кооперації інвалідів [25, арк. 134, 249]. Окрім того, з 1928 р. МТВД мали функціонувати за п'ятирічним планом [24, арк. 165].

Тогочасні нормативно-правові акти свідчать про зміну характеру діяльності міської громадської взаємодопомоги. Зокрема, обіжний лист НКЗ УСРР № 12 «Про заготівлю від населення металобрухту» від 5 лютого 1930 р. забороняв міські товариства України зібрати 2000 т металу, з яких на МТВД Херсонщини розкладалося 25 т [25, арк. 124], а згідно березневого обіжника проводилися збори коштів на побудову літака імені «Міської взаємодопомоги й допомоги» [24, арк. 249]. Тобто, діяльність системи міської взаємодопомоги цілковито підпорядковувалася потребам індустріалізації і керуюча партія використовувала її для матеріальної підтримки державних експериментів.

Таким чином, система громадської взаємодопомоги, основним мотиваційним чинником впровадження якої була нестача державних ресурсів, була ні чи іншим, як спробою подолання кризи державного собезу та постала як продукт доби НЕПу, й у ході його розквіту була використана як інструмент поширення впливу на населення, а наприкінці 20-х рр. ХХ ст. перетворилася на знаряддя для проведення колективізації та індустріалізації, підкорюючись більшовицькій меті побудови тоталітарної держави. Комуністичне одержавлення громадських інститутів спотворило соціальну сутність громадської взаємодопомоги та заважало реалізації довготривалого партнерства держави і суспільства. Патерналістська політика радянської держави у галузі розв'язання соціальних проблем унеможливлювала розвиток громадянської активності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шарпаций В.Г. Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920 – 30-х рр.: історичний аспект: Автореф. дис... доктора іст. наук / В.Г. Шарпаций. – Чернівці, 2007. – 43 с.
2. Рибак І.В. Селянська взаємодопомога в Україні (1921 – 1932 рр.) / І.В. Рибак. – К.: Рідний край, 1999. – 92 с.
3. Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті рр.): Автореф. дис... доктора іст. наук / О.М. Мовчан. – К., 2004. – 37 с.
4. Волошенко В.О. Комітети незаможних селян в Донбасі (1920 – 1933 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / В.О. Волошенко. – Донецьк, 2003. – 20 с.
5. Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920 – 1933 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / О.А. Мельничук. – К., 1998. – 20 с.
6. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
7. Свистович С.М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20 – 30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис... доктора іст. наук / С.М. Свистович. – Донецьк, 2007. – 37 с.
8. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф. Р. – 459. Інспектура соціального забезпечення виконкому Херсонської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 1923 – 1930 рр. Оп. 1. Спр. 83. Розпорядження й обіжники Наркомсобезу про роботу СТВ, їх участь у сільськогосподарських роботах, втягненні незаможного селянства у сільськогосподарську і кредитну кооперацію, кредитуванні та ін. (9 лютого – 19 жовтня 1926). – 162 арк.
9. Там само. – Спр. 85. Положення й інструкція про використання фонду кредитування бідноти; листування з окрвиконкомом, окружним КНС та іншими організаціями про видачу кредитів, насінневих позик та будівництво зерносховищ для СТВ (31 грудня 1925 – 29 грудня 1926). – 172 арк.
10. ДАХО. Ф. Р. – 458. Херсонський відділ соціального забезпечення повітової ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 1920 – 1923 рр. Оп. 1. Спр. 53. Постанови і вказівки губсобезу (липень 1921 – травень 1922). – 76 арк.
11. Там само. – Спр. 75. Листування з волвиконками про організацію комітетів взаємодопомоги та їхню роботу, надання сімейних позик та ін. (травень 1922 – лютий 1923). – 62 арк.
12. Там само. – Спр. 76. Копія постанови Ради Народних Комісарів про організацію комітетів взаємодопомоги на селі та їхню діяльність (грудень 1921). – 41 арк.
13. Там само. – Спр. 63. Плани, звіти, відомості про роботу відділу окрсобезу (1923). – 45 арк.
14. Там само. – Спр. 79. Листування з волосними собезами та ревкомми про надання допомог, організацію комітетів взаємодопомоги та ін. (травень 1922 – лютий 1923). – 127 арк.
15. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 7. Звернення Херсонського виконкому до райвиконкомів і райпарткомів про посилення селянських комітетів взаємодопомоги; інструкції, обіжники губсільсекції й листування з нею та районними КВД про держдотацію КВД, проведення посівної компанії, ліквідацію неписьменності та ін. (11 січня – 24 грудня 1924). – 176 арк.
16. Там само. – Спр. 23. Звіт і доповіді про роботу Херсонської окружної селянської секції комітетів громадської взаємодопомоги та районних КВД за 1923 – 1924 рр. (1 червня 1923 – 10 жовтня 1924). – 140 арк.
17. Там само. – Спр. 34. Доповіді й звіти про організацію та роботу Херсонського окрсобезу, окружного виробничо-кооперативного об'єднання інвалідів, окрсільсекції та будинків інвалідів, дані про чисельність інвалідів війни і праці, родин червоноармійців, пенсіонерів (1 квітня 1923 – 18 вересня 1924). – 65 арк.
18. Там само. – Спр. 64. Положення про місцеві органи НКСЗ, протокол наради активу працівників Херсонського окрсобезу, плани й доповіді про його роботу (12 лютого – 20 листопада 1925). – 235 арк.
19. Там само. – Спр. 111. Протокол I Херсонського окружного з'їзду селянських товариств взаємодопомоги, доповіді про роботу СТВ, мандати і посвідчення делегатів (25 травня – 11 жовтня 1926). – 162 арк.
20. Там само. – Спр. 96. Обіжник РНК УСРР про матеріальне забезпечення військовослужбовців та їх родин, доповіді і звіти про роботу окрсобезу, окрсільсекції СТВ, Херсонського оргбюро кооперації інвалідів (8 січня – 27 грудня 1926). – 203 арк.

21. Там само. – Спр. 231. Документи ліквідації районних комітетів селянських товариств взаємодопомоги: протоколи, інструкції, обіжники, листування (7 квітня – 9 грудня 1927). – 194 арк.
22. Там само. – Спр. 121. Звіти про роботу окрінспектури собезу, окрсільсекції СТВ, окружного виробничо-кооперативного об'єднання інвалідів (24 листопада 1924 – 2 лютого 1926). – 158 арк.
23. Там само. – Спр. 161. Плани роботи й листування з окрвиконкомом щодо призначення пенсій (10 січня – 31 грудня 1927). – 87 арк.
24. Там само. – Спр. 531. Протокол II Пленума селянських товариств взаємодопомоги Херсонської округи; постанова президіуму окрвиконкому про ліквідацію СТВ в окрузі й організацію кас соціального забезпечення у колгоспах, листування про кооперування інвалідів (8 січня 1929 – 2 серпня 1930). – 362 арк.
25. Там само. – Спр. 522. Постанови, інструкції, обіжники Наркомсобезу УСРР (9 січня 1929 – 9 вересня 1930). – 298 арк.
26. ДАХО. Ф. Р. – 458. Оп. 1. Спр. 66. Постанови Народного комісаріату соціального забезпечення (квітень – жовтень 1923). – 27 арк.
27. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 159. Плани і звіти про роботу Херсонського окрсобезу, відомості про чисельність пенсіонерів по місту й окрузі, їх розподіл по групам; дані про чисельний, партійний і соціальний склад співробітників окрсобезу (6 грудня 1926 – 19 листопада 1927). – 149 арк.
28. Там само. – Спр. 200. Обіжники, інструкції Наркомсобезу УСРР і листування з ним про соціальне забезпечення інвалідів війни і праці, їх родин, родин червоноармійців та ін. (15 грудня 1926 – 23 грудня 1927). – 192 арк.
29. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 2. Спр. 1. Херсонський окрсобез; директиви Наркомсобезу з питань мобілізаційної роботи; списки інвалідів, котрі втікли з інвалідних будинків та поцупили речі (4 жовтня 1923 – 11 червня 1930). – 139 арк.

SUMMARY

The paper investigates and analyzes the role and the place of public mutual aid in the Communist Party Soviet system of the 20's years of the twentieth century in the context of a totalitarian regime on the stage of its formation on the example of Kherson region. Much attention is paid to the aspects of the interaction of the committees (societies) of the mutual aid with the Soviet authorities, class associations and organizations. A number of sources from the funds of the State Archive of the Kherson Oblast (SAKO) were introduced into the scientific circulation for the first time, and the mentioned problem is elucidated on the basis of these sources.

During research the authors found out that the system of public mutual aid arose in connection with the implementation of the NEP and was an attempt to overcome the crisis of the state social security system. The peasant committees of mutual aid were assigned to provide various types of aid for the population. However, in practice, the organization of public forms of assistance in the early 1920s often was of a purely formal character, because in most cases under the conditions of famine the assets for peasant mutual aid simply were not received. The basic principle of its activity became voluntary rate-paying.

During the first half of the 1920s the main direction of the activity of the peasant mutual aid network was its expansion. During this very period it is observed a high dependence of peasant committees of mutual aid on the executive structures of the soviet power. Moreover, the activities of peasant mutual aid fall under the indirect control of the committees of poor peasants.

In 1925 the Bolsheviks undertook an interesting tactical step: now it was introduced a line of separation of functions of peasant mutual aid committees and the committees of poor peasants in the field. The decision was motivated by the expansion of the social base of the Bolsheviks and the need to increase the resources for the funds of peasant mutual aid. The administrative pressure somewhat weakened too. However, already in 1927, a structural reform of the system of public mutual aid took place: elimination of regional network links, which in theory was expected to rationalize the administrative work and to favour cost savings, but in practice it has strengthened the influence of the executive authorities of power on its activities.

Since the second half the 1920s, the activities of the peasant mutual aid was subordinated to the goal of collectivization, which found a logical conclusion in the resolution in 1930 «About the reorganization of peasant mutual aid societies in villages where total collectivization was held», by which instead of peasant societies of mutual aid there appeared mutual aid funds of collectivized peasantry. Consequently, to public mutual aid in peasant areas the Bolsheviks assigned a role of a tool of implementing collectivization.

The tendencies of development of public mutual aid in the cities were similar.

The activities of urban societies of mutual aid were exposed to the influence of trade unions, and the administrative instruments of interference in their work were also frequently used. Gradually, during the 1920s, the urban societies of mutual aid were deprived of the given earlier economic benefits, and at the end the decade, their activities were entirely subordinated to the needs of industrialization, and the ruling party used them for financial support of the governmental experiments.

The article achieved the conclusion that communist nationalization of public institutions and their use as an instrument for collectivization and industrialization distorted the social essence of public mutual aid and disturbed the realization of the long-term partnership of state and society.

Г.В. ЦИБУЛЕНКО

НОВІ ЕЛЕМЕНТИ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СЕЛЯНСТВА ХЕРСОНЩИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ 1941–1944 рр.

Проблема умов культурного життя населення України в часи нацистської окупації є важливою сферою, через призму якої проявляється ментальність народу. Ця ментальність виявляє і традиційні риси, і риси, набуті в умовах радянсько-більшовицького соціального експерименту, і форми адаптації до нових умов життя. Аналіз культурно-поведінкових схем населення окупованих територій дозволяє бачити прояв національного характеру в усіх сферах життя.

Другою важливою складовою актуальності дослідження культурної сфери є можливість розглянути реальну картину реалізації планів нацистської Німеччини щодо України.

В умовах формування національної історії та відходу від заідеологізованої радянської традиції ми маємо можливість встати на шлях об'єктивного дослідження та оцінки реалій минулого.

Дослідницькі кроки у вивченні культурного простору життя українців в умовах нацистського окупаційного режиму в останні часи набули широкого формату. Низка праць спрямовувалась на вивчення окремих складових соціокультурного життя населення та функціонування різних інститутів цієї сфери [1, с. 252-253]. Окремо питання окупаційного ладу безпосередньо на Херсонщині розглядались у декількох статтях [1–2]. У них здійснено спробу розпочати системну оцінку реалій життя селянства та діяльності низових структур окупаційної влади.

Продовжуючи дану тематику нами ставиться завдання розкрити окремі елементи впровадження стратегічних планів Німеччини щодо окупованої території у контексті впливу на населення через зміну парадигми культурного простору. Особливий інтерес для нас полягає у розгляді стилю і методів роботи низових структур – як німецьких окружних та сільськогосподарських комендатур, так і місцевого управління – районних, земельних, міських та сільських управ. У перших відбувався процес адаптації загальнодержавних програм і прагнень нацистської Німеччини до реальних можливостей регіону. У других формувались завдання, визначались можливості, напрацьовувались пріоритети та механізми реалізації планів окупантів та безпосередньо здійснювалось керівництво населенням. Саме ці останні структури і були реальним втіленням режиму. Тим важливішим є розкриття їх ментальної складової низового керівного апарату, адже вони одночасно представляли і режим, і місцеве населення.

Другим завданням є спроба визначити характер поведінки населення, яке перебувало у таборі тих, хто змушений був співіснувати з новою владою і виживати в нових умовах.

Географія дослідження визначена зоною нижнього Подніпров'я, де сходились нові окупаційні адміністративні одиниці – генеральні округи «Миколаїв» та «Крим» (пізніше підокруг «Таврія») [2, с. 16–17].

Одним із ключових факторів, що визначав формування нового культурного простору, стала система потужної агітації та пропаганди. Німецьке керівництво активізувало роботу щодо створення агітаційно-пропагандистських осередків. Для активізації агітаційної роботи залучались всі культурно-просвітні заклади, у котрих планувалось регулярне проведення музикальних концертів, виступів перед аудиторією та вивішування плакатів [3, а. 239]. Для цього на місця активно надсилались пропагандистські матеріали: портрети, плакати, брошури і книжки. Наказувалось плакатами забезпечувати громадські приміщення – школи, клуби, канцелярії, а всю літературу вимагали зберігати при сільуправі у секретаря з метою формування у майбутньому громадських бібліотек [4, а. 69].

Саме бібліотекам окупаційна влада почала приділяти активну увагу. Згідно розпоряджень районних управ сільські управи повинні були терміново до 30 квітня 1942 р. надати інформацію про наявність на їх територіях будь-яких залишених бібліотек та кількість у них книжок. При наявності

таких бібліотек наказувалось забезпечити їх надійне зберігання до особового розпорядження [5, а. 78]. За наказами районних комісарів ще у грудні 1941 р. керівники шкіл були зобов'язанні вилучити всі підручники світоглядного характеру та політичного змісту, а керівники бібліотек негайно вилучити книги політичного змісту й зберігати їх в окремих приміщеннях. Списки цих книг і підручників наказувалось надавати до райуправ [6, а. 140].

Зачистка бібліотек і шкіл від радянської літератури здійснювалась для переорієнтації їх ідеологічної направленості. Тепер ключовою ставала наступна тематика брошур: «У підвалах ГПУ», «На новому шляху», «Що ми бачили в Німеччині», «Як буде далі» тощо. Наказувалось у вихідні дні та вечорами організувати регулярне проведення читок цих брошур. Для проведення означеної роботи пропонувалось залучати вчителів і досвідчених осіб, щоб «культурно-масову роботу поставити належним чином» [4, а. 69].

Ключовим напрямком такої роботи поставало завдання дискредитації радянського режиму. Цю роль виконувала низка публікацій у пресі та брошурах, що розкривала картини життя при більшовиках.

Поширеними були публікації про звірства режиму на кшталт: «В катівнях НКВД». У ній писалось: «Почались ці «подвиги» НКВД, очолюваного сталінським наркомом Єжовим влітку 1937 р. В місті щодня поширювались чутки, що заарештовано того або іншого громадянина. Називали багато «новопредставлених» – чергових жертв НКВД. Спочатку ці арешти викликали здивування. Невже ці люди при такому жорстокому режимі і поширеному шпигунстві НКВД могли наважитися на утворення антирадянських контрреволюційних організацій? Втім, думалося, може, й є окремі смільчаки, що, не зважаючи на жах, поширюваний НКВД в масах, здатні були активно боротися проти існуючого ладу. Але такі думки не довго панували в суспільстві. Згодом ми дізнавались про арешти наших друзів, знайомих, з яких дехто, незалежно від своїх думок і переконань, боявся, як кажуть, своєї тіні, не міг без тривоги проходити повз будинок НКВД. В місті з кожним днем репресованих ставало все більше й більше. Не було жодного кварталу, майже жодного будинку, в якому не було когось заарештовано.

Тепер стає зрозумілим, що справа не в контрреволюції, що це якась чергова масова кампанія радянської влади і «мудрого стражу» революції НКВД. Зрозуміти причину цих заходів на той час не можна було. Мимоволі починали думати про себе: твоїх друзів і знайомих забрано, то чим же ти кращий від них. Такі думки кожному свердлили голову. Кожний аналізував свої виступи і вчинки, думаючи про те, – чи не трапилось десь з ним якась необережність. Кожний, перебуваючи на волі, з тривогою чекав наступної ночі. Найтривожніше переживались ночі, бо як звичайно, труси і арешти проводились уночі. Багатьох заарештовували і вдень на роботі. Декого заарештовували на вулиці і відправляли в НКВД, а декого запрошували до себе в НКВД на хвилинку і там залишали як заарештованих. Родичі, не дочекавшись їх повернення додому, ішли на розшуки в НКВД або в тюрму.

Настав, нарешті, довгожданий час і мого арешту. Пізно вночі з'явилися до мене агенти НКВД, пред'явили ордер на право обшуку й арешту. Цей ордер не був підписаний прокурором, чого вимагала «славнозвісна» сталінська конституція, а тільки – начальником НКВД. Всупереч сталінській конституції ордери на право обшуку і арешту підписувались прокурором заднім числом. Обшук був ретельний і тривав кілька годин. Після обшуку об'явлено було про мій арешт і наказано слідувати в НКВД, хоч обшук ніяких речових доказів не дав. На питання, чи на довго затримують, агенти всім заарештованим і їхнім родичам відповідали, що цей арешт нічим не загрожує, що речей і грошей заарештованим не треба брати з собою, бо години через 2-3 все з'ясується в НКВД, і їх відпустять обов'язково додому. Більшість недосвідчених людей вірила цим брехням з НКВД і... до цього часу чекають «негайного» повернення своїх чоловіків, батьків, синів, дочок» [7]. Ці прості одкровення колишнього в'язня НКВД були зрозумілі більшості селян, які пережили у повному обсязі жахи чисток у 30-х роках XX ст., коли влада боролась із куркулями та підкуркульниками, із націоналістами усіх мастей та представниками всіх національностей, зі священниками і прибічниками віри.

Тому для більшості селянства слова про їх минуле у колгоспах, що лунали з агітплакатів, насправді картали серця: «37 ледарів – господарювали в колгоспі, що складався із 200 осіб. Вони робили все, щоб перетворити вас, вільних селян, у нещасних рабів, жертв злочинної більшовицької системи» [8, а. 83 зв.]. І тим впливовіше діяли нагадування, кому українці повинні завдячувати та обіцянки про світле майбутнє: «Німецька армія звільнила вас від загрози знищення! Новий земельний порядок німецького уряду забезпечує вам можливість, звільнившись від колгоспного гноблення, самостійно господарювати на земельній ділянці. Від вас самих, від вашої допомоги залежить найскоріше здійснення головної мети нового земельного ладу...» [8, а. 83 зв.].

На тлі цього особливо сильно виступали декларації про те, чим загрожує відновлення радянської системи: «Більшовики сплять і бачать, як би їм знову захопити в свої криваві лапи нашу батьківщину, яку вони розпинали понад два десятиріччя. Вони роззявляють свої голодні пащі на наш хліб, їх кулаки стискаються від люті на саму думку про мільйони людей, що звільнилися від рабського ярма. Перед очима більшовиків, що рвуться до українських сіл і міст, стоїть суцільний кривавий туман. Слова «масовий терор» не сходять з язика їх політичних агітаторів, коли вони говорять про український народ. Але спроби більшовицьких звірів добратись, через гори трупів своїх обдурених солдатів, до наших жител приречена на невдачу. Для цього, як кажуть, у них кишка тонка» [9, а. 95зв].

Не менш вражаючи повинні були діяти й агітки про те, що радянська влада робила з церквою та з християнськими цінностями, що були притаманні раніше людям. Їх слова падали на підготовлений ґрунт. У статті «Стан церкви при більшовизмі» розповідалось: «... всі люди вірують у бога. Немає на землі ні однієї народності чи держави, де б не існувала релігія. ...церква – це обличчя народу, відбиток його душі. ...необхідно припинити і суворо заборонити блюзнірське ходіння через цвинтар, як через вулицю, що робилось більше двадцяти років. Кладовище, де лежать останки наших рідних, повинно бути святим для людей, які повинні прикрашати та піклуватись про їхню величну красу. Допускати ж те, що допускалось двадцять років, цебто повертати цвинтар на прохідний двір, суворо заборонити. Таке ставлення можливо було лише там, де в людей немає нічого святого» [7].

Другим важливим напрямком агітаційної роботи стало пропагування ідей українськості й єдності українців з великою Німеччиною. Для цього наказувалось старостам сільуправ, управителям господарств та вчителям проводити роз'яснювальну роботу з приводу того, що «весь український народ мусить бути свідомий свого обов'язку перед Великою Німеччиною, яка послала своїх синів на боротьбу проти світового жидо-більшовицького терору» [4, а. 96]. Наголошувалось і на тому, що «в той час, коли цивільне населення захищено від лютого морозу теплою хатою, – воїни безперервно стоять на фронті, продовжуючи боротьбу за наше визволення. Все це покладає на нас громадський обов'язок піклуватися про наших визволених – героїчних воїнів та в першу чергу подбати про постачання їх теплим одягом» [5, а. 209].

Таким же пафосом проникнуте звернення генерал-комісара Криму Альфреда Фраунфельда 1 червня 1943 р. до селян і сільгоспробітників, де він заявляв, що «завдяки перемогам німців, Ваша країна звільнилась від більшовицьких загарбників і німецьке військо успішно захищає її. У статусі німецького генерал-комісара, я неодноразово звертався до Вас з закликом вжити усі сили на те, щоб не тільки селяни, але й мешканці міст так само, як і солдати, які захищають Вашу країну, мали достатньо харчування. Ви блискуче виконали за допомогою агрономів і під керівництвом Ваших німецьких сільськогосподарських керівників Ваші завдання. Небо нагородило нас за нашу роботу і тепер можна чекати доброго врожаю. За Вашу успішну роботу з посіву я висловлюю мою схвальність і вдячність усім, хто своєю старанністю сприяв цьому успіху» [9, а. 95].

Аналогічна риторика простежується і у іншій відозві: «Українці, намагайтесь побороти ледарів і тих, хто ухиляється від роботи, які вам тільки шкодять, і примушуйте їх сприяти при відбудові України!» [9, а. 35зв.]

Означена фразеологія викликана не тільки наближенням у 1943 р. радянського фронту та потребою в лояльності місцевого населення. Це були елементи цілеспрямованого використання національних подразників, що були задіяні з самого початку для впливу на українців.

Першим фактором стала українізація місцевих органів влади. Було виголошено, що в місцевих українських управах мова повинна бути виключно українська [10, а. 112]. У назвах райуправ як то «Велико-Олександрівська Національна Українська Районна Рада» [11, а. 1] використовувалась національна належність до 1 травня 1942 р. доки Великоолександрівка не була перейменована в Олександрштадт і зорганізована в Олександрштадтську повітову управу [10, арк. 90; 4, арк. 33]. Також досить часто ознака «Українська» прописувалась у назві районних управ служб безпеки [12, а. 181]. Підсилювалось це широким використанням у штампелях та печатках органів влади національної символіки – тризуба.

Зображення: Наталівська сільська управа [13, а. 203], Миколаївська сільська управа [14, а. 88], Скадовська районна управа (1942 р., 1943 р.) [3, а. 51; 16, а. 159], Олешківська (Цюрупінська) міська управа [15, а. 63; 14, а. 111], Олешківська міська міліція [14, а. 104].

Не менш вагомим впливом набула політика українізації церкви. В регіоні чітко наголошувалося на обов'язковості проведення служби в церквах українських громад та Української автокефальної церкви виключно українською мовою. За порушення цієї вимоги передбачалося накладання штрафів на священнослужителів [10, а. 108, 116 зв.; 17, а. 40].

Активно українізувалась і школа. Із початком навчання у 1942 р. школи чітко репрезентувались як українські і були зорієнтовані на домінування української мови. Вона стала одним із визначених двох випускних іспитів для учнів 1-3 класів [10, а. 48; 4, а. 103 зв.]. Пропаганда української мови спрямовувалась на вирішення завдання витіснення російської. На одному із німецьких агітплакатів чітко проголошувалося: «Уникайте російської мови, вчіть українську» [17, а. 39 зв.]. Для підвищення її ваги було впроваджено звільнення від податку Українського театру Олександрштадту [4, а. 52].

До шкільних програм активно включались матеріали краєзнавчого характеру, перевірка знання яких було обов'язковим при складанні випускного іспиту після закінчення 4 класу [4, а. 103 зв.]. Нова історія країни ставала головним інструментом пропаганди. В періодичних виданнях друкувались різноманітні історичні есе. Так, у вересні 1941 р. у Херсонському часопису «Голос Дніпра» під рубрикою: «З історії батьківщини» було надруковано статтю: «Відвічний гнобитель України». В ній говорилось, що «...коли проглядаєш сторінки історії українського народу, то охоплюють сльози і жаль, дивлячись на муки і страждання, що їх переносив український люд від росіян. Російські царі не могли спокійно дивитись на квітучу Україну і намагались на протязі віків поневолити нашу Батьківщину і, щоб знесилити українців, нацьковують на них татар, турків, поляків та інші народи. Останні неодноразово спустошують міста і села, забирають масу українців в неволю, продаючи їх як худобу. Українці хоробро відстоювали свою незалежність, неодноразово вщент розбивали ворогів. Українські лицарі-козаки, як Іван Богун, Петро Канашевич-Сагайдачний, Северин Наливайко та інші – вкрили себе невмирущою славою в боротьбі за свою Батьківщину. Пісні про них ми співаємо й сьогодні, вони ніколи не забудуться.

Цар Петро І, скориставшись важким становищем нашої Батьківщини, зовсім без труднощів поневолив її, але українці, на чолі з Іваном Мазепою, виступили проти Москви разом із союзним військом шведського короля Карла XII. Як відомо, ця визвольна війна закінчилась для нас нещасливо. Росіяни всіх полонених українців страчували страшними муками, по-звірячому їх катуючи. Ім'я Мазепи «предано анафемі» і заборонено було згадувати, а якщо згадувати, то як брутальну лайку.

Запорізьська Січ була зруйнована. На цьому Москва не заспокоїлась: цар звелів в 1723 році 20 тисячам українських козаків з гетьманом Павлом Полуботком йти в Ліфляндський «похід». В дійсності йому потрібні були робочі руки для будівлі Петербурга. Коли козаки роззброєні пішли на молебінь, їх оточило російське військо. Кожен козак був закутий в кайдани і відправлений на болотисту ріку Неву будувати місто; ніхто з козаків не повернувся: всі загинули у фінських болотах. На їх кістках стоїть бувша столиця Росії – Петербург. Сам гетьман Павло Полуботок помер у Петропавлівській фортеці в'язнем. Цю трагедію описав у своїй поемі «Сон» наш славний поет Т.Г. Шевченко.

У XVIII столітті Росія дивилась на Україну, як на свою провінцію, встановлювала свої закони, держала військо, роздавала землю українських селян російським панам та чиновникам, а українці залишались без землі. Багато разів українці повставали проти російських гнобителів, але, не маючи зброї (за зброєю в них були коси, серпи тощо), зазнавали поразки. Кращі патріоти гинули на Камчатці, куди російський уряд засилав їх.

Катерина II офіційно ствердила кріпацтво на Україні, зробивши вільних козаків холопами. Ця несправедливість надто обурило українців, і на Україні сталося велике народне повстання у другій половині XVIII століття під проводом Залізняка і Гонта. Російському війську разом з військами польського короля Станіслава-Августа Понятовського ледве вдалось це повстання приборкати; полонених козаків-запорожців було катовано і заслано в Сибір на рудники, де вони загинули від цинги.

Після цього Катерина II наказала зруйнувати Запорізьку Січ остаточно, а запорожців переловити і віддати в москалі або кріпаки. Та це не вдалося зробити їй, бо останні тікали за Дунай до турків. Крім цього, в ці часи помічається еміграція (виїзд) українських селян до інших країн: до Південної і Північної Америки, Азії. Вони й понині живуть там, не забуваючи прадідівських звичаїв та рідної мови.

Росія, щоб остаточно поневолити Україну, в XIX столітті забороняє українську мову: у всіх державних установах мова російська, школи та літературні товариства українські заборонені і переслідувані. Українські книжки друкуються лише за «кордоном» у Львові, який з того часу стає центром української культури, українського мистецтва. Російська мова на Україні стає пануючою. Все таки, не дивлячись на ці моральні утиски українців з боку Росії, український народ мав видатних письменників, як Котляревський, Тарас Григорович Шевченко, П. Куліш, твори яких безсмертні і увійшли в золоту скарбницю світової літератури.

Більшовики під час свого панування на Україні писали в своїй і закордонній пресі, що вони «відновили» Україну, її культуру, мистецтво. В дійсності ж насаджували псевдо українську безглузду історію України, подавали псевдонауки, засмітили українську мову якимось жаргоном, що нічого спільного з літературною мовою не мав. Вони насадили своїх, з дозволу мовити «академіків» та «письменників» типу Тичини, Бажана, Богомольця та К^о, які безсоромно, з піною на губах оспівували більшовицько-жидівську владу на Україні.

Зараз у нас нова доба в історії України, доба відновлення старої вільної України, яка тільки, що звільнилась від більшовицьких пут. Український народ щиро вдячний німецькому народові та їх Фірену Адольфу Гітлеру за визволення» [18].

Попри значні лакуни і неточності в цій історичній ретроспективі відбивалась певна правда життя українців та їх прагнення до вивільнення від більшовицького ладу, що ніс їм терор і злидні. В цьому поєднанні така агітаційно-пропагандистська формула повинна була знайти відгук у національно-свідомої та антирадянські налаштованої частки суспільства.

Для підсилення історичних ретроспектив антиукраїнськості попередніх влад «Українське» було представлено в різноманітних назвах структур і організацій, що оточували українського селянина Херсонщини: сільськогосподарська газета «Український хлібороб» [16, а. 12], Товариство зернових підприємств України [19, а. 81], добродієнне товариство «Народне благополуччя України» [12, а. 127], Українська панцерна колона у складі Німецької Армії, для якої збирались добродієнні пожертви [8, а. 137], Українські Легіони для боротьби з більшовиками, до яких приймали добровольців - чоловіків від 18 до 30 років [9, а. 139] тощо.

Таким чином, ми можемо констатувати, що низові структури окупаційного режиму на Херсонщині надзвичайно активно і масштабно реалізовували завдання центру. Вони вміло, граючи на настроях українців: їх патріотизмі і націоналізмі (нехай і слабкіше вираженому на Півдні), приватновласницьких інтересах, ненависті до колгоспної системи, пам'яті про страшні репресії та роки суцільного жаху і люті, прагненні до покращення життя, активно запустили механізми агітаційно-пропагандистського характеру, що повинні були створити умови реалізації прагнень і

сподівань українського села. Основна робота в цій царині проводилась по напрямкам роздування досить формальних, по суті, факторів значущості українців у вирішенні планів Великої Німеччини. Та по формі вони надто ефектно переважали російську та радянську традиційну політики, що робило їх привабливими для населення зі зневаженим почуттям гідності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Цибуленко Л. Формат і механізми «Нового порядку» окупаційної влади на Херсонщині 1941-1944 рр. / Л. Цибуленко, Г. Цибуленко // Південний архів. Історичні науки: 36. Наук праць. – Вип.. XXXI - XXXII. – Херсон: Вид. ХДУ, 2010. – С. 252-265.
2. Цибуленко Г. Окупаційний режим за матеріалами фонду р-1520 – сільські управи Державного архіву Херсонської області / Г. Цибуленко // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 29.- С. 15-20.
3. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО), ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини, оп. 1, спр. 72 – Накази, обіжники Складовської райуправи, рай поліції, РАГСу (Каргинська сільська управа), 299 арк.
4. Там само, спр. 2 – Розпорядження, обіжники Олександршадської повітової та районної управ (Борозенська сільська управа), 197 а.
5. Там само, спр. 17 – Накази, постанови, обіжники, відозви Генічеської райуправи, агроконтори. (Риківська сільська управа), 210 а.
6. Там само, спр. 10 – Розпорядження, обіжники, директиви, телефонограми Олександршадської повітової управи (Новогригор'ївська сільська управа), 143 а.
7. В застінках НКВД // Голос Дніпра. Херсонський щоденник. – 1941. – Ч. 2.
8. ДАХО, ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини, оп. 1, спр. 45 – Накази, постанови, обіжники Каланчацької сільуправи про заходи дисциплінарних стягнень за невихід на роботу. (Керменчицька сільська управа), 193 а.
9. Там само, спр. 73 – Накази, розпорядження, обіжники Скадовської райуправи. (Каргинська сільська управа), 244 а.
10. Там само, спр. 1 – Накази, обіжники, оголошення гебітскомісара Олександршадського округу (Борозенська сільська управа), 140 а.
11. Там само, спр. 3 – Документи (розпорядження, обіжники, відомості, списки) про стягнення податків з населення. (Борозенська сільська управа), 126 а.
12. Там само, спр. 19 – Розпорядження, постанови, обіжники Голопристанської райуправи про проведення сільгоспробіт, ремонтних робіт. (Великокардашинська сільська управа), 209 а.
13. Там само, спр. 100 – Постанови, обіжники Олешківської райуправи, сільгоспкомендатури. (Костогризівська сільська управа), 414 а.
14. Там само, спр. 92 – Обіжники Олешківської райземуправи, райфінвідділу. (Костогризівська сільська управа), 161 а.
15. Там само, спр. 95 – Відомості про виконання плану сільгоспробіт; заяви, довідки розписки громадян. (Костогризівська сільська управа), 71 а.
16. Там само, спр. 74 – Розпорядження Верховного коменданта Криму...; накази, обіжники Скадовської рай управи, райземуправи (Краснянська сільська управа), 186 а.
17. Там само, спр. 9 – Накази, розпорядження, вказівки Великоолександрівського гебітскомісара. (Новогригор'ївська сільська управа), 62 а.
18. Відвічний гнобитель України. З історії батьківщини // Голос Дніпра. Херсонський щоденник. – 1941. – Ч. 3.
19. ДАХО, ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини, оп. 1, спр. 71 – Листування з колгоспами, общинними господарствами. (Сиваська сільська управа), 283 а.

SUMMARY

The article reveals the process of becoming a new cultural space in a Ukrainian village under German occupation, 1941-1944 years of Kherson. We have outlined the main tasks: to show how the occupation authorities formed the new conditions of cultural development, to reveal the working methods of lower administrative branches in this direction and to show the public perception.

Agitation and propaganda became the first direction of the new government's work. All cultural and educational institutions were involved to intensify agitation. On its basis, it was planned to create permanent

stands with posters, and regular performances and concerts. It was planned, that public libraries would be built in the future. Therefore, a lot of measures had been done, to reserve the educational and fiction literature out of schools.

In order to enhance the impact of written word, soviet propaganda literature was actively confiscated by occupiers, and new literature was implemented. Such works as: "At GPU's cellars", "The new way", "What we've seen in Germany", "What will be further" had to be learned during the weekend in especially reserved hours. All the negative aspects of the Soviet regime were shown in newspapers. Episodes of repression, cruelty and injustice of collective farms supported by stories about what would happen to the population in case of return of the bolsheviks.

In the context of intimidation sounded the idea of "messianic" role of the liberator of the German army. Headmen of village council, heads of households and teachers had to the explanation work. The key idea of this campaign was to understand "the obligation of the Ukrainian people in front of the Great Germany" and its "heroic warriors, to protect the population." Hard work was defined by occupation authorities as the main duty. At the same time, clichés with national stimuli and determining the status of Ukrainians as allies were actively used. Such activities had to generate the belief of complicity to the great mission of destroying bolshevism and creating a new life among the population.

Ukrainianization became the most important area of agitation and propaganda activities. Primarily, it could be seen at the lower authority branches, where only Ukrainian language could be used. External national attributes were actively used: in the titles the word "Ukraine" was used, trident was used in stamps.

The propaganda at the issue of spiritual ukrainization was held as well. The church was Ukrainized. The main areas of outreach activities in this direction were aspects that characterize its past and reality. The problem of the negative impact on the morale of Soviet regime's anti-religious policy was actively discussed. The governance demanded to hold sermons at Ukrainian communities' churches and at churches of the Ukrainian Autocephalous Church only in Ukrainian.

A similar situation existed in schools, where ukrainization was actively held. The governance declared the main task - "Avoid the Russian language, learn Ukrainian." Large blocks of local history material were implemented to form a new historical memory. At the same time, sketches from the Ukrainian history were published in the periodical press.

III РОЗДІЛ

ФІЛОСОФІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, ПСИХОЛОГІЯ

В.И.ВОЛОВИК

ФЕНОМЕН НАУЧНОЙ КУЛЬТУРЫ

Наука предстает в качестве составной части культуры человечества и каждого конкретного общества, ее структурного элемента и, как таковая, характеризуется всеми общими признаками, присущими целому. В то же время, отличаясь особенностями, она оказывает влияние на развитие культуры, одним из проявлений которого служит формирование феномена научной культуры.

Понятие «научная культура» является видовым по отношению к родовому, каковым выступает «культура». Но, если родовое понятие, как говорится, пользуется всеобщим вниманием авторов монографических работ, научных и философских статей, а также и многочисленных справочных изданий¹, то наше видовое понятие оказалось, можно сказать, в положении бедной Золушки. Его, к сожалению, ни в одном из справочных философских, социологических изданий так и не удалось обнаружить. Думается, что одной из основных причин этого обстоятельства служит неоднозначность толкования родового понятия.

Как свидетельствует анализ, который проведен американскими исследователями А.Кребер и К.Клакхон, уже к началу второй половины минувшего столетия насчитывалось от 150 до 250 определений понятия «культура», который был ими сгруппирован следующим образом:

- *Описательные определения*, восходящие к концепции основоположника культурной антропологии Э. Тейлора, в которых культура толковалась как сумма всех видов деятельности, обычаев, верований;

- *Исторические определения*, в которых подчеркивалась роль социального наследия, к которым примыкали *генетические определения*, утверждавшие, что культура есть результат исторического развития;

- *Нормативные определения*, делавшие акцент на значении правил и норм;

- *Ценностные определения*, подчеркивающие, что культура – это материальные и социальные ценности группы людей, их институты, обычаи, реакции поведения;

- *Психологические определения*, в которых культура понималась как результаты особого приспособления людей к природному окружению и экономическим потребностям;

- *Определения на базе теорий обучения*, толкующие культуру как поведение, которому научился человек;

- *Структурные определения*, выделяющие значимость моментов организации и моделирования;

- *Идеологические определения*, рассматривающие культуру как поток идей, переходящих от индивида к индивиду посредством особых действий, т.е. с помощью слов и предложений;

- *Символические определения*, толкующие культуру как организацию различных феноменов (материальных предметов, действий, идей и чувств), состоящую в употреблении символов или зависящую от этого².

Период, прошедший после публикации указанных авторов (1952), отнюдь не свидетельствовал о снижении интереса к феномену культуры и стремлении дать адекватное определение обозначающего его понятия. Однако, как и прежде, усилия исследователей чаще всего концентрировались на внимании к отдельным сторонам феномена, формам его проявления и функциям, оставляя, если не в тени, то, по крайней мере, не на первом плане сущность, субстанциональную основу. При этом указанная особенность исследования феномена отличала не только зарубежных культурологов, но нередко и наших соотечественников советского периода, а ныне – соседей по СНГ.

Что же касается наиболее распространенного, бытового употребления понятия «культура», то оно чаще всего обозначало отрасль деятельности музеев, библиотек, систему информации, отчасти искусства (СМИ, театры, кино), туристических организаций и др.³. Исходя из такого понимания культуры, в докладах на партийных съездах, государственных и партийных документах разговор о культуре велся, как правило, после анализа состояния в политической, экономической сферах,

хозяйственной жизни, науке. Таким образом, наука и культура понимались как самостоятельные отрасли жизнедеятельности общества, без указания их взаимосвязи.

Между тем связь их существует и к тому же существенная, устойчивая, повторяющаяся. Это объясняется тем, что и культура, и наука связаны единой субстанциональной основой, в качестве каковой выступает деятельность как особая форма движения социальной материи. Суммарным результатом деятельности как раз и является культура, а одним из слагаемых её, обусловленных полифункциональной деятельностью особых групп людей, направленной на познание, адекватное отражение в сознании законов и закономерностей объектов природной и социальной реальности, их взаимосвязи друг с другом, сохранение и переработку информации о них с целью предметно-практического и мысленного освоения мира, детерминированной постоянно развивающимися материальными и духовными потребностями людей, стала наука. Бытие ее получает свое проявление, с одной стороны, в становлении и развитии научного процесса, а, с другой стороны, в конкретном результате его, каковым и является научная культура.

«Научная культура», как нам представляется, может быть определена в качестве категории социальной философии, философии научного сознания и науковедения, служащей для обозначения исторически сложившейся формы научных отношений, обусловливаемой соответствующей системой научных знаний, мотивов, принципов, способов и методов научной деятельности специально подготовленных социальных субъектов, создаваемых ими научных организаций и институтов, материальных и духовных результатов, ценностей и оценок, с необходимостью присущих социальному организму на определенном этапе его развития.

Естественно, предлагаемая дефиниция не рассматривается нами как обладающая исключительной полнотой и завершенностью. В то же время она, как нам представляется, все же позволяет достаточно полно раскрыть содержание понятия, обозначающего рассматриваемый феномен, каковым является научная культура.

Оно, во-первых, указывает на сущность анализируемого феномена, определяющую его существование и развитие внутреннюю закономерность – исторически сложившиеся научные отношения социальных субъектов к природе, обществу и друг к другу.

Оно, во-вторых, обращает внимание на то обстоятельство, что научные общественные отношения формирующие сущность научной культуры, обуславливаются соответствующей системой научных знаний, мотивов, принципов, форм, способов и методов научной деятельности социальных субъектов, то есть складываются при условии их осознания, а, следовательно, относятся к числу идеологических общественных отношений.

Предлагаемое определение, в-третьих, рассматривая научную культуру как сложившуюся форму научных отношений, то есть один из элементов системы общественных отношений, в то же время указывает на ее системный характер, обозначая в качестве основных структурообразующих элементов следующие:

- научные знания и мотивы, принципы, формы, способы и методы, ценности и оценки, т.е. сформировавшийся духовный результат предшествующей научной деятельности, сохраняемый и передаваемый последующим поколениям социальных субъектов посредством письменных источников и учебных заведений;

- материализовавшийся результат предшествующей научной деятельности – созданные на ее основе средства производства, научные организации и институты, управленческие структуры различных уровней;

- складывающиеся в социальном организме на том или ином этапе его исторического развития потребности, обуславливающие необходимость научного поиска путей их удовлетворения, которые находят свое выражение в научных проблемах.

В-четвертых, рассматривая научную культуру в качестве формы, с необходимостью присущей социальному организму на определенном этапе его развития, предлагаемые определения обращает внимание на многообразие ее проявлений. Это находит свое выражение в существовании научной культуры не только конкретного общества, но и научной культуры того или иного класса, более мелкой социальной культуры, человечества в целом, а также и научной культуры отдельной личности – ее научного достояния, которое выражается в наличии соответствующих научных знаний, умения ими пользоваться, видения перспективы научного развития как лично своего, так и социального организма, в котором протекает ее жизнедеятельность.

В-пятых, подчеркивая, что научная культура выступает в качестве исторически сложившейся формы научных отношений, определение не только акцентирует внимание на том, что данный феномен не есть нечто статичное, раз и навсегда данное, что ему свойственны изменения, что он

пребывает в развитии, но и то, что это последнее детерминируется теми же факторами, что и социокультурное развитие общественного организма.

Данное обстоятельство уже давно пребывает в поле зрения исследователей науки не только наших отечественных, но и западных. Так, например, еще в конце 70-х годов преподаватель Эдинбургского университета С.Шейпин, рассматривая науку как форму культуры, писал о том, что новой и доминирующей традицией в ее историческом анализе является стремление соотносить научное развитие с развитием социальным. Утверждение, будто научное знание автономно и трансцендентально, признавал этот автор, уже даже не критикуется, а просто игнорируется. Отошли в прошлое дебаты между «интернационалистами» и «экстерналистами», замечал он, и ныне усилия историков науки направлены не на выяснение правомерности подхода к знанию с социальными мерками, а на раскрытие конкретного механизма генерации научной культуры именно как социального продукта. Словом, назрела необходимость создания социальной эпистемологии науки⁴.

Говоря о становлении и развитии научной культуры, можно с достаточной степенью достоверности утверждать, что к истокам его следует отнести не только отношение между такими, вечно сопровождающими человека противоположностями, как потребность в знании об объектах окружающей его природной и социальной реальности и возможностью ее удовлетворения, между знанием и незнанием, объективно присущими социальному субъекту, но и такие, возникающие в процессе общественного развития и носящие субъективный характер, как борьба таких противоположностей, как сакрализация и секуляризация, продолжавшаяся много веков, а также сциентизм и антисциентизм.

Ранее нам доводилось анализировать борьбу, с одной стороны, сакрализации⁵, то есть наделения материальных предметов, персон, действий, речевых формул, норм поведения магическими свойствами, возведение их в ранг священных, святых, вовлечение в сферу религиозного санкционирования общественного, группового и индивидуального сознания, деятельности и поведения людей, социальных отношений и институтов, а с другой стороны, секуляризации – высвобождения от религиозного влияния различных сфер жизнедеятельности общества и личности, процесса лишения религиозных институтов социальных функций, сокращения культовой практики, вытеснения религиозных представлений, замены их различными светскими взглядами, утверждение в общественном и индивидуальном сознании атеистических взглядов⁶ в качестве источника развития религиозной культуры на различных этапах человеческой истории⁷. Тогда, исходя из специфики объекта исследования, был сделан вывод о том, что взаимосвязь сакрализации и секуляризации предстает в качестве закономерности развития религиозной культуры. Однако, поскольку эта взаимосвязь обуславливает развитие общественного сознания, в значительной мере детерминируя как духовные, так и материальные компоненты результатов человеческой деятельности, она, очевидно, может рассматриваться в качестве закономерности, обуславливающей развитие всей системы культуры, каждого из ее составляющих, в том числе и такого ее структурного элемента, как научная культура, то сдерживая, тормозя ее развитие. Этим

, как известно, заметно отличалась Средневековье с жесткой диктатурой церкви, то способствуя ее поступательным изменениям, что было характерно для эпохи Возрождения, Нового времени.

Указанная закономерность продолжает действовать и сейчас, в том числе и в сегодняшнем украинском обществе, пребывающем на стадии своей трансформации, отмеченной, как известно, заметным усилением влияния церкви, а следовательно, и тенденцией к усилению сакрализации и вытекающими отсюда последствиями для развития научной культуры.

Следует сказать также о действии ещё одной закономерности, обуславливающей развитие научной культуры, которую формируют пребывающие во взаимосвязи такие диалектические противоположности, как сциентизм и антисциентизм. Возникнув в результате научно-технической революции как не критическая уверенность в способности науки решить абсолютно все социальные проблемы, как идеология «чистой» ценностно нейтральной «большой науки», сциентизм в начале ориентировался на результаты и методы естественных и технических наук, получая свое теоретическое выражение в технократических концепциях Дж. Гелбрайта, Д. Белла и неопозитивистских построениях. Сторонники сциентистской точки зрения считают, что все виды деятельности и типы знания приемлемы и совершенны, поскольку они копируют науку как высшую ступень развития человеческого разума, которую следует оберегать от вненаучных влияний и распространять на все виды деятельности и общения людей. Антисциентизм же, будучи пессимистически настроенным в отношении способностей науки обеспечить социальный прогресс, требует ограничить социальную экспансию науки, уравнивая ее с религией, мифом, искусством, а в

своих крайних формах – совсем отказаться от науки и связанной с ней техники, возвратившись к традиционным ценностям и способам деятельности⁸.

Одним из негативных следствий антиномии «сциентизм - антисциентизм», все более проявляющейся на современном этапе общественного развития, как отмечают исследователи, выступает противостояние «традиционной науки» и так называемой «паранауки» (или псевдонауки). «Истинная наука, – с тревогой говорит по этому поводу один из соавторов учебного пособия для аспирантов, выпущенного в Санкт-Петербурге, Е.Э.Чеботарева, – ориентирована на самоограничения, далека от развлечений, критична, склонна к сомнениям, ее исследования не обещают революционных переворотов и не дают мгновенных рекомендаций для претворения в жизнь. Подобная наука обладает структурой, не вписывающейся в дискурс общества потребления, не инкорпорируемой в структуру средств массовой коммуникации. Поэтому не естественным образом на ее месте появляется некая паранаука, или псевдонаука. Она понятна потребителю – не обременяет необходимостью иметь хотя бы начальную базу знаний, уверенно обещает конкретные, достижимые результаты, в ряде дисциплин обращается напрямую к проблемам читателя, рассматривая их как автономные от общих закономерностей, подменяя социальные экономические и политические факторы индивидуальным»⁹. Что же касается последствий становления и развития паранауки для научной культуры, то наиболее опасным из них является угроза засорения ее результатами псевдонаучной деятельности, формирования псевдонаучной культуры. При этом бурное развитие средств массовой информации, практически бесконтрольных интернета, телевидения, газет и журналов, издатели которых падки до всякого рода «чудес», делает эту угрозу все более явной, а устранение ее как никогда необходимой, по сути дела глобальной задачей, решение которой, к сожалению, на данном этапе представляется весьма проблематичным.

Говоря о характере этой задачи, хотелось бы подчеркнуть, что речь не идет о том, чтобы отыскать пути и средства, с помощью которых можно было бы вообще исключить возможность появления феноменов паранауки. Да это, нужно признать, просто невозможно. Они появлялись и будут появляться в дальнейшем, отражая существование бесчисленного количества проблем, которые неизменно встают на жизненном пути каждого человека, социальной группы, конкретного общества и человечества в целом, формируя потребности, возникновение и развитие которых всегда опережало и, со всей определенностью можно сказать, будет опережать возможности их удовлетворения, составляя, таким образом, главный, основной источник развития социальной реальности. В то же время всегда существует возможность попытаться выяснить причину возникновения той или иной потребности, формирующей соответствующую проблему, выявить пути ее решения либо, по крайней мере, причины невозможности этого на данном историческом этапе или никогда, донести эти знания до людей, вооружая их против всякого рода шарлатанов и ставя, таким образом, барьер на пути проникновения проповедуемых ими псевдонаучных знаний в научную культуру.

Реализация этой возможности, превращение ее в действительность – прямой долг ученых, педагогов, других субъектов научной деятельности, который, к сожалению, на нынешнем этапе развития нашего украинского общества выполняется крайне слабо. Можно сказать, что сегодня армия их, правда, заметно поредевшая за годы независимости Украины, пребывает в обороне, крайне слабо используя оружие созданное предшествующими поколениями, каковым является богатая научная культура с ее социальными функциями.

Нельзя, наконец, не сказать о действии еще одной закономерности, обуславливающей развитие научной культуры. Речь идет о взаимосвязи созидательной гуманной и разрушительной антигуманной сторон, сопровождающей научно-познавательную деятельность человека. Проследившая ее становление на различных этапах развития производительных сил, Ю.А. Жданов отмечал: «Видимо, первоначально, человек осваивал всякую силу природы как созидательную, производящую. Огонь исходно служил для обогрева жилища, приготовления пищи и лишь позднее – для истребления городов, уничтожения Александрийской библиотеки.

В Древнем Китае порох был изобретен для забавы и фейерверка и лишь позже использовался в военных целях, в том числе для завоевания Китая европейцами.

Сила пара двинула первые пароходы через океан, но она же направляла дредноуты.

Открытия в химии позволили защитить от вредителей леса с помощью синтетических инсектицидов, но созданные химикатами дефолианты были использованы во Вьетнаме американскими оккупантами для обезлесения страны, гибели сотен тысяч гектар джунглей.

Электричество дало людям свет в лампочке накаливания, а потом накалило электрический стул.

Развитие производства привело к созданию многочисленных технологий двойного назначения. Крылатый металл алюминий не только поднимал в небеса хищных бомбардировщиков, но и служил материалом для домашних кастрюль.

Даже сама наука не избежала этой трагической диалектики. В послании к великому физику Нильсу Бору академик И.П. Павлов писал: «Особенно сейчас наука является противоречивой, работая одновременно для счастья человечества и для его гибели. Будет ли этот вопиющий контраст когда-нибудь разрешен? Уничтожит ли когда-нибудь наука этот позор для человеческой мысли?»

Историческим явлением принципиального значения явилось оборачивание приоритетов: сначала процесс возник как разрушительный и лишь потом обнаружил производительный характер. Так произошло и с овладением атомной внутриядерной энергией. Ее рождение ознаменовалось гибелью Хиросимы и Нагасаки и лишь позже появились первые атомные электростанции.

Особого внимания требует проблема превращения в разрушительную силу главной производительной силы общества – человека»¹⁰.

Разрешение этой проблемы требует всестороннего и глубокого анализа не только истории развития научной деятельности, становления научной культуры, но и структурообразующих ее элементов, их взаимосвязей друг с другом и элементами внешних по отношению к научной культуре составляющих сложившейся системы результатов человеческой деятельности, а также присущих научной культуре социальных функций.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Статьи, посвященные раскрытию содержания данного понятия, есть, например, в таких изданиях как: Философский Энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983 – С.292-295; Социологический словарь. – М.: Норма, 2008 – С.208-209; УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія. – Київ, «Ірина», 1999 – С.734 и др.
2. См.: Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture. A. critical of concepts and definitions. Camb. (Mass), 1952.
3. См.: Аванесова Г.А. Культура // Социологический словарь – М.: Изд-во Норма, 2008 – С.208-209.
4. См.: Shapin S. Antropological perspectives on an historical problem // Natural order: Historical studies of scientific culture. – Beverly Hills; London, 1979 – P.41.
5. См.: Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983 – С.589.
6. Там же, С.599.
7. См.: Воловик В.И. Философия религиозного сознания. Монография – Запорожье: Просвіта, 2009 – С.130-133.
8. См.: Касавин И.Т. Сциентизм и антисциентизм // Современная западная философия: Словарь – М.: Политиздат, 1991 – С.292-293.
9. История и философия науки: Учебное пособие для аспирантов. Под ред. А.С. Мамзина. – СПб: Питер, 2008 – С.168.
10. Жданов Ю.А. Взгляд в прошлое: воспоминания очевидца – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004 – с.432-433.
11. Тит Лукреций Кар. О природе вещей. М.: Художественная литература, 1983 – С.61.
12. См.: Полохало Володимир, голова Комітету Верховної Ради з питань науки і освіти // Голос України № 88 (5088), середа, 18 травня 2011р. – С.4.
13. Там же.
14. Там же.
15. Письма В.И.Штейнгеля на имя Николая I. Письмо первое // Мемуары декабристов. Северное общество. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981 – С.244.
16. См.: Судоплатов П.А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930-1950 годы – М.:ОЛМА-ПРЕСС, 1998 – С.275-363.
17. Назарчук К. Жюль Верн. Пророк прогресса. // Публика. Журнал-газета. №6 (635). 5 февраля – 11 февраля 2013 – С.23.
18. См.: Воловик В.И., Лепський М.А., Бутченко Т.І., Краснокутський О.В., Соціальна філософія. – Запоріжжя: Просвіта, 2011 – С.57-60.
19. См., например, Делез Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения / Ж.Делез, Ф.Гваттари; [пер. с франц. и послесл. Д.Кралечкина; науч. ред. В.Кузнецов]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007 – 672с.; Тоффлер Э. Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейли Тоффлер: - М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008 – 569с.

- 20.См.: Словарь иностранных слов. Под ред. И.В. Лехина, С.М. Локшиной, Ф.Н. Петрова (главный редактор) и Л.С. Шаумяна – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1964 – С.343.
- 21.См.: Воловик В.И. Философия политического сознания. Монография. – Запорожье: Просвіта, 2006 – С.148.
- 22.Там же, С.148-152.

SUMMARY

A science is analyzed as a significant part of human culture. In this dimension its general features that belong to culture as a whole are established. At the same time a science has special peculiarities which influence on development of culture. In the article the formation of scientific culture is considered as a particular appearance of this process.

Therefore the concept of “scientific culture” is conceived as a specific one in relation to the generic concept of “culture”. It was typical of many researchers in the study that they took a notice on the generic concept and ignored the specific concept. As a result the concept of “scientific culture” turned in the position of “poor Cinderella”. It has not been revealed in any referential philosophical and sociological issues yet. Answering on question why this disappearance was possible the author of the article states that the main reason is ambiguity in the interpretations of the generic concept. The article refers analyses by A. L. Kroeber and C. Kluckhohn according to it there were since 150 till 250 concept definitions of “culture” by the beginning of second part of last century.

Concerning the domestic national scientific literature the author shows that culture and science were understood there as autonomic branches of social activity without noticing on an interrelation between them.

In a controversial way in the article it is put out to ground this interrelation as essential, stable and regular. It is explained that culture and science have the unified substantial basis which is a human activity as a special form of movement of social matter. A culture is an integral result of human activity. A science is its component that is caused multifunctional activity by special groups of people. To provide practical and ideal mastering of the world appropriately to material and mental needs of human being these groups aim: 1) to investigate, to adequately reflect in the mind of laws and regularities of objects in natural and social reality, their interrelation each other and 2) to keep and to recycle information about these objects. On the one hand the being of a science appears in the becoming and developing of a scientific process and on the other hand it appears in concrete results, i.e. in a scientific culture.

Assuming this statements a scientific culture is defined as a concept of social philosophy, philosophy of scientific consciousness and science of science that denotes a form of scientific relations which is shaped in a historical way and caused with an appropriative system which includes such elements as: 1) scientific knowledge, motives, principles; 2) means and methods of scientific activity by special educated social subjects, their organizations and institutions; 3) material and ideal results, values and assessments which are inherent to a concrete social organism on the stage of its development.

Naturally the author does not lay claim on the absolute completeness of this definition. However he is convinced it allows quite precisely to set out the content of the concept that denotes the phenomenon of scientific culture.

Firstly, it discovers the essence of the phenomenon, his main internal pattern that determines its existence as historically shaped scientific relations of social subjects to nature, society and to each other.

Secondly, it emphasizes on the important circumstance: scientific social relations form the essence of a scientific culture and simultaneously are caused with the appropriate system of scientific knowledge, motives, principles, means and methods of scientific activity by social subjects. It means that scientific social relations will be shaped if they are award. In other words they relate to an ideological field of social relations.

Thirdly, the offered definition highlights a system character of a scientific culture as the shaped complex of scientific relations and an element of social system.

Fourthly, pointing up a historical character of scientific relations the definition puts forward the idea of changeable scientific culture. Indeed this phenomenon is not something that is constant once and for all. Actually it is in a permanent progress that is caused with common factors of social cultural development of social organism.

Investigating the becoming and developing of a scientific culture the author goes into the background patterns of this complicated process. It is established in eternal existential contradictions between the need of knowledge about environmental objects of natural and social reality and the satisfaction possibility of this need, knowledge and ignorance.

Additionally such subjective contrarieties as sacralization and desacralisation, scientism and antiscentism are scrutinized in the article. These contrarieties may have negative consequences. One of them is the confrontation of “traditional science” and “parasience” which is becoming more and more apparent on the modern stage of social development.

In conclusion one more pattern that determines the development of a scientific culture is grounded. It is said about an interrelation between creative human and destructive antihuman sides of scientific research activity. This contradictory unity relates to an important challenge of modernity: to keep a main productive force – a man instead his transformation into destroyed force. To decide this problem the author notes on the necessity to provide a complex and deep analyses aiming to examine not only the history of scientific activity, the becoming of a scientific culture, but also its structural components, their interrelations to each other, to functions of scientific culture and to elements which are external in relation to scientific culture and belonged to a concrete system of human culture as a whole.

М.А. ЛЕПСКИЙ

СТРАТЕГИРОВАНИЕ В ВИЗИИ СОВРЕМЕННОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГРАНИЦЫ

Потребности исследования будущего в прогнозном определении тенденций развития общества в глобализованном мире, проектирование желаемого состояния своего государства и стратегирование деятельности субъектов обуславливают современное научное осмысление границ и трансграничных взаимодействий.

Стратегирование как видение будущего и мобилизация усилий субъектов развития предполагает рассмотрение общества как целостности, принятие решений на высшем уровне управления, взаимодействия с внешней средой и целеориентацию на получение конкурентных преимуществ общественного развития.

Исследование границ и трансграничных отношений стало самостоятельным предметом анализа в геополитике и политической географии, даже был введен термин географическая лимология, наука о границах, в которой преобладал описательный подход, стремящийся к междисциплинарности. Сейчас в качестве классических подходов рассматривают следующие. Во-первых, это **историко-картографический подход**, в котором изучается история возникновения и формирования, устойчивость границы, связи между государственным устройством, политическим режимом и конкретной внешнеполитической ориентацией государства, с одной стороны, и функциями границы – с другой, а также их соотношения с экономической, политической и военной мощью соседних стран, проблему и недостижимость «естественных границ», анализ структуры и картирование этнического состава, культурных особенностей населения, структуры и специализации хозяйства, природных ресурсов, рельефа и природы по обе стороны разграничительной линии между государствами.

Во-вторых, классификационный подход, который выделяет границы по тому или иному признаку. Но даже авторы систематизации «классических подходов В. Колосов и Н. Мироненко отмечают, что «особенно интересны и важны классификации границ по множеству признаков, в которых морфология не отрывается от содержания и функций. Известны частные классификации границ по: морфологии («геометрические», «астрономические», референтные, разделительные и контактные, извилистые, прямые и т.п.); природным особенностям (оро- и гидрографические и т.д.); происхождению, истории и длительности существования; историческим условиям и последовательности возникновения («послевоенные», компенсационные, «навязанные», колониальные, спорные и др.); функциям (соотношение барьерной, фильтрующей, контактной функций, а также функций отражения, регулирования, отделения и сопоставления)» [1, С.305]. Можно отметить, что классификационный подход в процедуре классификации основывается на структурно-функциональном подходе.

В-третьих, функциональный подход представлен в работах австралийского географа Дж. Прескотта и английского географа Джона Хаухза. Так Дж. Прескотт в моделировании предлагал решение двух задач, изучение влияния на местоположение, делимитацию и демаркацию границы на местности различных компонентов географического ландшафта; влияние границы на те же или примерно те же элементы ландшафта. Джон Хауз разработал методическую схему изучения приграничного взаимодействия и классификацию трансграничных потоков в соотношении двух

соседних государств и их приграничных районов, с последующим исследованием структурных социальных, экономических и политических факторов.

В-четвертых, **географо-политологический подход**, который направлен на сближение географии и теории международных отношений в политологии (Дж. Герц, П. Диль, Г. Старр, Б. Мост, А. Пааси, Ф. Барт, Б. Андерсон и др.), где в современных исследованиях изучается взаимовлияние границ и мировых систем. К этому подходу необходимо отнести и геополитический подход, становление которого проходило в работах Р. Челлена, Х. Маккиндера, К. Хаусхофера и продолжается в современных работах.

В-пятых, в новых теоретических подходах в качестве задачи ставится изучение соотношения теории мировых систем, национальной и территориальной идентичности и географии границ. Предпосылками **идентификационно-уровневого подхода** стали необходимость изучения мирового, наднационального, национального, регионального и местных уровней, типов границ в зависимости от геополитической определенности, проблем государственной, этнической и территориальных идентичностей, критика примордиалистских (наций в исконных, измеряемых и осязаемых характеристиках – единства территории, образа жизни, общности хозяйственных связей, языка, психо-культурного склада народа, его этногенеза) и инструменталистских теорий нации (как общности, объединяемые политическими интересами и конструктивными характеристиками, в том числе и мифами, в которых граница представляет собой социальный конструкт). Этот подход представлен в работах В. Колосова и Н. Мироненко.

В-шестых, к новым подходам исследования границ и трансграничного взаимодействия можно отнести **институционально-инфраструктурный проектный подход к трансграничному сотрудничеству**, в Украине его активно продвигает Н. Микула, которая исследует формы, субъектов и функции институций трансграничного сотрудничества и его организационно-правовые и структурно-финансовые механизмы [2].

Необходимо отметить, что поиск теоретико-методологических основ политической лимологии на этапе постнеклассической рациональности актуализирует проблему системного и синергетического рассмотрения роли границы и трансграничного сотрудничества.

Рассмотрим перспективные проблемы и возможные пути их решения в развитии трансграничных исследований. Во-первых, по-прежнему, недооценивается паттерное и контекстуальное значение этимологического содержания понятия «граница», которое во многом определяет социально-поведенческое звучание проблематики и очерчивает предметное поле исследования. У А.В. Семенова «ГРАНИЦА Общеславянское – granica. Древнерусское – грань. Слово «граница» – производное от формы «грань», которая известна в древнерусском языке с XIV в. Древнерусское слово «грань» означало «знак на деревьях на границе земельных или бортовых участков» и восходило к общеславянскому granь, а «граница» – к granica. В связи с этим возможно происхождение из индоевропейской основы. Но предполагается также заимствование основы грань - из германских языков, и наоборот, существует мнение, что немцы в давние времена заимствовали у славян слово «граница»: немецкое – Grenze. Родственными являются: Чешское – hranice. Польское – hranice. Производное: пограничный» [3].

Граница рассматривается как 1. линия раздела между территориями, рубеж; 2 предел, допустимая норма; 3. барьер как преграда, 4. область соприкосновения разных, но связанных между собою процессов, явлений и т. п. 5. условная линия, определяющая пределы государственной территории, разделяющая смежные государства; 6. то, что служит различием между кем-либо или чем-либо, разграничивает кого-либо или что-либо. При этом в первом случае отмечается знаковая природа границы, для визуализации территории – линия, во втором значении отмечается значение функциональное (норма) и критериальное – не просто норма, а «допустимая», выход за которую означает отклонение и патологию. Третье значение акцентирует внимание на процесс движения и его ограничение, требующее преодоления или иной линии движения.

В первом приближении контекстуально выделенные значения позволяют уточнить и функции границы. Из отечественных ученых наиболее полно вопрос о роли трансграничного сотрудничества освещает И. Студенников в работе "Трансграничное сотрудничество и его место в региональном развитии" [4, с. 178]. Он базируется на типологизации функций границы швейцарского географа Ремиджио Ратти – известного ученого по проблемам трансграничного сотрудничества, и отмечает, что "граница содержит двойную концепцию: в одно и то же время он может служить фактором, разделяющим различные политико-институциональные системы, и фактором, что обеспечивает контакт между различными социальными коллективами "[5].

Выполняя одновременно разделяющую и контактную функции, согласно типологизации Ратти Р., границы выполняют роль:

- барьера (преобладающими являются факторы отделения и закрытости, также эффект экономической изолированности);
- фильтра (граница у целом открытая, но выполняет фильтрующую функцию согласно задач национальной безопасности);
- открытой границы (доминирует контактная функция и осуществляется трансграничное сотрудничество как составляющая интеграционного процесса).

В. Колосов и Н. Мироненко отмечают, что в функциональном подходе исследуются соотношение барьерной, фильтрующей, контактной функций, а также функции отражения, регулирования, отделения и сопоставления [1, с.305-307].

Классическая теория функций (барьерно-контактная, фильтрующая, отражения, отделения, регулирующая, сопоставления) требует серьезного пересмотра и развития.

Во-первых, необходимо выделение функции пространственной и динамической отграниченности с основными процессами делимитации и демаркации. Именно пространственная и динамическая отграниченность являются одними из основных свойств системы (в единстве с целостностью и эмерджентностью), что позволяет определить «тело социального организма» от других организмов; с другой стороны, это характеристика того, что плотность связей внутри социального организма выше, чем с внешней средой.

Здесь показательной является ситуация в Украине, которая стала независимой как единый организм при выходе из СССР, сохранила функцию «прозрачной границы» с Россией. При этом внутривнутриполитическое, геополитическое, военное напряжение в обусловленности плотности связей Донецка, Луганска и Крыма с Российской Федерацией привели к фазе неустойчивости этих территорий в области государственной определенности, или произошел переход в состояние тяготения к аттракторам региональной самостоятельности (от децентрализации до возможной федерализации), «зоны утраченной украинской государственности» (по аналогии с Приднестровской республикой, Абхазией, Южной Осетией и др.), с дальнейшей непризнанной вассальной государственностью или тяготения к иной государственности (к России).

Во-вторых, важнейшей для целостности государства является функция избирательной проницаемости. Как раз в этой системной функции проявляются барьерная, фильтрующая и контактная функции, их соотношения и профиль. Причем внутреннюю реакцию государства определяют направленность функции избирательности проницаемости от тоталитарной или военно-тоталитарной определенности (закрытости) до либеральной открытости. Как тут не вспомнить Арнольда Тойнби: «К 1911 году Европа сорок лет жила в мире, и созданные человеком границы между государствами значительно поистерлись. В то время не существовало никаких формальностей при переезде через границу. Если вам захотелось поехать за границу, вы просто покупали билет и ехали, как это делается в пределах одной страны. Впрочем, я обнаружил все-таки, что Турция, посещение которой было у меня запланировано, требовала от иностранца предъявления документа, называемого паспортом. Турция была одной из трех стран в мире, где подобное требование в то время было нормой. Двумя другими были Россия и Румыния» [6, с.29-30].

Эта функция определяет процессы обмена и восстановления равновесия.

В-третьих, это защитная функция, определяющая амортизационные свойства границы по отношению к собственному государству при появлении опасности извне. Граница первая встречает удар при вооруженном нападении, при военных провокациях, при попытке создать буферную зону или территорию конфликта, подобно стратегии Китая на первом этапе войны с Вьетнамом в 1979 году. При этом стратегия агрессии под предлогом «защиты, говорящих на том же языке», использовалась ранее Германией по отношению к Силезии и Лотарингии во время второй мировой войны, используется и Россией по отношению к восточным областям Украины сейчас. Вот как описывается механизм подобных трансграничных приготовлений во Вьетнамо-Китайской войне 1979 года.

«В отношении Вьетнама, других стран Индокитая и всей Юго-Восточной Азии Пекин делал ставку на свою «пятую колонну «хуацяо», которая насчитывает в регионе примерно 20 миллионов. Значительная их часть занята в промышленности и торговле. Совокупный капитал китайской эмиграции в ЮВА достигал почти 20 миллиардов долларов США. Именно в состоятельной прослойке хуацяо пускали корни и орудовали агенты КНР. Им нужны не только «души», но и содержимое их сейфов — золотые слитки, драгоценности, опиум. Подбираясь к богатствам, китайские разведчики проповедовали те же идеи, что и циньские наместники: «Китай везде, где есть

китайцы». А они — представители Пекина — видите ли, будут проводить политику покровительства «зарубежным соотечественникам». Но каким соотечественникам? Пекин проявляет заботу только о тех, кто может принести пользу и нарочито игнорирует судьбу многих сотен тысяч китайских эмигрантов, разбросанных по разным районам мира и подвергающихся эксплуатации. И понятно, почему весной 1978 года китайская пропаганда, подняв кампанию в «защиту хуацяо», пыталась взять под свое «крыло» именно тех китайцев, на которых распространялись законные права правительства Социалистической Республики Вьетнам, проводившего национализацию крупной частной промышленности и торговли в южной части страны, прежде всего в городе Хошимин. Пекинская операция «наньдяо» входила в силу. Ее поддержали и за океаном, где в различных кругах стали муссировать тему «исхода китайцев», о преследованиях китайских промышленников и коммерсантов во Вьетнаме. Заранее спланированные действия Пекина по оказанию давления на СРВ, в связи с вопросом о якобы «бедственном положении» лиц китайской национальности во Вьетнаме, продолжали принимать все большие размеры. 1 мая 1978 года китайские власти выступили с открытым заявлением о будто бы начавшейся кампании по «преследованию лиц китайской национальности во Вьетнаме» [7, с.419-420].

При этом необходимо рассматривать как минимум три существенных процесса. Первая группа может быть обозначена как субъективные угрозы агрессии через границу-рубеж, субъективные угрозы внутреннего раскола границы-фронтира в контексте «защиты – нападения», «сотрудничества – противостояния», «доминанции – равноправия». Во вторую группу входят объективные стихийные бедствия, сейчас в прогностике часто стало использоваться понятие «дикие карты» (Wild Cart). В третью группу можно отнести субъект-объектные опасности, чаще всего, субъектное использование объективных процессов в определенных целях.

В-четвертых, это обусловливаемое, состояние границы, ее «упругость», как в безопасности, так и по отношению к контактными «отстойникам».

«Правило функциональных размещений мало-помалу посредством дисциплинарных институтов кодирует пространство, которое архитектура обычно оставляет свободным, предусматривая его разнообразное использование. Отводятся определенные места, что должно не только отвечать необходимости надзора и разрыва опасных связей, но и создавать полезное пространство. Этот процесс ясно просматривается в организации пространств больниц, особенно военных и флотских госпиталей. Во Франции экспериментальной площадкой и моделью послужил, видимо, госпиталь в Рошфоре. Порт, к тому же военный порт, – с обращением товаров, с людьми, завербованными добровольно или насильно, приплывающими и отплывающими моряками, болезнями и эпидемиями – место дезертирства, контрабанды, распространения заразы: перекресток опасных смещений, место пересечения запрещенных циркуляций. Следовательно, флотский госпиталь должен лечить, но для этого — быть фильтром, устройством, которое улавливает и распределяет по клеточкам. Он должен удерживать под контролем все это движение и кишение, разрубая клубок противозаконностей и зла. Медицинское наблюдение над больными и борьба с заражением неразрывно связаны с иными видами контроля: военного контроля над дезертирами, налогового – над товарами, административного — над лекарствами, нормами довольствия и пайками, исчезновениями, излечениями, смертями, симуляцией. Отсюда потребность в строгом распределении и разбиении пространства» [8, с.209-210]

И, наоборот, сокращение упругости границы может приводить к ускорению процессов пандемии, эпидемии, эпизоотии, эпифитотия. Так, по информационным сообщениям «свиной грипп» попал в США через прозрачную границу с Мексикой и после экономически дестабилизирующей пандемии «куриного гриппа» в Китае.

Защитная функция появляется и в «выделительном процессе» известных явлений «остракизма», беженцев из «зон катастроф», бегства от криминальных наказаний или политических преследований, мигрантов из стран низкого качества жизни.

В-четвертых, это перцептивная функция границы. При этом стоит акцентировать внимание, что восприятие «соседних государств» общего и различного в социальной, культурной, политической, экономической сферах отражает движение извне-внутри. Апперцептивное отражение предполагает осознание обществом предметно-функционального поля границы (изнутри, т.е. в процессе осознания управленческой подсистемы через тело социального организма во вне), по отношению к другим государствам. Иными словами, перцептивная и апперцептивная функции связаны с информационно-коммуникативными и духовно-культурными процессами межгосударственного обмена. Именно эта функция определяет идентификационные процессы на границе, как понимание идентичности и идентификации соседей и других иных на границе, так и самоидентификации по

отношению к ним. Гипофункциональность перцептивной и апперцептивной функций приводит к формированию «пятой колонны».

В-пятых, эта функция обозначена как «отражение» воспроизводства в функциях границ особенностей политического строя, государственного устройства, уровня экономического, социального и культурного развития страны. На наш взгляд, «отражение» рассматривается со стороны соседних государств и здесь присутствует лишь «обсерваторное», наблюдательно-диагностическое значение границы, но в этой функции присутствует и партисипативная функциональность, в значении участия граждан в подсистемах страны, как и процессуальное значение обмена веществом, энергией, информацией и людьми. А также помимо диагностического значения присутствует процесс самовосстановления. Именно функция самовосстановления объединяет проявления отражения и регулирования.

Самосохранение как интегративная функция отражения и регулирования объединяет их в отношениях экстремум-норма. М. Фуко по отношению роли государства в ответственности, в том числе и за границы писал: «Я не считаю, что речь идет о противопоставлении вещей людям; скорее, речь идет о том, чтобы показать, что правительство соотносится все-таки не с территорией, но с некоторым подобием комплекса, образованного людьми и вещами. Иными словами, объекты, за которые правительство должно нести ответственность — это те же люди, но рассмотренные в их отношениях, взаимосвязях, в их переплетении с такими предметами, как богатства, ресурсы, продовольствие и, конечно же, территория, в ее границах, с ее качествами, климатом, засухами, плодородием; именно люди, в их взаимосвязях с такими своего рода вещами, как обычаи, привычки, образы действия и образы мысли, и, наконец, это люди в их взаимосвязи с такими «вещами», как возможные происшествия и несчастья, такие, как голод, эпидемии, смерти» [9, с.11].

Отражение выхода границы в зону патологии за экстремум означает необходимость регулирования к норме социального организма. Не менее важным является отражение регулирования внутренних целостных процессов производства-обмена, распределения-потребления. Выход в зону патологии социального организма характеризует граничные и трансграничные процессы. В Украине — это процесс миграции дееспособных людей в страны западной демократии, подобные процессы характеризовали формирование русских, турецких, китайских и других диаспор.

Иными словами, в-шестых, это функция регулирования, которая вместе с функцией отражения определяется метафункциями целостности общественного организма, речь идет о функции самосохранения.

В-седьмых, исследования требует не только «избирательная проницаемость», но и «потоково-коммуникативная» функция. Все туристы знают, что граница всегда определяет задержку по времени движения. Закрытая — невозможность пересечения или больше времени и изнурительные процедуры пересечения, открытая — меньше времени и облегчение процедуры движения. В системном анализе поток рассматривается в эффекте «задержки системных изменений». Мощность объема потока, инфраструктуры коммуникации, фильтров входа и выхода («избирательная проницаемость»), и ресурсов как резервуаров скопления веществ, энергии, информации, людей.

В-восьмых, граница в целостном социальном организме определена генетическими процессами развития. Так, в процессе адаптации и адаптирования границы как образа жизни людей с ее природным и социальным режимом формируется граничный социальный генотип, передающийся в социокультурных кодах, архетипах и паттернах поведения, а также каждое поколение людей формирует социальный фенотип, у которого есть шансы закрепиться в социокультурном генотипе.

История сохраняет традиции границы, а современность определяет новации в этих традициях.

В-девятых, в ментальном плане граница определяет социокультурные миры в общественном или даже общественном сознании, в их многообразии как обособленности, отграниченности от других и в единстве, общечеловеческом тождестве, что отражается в символической функции границы и процессе картографирования. Необходимо отметить, что многие геополитические теории совершенно не учитывают границы независимых государств и определяют границы в контексте «разлома цивилизаций», «геополитических территорий» или «границы теоретических идей или проектов».

Так, определяются проекты «метрополии и ее мира», людей одной национальности или говорящих на одном языке с «имперским центром», но проживающих в другом государстве. Ранее мы уже рассматривали факты того, что «имперские», «неоколониалистские» идеи становилось обоснованием агрессии, предлогом для аннексии в геополитических играх, где граница становилась плацдармом для агрессии. Происходила ментальная актуализация защитной функции, в ментальной

патологии подобно явлениям психосоматических заболеваний кожи у человека, когда отклонения в психике отражаются на теле, в кожных заболеваниях.

В-десятых, это презентационная функция, которая учитывает явления восприятия общественного организма гражданами другого государства, и эта функция находится в единстве со своей противоположностью, с обсерваторной функцией. Эффект «первого впечатления» от государства определяет и явления презентационного функционирования. В границе государство стремится создать «социальный макияж» красоты, величия или других ценностей приукрашивания. В этой функции проявляются процессы посттравматических или травматических синдромов социального организма.

Мы рассматриваем исторические травмы и «рубцовые» явления или социально-психологические повреждения «стигматизации» как идентификационного враждебного клейма, или недоверия, обоснованного историческими стереотипами или социокультурными метафорами. Это процесс гипертрофии враждебности, абсолютизации «иного» и закрепления их в «клейме», тех образах, которые не позволяют найти взаимопонимание и прийти к дипломатическому рациональному разрешению конфликта, поскольку преобладает эмотивное, во враждебной аффективности.

Стигматизация и социально-психологическое, ментальное травмирование в трансграничных отношениях является одними из ключевых индикаторов эскалации конфликта, долговременность которого закреплялось «горячей фазой» противостояния с гибелью граждан противоборствующих сторон. Так, установленные в социологическом исследовании моей ученицы Кулик (Бойко) М.А. образы врага и исторически травмирующие события практически все оказались в пропагандистско-информационной повестке дня противоборствующих сторон 2014 года в Украиной. И эти события привнесли новые стигмы противостояния («укропы», «ватники» и т.д.).

Соответственно, дипломатическое урегулирование будет означать посттравматическую реабилитацию сторон в массовом сознании, хотя и с возможными рецидивами в будущем.

Исследование функционального состояния современной границы требует отказа от механистичной картины мира требует исследования целостных функций общественного организма и отражения их в функционировании органа (в нашем случае границы), т.е. органичных проявлений метафункций; а также исследования функционирования границы, как социального органа в объективных процессах взаимодействия с другими государствами и метасубъектами формирования мировой цивилизации; третьим требованием к исследованию границы является исследование структурных носителей функционирования, институтов, инфраструктур, субъектов в соотношении нормы, структурных нарушений и функциональных патологий; четвертым вызовом для исследователей границы является необходимость синергетических процессов в общественном организме в рассмотрении не только его неустойчивости и самоорганизации, но и различных фазовых состояниях, портретах и функциональных режимах, которые определяют совершенно иное состояние, соотношение и формат единства функций границы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география: Учебник для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 479 с.
2. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. — Львів: ІРД НАН України, 2004. — 395 с.
3. Семенов А.В. Этимологический словарь русского языка. Русский язык от А до Я. — М.: Издательство «ЮНВЕС», 2003. — 702 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text15/007.htm>
4. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку // Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід; за ред. С.Максименка. — К.: Логос, 2000. — С.138-167.
5. Ratti R. Strategies to overcome barriers: from theory to practice / R. Ratti // Theory and practice of transborder cooperation / Ed. by Ratti R., Reichman S.- Basel; Frankfurt am Main: Helbing und Lichtenhahn, 1993. — P. 241 – 267.
6. Тойнби А. Дж. Пережитое. Мои встречи. / Пер. с англ. — М.: Айрис-пресс, 2003. — 672 с.
7. Ильинский М.М. Индокитай: Пепел четырех войн (1939-1979 гг.). — М.: Вече, 2000. — 512с.
8. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы / Пер. с франц. В. Наумова; Под ред. И. Борисовой. М.: Ad Marginem, 1999. — 480 с.

9. Фуко М. Правительственность (идея государственного интереса и её генезис) / Пер. И. Окуновой // Логос. – 2003. – № 4/5. – С. 4 – 22.

SUMMARY

This article discusses current approaches and explore the boundaries of its operation.

In the current research borders dominated by some basic approaches. First's, it is a historical and cartographic approach, which studies the history of occurrence and forming, stability boundaries between the public structure, political system and foreign policy orientation of a particular state, on the one hand, and the functions of the border - on the other hand.

Second's, the classification approach emphasizes the border on a particular basis.

Third's, the functional approach have orientation to solve two problems: the impact of the geographical landscape on location, delimitation and demarcation; influence of the boundary on the same elements of the landscape. Furth's, there is geography and political science approach, which aims at the convergence of geography and international relations theory in political science. Fifth's, the identification-level approach research borders levels of functioning and types of borders that conditionality depends on geopolitical certainty, problems of state, ethnic and regional identities. Sixth's, the study of borders and cross-border cooperation is a carried out institutional infrastructural project's approach to cross-border cooperation.

Author propose the research the functioning of the border as a social organ, and as part of a holistic social organism, and hence the determination of the metafunction integrity. In the article have stating problem's future research of the functioning of the border due to the integrity of society meta-functions boundaries of their own functions as an organ of society; structural supports of the functions the border; as well as the functioning of synergistic processes, instability and self-organization, in various phase conditions, portraits and functional modes that determine the format of the functions of the border.

Л.Д.КРИВЕГА, Е.В.СУХАРЕВА

ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В 21 СТОЛЕТИИ

Ускорение темпов социальных перемен, усложнение содержания и механизма взаимосвязей всех процессов в современном обществе *актуализируют* исследование специфики жизнедеятельности человека в 21 столетии. Очевидным является кризис личностной идентификации, связанный с нарушением целостности и гармоничности экзистенциально-бытийственных сторон жизни современного человека, нарушением его взаимосвязей с окружающим миром и наиболее явственно обозначивший свои проявления на фоне становления нового мирового порядка и перестройки устройства современного мира.

Изучение данной проблемы опирается на научный поиск таких признанных классиков философии как Н. Бердяев [3], М. Бубер [4], Ф. Ницше [11], В. Франкл [16]. В числе сочинений по интересующей нас теме - труды Б. Ананьева [1], Г. Верещагиной [5], Б. Григорьяна [6], М. Мегрелишвили [12], Н.Скотной [14] и ряда других авторов [10; 13; 15]. Определенные аспекты жизнедеятельности современного человека рассматриваются также в работах таких американских исследователей как С. Фалуди [17], Р. Флорида [18; 19], П. Хансен [20] и др. Следует заметить, что проблема человека часто локализовалась в рамках философской антропологии до узкого ракурса природного бытия или особенностей внутреннего мира личности, в результате чего анализ феномена жизнедеятельности современного человека недостаточно рассматривался как самостоятельный объект философской рефлексии. Все это обусловило поставить такую *цель* написания данной статьи как выяснение особенностей социального бытия человека в 21 столетии через призму его жизнедеятельности.

В идеале жизнедеятельность современного человека направлена на создание условий, которые позволяют ему вести жизнь, представляющую для него ценность, и на протяжении всей жизни реализовывать свой человеческий потенциал в социально одобряемых формах. Нормативные принципы такого развития человека в их общем виде отражены в Целях ООН в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия, которые представляют собой согласованный на международном уровне и привязанный к конкретным срокам набор целевых показателей по сокращению крайней нищеты, достижению гендерного равенства и созданию более широких возможностей для улучшения здоровья и образования. Однако продвижение к этим целям в

масштабах мирового сообщества идет неравномерно и характеризуется неспособностью международного сообщества превратить приверженность на словах в конкретные действия повсеместно. Более того, активизация геополитических игр и переформатирование мира обнаружили возрастание уязвимости и нестабильности в функционировании определенных стран, регионов. Очевидным является то, что мир вступает в гораздо менее упорядоченный и гораздо менее мирный этап своего развития. Все современные страны уязвимы перед рисками. Формирование потенциала готовности к трудностям, бедствиям и ликвидации их последствий, позволяющего человеку и общностям выдерживать и преодолевать потрясения, жизненно важно в 21 столетии. Современный мир становится все более взаимосвязанным. И хотя многим глобализация принесла выгоды, она порождает также и много новых проблем, что находит отражение в локальных реакциях на неблагоприятные побочные эффекты отдаленных событий. Люди продолжают подвергаться риску сползания к бедности ввиду воздействия структурных факторов и стойких видов уязвимости, поэтому прогресс развития для многих социокультурных систем будет оставаться сомнительным. Исходя из вышеперечисленного можно выделить такие особенности жизнедеятельности человека в 21 столетии. *Во-первых*, рост его социальной активности, форм ее реализации, расширение границ свободы человека и защиты возможностей его выбора. Действительно, бытие человека выступает как бытие его возможностей, которое отражает диалектическое единство возможностей человека и возможностей среды его обитания [12, с. 16]. Реализация возможностей человека всегда осуществляется посредством его активности, эффективной деятельности, что способствует его самоосуществлению как уникальной, творческой личности. Развитая инфраструктура современного общества расширяет горизонт и масштаб возможностей человека по реализации разнообразных стратегий жизни. Новые технологии позволяют более адекватно и корректно решать насущные задачи, стоящие перед человеком и современным социумом. Среди этих задач следует назвать разработку и реализацию стратегий реформирования социума, урегулирование отношений в очагах социального сопротивления и напряжения, борьбу с терроризмом и эпидемиями, развитие и эффективное использование социального капитала. Но проблема незавершенности человека и постоянный поиск им путей достижения полноты и наполненности жизни интересными событиями все более адекватно осознается современным человеком. Действительно, жизнь современного человека более насыщена событиями, нежели жизнь его предшественников. Именно событие способно быть тем феноменом, организационной формой, благодаря которой становится возможной встреча человека с Другим и Иным как принципиально другой и новой реальностью.

Во-вторых, характерным для жизнедеятельности человека в 21 столетии является ослабление традиций и широкое распространение нестандартных социальных статусов, ролей и групп. Объективные процессы исчезновения культурной и национальной идентичности, обезличивания, деперсонизации глобализируемого социума вызывают нарастающее сопротивление в индивидуальном сознании, причем, это сопротивление по-разному выражается в зависимости от мировоззрения и среды, в которой живет человек в обществе [5, с. 12]. Современное состояние социума можно охарактеризовать как посттрадиционное. Переплетение универсально-планетарного и локального контекстов человеческого существования оказалось одним из результатов глобализационных изменений. Это привело к появлению у человека альтернатив выбора во многих сферах его жизнедеятельности, в том числе, и в стратегии личностного самостроительства. Глобализация создает положительные универсалистские тенденции культурного диалога и одновременно генерирует угрозу экспансии стереотипов массовой культуры, опасность потери национальной идентичности. Предыдущий период истории характеризовался сложным балансом рефлексивности и традиции, которая в значительной мере сохраняла формы индивидуальной и коллективной идентичности. Современное общество как посттрадиционное характеризуется нарушением этого баланса, что ведет, в том числе, к радикализации творческой рефлексивности. Последнее стимулирует ценностный плюрализм и фундаментализм различного вида. Посттрадиционализм позволяет человеку нарушать устоявшиеся традиции из его предыдущего жизненного опыта в новых условиях существования. В социальных практиках современного общества повсеместными становятся ситуации «сопротивления» и «агрессивной реакции». «Сопротивление» и «реакция» являются «акцией» по деконструкции предыдущих репрезентативных и ценностных систем. Посттрадиционализм предлагает осуществлять анализ социальных явлений через выявление «инаковости» как их элемента и предусматривает открытие нового культурного пространства в дискурсе «другого» – с перспективы периферии, меньшинства, девиантного, маргинального, через учет автономных моделей развития.

В условиях посттрадиционализма идет деконструкция тех традиционных идеологических схем, которые сформировались под влиянием доминирования идеи «европоцентризма», что абсолютизировала культуру античности, Ренессанса, неоклассической Европы и Америки. Пересматривается роль просветительских идеологий, процессов постколониализма и посттоталитаризма в развитии культурного пространства. Переосмысление истории человечества имеет смысл как для Запада, так и для Востока, который до сих пор часть рассматривается как "не-Запад", потому реальными становятся процессы привлечения регионов, которые считались периферийными, к мейнстриму развития современного мирового сообщества. В 21 столетии сексуальность становится неотъемлемой составляющей социально успешной личности. Феномен сексуальности рассматривается как конституирующий взаимосвязь между человеческой телесностью, личностной самоидентичностью и социально-нормативной сферой. Общество 21 века готовит новые лики интимности, ее экзистенциально-личностные горизонты в глобализированном мире. Один из древнейших социальных институтов - семья - находится в процессе деформации. Изменяется и представление о норме (как моральной, так и правовой) в сексуальных отношениях. Стремление к эмоциональной насыщенности индивидуальной жизни, возможности получения ярких, новых и неповторимых ощущений, переживаний, а также создание в обществе сервисных услуг для удовлетворения таких потребностей, делает современного человека гедонистом. Любовь все больше принимает форму яркой, но кратковременной, встречи двух индивидов без обязательств в дальнейшем. В 21 веке значимость пола выявляется не столько в простом факте появления на свет мужчиной или женщиной, а в особом процессе духовного пробуждения в теле человека того или иного пола. Задача традиции в сексуальной сфере была в создании строгих каналов, чтобы хаотические тенденции жизни смогли потечь по ним в нужном направлении. Реализовывать свою природу согласно традиции - это вытравливать из мужчины все "женское", а из женщины - все "мужское", стремиться к тому, чтобы стать "абсолютным мужчиной" и "абсолютной женщиной". В современном обществе имеет место распространение такого феномена как нетрадиционная сексуальная ориентация. Это - однополюсные сексуальные отношения, отношение общества к которым неоднозначно. Появилась сообщество людей, которые обозначают ЛГБТ (лесбиянки (Lesbian), геи (Gay), бисексуалы (Bisexual) и трансгендеры (Transgender)). Отметим, что всегда в обществе существуют те, кто нарушает нормы в этой сфере жизнедеятельности. Социальные практики демонстрируют два варианта реакции общества на девиантное поведение отдельных людей или групп в рамках принятой в социуме нормативности: попытка исключить такое поведение путем различного рода репрессий со стороны социальной системы или сделать его социально допустимым. Для современного западного общества второй путь является предпочтительным. Такое отношение предполагает, что между теми членами общества, которые ориентируются на существующие нормы, и теми, кто действует, нарушая их, заключается некое соглашение, позволяющее установить приемлемый консенсус относительно более фундаментальных норм совместной жизни. Однако традиционное общество исходит из религиозно отрицательного восприятия таких отношений, что находит отражение в строгом правовом регулировании таких отношений через определенные санкции вплоть до смертной казни.

В-третьих, укоренение кросскультурной составляющей в публичной и частной сферах жизни человека. Заметим, что любая современная динамически развивающаяся цивилизация представляет собой пласт многовековых культурных заимствований, а в 21 веке переплетение культурных норм, стилей жизнедеятельности, технологий воспроизводства социальности приобрели повсеместный и масштабный характер. Спорным, на наш взгляд, является утверждение, что «только три современные развитые нации — евреи, китайцы и индийцы — могут претендовать на тысячелетнюю автохтонность культур [10], ибо и они жили на протяжении многих столетий в окружении и взаимодействии с другими этносами и культурами. Человек сам выступает, с одной стороны, продуктом «окультуривания», ибо его становление происходит через усвоение культуры, ее смыслового контекста. А с другой стороны, человек сам творит культуру, которая выступает воплощением его творческих сил, механизмом накопления и развития человеческого опыта. 21 столетие через развитую инфраструктуру и эффективные технологии обучения интенсифицировало процессы использования культурных (в том числе и противоречивых относительно результатов и их влияния на жизнедеятельность человека) достижений человечества.

Разнонаправленный вектор социальных изменений, рост масштабов глобализационных процессов и мобильности населения планеты обусловили появление такой характеристики социального пространства как кросскультурный пастиш. Его возникновение обусловлено

существованием современного человека на перекрестке культур. Кросскультурная пастищность ведет к приватизации и вытеснению коренных культур, к появлению новых культурных комплексов. Пастиш соотносится с ключевыми признаками эстетики постмодернизма: фрагментарностью, деканонизацией, иронией, гибридизацией, карнавальностью, сконструированностью, меньшинством, девиантностью, маргинальностью, учет автономных моделей развития [8].

И, в-четвертых, появление большего простора и возможностей для индивидуального творчества и содержательного досуга. Повышение интеллектуального уровня позволяет современному человеку виртуально возвыситься над своим положением путем виртуального погружения, творчества и коммуникации в социальных сетях и блогах. Высказывается мнение, что экзистенциализм может научить людей, стоящих на краю некоей бездны, называемой "пограничная ситуация", сохранить свободу и независимость в обстановке одиночества и страха, и тем самым выступает не только как "философия отчаяния", но и как философия утешения [5]. На наш взгляд, искусство 21 столетия и индивидуальное творчество более эффективно выполняют функцию духовного обогащения жизнедеятельности современного человека. Искусство, и особенно медиа искусство, доносят до сознания и подсознания человека культурные коды современности, выполняет такие функции как развлечение, коммуникация, пропаганда, социальный протест, удовлетворение фундаментального человеческого инстинкта гармонии, уравновешенности, ритма. Современное искусство становится неотъемлемой частью жизнедеятельности современного человека и дает ему ощущения загадочности, будит воображение, воспроизводит ритуалы и символы его социокультурного окружения, позволяет общаться с неограниченным кругом лиц и быть востребованным. 21 столетие называют эрой креативности. Так, американский исследователь Ричард Флорида считает, что в современном мире человека определяют уже не организации, на которые он работает, не церковь, которую он посещает, не местные сообщества и даже не семейные узы. Человек сам моделирует свою идентичность в соответствии с направлениями своей креативности. Все остальное в его жизнедеятельности – объекты потребления, новые формы коммуникации, досуга и отдыха, формы социальной активности и прочее – выстраиваются уже вокруг этого процесса идентичности. Решающее значение для нашей эпохи, по мнению Р.Флориды, имеет тот факт, что больше, чем когда-либо, количество людей зарабатывает на жизнь креативным трудом [19]. Действительно, современное общество ориентирует человека на творческую реализацию его потенциала, но не всем предоставляет достаточных ресурсов для этого. Через творчество формируются новые стратегии и модели жизни, нравственные ценности, индивидуальные объекты поклонения и идеалы, форматы креативности личности. Креативный человек реагирует на новые условия и вызовы времени, развивает свою способность к созданию нового ряда событий и вещей, осуществляет в своих социальных практиках инновационные стартапы. Движущей силой развития социума становится человеческая креативность, которая играет ключевую роль в экономике и обществе. Творческая деятельность – отличительная черта человека как вида – на современном этапе приобретает невиданный размах. Креативность – способность создавать социально значимые новые формы - превратилась в основной источник конкурентного преимущества. Можно согласиться, что ядро креативного класса составляют люди, занятые в научной и технической сфере, архитектуре, дизайне, образовании, искусстве, музыке и индустрии развлечений, чья экономическая функция заключается в создании новых идей, новых технологий и нового креативного содержания. Кроме ядра, креативный класс включает также большую группу креативных специалистов, работающих в бизнесе и финансах, праве, здравоохранении и смежных областях деятельности. Эти люди занимаются решением сложных задач, для чего требуется значительная независимость мышления и высокий уровень образования и человеческого капитала. Все представители творческого класса – будь то художники или инженеры, музыканты или специалисты по вычислительной технике, писатели или предприниматели – разделяют общий творческий этос, для которого важны креативность, индивидуальные особенности и личные заслуги. Для тех, кто относится к креативному классу, все аспекты и все проявления креативности – технологические, культурные и экономические – взаимосвязаны и неразделимы [19, с.5]. Эпоха креативности имеет свои проблемные стороны. Положение человека становится куда более рискованным, чем у рабочих и корпоративных служащих организационной эпохи. На работе и дома креативный человек часто испытывает сильный эмоциональный и психологический стресс. Жизнь современного человека наполнили технологии, которые должны были освободить его от лишней работы. Художники, музыканты, профессора и ученые всегда сами определяли свой рабочий график, одевались в свободной и неофициальной манере и трудились в стимулирующей атмосфере. Они не желали работать по принуждению, и при этом работа занимала все их время. С развитием креативного класса подобный стиль работы не

является маргинальным, превратившись в экономическую норму. Компании всех типов, в том числе самые крупные и известные, чтобы выжить в жестокой конкурентной борьбе, стараются приспособиться к этим изменениям путем создания креативной рабочей среды, необходимого для профессионального творчества.

Интересен вопрос о местах и условиях концентрации креативного класса в современном мире. По мнению Р. Флориды, ключевым фактором успешного развития городов и регионов является наличие творческой элиты, представителей нетрадиционной сексуальной ориентации, богемы, иммигрантов и высокий уровень толерантности. Считается, что открытая и толерантная среда привлекает креативных людей, они более свободны в своих действиях и самовыражении. Поэтому, наверное, Париж, Флоренция, Рим, Сан-Франциско, Ницца, Лос-Анджелес, Санкт-Петербург, Амстердам и многие другие города всегда будут привлекательны для креативного человека своей творческой атмосферой [19, с. 7].

21 столетие внесло в жизнедеятельность человека такую форму активности как туризм. Число международных туристских прибытий в 2013 г. достигло 1.087 миллионов, то есть, каждый седьмой житель планеты – путешественник [21]. Рост туристической активности характерен для всех регионов и тесно взаимосвязан с ростом благосостояния и образовательного уровня населения. Разнообразие форм туризма, его масштаб и география свидетельствуют о желании современного человека преодолеть ограниченность повседневной жизни через личное соприкосновение с другими природными и социальными реалиями. Недаром Ж. Аттали называет современного человека кочевником нового типа, ибо развлечение и досуг в начале третьего тысячелетия будут посвящены идеалу путешествий [2]. Современный человек стремится покорить новые вершины хотя бы в своей туристической активности, поэтому развитие альпинизма П. Хенсен сравнивает с развитием цивилизации, где стремление первым покорить ту или иную, заманчивую и неприступную дотоле, вершину служит движущей силой развития [20].

Вышеперечисленные особенности жизни человека обусловлены изменениями характеристик современной социальности, в развитии которой доминируют такие тенденции как глобализация, перманентный кризис, информатизация, массовизация культуры, сервисная экспансия, экстремализация, усиление уязвимости современного социума и активизация поиска путей формирования жизнестойкости общества. Зачастую эти виды уязвимости эволюционируют, приобретают стойкий характер в течение длительных периодов времени и могут быть связаны с гендерной или этнической принадлежностью, отнесением к коренному народу, географической зоной проживания и многими другими факторами. Многие наиболее уязвимые люди и группы встречаются с многочисленными, накладывающимися друг на друга ограничениями своей способности преодолевать жизненные трудности. Например, те, кто живут в нищете и одновременно принадлежат к какому-либо из меньшинств или, будучи женщинами, имеют инвалидность, сталкиваются со многими препятствиями, которые способны усиливать отрицательное воздействие друг на друга [7, с. 4].

Подводя итоги, заметим, что для жизнедеятельности современного человека характерны такие особенности: - рост его социальной активности, форм ее реализации, расширение границ свободы человека и защиты возможностей его выбора; - ослабление традиций и широкое распространение нестандартных социальных статусов, ролей и групп; - укоренение кросскультурной составляющей в публичной и частной сферах жизни человека; - появление большего простора и возможностей для содержательного досуга и индивидуального творчества. Следует отметить, что выделенные особенности жизнедеятельности современного человека не исчерпывают заявленную тему и требуют рассмотреть в дальнейшем и другие особенности его социального бытия и, в частности, такой аспект как протестная активность человека в условиях мировоззренческого противостояния.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер., 2002. – 282 с.
2. Аттали Ж. На пороге нового тысячелетия / Ж. Аттали : пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 136 с.
3. Бубер М. Проблема человека / М. Бубер. – М.: ИНИОН, 1992. – 146 с.
4. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А. Бердяев. – М.: Терра- Кн. Клуб, 1993. – 382 с.
5. Верещагина Г.Н. Проблема человека: экзистенциально-антропологический анализ : автореф. канд. филос. наук : 09.00.13. – Ставрополь, 2005. – 15 с.

6. Григорьян Б.Т. Человек: его положение и призвание в современном мире / Григорьян Б.Т. – М.: Мысль, 1986. – 222 с.
7. Доклад о развитии человека 2014 года «Обеспечение устойчивого прогресса человечества: Уменьшение уязвимости и формирование жизнестойкости» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/development/hdr/>
8. Зубов В. О. Кроскультурний пастиш в умовах глобалізації: світоглядний аспект: монографія / В. О. Зубов. – К.: Інститут вищої освіти НАПН України, 2014. – 278 с.
9. Латынина Ю. Если мы не Запад, то кто мы? / Латынина Ю. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novayagazeta.ru/arts/65180.html>
10. Людина в цивілізації ХХІ століття: проблема свободи / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий та ін. – К.: Наукова думка, 2005. – 272 с.
11. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого / Ф. Ницше. – М.: ИФ РАН, 2004. – 384 с.
12. Мегрелішвілі М.О. Буття людини як буття можливостей: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2004. – 17 с. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04mmosfa.zip>
13. Мозговий Л. І. Буття людини (соціально-філософський аспект) / Л.І. Мозговий, В. М. Скиртач, Р. С. Мартинов [та ін.] — Слов'янськ, 2004. — 160 с.
14. Скотна Н.В. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії / Дрогобицький держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка. – Л.: Українські технології, 2005. – 383 с.
15. Толстоухов А. В. Людина в лабіринті перспектив / Толстоухов А. В., Перова О. Є., Рубанець О. М., та ін. – К.: Видавництво "ПАРАПАН", 2004 – 220 с.
16. Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proctology.narod.ru/Francl-smisl.pdf>
17. Faludi S. Stiffed : Betrayal of the Modern Man / Faludi Susan // William Morrow; First Edition edition . – 1999. - 672 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=-TnkLUtHYwgC&oi=fnd&pg=PT4&dq=modern+man&ots=oiCnCeM6fe&sig=0Lu3lVHnPLMNo9b2wZdtduafaZM&redir_esc=y#v=onepage&q=modern%20man&f=false
18. Florida R. The New Global Centers for Talent / R. Florida // "The Atlantic". – 2014. – 16.12 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.citylab.com/work/2014/10/the-new-global-centers-for-talent/381487/>.
19. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Классика-XXI», 2005. – 421 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://prepod.nspu.ru/file.php/149/met.prob.psikh/Florida_Kreativnyi_klass.pdf
20. Hansen P.H. The Summits of Modern Man / Hansen P.H. // Harvard University Press. - 2013. - 366 p.
21. Facts & Figures. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://WorldTourismOrganizationUNWT/www2.unwto.org>.

SUMMARY

This article analyzes the features of modern human life activity. It is clear that the world is entering a much less structured and much less peaceful stage of its development. All modern countries are vulnerable to risks. The formation of readiness potential difficulties, disasters and the elimination of their consequences, allows a person to withstand and overcome shock becomes vital in the 21st century. It is emphasized that the features of human life caused by the changes of modern social characteristics, which development is dominated by such trends as globalization, permanent crisis, information, culture massivization, service expansion, extremalization, increase the vulnerability of modern society and activation of finding ways of forming the viability of society. The author emphasizes that the crisis of personal identification involves the violation of integrity and harmony of existential-existential aspects of the modern man's life, the violation of its relationship with the outside world and most clearly outlined their manifestations on the background of the formation of the new world order and reformat the device of the modern world.

Indeed, the existence of a human being acts as his possibilities, that reflect the dialectical unity of human capabilities and opportunities of the environment. The realization of human capabilities is always carried by man's activity, effective activity that contributes to the self-realization of unique, creative personality. The developed infrastructure of modern society expands the horizon and scope of human capabilities for the implementation of various life strategies. New technologies allow more adequately and correctly to solve the

pressing problems facing man and modern society. The current state of the society can be characterized as postconventional. Interweaving universal planetary and local contexts of human existence was one of the results of the global changes. This has led to the process of selecting by man alternatives in many spheres of life, including the strategy of personal self-construction. Globalization creates positive universalist tendencies of cultural dialogue and simultaneously generates the threat of mass culture stereotypes expansion and the danger of national identity loss. The previous period of history marked by a complex balance of reflexivity and tradition that largely preserves the form of individual and collective identity. Modern society is characterized as postconventional violation of this balance, which leads, in particular, to the radicalization of creative reflexivity. The last stimulates the value of pluralism and fundamentalism of various kinds. Posttraditsionalizm allows a person to violate the established traditions of his previous life experience in the new conditions of existence. In the social practices of modern society there is becoming ubiquitous the situation of "resistance" and "aggressive reaction". "Resistance" and "reaction" are the "action" aimed at the deconstruction of the previous representative and value systems. Posttraditsionalizm offers to analyze social phenomena through the identification of "otherness" as their element, and provides for the opening of a new cultural space in the discourse of "the other" - from the perspective of the periphery, minorities, deviant, marginal, through the autonomous development models. Improving intellectual level allows modern man to virtually transcend their position by the virtual immersion, creativity and communication in social networks and blogs. Modern society focuses on the human creative realization of its potential, but not always provides sufficient resources for this purpose. Through creativity new strategies and models of life are formed, moral values, individual objects of worship and ideals format the creativity of the individual. Creative people react to new conditions and challenges, develop the ability to create a new series of events and things to exercise their social practices, innovative start-ups. The 21st century has actualized tourism activity as a form of human activity. The number of international tourist arrivals in 2013 reached 1.087 million, which means that one in every seven people on earth is a traveler. The tourism activity growth is typical of all regions and is closely connected with the growth of wealth and the educational level of the population. A variety of tourism forms, their scale and geography reflects the desire of modern man to overcome the limitations of everyday life through personal contact with other natural and social realities. No wonder Jacques Attali calls the modern man like new type of nomad, for entertainment and leisure at the beginning of the third millennium will be dedicated to the ideal of travel. The conclusion indicated that the life of modern man is characterized by such features: 1. The growth of his social activity, forms of its implementation, expanding the boundaries of human freedom and the protection capabilities of his choice. 2. The weakening of tradition and widespread custom of social status, roles and groups. 3. Rooting cross-cultural component in the public and private spheres of life. 4. The appearance of more space and opportunities for meaningful leisure and individual creativity.

В.О. ТАРАН

«МИСТЕЦТВО» ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ЯК ПРОЯВ СПЕЦИФІКИ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Серед найсерйозніших проблем, що сьогодні стоять на шляху розвитку сучасної української держави, є військовий конфлікт з Російською Федерацією. Те, що він розв'язаний саме Росією, не викликає сумніву, особливо з урахуванням природи російської державності, особистих імперських амбіцій російського політичного керівництва і ментальності переважної більшості російського населення. Значну роль в експансіоністській по відношенню до України політиці Кремля посідає російська державна ідеологія. Виступаючи ефективним засобом зомбіювання як власних громадян, так і українського соціального середовища, а також світової громадськості, вона розглядається як найважливіша складова гібридної війни проти України.

Особлива увага в структурі антиукраїнської державної ідеології приділяється «ревізія» змісту понять, що створюють стрижень національно-державної свідомості й ідентичності українців. Показово, що на цьому шляху ми маємо справу саме з цілеспрямованим державним підходом, в якому безпосередню участь приймають і сам Президент РФ В.Путін, і його найближче політичне оточення - Д.Медведев, В.Жириновський, С.Лавров, М.Дегтярьов, і цілий ряд представників російської науки, зокрема такі як Н.Старіков, К.Затулін, А.Вассерман, А.Дюков, С.Жарнікова, А.Тюняєв, В.Чудінов та багато ін. У центрі їх уваги – базові поняття, що віддзеркалюють сутність українського державно-політичного феномена. Тенденційне їх тлумачення ґрунтується на системній фальсифікації історії, політики, права, культури, етнології тощо, що, з одного боку, чітко

нашаровується на базову ціннісну основу російської державної ідеології – «Держава – Армія - Православ'я» та «русский мир», а з іншого – ставить за мету нівелювання або нищення всього, що має відношення до української нації та української державності.

Критичне ставлення до таких спроб демонструють прогресивно мислячі вітчизняні й зарубіжні фахівці, у тому числі В.Білінський, С.Наливайко, І.Гуров, Е.Кінан, М.Бабиш, О.Панфілов, О.Соскін, Е.Якунов та ін., які, використовуючи наукову доказову базу, послідовно доводять хибність подібних кроків. Разом з тим гострота нинішньої політичної ситуації в Україні потребує розширення та узагальнення цього досвіду, а також знаходження нових аргументів для спростування антиукраїнських ідеологічних штампів.

У зв'язку з цим, метою даної статті є виявлення найбільш уживаних термінологічних кліше, які найбільш активно використовуються сьогодні російською пропагандою з метою дискредитації України як суверенної держави із самобутньою історією і культурою.

Мета статті обумовлює і завдання – знайти аргументоване пояснення російській проімперській природі таких кліше, їх антиукраїнській сутності.

Говорячи про державну ідеологію Росії, треба відзначити, що її провідні постулати значною мірою мають не стільки наукову природу, скільки міфологічну. Як форма суспільної свідомості міфологія має свої історично обумовлені переваги. Разом з тим вона не позбавлена і деяких недоліків. Так, Р.Барт у «Міфологіях» зазначає: «...Одна із головних наших бід – гнітючий розрив між науковим знанням і міфологією. Наука швидко рухається уперед, а колективні уявлення не встигають за нею, відстають на цілі століття, дубіють у заблудженнях під впливом влади, великої преси і цінностей порядку» [2; С.110]. Отже, спроможність «відхилитися» від наукової аргументації – одна із характерних рис ідеології, особливо з урахуванням того, що вона завжди відповідає інтересам певного соціально-політичного суб'єкта, його суб'єктивному сприйняттю навколишнього світу. У даному випадку таким суб'єктом виступає російська держава, яка має особливе ставлення до України.

Треба сказати, що історично Україна справді відігравала надзвичайну роль у долі російської імперії. Фактично вона підживлювала і «запліднювала» Росію протягом усього історичного періоду розвитку останньої – геополітично, територіально, топономічно, духовно-інтелектуально, демографічно тощо. Можна без перебільшення вважати, що імперська Росія не відбулася б без українського людського і культурного потенціалу. «Український відбиток» спостерігається на всіх аспектах російської історії і сучасності. Успадкування історії і традицій Київської Русі, самоназва, релігія, духовна культура, у тому числі філософія, мистецтво тощо – були значною мірою запозичені в Україні, а згодом трансформовані у нове, російське соціально-політичне і духовно-культурне утворення. В принципі, у такому процесі немає нічого негативного. Адже процес культурного запозичення, так само як і взаємопроникнення і взаємозбагачення культур є цілком природний і спостерігається так чи інакше скрізь. Однак для Росії і росіян це питання сприймається дуже неоднозначно. Мабуть підсвідоме або неусвідомлене переживання власної історичної несамодостатності лежить в основі послідовної українофобської політики царськоросійської, радянської і новітньоросійської влади. Адже через руйнацію, дискредитацію, або знищення всього українського краще самоутвердитися, довести думку про особисту історичну неповторність і значущість.

Центральним об'єктом російського ідеологічного наступу на Україну є її самоназва, яка, на думку російських політтехнологів, є штучною за своїм походженням, привнесеною із зовні і такою, що не містить ані історичної ретроспективи і перспективи, ані смислового зв'язку з претензіями українства на історично-політичну суб'єктність. Тим більше, що це не «вписується» в концепцію розвитку Росії як держави, яка, вимальовуючи власні перспективи, оперує такими поняттями як "імперіобудівельна орієнтація", "континенталізм", "євразійство. «Існування України в нинішніх кордонах і з нинішнім статусом «суверенної держави», – стверджує А.Дугін в «Основах геополітики», – тотожне нанесенню страшного удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначно вторгненню на її територію» [11; 218].

Російський історик і письменник О.Колпакіді вважає, що українство останні 20 років розвивається завдяки помилковій «концепції М.Грушевського», яка заснована начебто не на історії, не на фактах, а на міфах про існування якогось окремого українського народу зі своєю державністю. «Численні «загадки» і дивності так званої «української історії», що посилено штампуються сьогодні самостійниками, – стверджує С.Родін, – легко розв'язуються і пояснюються, як тільки ми відкинемо точку зору, яка нам нав'язується, начебто ми маємо справу з історією етносу («українського»), а станемо, навпаки, інтерпретувати всю суму фактів, пов'язаних з «Україною» і «українцями» як

історію етнічної химери. Саме останнє поняття є центральним і провідним для правильного розуміння і пояснення реальної історії «українців» в Росії» [19; 153]. «Ніякої української держави не може бути в природі, якщо є Росія, – наголосив російський політичний оглядач М.Леонтьєв [15]. О.Самоваров «доводить», що українцям просто не пояснили, що вони є руськими, а 70 останніх років доводили, що вони особливий народ [20; 257]. Що ж стосується сучасних політичних процесів, то українці в цілому не мають жодних власних мотиваційно-вольових перспектив і виступають виключно лише певним знаряддям західних політтехнологів, зазначає С.Кара-Мурза [13; 170-189]. Звідси і перспективи розвитку української ідентичності, які відверто оцінюються як «нісенітниця», оскільки «українство» не спроможне до спорудження, а тільки до розвалу [20; 257-258].

Головний редактор опозиційної радіостанції «Ехо Москви» О.Венедіктов, який особисто знайомий з представниками нинішньої російської влади, зазначає, що, незважаючи на існування у їх середовищі представників двох поколінь, старшого – носіїв світогляду доінформаційного, докомунікаційного суспільства і молодшого – орієнтованого на постіндустріальну систему цінностей, переважну їх частину об'єднує погляд на Україну як частину Росії, країну Російської імперії. Дивно, але аналогічних поглядів дотримуються викладачі і студенти престижних вищих Росії (Вища школа економіки, МДУ, МДІМВ), не говорячи вже про більше 80% російського населення [6].

Однак історія і факти свідчать про інше. Самоназва «Україна» має глибокі історичні корені, що свідчить про такі ж глибинні витоки українського етносу і його культури, підкріплюючи його право на власне місце серед сучасних цивілізованих націй і держав.

Достатньо відкрити європейські мапи XVI-XIX століття, щоб побачити, що слово «Україна» як позначення земель і країни давно відомі у Європі. Показово, що відомий французький військовий інженер і мандрівник XVII ст. Г.Л.де Боплан, який відвідав у тому числі й наші землі, залишив цінне історичне джерело для вивчення побуту запорозького козацтва і селянства у роботі з характерною назвою «Опис України». А саму Україну він називав «землею козаків» [4]. Тому що саме так себе і свою землю називав народ України ще задовго до появи на ній Г.Боплана.

Відомий український сходознавець-індолог С.Наливайко – один з представників української індоаріки, досліджуючи семантичні корені українства й зокрема назви «Україна», зазначає про генетичний зв'язок цього слова з особливим культом «корови» і «бика» в житті індоарійських предків українців. Про це вказує й те, що Скіфія на давніх картах розташована під знаком Тельця, тобто Бика, Тура. Через це Україна, колишня Скіфія, для стародавніх народів – Країна Тура, Бика, а назви Таврика, Скіфія, Русь, Україна, Волинь (як і Буковина, Гуцульщина, Бойківщина) є семантичними двійниками. А далі йдеться про етнімічні зв'язки між санскритичним і українським значенням цього слова. «У санскриті, – пише він, – «країна бика-тура-корови» – гораштра, го-радж'я або го-деша, тобто го-країна. Тому цілком імовірно, що У в Україна – залишок первісного go, gu, gau (пор. англ. cow) – «бик», «корова». Що така трансформація можлива, засвідчують непоодинокі мовні факти. Найперше, санскр. go, gu в українській мові відбите як ха, хо, ху, го, гу. Наприклад, хінді godabha – «господар» (досл. «власник корів») і укр. Хазяїн, санскр. gudadha і укр. Худоба, індійські імена Coptar – «Воїн», «Цар» (досл. «Охоронець корів») і українські прізвища Хопта, Гоптар, престижне в індійців воїнське ім'я Gomukha – «Бикоподібний» й українське прізвище Хомуха, ім'я бога-пастуха і бога-воїна Крішні Гопал, Гопала – «Воїн», «Цар» (досл. «Охоронець корів», «Пастух») й українські прізвища Гупал, Гупало, Гупалов, Гупалюк, Гупаленко. Тож Го-країна могло мати й форму Гу-країна, звідки й У-країна. А Гу-країна могло мати різновид Ву-країна, звідки і В-країна». [16; 22].

Є й ще один важливий додаток щодо тлумачення слова «Україна», яке С.Наливайко пов'язує зі словом Бористен – давньою назвою Ольвії. Топонім Бористен – грецька передача санскр. vrish+sthan, де sthan – «місце», «місцевість», «край», «країна» тотожне укр. стан (від стояти). Тож топонім Бористен означає «Край/Країна Бика», а бористеніти – «жителі Країни Бика», тобто гу-країнці, українці [16; 28]. Не менш цікавими, на наш погляд, виглядають у даному контексті й певні етнімічні паралелі між словом «україна» з Трипільською культурою. І це дозволяє С.Наливайко зробити висновки, що «етніміч-самоназва українці набуток не недавніх, а найдавніших історичних часів. У формі своїх семантичних двійників, але різних лексично, він існував на теренах Давньої України впродовж тисячоліть – у трипільські, скіфські, долітописні й літописні часи». Як існує і нині. З чого й усі інші значущі й недвозначні висновки» [16; 55].

Намагання більш міцної «прив'язки» України до Росії в «державобудівному» аспекті зумовило формування і міфу про те, що саме Росія збирала українські землі для України, а Радянський Союз забезпечив територіальні кордони сучасної української держави. Частково це так, але тільки частково, оскільки саме завдяки Росії і Радянському Союзу до Польщі відійшли Холмщина,

Лемківщина, Надсяння, частина Підляшшя з населенням майже 800 тис. українців, а також щезли мільйони українців Курську, Воронежу, Білгородську, Кубані, Рязанщини, чистини Смоленщини, Брянщини, Орловщини. Адже відомо, що ці території містили значне українське населення (часто до 70% від загальної кількості мешканців). За переписом в Росії у 1926 році на цих землях проживало 2,2 мільйона етнічних українців. Але у 1939 році згадуються лише тисячі. Аналогічний процес відбувається і сьогодні. Так, за переписом 1989 року в Росії нараховувалося 4,3 млн. українців, у 2001 році їх залишилося тільки 2,4 млн, а у 2010 – лише близько 2 млн. [1]. Тобто, ми маємо негативну динаміку. І це при тому, що в процесі трудової міграції протягом лише 1991-2002 рр. з України до РФ виїхало приблизно 1,244 млн. українців. У зв'язку з цим логічно поставити питання про наявність державної політики українського геноциду в Росії.

Позбавлення України самостійного державно-політичного і етно-національного статусу призвано й вживання слова «Україна» із сполучником «на». Адже словосполучення «на Україні» начебто більше співзвучне з «на окраїні», що цілком вписується у відповідну російсько-державну ідеологічну доктрину. Навіть не будучи філологом, можна зрозуміти, що подібний аргумент є досить слабким. Бо у такому разі доречно навести приклади використання у російській мові сполучника «на» з іншими назвами російських мистествостей: на Далекому Сході, на Уралі, на Камчатці, на Кубані, на Ставропіллі, на Смоленщині, на Рязанщині тощо. До речі, як свідчать літературні джерела, тривалий час досить розповсюдженим було й словосполучення «на Московії» «на Москву» [17; 67-68]. Однак такі лінгвістичні тонкощі нікого не цікавлять. Йдеться про інше – використання маркерів російської мови для досягнення переваг у боротьбі за простір смислів. Формування такого простору дозволяє поєднувати геополітичні потенціали російської метрополії і російської діаспори, що символізується проектом під назвою «Русский мир». Смісл проекту полягає у тому, щоб кожний текст на російській мові максимально наповнювати не тільки ідеологемами «русского мира», але й маркерами російської ідентичності. Саме тому «на Україні» – це додатковий засіб приниження українців через фіксацію як на офіційному, так і побутовому рівнях їх «окраїнного» статусу у межах Росії. Натомість підхід повністю змінюється, коли йдеться про Донбас і зрозуміло, що російські ЗМІ наполегливо підкреслюють – «в Донбасі» [24].

У зв'язку з намаганнями вдаватися до термінологічних і псевдоісторичних культів можна додати ще один факт. 2 серпня 2014 р. у Москві відбувся мітинг, санкціонований місцевою владою і російськими націоналістами на підтримку терористів ДНР та ЛНР. У тому числі лунали й заклики до війни з Україною і звільнення «Луганську, Донецьку, а потім російського (руського) Києва» [8]. Отже, виявляється, що Київ не тільки не український, він вже навіть і не малоросійський, а просто руський. Це взагалі свідчить про повну термінологічну плутанину і викривлення історичної правди. Як зазначає американський фахівець у галузі історії Візантії Е.Кінан, немає жодних підтверджень того, що Москва навіть у період свого становлення в період XV-XVI століть усвідомлювала якийсь зв'язок з древнім Києвом. Московська еліта і в цей період, і значно пізніше «досить смутно уявляла собі історію Київського великого князівства, і ще менше претендувала на те, щоб бути спадкоємицею Києва». Про це свідчить, на думку автора, безліч фактів із сфери культури, архітектури, побуту тощо. І навпаки, Московія зберігала дуже тісні стосунки з татарсько-мусульманським світом. Так, самим близьким іноземним союзником Івана III був самий успішний кримський хан Менглі-Гірей [14; 370-372].

Ще один ідеологічний штамп сучасної Росії – спроба перейменування України на Малоросію, що, знову ж таки, ініціюється на вищому державному політичному рівні. Так, депутат Держдуми Росії М.Дегтярьов абсолютно серйозно пропонує повернути слову «Малоросія» офіційний статус для позначення сучасної України. Його аргументи ґрунтуються на тому, що начебто у російській державі данні території з XIV століття традиційно називалися Малою Руссю і Малоросією. Аналогічне позначення використовувалося і в російській історичній науці до жовтневого перевороту 1917 року, а також як офіційне позначення сучасної української території в державній документації.

Зокрема, в документах перепису населення Росії 1897 року присутня тільки етнічна підгрупа «малороси» як одна з трьох частин російської (руської) нації. У російській мові і державних документах термін «Україна» став офіційно використовуватися після революції 1917 року і початку більшовицької політики українізації. Термін же «Малоросія» став опальним, а малоросійська самоідентифікація мешканців цієї території як частини руської нації стала замінюватися побудовою ідеї української нації.

У зв'язку з цим борець за історичну справедливість вважає: Україною називати руську землю Малоросії несправедливо, однак якщо ж дуже комусь хочеться, то необхідно хоча б відродити стару назву – Малоросія. Для урівноваження статусу цих двох термінів – «Україна» і «Малоросія» – мною і

було направлено звернення до Інституту російської мови, котрий регулює ці питання, – розповідь Дегтярьов. – Поняття «Малоросія» має активно використовуватися нарівні з терміном «Україна». Розпочати треба політикам і журналістам, а потім і суспільство підхопить.

У зверненні депутата зазначено, що термін «Малоросія» раніше використовувався в офіційних актах Росії і в російській історіографії для позначення спочатку лівобережної України, а пізніше – усіх земель нинішньої України [7].

У зв'язку з цим можна зазначити наступне.

Перш за все автору доречно було б звернутися до різних наукових джерел, що досліджують відповідний період і російської історії, і історії України. Так, всупереч максимально заідеологізованим постулатам російської історіографії деякі сучасні дослідники, зокрема В.Білінський доводять, що російська держава виникла на теренах фінських племен, які впродовж 1237-1238 років були завойовані тюркськими військами хана Батия і стали частиною створеної ним держави – Золотої Орди. Під час завоювання була повністю винищена династія Рюриковичів. В цілому впродовж 1238-1290 років на землі так званих Великих Володимирських і Рязанських князівств переселилося не менше 200 тисяч тюркомовного населення. Саме з фінських та казахських (тюркомовних) племен упродовж XIII-XVIII століть повстав народ московитів [3; 291-292]. До того ж офіційно у XIV ст. ніякої Росії ще не існувало. У цей період відбувається лише формування навколо Москви певного державно-політичного утворення, яке остаточно набуло форми Московської держави за часів правління Івана III (1462-1505 рр.) і яке аж до періоду правління Петра I носило назву Московія.

К. Валишевський у книзі «Іван Грозний», виданій у Росії в 1912 році, писав: «Із етнографічного погляду дев'ять десятих країни (Московії. — В.Т.) мали тільки те російське населення, яке залишила тут хвиля недавнього колонізаційного руху. Не було необхідності у той час «скребти» росіянина, аби знайти татарина і особливо фіна. Основою населення (Московії. — В. Т.) скрізь було фінське плем'я» [5; 16].

Походження поняття «Малоросія» пояснює й М.Грушевський. Назва *Malorossa*, стверджує він, – місто в азійській частині Боспору, колишній Кімерії-Сіндиці на Таманському півострові. Вона тим цікавіша, що засвідчена в «Космографії» Аноніма Равенни, який жив у VII столітті. Коли, як вважається, ще не існувало ні етноніма малороси, ні назви Мала Русь чи Малоросія, виникнення яких відносять щонайменше до XVII століття [9; 16-17]. Тобто через тисячоліття після фіксації назви *Malorossa*. Однак згодом на тлумачення цього поняття значною мірою впливають певні ідеологічні пріоритети.

Так, О.Трубачов назву *Malorossa* виводить від *mala-ruska* – «білий берег», де *mala* пропонується порівняти з алб. *mal* «гора», рум. *mal* «берег», гора й латис. *mala* «берег». А *ruks* – «білий», яке нібито не раз засвідчене в цьому боспорському регіоні. Тож, *mala-ruksa*, як на нього, ймовірний кімерійсько-сіндомеотський гібрид, структурно й семантично тотожний індоарійському *ruksa-tar* «білий берег» [21; 254]. Відзначаючи перегукування назви *Malorossa* з назвами малороси, Мала Русь і Малоросія, автор робить наголос на тлумаченні етноніму руси як «світлі». У зв'язку з цим йому опонує С.Наливайко, який вважає, що не можна ігнорувати спорідненість назви *Malorossa* з низкою грецьких імен та назв із *melas, melan* – «чорний» (латис. *melns*) і *mal* «чорний»: Помпоній Мела – «Чорний»; Меланіпп, досл. «Чорний Самець», «Чорний Жеребець» – ім'я кількох персонажів грецької міфології; Меланіппа, досл. «Чорна Самиця», «Чорна Кобила» – кохана Посейдона; Меланезія – «Чорні острови»; меланхолія – самовитість, депресія, досл. «чорний настрій». Те ж *melan* «чорний» – і в етнонімі меланхлени [Наливайко С.І. Індоарійські таємниці України. – К.: Видавець Сергій Наливайко, 2009. – 448 с. – С.40]. Тому, на його думку, *Malo* в *Malorossa* означає те саме, що й *mela, melan*, тобто «чорний», а *rossa* (при тлумаченні етноніма роси-руси як бичичі, туричі) означатиме «бик», «тур» [16; 41]. Тож виходить, що назва Малоросія насправді не Мала Русь і тим паче не Мала Росія, а Чорна Русь, Чорнорусь, Країна Чорного Бика-Тура, Край чорнобичичів-чорнотуричів. *Malorossa*, Мелорусь на слов'янському ґрунті стало Малорусь, як ім'я Меланія з тим же *melan* «чорний» прибрало українського різновиду Маланка. *Malorossa*-Мелорусь-Малорусь – значеннєвий двійник назв Кімерія, Сіверщина, Галичина.

«Назва Кімерія-Сіверщина-Малорусь, тобто Чорнорусь, могла первісно означувати кімеро-чернігово-сіверські, древлянські й галицько-волинські землі, протиставлені в літописах Поляно-Руській землі, сприйманій як Біла Русь, тобто найбільш праведна й чеснотлива з-поміж інших. Назви малоруси – «чорнобичичі» й Малорусь – «Чорнорусь» на певному історичному відтинку і цілком певних великодержавних міркувань зазнавали вмісного, цілеспрямованого й масового наступу, що мав якомога затушувати, знецінити їх первісне значення і переосмислити до значення малороси й

Малоросія, протиставного назвам великороси й Великоросія. Це якнайкраще лягало в концепцію безпідставного і штучного міфу про «старшого» й «меншого» брата. Хоча тут явне намагання поставити все з ніг на голову, бо насправді «старший брат» виявляється молодшим» [16; 42].

До речі, кримські таври – ті ж «туричі», «бичичі». Назва таври, каже візантійський автор Іоан Цец, тотожна назві руси. Тобто й руси – «бичичі», «туричі». За О.Трубачовим, саме до Криму сходять найраніше (VI століття) писемні фіксації назви русь – принаймні за 300 років до закликання варягів [21; 57]. Щоправда тисячоліттям раніше, тобто у VI столітті до н.е., «Книга Іезекіїля» згадує народ рош в етнічному контексті з кіммерійцями і скіфами. Тобто в прив'язці до Давньої України [16; 41].

Зрозуміло, що сучасні етно-національні процеси в Україні, як і в інших країнах, не виключаючи Росії, вносять суттєві корективи в етнічну структуру суспільства. Саме така структура визначає й якість сучасної української політичної нації, що особливо яскраво простежується останнім часом в умовах зовнішньої агресії. У бідь-якому разі йдеться про поступальні соціально-історичні процеси, які жодним чином не можна ототожнювати зі стереотипами попереднього імперського мислення. На жаль, для сучасних російських «науковців» у галузі українського питання абсолютно не вистачає розуміння суті тих процесів, що відбуваються в Україні, а також власної фантазії і оригінальності мислення для їх ідентифікування й оцінки. Тому і пропонується метод, який використовував у свій час Петро I для заміни самоназви держави «Московія» на «Росію». Останнє робилося задля надання «історичного лоску» російській царській династії і для обґрунтування загарбницької політики Росії під виглядом міфічного «збирання земель руських». Такі «лінгвістичні трюки» здійснювалися саме через «залучення» місцевих придворних «фахівців» та «підкуплених» іноземних послів.

Однак наступ на Україну відбувається не тільки у напрямку дискредитації її самоназви, яка відбиває самобутність і неповторність історичної перспективи її як цілісного національно-державного утворення. Робляться спроби розчленувати її, виокремити певні частини українсько-державної території і довести «випадковість» або алогічність їх перебування у складі України. Цьому задуму відповідає і намагання реанімувати ще одне застаріле поняття «Новоросія», що всупереч існуючим політичним реаліям, має позначити певну частину України, яка «теж пов'язується» з російським лінгвістичним коренем і політичним підтекстом. Цьому фактові також надається всебічна «інтелектуальна» підтримка і «глибоке наукове» обґрунтування.

Саме у квітні 2014 року В.Путін під час «Прямої лінії» «пояснює» причини претензій Росії на частину української території. "Це ж, користуючись термінологією ще царських часів, - Новоросія. Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса не входили до складу України за царських часів. Це ті території, котрі були передані Україні у 20-ті роки (XX ст.) радянським урядом. Навіщо вони це зробили, Бог їх знає. Все це відбувалося після відповідних перемог Потьомкіна і Катерини II у відомих війнах із центром у Новоросії. Звідси і Новоросія. Потім з різних причин ці території відійшли, але народ-то там залишився", - зазначив він [18]. Ця ідея майже відразу ж знаходить своїх палких прихильників у проросійському політичному і науковому світі. І ось у липні 2014 року у Москві проводиться «круглий стіл», присвячений розробці підручника з історії «Новоросії». На засіданні в обговоренні названої проблеми прийняли участь, зокрема «теоретик англосаксонської змови» Н.Старіков, директор Інституту країн СНД К.Затулін, публіцист-сталініст А.Вассерман, історик А.Дюков та інші. Україну «представляли» відомі «друзі» українства журналіст О.Чаленко та депутат О.Царьов – знаний «фахівець» у галузі новітньої історії, який навіть пообіцяв створити та тиражувати названий підручник до 1 вересня – початку навчального року [23].

Отже, вороже ставлячись до української державності в цілому, російська влада намагається обґрунтувати легітимність і логічну претензію на окрему (чи відокремлену) державність певної її території із назвою «Новоросія». У зв'язку з останнім виникає ряд запитань.

По-перше, чому за точку відліку береться саме період царських часів, зокрема XVII-XVIII століття? Адже ці землі мають значно більш глибоку історію. Відомо, що у добу Польсько-Литовської держави для земель сучасної Південної України широко вживалась назва Дике Поле. А це означає, що на підставі будь-якого іншого (гіпотетичного) підходу цій території може бути надана інша назва, скажімо, Дикополія, або щось схоже. Власне назва Новоросія вперше була уведена царським урядом у 1764 році після утворення 1-ї Новоросійської губернії шляхом об'єднання Нової Сербії і Новослобідського козацького полку [22]. Це було калькуванням з назви «Нова Греція», що вживалось за аналогією з назвою Малоросія. В цьому ж 1764 році до складу Новоросії було включено Українську лінію, Слов'яносербію і Бахмутську провінцію. Після ліквідації Запорозької Січі у 1775 році і Кримського ханства у 1783 році назва розповсюдилась на всі ці землі. І знову ж таки йдеться про попередню приналежність значних частин цієї території до Запорізької Січі та Кримського ханства, що теж могло би використовуватися як підстава для застосування відповідної назви. Тим

більше, що Кримське ханство мало попередню 300-річну традицію власної державності, а Запорізька Січ існувала як козацька демократична республіка із значними підконтрольними територіями, багатотисячною армією, адміністративним апаратом, скарбницею, звичаєвим правом та символікою, яка склалася наприкінці XV ст. — першій половині XVI ст. і проіснувала до 1775 року – періоду її остаточного знищення за наказом Катерини II. Натомість так звана Новоросія ніколи статусу власної державності не мала і з самого початку визначалася виключно як адміністративна одиниця (губернія) у складі Росії. Причому ця адміністративна одиниця була створена штучно тодішньої російською владою для вирішення абсолютно чітких військово-політичних завдань на півдні Російської імперії.

По-друге, чому саме Новоросія, а не, скажімо, Донецько-Криворозька республіка? Як відомо, проголошення останньої у лютому 1918 року, як знову ж таки штучного утворення, стало результатом антиукраїнської діяльності більшовиків, які послідовно виступали проти українського державного суверенітету (що ототожнювався з політикою Київської Центральної Ради) та спробою у такий спосіб максимально розширити територію Російської федерації за рахунок українських земель. Характерно, що політика російського (більшовицького) уряду того часу по відношенню до України і засоби її досягнення дуже схожі із сучасною ситуацією на Сході України (геополітичні інтереси Росії та її бажання заволодіти потужним промислово-сировинним регіоном, використання політичної нестабільності і військового ослаблення України, змова з правлячою політичною силою і персонально її лідером, залучення п'ятої колони, представленої проросійські налаштованою частиною партійних структур, бізнес еліти і населення, спекуляція на специфічності етно-національного чинника, культурно-мовного фактора, застосування відповідної риторики, зокрема ідеї федералізації тощо). Однак, незважаючи на наявність атрибутів державності в ДКР, використовувати цей бренд сьогодні для Росії не зручно з ряду причин, у тому числі і тому, що територія ДКР не збігається з тією частиною України, на яку нині претендує Росія (у той час вона охоплювала Сумщину, Харківщину, Донеччину, Катеринославщину з Олександрівськом, Херсонщину з Кривим Рогом, Слисаветградом та частину Області Війська Донського по лінії залізниці Ростов-Лиха (фактично все Лівобережжя) з Таганрогом і Олександром-Грушевським (тепер — Шахти, Росія) зі столицею у Харкові, не поширюючись на Правобережжя). Так само, як даним критеріям не відповідають і інші короточасні державні утворення на Півдні України (Республіка Таврида, що проіснувала близько місяця у 1918 р., не говорячи вже про Кримськотатарську народну республіку у 1917 р., Кримську радянську республіку у 1919 р. або Кримську автономну республіку у 1921 р.) Важливо брати до уваги, що ДКР під тиском більшовицького керівництва все ж таки залишилась у складі України. Однак не заради укріплення останньої, а з метою нівелювання її національно-державних прагнень за рахунок збереження у її складі міцних сепаратистських проросійських тенденцій, здатних так чи інакше впливати на політику Києва, що гарантувало б забезпечення на різних рівнях більш тісного зв'язку з Російською Федерацією. Не останню роль в нинішній непопулярності ідеї ДКР, на нашу думку, відіграє і її назва. Справді, назва «Донецько-Криворозька» не несе в собі смислового зв'язку з Росією. Більше того, вона все одно свідчить про територіальну приналежність до України. Натомість слово «новоросія» має кореневий зв'язок зі словом «росія», що містить яскраво виражене ідеологічне навантаження і відповідним чином здатне впливати на суспільну свідомість не тільки громадян України і Росії, але й представників міжнародних політичних і громадських кіл.

По-третє, якщо апелювати до етнічного складу місцевого населення, то і цей аргумент є досить хитким. Як свідчить історія, попри те, що багато регіонів Півдня України вже були заселені українцями, після переходу під владу Російської Імперії в ході війн із Кримським ханством і Османською Імперією наприкінці XVIII століття почалася «колонізація Новоросії» під керівництвом князя Потьомкіна. Останньому надавалися для цього майже необмежені повноваження. Землі віддавалися російським поміщикам, що привозили із собою кріпаків з центральної Росії, німецьким, сербським та грецьким колоністам. Правова підтримка імміграційної політики, що заохочувала переселення іноземців на цю територію, забезпечувалася маніфестом, розробленим у 1762 році урядом Катерини II. При уряді з цією метою було створено особливий апарат, очолений Канцелярією опікунства іноземців. До утворених раніше поселень іноземців, які знаходились на землях військових округів Новосербії, Слов'яносербії і Бузького козацького війська приєднується цілий ряд поселень, заснованих болгарами, молдаванами, угорцями, албанцями та іншими. Показово, що «План» створення Новоросії не тільки не враховував інтереси українського населення, але й передбачав його відверту економічну дискримінацію; ба більше — навіть у той час на державному рівні усіяло культивувався думка, нібито Новоросія була «пустелею, без людей, звичаїв, права, де все потрібно було створювати наново». Проте, попри непривілейоване порівняно з іноземними колоністами

становище, саме українці, маючи абсолютну перевагу у чисельному відношенні, відігравали провідну роль у заселенні й освоєнні земель Півдня України. За дослідженнями В. П. Семенова-Тян-Шанського населення краю складалося переважно з українців (42,4%) та росіян (31,8%) [10]. *Навіть у ХХ столітті, у період створення СРСР у Шахтинському і Таганрозькому округах Донецької губернії етнічні українці становили 71,5% від усього місцевого населення.*

Отже, реанімація феномена «Новоросія» дає яскравий приклад того, який органічний зв'язок існує між імперською політикою царіату і політикою сучасної путінської Росії.

Хоча крім масштабних проектів на кшталт Новоросії вигадуються й нові символи, що знову ж таки утверджують ідею «історичної» присутності Росії на території сучасної України. Так, м.Слов'янськ на Донеччині подається російською пропагандою як чергове «ісконне» поселення росіян, що перетворюється на «символ єднання слов'ян». Насправді, у 1645 року в цій місцині в межиріччі Сіверського Дінця й Казенного Торця черкаські козаки збудували невелику дерев'яну фортецю, яку називали Тор. Вже у XVIII столітті в Російській імперії пішла мода на перейменування населених пунктів або на честь імператорської родини, або на честь “великих промислових досягнень”. Тор, у якому на той час переважно видобували сіль, почали називати Соляним, потім Солеванськом, Соловенськом і аж після цього – Слов'янськом. Так, слово “сіль” дивним чином трансформувалося в “слов'ян”. До речі, навіть за Російської імперії місто належало до так званої Слобідсько-Української губернії, а не до “Новоросії”, як сьогодні стверджують російські історіографічні кудесники.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку, що ідеологічна боротьба Росії проти України є частиною спланованої війни проти української держави і українського народу. Вона носить комплексний, багатоаспектний і цілеспрямований характер. Використовуючи потужну пропагандистську машину для масштабної фальсифікації історії, викривлення понятійного апарату тощо, Росія намагається зруйнувати національну свідомість українців, гальмуючи природний процес націо- і державотворення в Україні. Подібна політика Росії потребує цілеспрямованої роботи українських фахівців у різних галузях діяльності, спрямованої не тільки на ретельне дослідження різноманітних аспектів української історії й культури, але й надання їм об'єктивно-наукового тлумачення. Це здатне, по-перше, сприяти випрацюванню чітких позиції української державної ідеології, яка має системно орієнтувати українське суспільство на державницькі підходи в розумінні не тільки стратегії і тактики розвитку України, але й в адекватному осмисленні її історичного минулого. По-друге, стимулювати формування світоглядної основи українського національно-державного мислення, що, до речі, відповідає змісту ст.1(п.5) Розділу I (Загальні положення) та ст. 26 (п.4) Розділу VI Закону України «Про вищу освіту», де підкреслюється думка про наявність світоглядних і громадянських якостей як обов'язкового компонента у сукупності набутих в процесі навчання систематизованих знань та особливу роль патріотичного виховання в процесі формування особистості [12]. По-третє, розширювати систему аргументованих засобів ідеологічного протистояння будь-яким спробам тенденційної інтерпретації з боку російських інформаційних каналів важливих для формування української державності фактів історії і сучасності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич М. 15 мифов российской истории // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://censor.net.ua/f339853>
2. Барт Р. Мифологии / Р.Барт. – М.: Академический проект, 2008. – 351 с.
3. Білінський В. Москва Ординська (XIII-XVI століття): історичне дослідження / В.Білінський – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 304 с. – С.291-292
4. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Г.Л.де Поблан. — К.: Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. - 256 с.
5. Валишевский К. Иван Грозный / К.Валишевский. — М.: ИКПА, 1989. — 108 с. - Репринтное воспроизведение издания 1912 года
6. Венедиктов А. В российских учебниках истории будет написано: «Хрущев Крым отдал, а Путин вернул» // «Бульвар Гордона», июнь, 2014, №23(475)
7. В Госдуме России хотят «официально переименовать» Украину в Малороссию // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tvplus.dn.ua/pg/news/8/full/d=12507>
8. В Москве провели митинг в поддержку террористов: требовали ввести войска в Украину // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/photo_news/296521/

9. Грушевський М. Велика, Мала і Біла Русь // Український світ, 1992. - №1. - С.16-17; - №2. - С.20, 29-31
10. Гуров И. Новороссия земля руссоукраинцев // «Обозреватель». - № 2 — 3, февр.1992
11. Дугин А. Основы геополитики. / А.Дугин. - М.: АРКТОГЕЯ-центр, 2000. - 928 с.
12. Закон України «Про вищу освіту» // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/law/2235/>
13. Кара-Мурза С. Оранжевая мина /С.Г.Кара-Мурза, А.А.Александров, М.А.Мурашкин, С.А.Телегин. - М.: Алгоритм, 2008. - 240 с.
14. Кинан Едвард. Российские претензии на древнерусское наследство //Перевод В.М.Розанова //В кн.: Білінський В. Москва Ординська (XIII-XVI століття): Історичне дослідження. - Книга друга. - К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2012. - С.366-381. - С.370-372
15. Леонтьев М. Никакого украинского государства не может быть в природе... // <http://censor.net.ua/news/201599/>.
16. Наливайко С.І. Індодарійські таємниці України / С.І.Наливайко. - К.: Видавець Сергій Наливайко, 2009. - 448 с.
17. Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Монографія / І.Огієнко. - Київ, Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918 [Київ, «Абрис», 1991]. - 275 с.
18. Путин "обнародовал" свои дальнейшие территориальные претензии к Украине // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ukrinform.ua/rus/news/1625190>
19. Родин С. «Сокровенная тайна украинства» /С.Родин // Молодая гвардия. - №1-2 - 2010 г. - С.153-174.
20. Самоваров А. Нужно ли нам возвращаться в СССР? Русский проект / А.Самоваров. - М.: Яуза-пресс, 2009. - 320 с.
21. Трубачов О.Н. Indoarica в Северном Причерноморье / О.Н.Трубачов. - М.: Наука, 1999. - 320 с.
22. Указ № 12099 // Полное собрание законов Российской Империи, с 1649 года. Собрание Первое. Том 16 — Санкт-Петербург — 1830 — С. 657—675.
23. У Росії створять підручник з «історії Новоросії» // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/113766>
24. Якунов Е. Зачем Украине русский язык// [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://uainfo.org/blognews/392153>

SUMMARY

The article of V.Taran "The "skill" of interpretation of concepts as demonstration of specific of Russian state ideology" is dedicated to one of the anti-Ukrainian aspects of modern Russian state ideology.

The military conflict with Russian Federation is among the most serious problems that are currently standing in the way of development of the modern Ukrainian state. There is not a single doubt, that it was initiated exactly by Russia, especially taking into account the nature of the Russian state system, personal imperial ambitions of Russian political guidance and mentality of the overwhelming majority of the population of Russia. A considerable role in the expansionist politics of Kremlin in relation to Ukraine is engrossed by Russian state ideology.

The special attention in the structure of anti-Ukrainian state ideology is devoted to the "revision" of the content of concepts that create the core of the national and state consciousness and identity of Ukrainians. Significantly, that here we deal exactly with purposeful state position, in which both the political leaders of Russia and the representatives of Russian science are directly involved. In the centre of their attention are the basic concepts that reflect the essence of Ukrainian political phenomenon. Their tendentious interpretation is based on the systematical falsification of history, politics, law, culture, ethnology and the like. On the one hand this clearly imposes on the fundamental value system of Russian state ideology - "Autocracy - Army - Orthodoxy" and "Russia's space", and the other - contemplates the levelling or destruction of everything, that is related to Ukrainian nation and Ukrainian state system.

Critical attitude toward such attempts is demonstrated by forward-minded home and foreign specialists, who, using valid scientific evidential base, successively prove the groundlessness of that sort of actions. At the same time, the acuteness of the present political situation in Ukraine needs expansion and generalization of this experience, together with the discovery of new arguments for the refutation of anti-Ukrainian ideological cliches.

The central object of the Russian ideological attack on Ukraine is its selfname, which, according to the opinion of the Russian political strategists, is artificial in its origin, introduced from outside and such that contains neither historical retrospective nor semantic connection with the claims of Ukrainians to the historical and political subjectivity. Especially since, that it does not "fit" into the conception of development of modern Russia – the imperial state of its origin. Therefore, they try to interpret the name "Ukraine" as "outskirts" of Russia, underlining an idea about historical priority of Russia against Ukraine. On the other hand, instead of the concept "Ukraine" Russian propaganda offers other self-name of Ukraine - "Malorossia" ("Little Russia") that also correlates with the well-known Russian myth about "older" and "younger" brothers. Among other concepts that the Russian ideologists try to impose to the public consciousness - "Novorossia" ("New Russia") which is considered as the part of Ukraine that seemingly historically belonged to Russia.

However, history and scientific facts testify to the opposite. Some scientists point out the genetic connection between the word "Ukraine" and the specific cult of "cow" and "bull" in life of Indo-Aryan ancestors of Ukrainians, and conduct ethnonymical parallels between the word "Ukraine" and Trypillian culture. In later periods of history - XVI - XIX centuries the word "Ukraine" on European maps has marked the territory that was by Ukrainians. Thus, selfname "Ukraine" has deep historical roots that is a reflection of the the same deep sources of the Ukrainian ethnos and its culture, supporting Ukrainian right to its own place among the modern civilized nations and states.

The etymology of the concept of "Malorossia" ("Little Russia") refers to its organic connection with the Greek language, with the Cimmerian and Scythian cultures that form the basis of history and culture of Ancient Ukraine. Speaking about Malorossia as derivative from Great Russia is not correct, because, officially, even in the fourteenth century Russia did not exist. There was only the creation specific public policy formation around Moscow in that period, which finally took the form of Moscow state at the end of fifteenth century, and which until the reign of Peter I was known as Muscovy.

The ideological project "Novorossia" ("New Russia") also has its defects, because of the serious comments about it from the historical, political and ethnological point of view. It is about its artificial creation in the eighteenth century by the Russian authorities on the territories that belonged to Zaporizhzhya Sich. Novorossia was given the status of an administrative unit within Russia for the solutions to definite military and political tasks in the south of the Russian Empire. This formation has never had the attributes of statehood. In addition, despite the attempts to populate these areas by representatives of different ethnic groups, even providing them properties and legal privileges, only Ukrainian who had an absolute advantage in numbers, played a leading role in the development of the territory of the South Ukraine.

The fight against any attempts by the Russian propaganda to undermine the foundations of Ukrainian statehood through the deformation of the basic of the Ukrainian national consciousness of value concepts, in the author's opinion, needs further focused work of experts in various fields of activities. The aim of the work is not only a careful study of various aspects of Ukrainian history and culture, but also providing an objective scientific interpretation. Firstly, it can to promote preparing of a clear position of the Ukrainian state ideology, which should systematically orient the Ukrainian Society to the government's approaches of understanding not only the strategies and tactics of development of Ukraine, but also in the comprehension of its historical past. Secondly, this should encourage the formation of world outlook foundations of the Ukrainian national thinking, which, by the way, corresponds to the content of the Law of Ukraine "On Higher Education", which emphasizes the idea of the presence of philosophical and civic qualities as an obligatory component in aggregation of acquired in the learning process systematic knowledge and the special role of patriotic education in the process of the formation of the person. Thirdly, to expand the system of the reasoned means of the ideological opposition to any attempts of the tendentious interpretations of Russian media channels of the facts of history and modernity that are important for the formation of Ukrainian statehood.

І. Г. УТЮЖ

СОЦІАЛЬНІ СМИСЛИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Основними детермінантами змін освітніх парадигм завжди були процеси, які охоплюють весь спектр соціального, економічного й політичного життя суспільства. Ці процеси ми й розглянемо далі.

Проблеми освіти з моменту виходу спеціальної доповіді «Римському клубу» - «Межі навчання» (авт.: Д. Боткін, М. Ельманджра і М. Малиця – 1979 р.) набули низки нових вимірів. Не торкаючись більшої частини з них, хотілося б звернути увагу на один важливий аспект. Мова йде про нинішній світ – системну орієнтацію держав в освітній політиці, у рухливій системі координат: з одного боку –

мейнстримних координат західної цивілізації як метрополії, що сприймаються іншими акторами як універсальні; а з іншого – напівпериферійних і периферійних, що виступають на тлі новітнього соціального життя у вигляді відсталих соціокультурних сегментів.

Іншими словами, сучасний світ структурований як освітньо-відтворювальна система, у якій домінують західні освітні інститути й технології, а периферійну зону складають освітні практики, що з різних причин досі не залучені в ринкові ігри. Перед нами, якщо скористатися висловом І. Валлерстайна, досить «жорстка криволінійна... ієрархія» [1, с. 151], невідома історичним системам минулого.

За цивілізаційною точкою зору, розуміння ситуації помітно змінюється. Цивілізаційний плюралізм, що породжує реальні міжцивілізаційні відносини, можна кваліфікувати як інтеросоціальний агон, який має доволі невизначені правила гри (якщо не вважати такою глобалізацію як гру на зниження незахідних акторів) і її досить проблематичні соціокультурні результати.

У пропонованій статті робиться спроба ревізії соціокультурних підстав теперішньої ситуації в освіті, узятих з урахуванням становлення глобального дискурсу в житті людини і суспільства і визначення головної якості освіти в сучасних, постмодерних умовах.

Постмодерн починається там, де закінчується ціле, тому він виступає проти ретоталізацій – чи то в архітектурі, де атакують монополію інтернаціонального стилю, чи то в теорії науки, де відбувається розрив із зашкарубленим сциєнтизмом, чи то в політиці, де нападають на зовнішні та внутрішні феномени надпанування, чи то в освіті, модель якої виходить із відкритості процесів пізнання й освоєння світу, тому й одержала назву відкритої.

Термін «відкритості» є одним із базових понять цивілізаційно-еволюційного, глобального дискурсу.

Процес створення й функціонування контексту освіти визначається, насамперед, вихідною системою смислів і суттю освіти в житті людини й соціуму. Початки відкритості освіти пов'язані зі здатністю людини виходити за межі освоюваної культури, конкретизувати її, рухаючись від абстрактного до конкретного. Людина є відкритою системою, що самоорганізовується, у якій розвиток здійснюється за нелінійними законами, зумовленими внутрішніми джерелами й факторами, що сполучають дивергентні (зростання різноманітності) і конвергентні (згорання різноманітності) тенденції. Життєвий світ суб'єкта становить багатомірний соціокультурний простір-час, у якому відбувається суб'єкт-суб'єктна й суб'єкт-об'єктна взаємодія. У результаті комбінацій, гармоній і дисонансів між частинами й шарами інформаційного буття виникає безліч проблем виживання й напрямків зміни розуму. На рівні соціокультурної еволюції розум виступає як принципово нова якість систем, що самоорганізуються, виявляючи гуманістичний сенс еволюційних процесів.

Світ поєднується в одне ціле в аспекті сприймального, осяжного, відчутного, реагуючого, тобто, одухотвореного розуму, носій якого – людина. У розвитку особистості закладений принцип відкритості освіти, яка неможлива без змін, що відбуваються в її сутності – у становленні.

Застосовуючи концепцію аутопоейсису самоорганізації й самореференції до аналізу соціальних систем, Н. Луман показав, що розрізнення системою самої себе й навколишнього середовища і є аутопоейсис, або автономність соціуму, тобто, окреслюючи свої межі й виділяючи себе із середовища, система самоутворюється. Оскільки збереження стійкості в умовах замкнутості системи на саму себе – це інтенсивна розтрата внутрішньої енергії всіма її елементами, відкритість системи функціонує не для когось і навіть не для себе, вона є відкритою всередині себе. Відкритість усіх компонентів системи робить її дійсно відкритою і, на відміну від замкнутої системи з її структурним консерватизмом і постійною боротьбою із зовнішнім середовищем, відкрита система з її невинним структурогенезом постійно підтримує відповідність внутрішньої структури зовнішньому середовищу, що зводить нанівець можливість її руйнування [2].

Нову (навіть майбутню) морфологію суспільства становлять мережі, і характеризуються вони відкритістю для інновацій, високою динамічністю, не ризикуючи при цьому втратити стабільність, оскільки в них важлива інтерактивна щільність, високий рівень інтерпретацій, вільне поєднання рівноправних і незалежних партнерств, можливість досягнення спільних цілей через колективне самообмеження, активне включення в прийняття рішень. Комп'ютеризовані інформаційні лінії зв'язку, пронизуючи громадське життя сучасного світу в різних напрямках – горизонтально й вертикально, усередині окремих країн, регіонів і транснаціонально, утворюють розгалужену мережу комунікацій, функції яких часто порівнюються з функціями нервової системи, яка керує організмами, що закладає мультикультурний, взаємозалежний транзитивний світ [3].

На зміну сприйняття простору через динаміку соціальних відносин людей у їхній тимчасовій практиці приходять ідеї «потокowego простору» (space of flows), який формується поза тимчасовими межами навколо потоків (капіталу, інформації, технології, організаційної взаємодії, образів, звуків і символів), що домінують у процесах економічного, політичного, знакового та іншого життя.

У цих умовах традиційна система освіти, що опирається тільки на принципи класичної науки й функціонує як замкнута, втрачає свою здатність до саморозвитку й не може ефективно відігравати роль засобу освоєння людиною світу. Включення фактора часу – «лайфлонг» у процесі становлення людини дозволяє розглядати освіту як циклічну функцію, коли навчання, виховання й саморозвиток можуть мінятися місцями в будь-який час і в будь-якому місці, виступаючи безперервним транзитивним процесом, збільшуючи можливість вибору, доступного кожній людині.

Подальший розвиток освіти пов'язаний з подоланням її закритості й надання процесу навчання творчого характеру, що вимагає переходу до методології «відкритої моделі» освіти, яка включає: відкритість майбутнього; інтеграцію способів освоєння світу людиною; психологічну настанову того, хто навчається, на самостійність і творчу ініціативу, у зв'язку з чим освіта знаходиться в процесі пошуку й флуктуацій, формуючи нові орієнтири й цілі; психологічну настанову тих, хто навчає, на співробітництво з тими, хто навчається, в діалозі.

Проблема імперативів відкритої освіти – це проблема реально діючих чинників її детермінації, що суттєво впливають на її стратегію й принципи, а також на напрямки їх реалізації. Імперативи детермінуються об'єктивними суперечностями та створеними реальностями як умовами сучасного буття й існування людей, тому диктують стратегічну лінію розвитку освіти на всіх рівнях її організації. Основними імперативами відкритої освіти в цивілізаційному контексті є:

- гуманізація освіти;
- подолання роз'єднаності природничо-наукової й гуманітарної освіти;
- фундаменталізація освіти;
- індивідуалізація освіти;
- безперервність освіти;
- випереджальний характер освіти;
- доступність освіти;
- висока якість освіти.

Виділені імперативи є головними транзитивними параметрами сучасного цивілізаційно-культурного контексту. Для забезпечення випереджального розвитку людини в порівнянні із суспільною практикою освітня система повинна використати бази оцінок «від майбутнього», які припускають, що соціальні норми якості освіти переважно повинні опиратися на побудову прогнозних моделей відкритої освіти. Категорія «якість освіти» як мета освітньої практики поки не відрефлексована. Зміст поняття «якість освіти» має різні аспекти: філософський, аксіологічний, метричний, педагогічний, нормативно-правовий та інші. З філософської точки зору якість – це структурно нерозчленована сукупність ознак, властивостей предмета, що виражає визначеність речі у всій її почуттєво конкретній своєрідності. Тут нами розглядається якість освіти як співвідношення мети й результату, як міра досягнення цілей за умови, що вони задані операційно й спрогнозовано в зоні потенційного розвитку тих, кого навчають.

Життєвий простір людини утворюють три типи соціокультурного самовираження: а) простір індивідуального життя; б) простір міжіндивідуальних зв'язків; в) культурно-історичний простір буття. Маючи свої межі, життєвий простір конкретного індивіда включається в багатомірні інформаційні зв'язки із зовнішнім світом і є відкритою, проникною системою. Доступ до таємних глибин буття відкриває знання-переживання як єдність життя й знання. Зовнішній простір прагне до розширення тілесних меж людини за допомогою вербалізації, знарядь праці, артефактів – творинь людини. Але, у той же час, розвиток людини можливий завдяки оптимізації внутрішнього вектора життєвого простору, включаючи бажання розвивати в собі здібності, культурні цінності й смисли, настанови, світогляд, творчу активність. Здатність особистості «безупинно збагачувати й поживлявати свою концептуальну структуру, а отже, засвоювати новий досвід» є, на думку М. Полані, ознакою освіченості [4, с. 102]. Духовне багатство людини в цілому визначається багатством і розмаїтістю її зв'язків зі світом, викликаних транзитивним рішенням цивілізаційного простору світу. Цей взаємозв'язок є ключовим у розумінні проблеми відкритої освіти, тоді як колись вона була закритим, сакральним фактором кастового суспільства.

Цивілізаційно-культурна ідентичність зумовлена як природною включеністю людини в структуру буття й комунікацій (вище середовище), так і цілеспрямованим впливом на неї через систему інститутів, що соціалізують, у тому числі освіту. У процесі цивілізаційно-культурного

відтворення освіта є чинником, що забезпечує поступальний розвиток у всіх сферах життєдіяльності людини. Зі змінами соціальної системи змінюються і якісні, і цільові, і змістовні, і процесуальні характеристики освіти, яка з цієї ж причини завжди є сучасною.

Саморозвиток шляхом внутрішньо спрямованого вектора існування – рух усередину себе, дотик до своєї сутності, скерований як углиб себе, до центру свого «Я» («Его»), так і стикається з культурою загальнолюдського. М. Мерло-Понті вдалося перебороти сформоване у філософії протиставлення духовного й тілесного, просторового й тимчасового за допомогою звертання до категорії «глибини». Феноменальне тіло – тіло «для мене», відмінне від об'єктивного тіла – тіла «для іншого» й описується вимірами глибини як просторово-тимчасової категорії. С. Франку належить ідея про те, що внутрішній світ наших переживань має нескінченну глибину, що з'єднує його зсередини з іншими коридорами, які сходяться на деякому безмежжі у великому вільному просторі, з якого світ видний краще й проникливіше, ніж із поверхні [5]. Особистість ніби ззовні замкнута й відділена від інших істот, але зсередини, у самих глибинах, вона сполучається з усіма в первинній єдності. Отже, чим глибше людина поринає всередину себе, тим більше вона розширюється й знаходить природний і необхідний зв'язок з іншими. Індивідуальне, чисте «Я», як думав С. Франк, зливається своїми коріннями з надіндивідуальним, всеосяжним світлом розуму. Із цієї причини неправомірним є протиставлення спілкування самозаглибленню особистості, а цивілізації – культурі.

Феномен трансценденції людини, розроблений А. Маслоу, В. Франклом, Ж.-П. Сартром, пов'язаний із виходом за межі свого «Я», можна аналізувати одночасно і як тенденцію до розширення людиною свого життєвого простору, і як тенденцію його поглиблення. Трансценденція, з переважною орієнтацією на оточуючих, може здійснюватися й шляхом глибинного істинного спілкування з іншими через самопроникнення в безмір свого щирогосердечного життя.

Межі освіти викликані застосованістю знань і навичок у виконанні певних дій, узгоджуваних із системою життєвих смислів людини, у яких виявляються її індивідуальні властивості. Е. Левінас, прагнучи відшукати межу трансцендуючої активності особистості, вводить поняття «ейдетична форма діалогу», що являє собою ситуацію, яка передусе не тільки суб'єктові, але й самому діалогу в онтологічному сенсі. Вказана ситуація локалізує в собі трансценденцію як рівень буття, у якому суб'єкт не бере участі, але де імпліцитно міститься його основа. Е. Левінас розглядає діалог крізь призму стану «Я», означеного як визнання авторитету Іншого й виникнення почуття відповідальності за нього. Ця теза надає онтологічне обґрунтування природи відкритості освіти й використовується як аргумент, що підтверджує цивілізаційно-культурний контекст освіти як відкритої системи.

К. Поппер, що звернувся до ідеї відкритої форми суспільства, пов'язує з індивідом критерій, що зумовлює стан суспільства [6]. На його думку, люди, а не соціальні інститути, відповідальні за розвиток суспільства. Оскільки суб'єктом життєдіяльності суспільства є насамперед людина, зміна міри відкритості її суб'єктивного світу здатна суттєво вплинути на форми комунікації, структуру й функції інформаційно-комунікативних процесів у суспільстві, на саму систему соціальної самоорганізації.

Освіта за допомогою розвитку людини та її рис виступає в сполученні з іншими факторами як детермінанти цивілізаційно-культурних змін. К. Поппер вважає, що суспільство є відкритим, коли ніщо не перешкоджає індивідам повною мірою розвивати свої здібності. Дж. Сорос також поєднує розуміння проблеми відкритої освіти з дією людського фактора. Учений виходить з того, що люди діють на підставі недосконалого розуміння, а оскільки ніхто не володіє кінцевою істиною, то необхідний критичний спосіб мислення, організації та правила, що дозволяють людям жити в мирі один з одним [7, с. 5].

Від людини як лідера еволюційного процесу вимагається усвідомлення й сприйняття нею того, що відбувається, отже – проясненої, освіченої свідомості. Надія на порятунок закладена в людині генетично, бо мислення дає їй можливість учитися, осягати, розуміти, за його допомогою людина усвідомлює процес еволюції, здатна до рефлексії над пройденими етапами еволюції Всесвіту й до передбачення її майбутніх станів. Точка відліку лежить усередині, а не поза людиною, у її самоідентичності, що виявляється в здатності бути самою собою в безперервності більш-менш улаштованого життя разом з іншими. А. Тойнбі, виявивши закономірний зв'язок між розвитком індивіда й суспільства, констатував, що завдяки внутрішньому розвитку особистості людина знаходить можливість здійснювати творчі акти, що й забезпечує прогрес цивілізації. Skorиставшись словами, приписуваними Архімеду: «дайте мені точку опори, і я переверну світ», виділимо як таку точку опори «Я» людини. За допомогою «Я» людина здатна перевернути свій внутрішній світ і стати активною ланкою навколишнього світу, яка творить. У людиномірних системах, що розвиваються,

установка на активне силове перетворення об'єктів не є ефективною, потрібні стратегії, засновані на почутті резонансу ритмів світу.

Культура інформаційного суспільства рефлексивна, сполучена з необхідністю багатомірного, голографічного образу досліджуваного феномена, його різними інтерпретаціями, моніторингом ситуації, що і входить у поняття розвиненої рефлексії. Суб'єкт, що пізнає, повинен не тільки орієнтуватися на вмотивованість і доказовість знання, але й здійснювати рефлексію над ціннісними підставами наукової діяльності, її рефлексивне осмислення. У семіотичних термінах на основі рефлексивної комунікації виникає інтертекст як збагачений зміст освіти. Від людини потрібне розуміння зв'язку своєї роботи з роботою інших, здатність вбудовуватися в більші блоки взаємозалежної роботи. Це спричиняє потребу більш фундаментальної освіти й разом зі спеціалізацією зобов'язує розумітися багато в чому, бути ерудованим і компетентним, виводити перспективи. Ідея безперервності процесу освіти, її включеність в усі інші сфери діяльності людини є показником відкритої природи освіти. Ця ідея, реалізована сьогодні, розглядається як ключовий елемент підвищення рівня життя окремої людини й суспільства в цілому. Ідея безперервності освіти спрямована на:

- створення більш адаптованої до цивілізаційно-культурних трансформацій освітньої системи;
- перехід до системи освіти, яку можна характеризувати як освіту протягом усього життя;
- зростання ролі особистості в процесі освіти.

В умовах наростаючого інформаційно-технологічного універсалізму цілі освіти змінюються від прикладних до загальнолюдських. Це особливо помітно в проблемі ідентичності, що актуалізується. Транснаціональні й кроскультурні процеси в освіті підсилюють тиск змін, що відбуваються, на усвідомлення й вибір мети освіти, що нині у вітчизняних урядових документах не визначена. Така ситуація викликана, на наш погляд, тим, що суспільство не готове до загальнолюдського контексту.

Система відкритого типу має гнучку, недетерміновану ієрархію структурних елементів системи. З огляду на ці особливості, освіта за своєю природою не може бути цілком віднесена до відкритої системи, вона містить лише її складники, зумовлені її розвитком і функціонуванням. Освіта, задовольняючи потреби інших систем у загальному механізмі розвитку цивілізації, має заданість свого існування, що, по суті, є значеннєвим кодом, або фреймом, наявність якого незалежна від мінливих умов. Природа освіти відповідає стохастичному типу систем, що включають у механізм розбіжних процесів синергетичний потенціал, який припускає інформаційну відкритість і активність системи за рахунок безперервної взаємодії із зовнішнім середовищем та іншими системами. «Учитель» як метафора освіти може змінювати свою форму (наприклад, машина, що навчає), способи взаємодії, але не може бути знищена в принципі, тому що це було б і знищенням самої людини як системи, що інтегрує всю сукупність зв'язків.

При наростаючій цілераціональності технологізованого процесу потрібно створювати можливості для розвитку особистості поза межами керованого освітнього процесу для збереження її цілісності, істинності, для цього освітній інтерфейс повинен забезпечити індивідові право на незнання, помилки, що, у свою чергу, породжує оптимізм, який переборює страх. Пошук можливостей вирішення цієї ситуації пов'язаний з проблемою безпеки освітнього простору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация [Текст] / И. Валлерстайн. – М.: Т-во научных изданий КМК, 2008. – 176 с.
2. Луман Н. Введение в системную теорию / Никлас Луман / (Под редакцией Дирка Веккера). Пер. с нем. / К. Тимофеева. М.: Издательство «Логос». 2007. – 360 с.
3. Шашкова Л. О. Діалогічний вимір соціальної комунікації / Людмила Шашкова // Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації: збірник наукових праць / відп. ред. А. Є. Конверський, Л. О. Шашкова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – С. 123 – 128.
4. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии. / М. Полани. – М.: Б.и., 1985. – 344 с.
5. Франк С. Л. Духовные основы общества. / С. Л. Франк. – М.: Республика, 1992. – 510 с.
6. Поппер К. Открытое общество и его враги: [В 2 т.]. Т. 1. / К. Поппер. – М.: Междунар. фонд «Культ. инициатива», 1992. – 446 с.
7. Ахиезер А. С. Как открыть «закрытое» общество. / А. С. Ахиезер. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 2007. – 40 с.

SUMMARY

The paper analyzes the social and cultural dynamics of the grounds of the current situation in education. This is the modern world - a systematic orientation of the state educational policy in the mobile coordinate system: on the one hand – mainstream coordinates of Western civilization as a metropolis that other actors are perceived as universal, on the other hand – semi - peripheral and peripheral coordinates acting on a background of modern social life as backward cultural segments.

The author indicates that the main determinants of changes in educational paradigms were always processes that cover the entire spectrum of social, economic and political life. In the context of the contents of modern education the characteristics of educational space is determined. The educational space is understood as a lot of existing facilities in society, attitudes and relationships within which the specific activity of different systems (government, public and mixed) on the development of the individual and his socialization is realized.

Educational space is needed not only to coordinate the efforts of all subjects of education (teacher, student and environment between them), but mainly for the development of individual students. The totality of relationships developed in the educational space between the subjects of education, their relationship with the processes of transformation of the existing social and cultural environment in the means of implementation of modern education provides, as a result, the implementation of the personal and social goals of education. Hence, the main characteristic of modern educational space is open processes of cognition and development of the world, and so education has been named as open. The term "openness" is one of the basic notions of civilization and evolutionary discourse.

The process of creation and functioning of the educational context is determined, above all, by the original system of meanings and essence of education in human life and society. The beginnings of education openness are related to the ability of man to go beyond the mined culture, its flesh, moving from the abstract to the concrete. Man is an open, self-organizing system, in which the development is carried out by nonlinear laws caused by internal sources and factors that combine divergent (increase diversity) and convergent (folding variety) trend. The life world of a subject is multidimensional socio-cultural space - time in which the subject-subject and subject-object interactions exist. As a result of combinations of harmonies and dissonances between the parts and layers of information being there are lots of problems of survival and directions of change of mind. At the level of socio-cultural evolution mind acts as a fundamentally new quality of self-organizing systems, showing humanistic sense of evolutionary processes.

World is being combined into one in an aspect of foreseeable, tangible response, i.e., spiritual understanding, which carrier - a man. The principle of openness of education is based on the development of personality. Education is impossible without changes occurring in its essence - in the making. Applying the concept of self-organization and autopoiesis and self-references to the analysis of social systems, N. Luhmann showed that autopoiesis is the distinction between the system itself and the environment or autonomy of society. Outlining its borders and separating itself from the environment, the system is self – making. Since the preservation of stability under conditions of isolation in itself - a waste of intense internal energy in all its elements, the openness of the system does not function for others or even for itself, it is open inside.

New (even future) morphology of a society is constituted by the networks. They are characterized by openness to innovation, high agility, without risking losing stability. In these circumstances, the traditional system of education that is based only on the principles of classical science and functions as a closed, loses its ability to self-development and can effectively play the role of the human exploration of the world. Incorporating the time factor - "life-long" in the making of man let us consider education as a cyclic function when training, education and self-development can be interchanged at any time and in any place, being transitive continuous process, increasing the possibility of choice available to everyone.

І.А. САЙТАРЛИ

СТРУКТУРАЛІСТСЬКИЙ ЗВОРОТ У СОЦІАЛЬНИХ ТЕОРІЯХ ХХ СТ.

Осмилення категорії «соціальної структури» постане головним концептуальним завданням багатьох соціологічних дискурсів сучасності, яких об'єднує одна спільна мета – звільнення соціальної теорії від класового контексту. Так, згідно з центральною методологічною стратегією ХХ ст., а саме структуралізмом соціальна структура насамперед дотична стійким зв'язкам між

елементами соціальної системи, утіленими в інваріантних моделях соціальної взаємодії. На глибоке переконання засновника структуралізму у соціальній теорії французького етнолога та філософа Клода Леві-Стросса структури – це декотрі об'єктивні «схеми» або «синхронні зрізи» історичного процесу, які є абсолютно незалежними від нього; своєрідні висхідні настанови, закладені в основу організації суспільного життя та його культури. Між тим, спільного розуміння поняття соціальної структури в межах самого структуралізму не існує.

Головне завдання структуралістського підходу, так як його визначив ще Леві-Стросс, полягає у виокремленні засадничих структур будь-якого соціокультурного явища, «закладених в основу численних своїх проявів та, які зберігаються незмінними у мінливій послідовності подій». Розробку наукової стратегії структуралізму Леві-Стросс починає з осмислення специфіки соціологічного пізнання як такого, зокрема на перших сторінках «Структурної антропології» (1957) вчений зауважує: термін *соціологія* допоки що не поєднав у собі всі суспільні науки. Якщо соціологія – це наука, що досліджує основні принципи соціального життя та ті ідеї, яких притримуються люди з приводу питань соціального життя, то тоді така соціологія, на переконання Леві-Стросса нічим не відрізняється від соціальної філософії, до якої у нього вкрай критичне ставлення.

Фундатор «соціологічного» структуралізму вимагає побудови «об'єктивістської» методології соціального пізнання, яку може запропонувати лише «структурна антропологія», орієнтована на етнологічний доробок. Своєрідність етнології полягає у тому, що вона переконливо доводить *несвідомий характер багатьох колективних явищ*. Про їх «несвідому» природу свідчить той факт, що у більшості народів важко добитися морального виправдання того чи іншого звичаю чи соціальних приписів, або отримати їх розумне пояснення. У відповідях на такі питання зазвичай обмежуються відповідями на кшталт: «так повелося з давніх часів» чи такою є «божа воля». Люди притримуються правил застільного етикету, вимог у зовнішньому вигляді, певних моральних норм тощо, і разом з тим, майже не усвідомлюють їх справжнього походження та призначення. На переконання Леві-Стросса, виокремлення латентних механізмів функціонування символічних систем, тобто неусвідомлених колективних «структур» із глибин «несвідомого» і є безпосереднім завданням структуралістського аналізу. Будь-яке явище культури опосередковане розумовою діяльністю людини, продукуванням ментальних «символів» чи «кодів», через що структурний аналіз постає насамперед як стратегія дослідження людського «духу», утіленого у різних соціокультурних предметностях – міфі, моді, мові тощо.

Таким чином, структураліст цілком і повністю підтримує фрейдівське вчення про структурований характер несвідомого. На його думку, все психологічне життя невротика зорганізується навколо однієї домінантної структури, при чому каталізатором слугує декотрий початковий міф. Така домінантна структура притаманна і душевній організації нормальної людини незалежно від того, членом якого суспільства вона є: «сукупність таких структур і є тим, що ми називаємо несвідомим». Несвідоме підвладне загальнолюдським структурним законам, в залежності від яких і здійснюється його «символічна» діяльність. Так, міфи можуть відрізнятися між собою образами, за допомогою яких вони розкривають свій зміст. Втім, їх структура залишається інваріантною чи тотожною, з приводу чого структураліст зауважує: збірку відомих казок та міфів можна видавати томами. Однак їх можна звести до «невеликої кількості найпростіших типів, якщо за розмаїттям дієвих осіб роздивитися декотрі найпростіші функції».

Поряд із етнологією важливою науковою підпорою структурної антропології є лінгвістика, яка на за Леві-Строссом, «безсумнівно належить до категорії соціальних наук». Саме лінгвістика спроможна довести у сучасній мові *«стійкі відбитки зниклих відносин»*, наприклад «систем спорідненості», відображених у мовних системах: «При дослідженні проблем спорідненості соціолог опинився у ситуації, яка формально нагадує ситуацію, у якій перебуває лінгвіст-фонолог: як і фонема, терміни спорідненості постають ціннісними елементами; як і перші, вони набувають валідності лише тоді, коли вони сполучаються у системи; *«системи спорідненості»*, як і *«фонологічні системи»*, були вироблені людським духом на рівні несвідомого мислення. На решті, тотожність у віддалених регіонах земної кулі та абсолютно різних суспільствах форм спорідненості, шлюбних правил, приписів, норм поведінки між окремими категоріями родичів і т.п. змушують думати, що як в одному, так і в іншому випадках явища, які підлягають спостереженню, є результатом взаємодії загальних, проте латентних законів» [2, с. 44].

На глибоке переконання Леві Стросса економічна нерозвиненість первісних суспільств аж ніяк не означає нерозвиненості їх соціальної структури, у зв'язку із чим він наголошує: так названі неписемні племена демонструють одну із найскладніших систем соціальної організації, яка ґрунтується на високому рівні диференціації зв'язків між кланами та доволі ускладненому

нормативному полі системи табу: «Безліч так названих примітивних культур розробили моделі (наприклад, шлюбних правил), які виявилися кращими від моделей професійних етнологів» [2, с. 324].

Леві-Стросс висловлює припущення, що будь-яка соціальна група, так само як і мова, у своєму розпорядженні має досить багатий психофізіологічний матеріал; так само як і мова, вона утримує з нього лише окремі елементи, з яких навіть за умов мінливості різних культур, до певної міри декотрі зберігаються, і які вона комбінує у різноманітні структури. Питання полягає у мотивах вибору та розумінні законів цих комбінацій.

Грунтовної уваги Леві-Стросс приділяє такій структурній «комбінації» як *авункулат* – моделі кровноспоріднених відносин, зміст якої визначається афективно-нормативним полем, дотичним до сімейної ролі «дядька» по материнській лінії. З відкриття значущості авункулату як поширеної моделі сімейно-шлюбних відносин у не писемних племенах, починається упевнена критика ортодоксального психоаналізу, зокрема фрейдівського вчення про «едипів комплекс».

Як відомо з фрейдівського вчення, «едипів комплекс» – це центральна структура несвідомого, яка символізує латентний конфлікт між сином та батьком, неусвідомлений синівський страх перед батьком, який зумовлює прагнення його убити і водночас почуття прихильності до нього та провини перед ним. Як зауважував відомий французький митець ХХ ст. Дені де Ружмон: *«іменем Едіпа Фрейд називав комплекс, що формується у підсвідомості через агресивність сина до батька (перешкоди його кохання матері) та через почуття провини, яке з'являється у результаті. Тиск патріархального авторитету змушує сина до соціального та морального конформізму; тягар заборони, пов'язаної з матір'ю (відтак з жіночим началом), накладається на кохання: усе, що стосується жінки, стає «нечистим». Що міцніше суспільство, що певніша влада батька, тим важчий комплекс Едіпа, а Бога, від якого батько отримав владу, вельми шанують»* [4, с. 107].

При чому зовнішня і внутрішня засади є міцно взаємопов'язані тим фактом, що члени родини (батько чи інший авторитет) виступає причиною формування «едипового комплексу» у хлопчика. Фрейд зазначав, що «едипів комплекс», з одного боку, є страхом сина, який ніби несвідомо відчуває інцестний потяг до матері перед батьком як носієм караючої інстанції, що і зумовлює синовню ненависть до батька або навіть бажання йому смерті, з іншого – формує напрямок розвитку хлопчика, його Super-Ego, оскільки саме батько виступає для нього тим поведінковим ідеалом, із яким він себе ідентифікує як чоловік, засвоюючи маскуліний соціально-ролевий стереотип поведінки.

Втім, соціокультурна практика авункулату із її чітко визначеною роллю брата матері у вихованні її сина, а також екзогамного шлюбу, на думку Леві-Строса, є переконливими доказами знівельованої у первісних суспільствах сімейної функції «батька». Більше того, структураліст не заперечує існування емоційного відчуження між сином та батьком, особливо у патрілінійних суспільствах. Однак, у декотрих первісних племенах стосунки між сином та батьком вирізняють особливу прихильністю та близькістю, а не суперництвом та конфліктом. Тут не має амбівалентності в афектах, отже того «едипового» відторгнення, яке було змальоване Фрейдом.

Етнолог наголошує, що ще «найповажніший та видатніший англійський соціолог» А. Радкліф-Браун (1881-1955) висловив цілком слушну думку стосовно того, що поняття «авункулат» символізує дві суперечливі системи настанов: в одному випадку дядько по материнській лінії є сімейним авторитетом, його всі бояться і в ін. має владу над своїм племінником; в іншому – племінник має право фамільярного і навіть зневажливого ставлення до нього. Разом із тим, існує кореляція між настановами у ставленні до дядька та батька. Якщо стосунки між батьком та сином вирізняються прихильністю, то між дядьком та племінником – строгістю та дистанцією. І навпаки, якщо батько виконує репресивну функцію, то ставлення до дядька є цілком лояльним: дядько сприймається як «мати чоловічої статі». Таким чином авункулат – це така структурна модель сімейної поведінки, в основу якою закладена бінарна опозиція відносин. За Леві-Строссом вона є найпростішою структурою спорідненості, яка тільки може існувати.

Структураліст наполягає на тому, що соціальна структура по суті має дуальний, «диз'юнктивний» характер, у «котрому вгадуються відбитки давнього поділу на половини. Марно затівати суперечку; для нас важливо, що ця дуальність сама по собі є двоїстою: то вона постає як результат симетричної дихотомії, яка створює рівновагу між соціальними групами, певними сторонами фізичного світу та моральними чи метафізичними сутностями (тобто, узагальнюючи запропоноване вище поняття, ця структура діаметрального типу), то, навпаки, вона виражена концентровано, з тією відмінністю від попереднього типу, що обидва члени опозиції обов'язково є

нерівними між собою з точки зору соціального чи релігійного авторитету або ж одночасно з обох точок зору» [2, с.162-163].

Автор «Структурної антропології» стверджує, що соціальна структура ніколи не зводиться до сімейної структури чи систем спорідненості. Поняття суспільства передбачає множину структур, які відповідають різним типам порядків. Система спорідненості передбачає один спосіб підкорення поведінки індивідів певним правилам; соціальній організації властивий інший спосіб підкорення, а соціальна чи економічна стратифікація третій. Між тим, всі ці «порядки» є взаємопов'язаними, тобто утворюють єдину соціальну систему – «порядок порядків», який постане безпосереднім об'єктом дослідження для деривату структуралізму – *структурного функціоналізму*.

Розробником структурно-функціональної стратегії у суспільних науках XX ст. небезпідставно вважають американського соціолога та філософа Талкотта Парсонса. Леві-Стросс, наприклад, був упевнений у недоцільності використання концепту *функції* у структуралізмі, з приводу чого наголошував: «Говорити, що суспільство функціонує, є нічим іншим, як трюїзмом, а говорити про те, що у суспільстві все функціонує, – абсурд» [2, с.378]. Однак, як з'ясується у подальшому, цей структуралістський аргумент буде швидко спростований як у самій структуралістській теорії, так і на практиці, зокрема низкою «системних» криз та дизфункцій соціальних установ, що охопили сучасні суспільства.

На проблемі функції як на визначальній категорії сучасного «соціологічного аналізу» наголосить відомий французький соціолог кінця XIX поч.-XX ст. Еміль Дюркгейм, згідно з яким за умов бурхливого розвитку економічного життя західних суспільств, соціальна теорія має опікуватися проблемою функціонування структур, особливо «нормативних систем», що набуде особливого загострення у постструктуралізмі. За Дюркгеймом питання соціальної рівноваги – це насамперед питання унеможливлення *соціальної аномії* – неспроможності суб'єктів соціальної взаємодії відтворювати суспільну мораль, що неминуче призводить до «зловживання насиллям» та соціальної анархії: «Людські пристрасті вгамовуються лише за умови моральної сили, яку вони поважають. Якщо будь-який авторитет такого роду відсутній, то панує право сильнішого та очевидний або латентний стан війни обов'язково стає хронічним» [1, с.7].

Питання соціальної рівноваги є питанням узгодженої інтегрованості суб'єктів соціальної взаємодії у суспільний процес, до яких дотична проблема функціонування нормативного поля. Задовго до Дюркгейма, не менш видатний німецький соціолог Г. Спенсер наголошував: солідарність між членами того чи іншого суспільства, отже збереження ним відносної рівноваги наражається на небезпеку через зростання у так названий «промислових суспільствах» «індивідуалістичних», егоїстичних мотивацій. Втім, суспільство винаходить такий механізм залучення до співдіяльності, який в егоїстичних імпульсах знаходить свою безпосередню підтримку. І цим механізмом є система виробництва, яка базується на вільнонайманій праці та заснованому на угоді обміні між її продуктами. Відтак, першочергового значення у суспільстві набуває економічний лад. Економічний, зокрема капіталістичний лад починає виконувати найважливішу для суспільства функцію соціальної солідарності та інтеграції, і можна стверджувати про те, що «соціальна гармонія встановлюється за умови поділу праці». Характеризує її те, що вона полягає в кооперації, яка виникає автоматично, і лише через те, що кожен переслідує свої особисті інтереси. Достатньо кожному присвятити себе суспільно корисній діяльності, і соціальні зв'язки, будуть підтримуватися із середини.

Втім, за Дюркгеймом, навіть в умовах високорозвинених промислових суспільствах для збереження соціального миру одних економічних важелів впливу на суб'єктів господарської діяльності недостатньо. Відтак, Спенсер помилявся стосовно того, що суспільство є лише *механізм здійснення зв'язків між індивідами, які обмінюються продуктами власної праці на засадах обопільної угоди*. Як інституція соціального порозуміння угода існувала завжди, оскільки на думку Дюркгейма немає жодного суспільства, ні в минулому, ні в теперішньому, яке б не було «договірним», оскільки немає таких суспільств, які б могли існувати завдяки одному лише примусу. Поряд із тим, «якщо зазирнути всередину, то з'ясується, що за всякою гармонією інтересів криється прихований і тільки тимчасово відстрочений конфлікт. Адже там, де панує лише інтерес, ніщо не стримує інтереси, які зіштовхуються між собою і кожне «я» перебуває з іншим у стані війни, відтак всяке перемир'я у цьому віковому антагонізмі не може бути довговічним» [1, с. 211].

Дюркгейм наголошує на тому, що поступово суспільство винаходить більш ефективний механізм встановлення соціальної рівноваги, аніж так назване «реверсивне право». Соціальній солідарності, на глибоке переконання соціолога, найліпшим чином сприяє *відновлювальне «реститутивне» право, спрямоване на регуляцію спеціальних відносин між функціонуючими «акторами»*. Реститутивне право насамперед встановлює мету, форми, умови та засоби діяльності

«громадянина» у суспільстві. Головне завдання репресивного права аграрних суспільств полягало у відновленні рівноваги шляхом кривавого примусу, через що воно, по суті, виконувало функцію суспільної помсти за знехтуваний закон. Натомість реститутивне право спрямоване на встановлення та постійне відтворення так названої *«органічної солідарності» – усвідомленої інтегрованості суб'єктів у соціальний процес через їх функціональну взаємозалежність, зумовлену фактом розподілу праці*. Органічна солідарність сприяє встановленню міцних корпоративних зв'язків та нівелюванню ймовірних соціальних конфліктів. Вона охоплює увесь комплекс цивільного, комерційного, процесуального, адміністративного права, орієнтованих на збереження кооперативних зв'язків, отже на постійне відновлення соціальної рівноваги.

Дюркгейм наголошує на тому, що не лише правова система, а й суспільство в цілому історично еволюціонує у напрямку збільшення та ускладнення інституцій, кожна з яких відповідає зростанню суспільних запитів, зумовлених диференціацією різних форм діяльності. Достатньо порівняти племена, які позбавлені централізованої влади з централізованими племенами, останні – із античним полісом, а античний поліс – феодальним суспільством і т.п. щоб переконатися у структурному розвитку суспільства. Розподіл праці призводить до поліпшення правової системи, зокрема через формування так названого кодексу професійної моралі. Виникають загальновизнані в межах окремої категорії працівників норми поведінки, порушення яких пов'язане із ризиком економічної санкції чи корпоративного ostracismu. Прогресивний характер такого права, на глибоке переконання Дюркгейма, полягає у тому, що воно не насильницьким чином здатне примусити індивіда «діяти заради досягнення мети, яка не співпадає із власними інтересами, робити поступки, йти на компроміси, враховувати інтереси інших осіб». Звідси витікає, що навіть там, де суспільство базується на розподілі праці, воно не є сукупністю окремих атомів, між якими встановлюються лише зовнішні та тимчасові контакти. Члени його пов'язані зв'язками, які далеко виходять за межі здійснення обміну. Кожна із виконуваних ними функцій постійним чином залежить від інших та утворює з ними єдину систему.

Отже, в залежності від характеру обраної діяльності витікають постійні обов'язки. Виконуючи ту чи іншу функцію, сімейну чи економічну, люди інкорпоровані у мережу обов'язків, від якої їм майже неможливо ухилитися. Через вищезначені обставини реститутивне право є насамперед корпоративним правом, і його можна розглядати як абсолютну альтернативу стародавній репресії. При чому, збільшення у західних суспільствах індивідуалізму у сенсі поступового вивільнення особистості від волі колективу аж ніяк не означає зменшення обсягів її суспільних зобов'язань. На прикладі історії розвитку юридичної системи «західного світу» ми вочевидь маємо збільшення та суттєве ускладнення правової системи, що нашоухує Дюркгейма на думку про розвиток соціальних дисциплін, який, між тим, не виключає можливості їхнього регресу. Таку позицію підтримують і філософи-постмодерністи, для яких питання еволюції, або інволюції технологій суспільного примусу-контролю набуде особливого значення.

Дюркгеймівська ідея щодо необхідності функціонування нормативних систем, зокрема правової системи задля збереження «солідарності» у високорозвинених індустріальних суспільствах буде розвинена центральною постаттю американського структуралізму Талкоттом Парсонсом. Парсонс наголошує: попри різноманітні внутрішні флуктуації суспільства здатні утримувати незмінними такі структури, які є для них функціонально незамінними. Відтак, структуралізм має бути доповнений функціональним аналізом, спрямованим на виокремлення та концептуалізацію тих структур, які забезпечують відтворення суспільного ладу та життєздатне функціонування його основних інституцій.

Натомість вагомим внеском Парсонса у розвиток сучасної соціальної теорії є обґрунтування *системного підходу*, за яким суспільство – це складний комплекс форм соціальної взаємодії, які утворюють окремі підсистеми, і які найщільнішим чином є взаємопов'язаними між собою: «Головним висхідним пунктом є поняття соціальних систем діяння. Йдеться про те, що взаємодія індивідів відбувається у такий спосіб, що цей процес можна розглядати як систему в науковому сенсі та піддавати її теоретичному аналізу» [3, с.75]. На переконання Парсонса, соціальна теорія потребує розробки нової концептуальної схеми, яка відповідає бурхливому розвитку так названих «поведінкових наук», а саме соціології, антропології та психології.

Науковець наголошує: структурно-функціональний аналіз розгортається в межах теорії «сучасних індустріальних суспільств», розробка якої постала головною метою його наукової діяльності з часів захисту ним докторської дисертації («Поняття капіталізму в працях Зомбарта та Макса Вебера»). В її основу була закладена ідея «більш широкої надекономічної теоретичної рамки, всередині якої мала б і працювати економічна теорія». Адже саме ця ідея, на думку Парсонса, була

чітко висловлена Вебером та Дюркгеймом. Фундаментальною проблемою оновленого структурного аналізу має бути *проблема соціального порядку*, яка у свою чергу передбачає, по-перше, проблему раціональності, розглянуту у контексті двох її аспектів: «психологічного значення мотиваційних компонентів, що сприяють відхиленню від норм, та культурних цінностей, які виявляються радше нерациональними, аніж ірраціональними».

Тематика «нерациональної мотивації» із акцентом на дифузно-афективному контексті визначить один із напрямів структуралістського дослідження Парсонса, у процесі якого він буде неодноразово посилається на психоаналітичний доробок Фрейда, зокрема на фрейдівську концепцію особистості. Парсонс стверджує, що саме особистість – актор, який пізнає та відчуває, отже привносить у соціальну взаємодію суб'єктивну точку зору, а іноді – і дезінтеграцію чи конфлікт, є висхідним елементом соціальних систем. Тому першочерговою проблемою структурного аналізу є висвітлення суспільних механізмів встановлення психологічно-моральної солідарності («адекватної мотивації») у соціальних відносинах.

Таким чином, базисною ідеєю структурного функціоналізму, який зростає на методологічному підґрунті соціального структуралізму Леві-Стросса є ідея «суспільної рівноваги». Інакше кажучи, в основу структуралізму та його методологічних дериватів закладений постулат про іманентне прагнення будь-якої системи до самозбереження, максимальної узгодженості між елементами її структури. Через те, його основною проблемою є проблема ефективної інституціоналізації ціннісного поля у сенсі його загального визнання, що конкретизується питанням інтерналізації нормативно-поведінкових стандартів та аналізом механізмів соціального контролю – від «моделей соціальної взаємодії» у первісному суспільстві до найрозвиненіших технологій моделювання суспільної думки в індустріальних та «консуматорних» суспільствах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм; [пер. с франц. и послесл. А.Б. Гофмана] – М.: Канон, 1996. – 432. – (Серия «История социологии в памятниках»).
2. Леви-Стросс К. Структурная антропология [Текст] / К. Леви-Стросс; [пер. с фр. Вяч.Вс. Иванова]. – М.: Академический Проект, 2008. – 555 с. – (Серия «Философские технологии: антропология»).
3. Парсонс Т. Точка зрения автора. Социальная система [Текст] / Т. Парсонс; пер. С. 91р.91.. Е. Молодцова, В. Степанова, Г. Беляева, В. Тапилина и 91р.. // О социальных системах; – М.: «Академический проект», 2002. – С.73-521.
4. Ружмон Д.де Любон та західна культура [Текст] / Д.де Ружмон; [пер. з франц. Ярина Тарасюк] – Львів: Літопис, 2000. – 304 с.

SUMMARY

The article is devoted to the dynamic of the sociological structuralism through the prism of the comparative analysis the ideas of its founders. It's shown that leading aim of recent social investigations is to review the concept of social structure. According to the methodological strategy such Levi-Strauss, for example, concept of social structure is relevant to lasting connections between members at first of all. Meanwhile, there is not a common understanding of the social structure in the framework of sociological structuralism.

It's found, that main thesis of structuralism in general is the assurance in dualism of any conceptual or social systems. However, structuralists criticize the psychoanalysis for the reduction of the social structure of society itself to the "family triangle." It is shown that concept of society is includes a variety of structures that correspond to different types of orders. For example, the kinship system correlates with the subordination of individuals in one way or another, the rules the social organization as a whole is relevant to the other methods of suppression, but economic or political stratification corresponds to the third one. All of these orders are interrelated and constitute a single social system - the "order-order".

It is detected that at the early period of the evolution structuralism it's was complicated the sociology Emile Durkheim, who, however, was skeptical about the concept of a function. However, in consequence of his skepticism was refuted, both by structuralism, and social practices that are faced with the fact that the crisis of social systems under the conditions of post-industrialism.

It's noted that in structural functionalism a structural approach will be supplemented by a functional analysis, the rising of which is caused by the development of industrial capitalism, specifically the Western economies. From the standpoint Durkheim, for example, with the rapid development of economic life, social

theory should engage in research functioning problems of structures, especially the "normative systems". This position will be supported by post-structuralism, which will send its theoretical interest in mainstream of research the institutional enforcement mechanisms to "morality." That is why the social theory in the functionalism and post-structuralism is necessarily complementary to the ethics. In other words, in the basis of structuralism and its methodological derivatives is laid postulate about the inherent desire of any system for self-preservation, the maximum coherence between the elements of its structure.

It's found that structural-functional analysis is mainly used in the framework of the theories of modern societies. The basis of these theories based on the idea over a wider economic framework within which it is possible to build alternative political and economic doctrines. This idea, according to Parsons, is clearly expressed by Weber and Durkheim. However, the primary aim of the updated structural analysis is the problem of social order, which provides research of irrationality of human behavior in society, and therefore the structuralist doctrine will be significantly augmented by the ideas of psychoanalysis.

It's indicated that the main problem of structural functionalism is the question of the effective institutionalization of the valuable space in terms of its general recognition, in particular internalizing behavioral norms that require penetration into the matter of various forms of social control.

В.В.ГЛАЗУНОВ

ГИБРИДНАЯ ВОЙНА: ОЛИГАРХИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

Драматические события на юго-востоке Украины, которые стали логическим продолжением Майдана-2014, большинством экспертов оцениваются как самые критические за годы существования независимого государства. Действительно, состояние перманентного политического кризиса достигло своей кульминации, когда встал вопрос о дальнейшем существовании государства Украина, о ее суверенитете. При этом оценка событий с различных позиций далеко неоднозначна, ввиду сложности, комплексности явления, включающего в себя как элементы гражданской войны, так и элементы внешней агрессии. Поэтому для описания и анализа событий экспертное сообщество все чаще апеллирует к термину «гибридная война». Такая тенденция в определении указанного явления находится в русле современного мейнстрима – попытки описать сложные системы с позиций теории хаоса. Причем в таких попытках преобладает формальный подход, когда, несмотря на то, что модель, описывающая систему, является детерминированной, поведение системы представляется случайным.

Тем не менее, любая система поддается определенной систематизации, анализу, и т.п. Если представить происходящие события в виде процесса, то, очевидно, что к его описанию можно применить технологический подход. Другими словами, любой процесс можно разбить на технологические элементы и выделить: цели, задачи, принципы (стратегический ряд), средства, формы, методы, приемы, уровни и т.д. (тактический ряд). Такой подход предусматривает, прежде всего, определение главных участников процесса в качестве субъектов и объектов. Именно определение основных игроков в явлении «гибридной войны» на юго-востоке Украины, их интересов и возможностей, является **целью данной работы**. Такая попытка предполагает решения **ряда задач**, в частности:

1. Описание характерных моментов «гибридной войны», выделение общего и особенного.
2. Выявление причинно-следственных связей, лежащих в основании процессов «гибридной войны».
3. Установление субъект-объектных отношений в процессе гибридной войны, их закономерной обусловленности.
4. Выявление роли социальной группы олигархов в указанных процессах.

Очевидно, что в термине «гибридная война» присутствует как общее, так и особенное. Поэтому для определения особенного целесообразно несколько слов сказать об общем, т.е. о феномене войны. Достаточно системный анализ явления и различных взглядов на него приводит, в частности, Дидье Жюлиа [1]. В нем присутствует как раз технологический подход к процессу войны. Следует особое внимание обратить при этом на позицию самого автора, который сводит причины войн к «двум: 1) голод: до тех пор, пока рядом с богатыми нациями будут находиться нации зависимые, рядом с людьми, купающимися в роскоши, люди, испытывающие голод, будет существовать угроза войны. 2) политическая свобода: «война свята, – говорил Фихте, – когда под угрозой независимость – развитие культуры». Этот момент представляется особенно актуальным в контексте событий на юго-востоке Украины. Причины конфликта лежат в плоскости противоречий

между бедностью и богатством, а поводом конфликта являются «покушение на культурные ценности».

Нелишним представляется также вспомнить и традиционный диалектико-материалистический подход, в рамках которого «война – организованная вооруженная борьба между государствами (или группами государств), нациями (национально-освободительная или колониальная) или классами (гражданская война, свойственная антагонистическому классовому обществу» [2]. В рамках этого подхода «война есть продолжение политики» того или иного класса; и в каждом классовом обществе, и в рабском, и в крепостническом, и в капиталистическом, бывали войны, продолжавшие политику угнетательских классов, а также бывали войны, продолжавшие политику угнетенных классов» [3]. Из этих определений представляется целесообразным выделить, с одной стороны, «вооруженность» столкновения, что является формальным признаком войны в традиционном ее восприятии. С другой стороны, сущность войны заключается в том, что она является продолжением политики определенной социальной группы в борьбе за власть, как возможность диктовать свою волю другим социальным группам. Другими словами, война является средством в достижении политических целей. Можно предположить, что специфика феномена «новой войны», войны в новых, изменившихся условиях, должна трансформировать свою структуру: изменить свою форму, оставив относительно неизменным свою сущность и содержание. Именно такие трансформации можно наблюдать, анализируя феноменологию гибридной войны.

Рассматривая явление гибридной войны, следует отметить, что в современной отечественной научной литературе имеются весьма скудные сведения по обозначенному вопросу. Исключение представляет С. Дацюк, системно работающий в этой сфере [4]. Гораздо больше имеется достаточно противоречивой информации на уровне масс-медиа. Большинство журналистов очень интенсивно вводят это понятие на уровень массового сознания, зачастую пользуясь им, больше как формальным, удобным, модным термином новояза, нежели термином, за которым стоит устойчивый образ на уровне общественного сознания.

Очевидно, что термин позаимствован из зарубежной литературы. Так Виктор Дьяченко констатирует: «термин «hybrid warfare» чрезвычайно популярен в последнее время в западных СМИ в контексте событий на юго-востоке Украины» [5]. Самое обобщенное представление предлагает соответствующая статья на Википедии [6], которая становится все более популярным источником информации при всей неоднозначности отношения к его достоверности и качеству. Обобщая указанную информацию, можно констатировать, что гибридная война отличается, прежде всего, комплексностью, т.е. сочетанием различных видов специфических военных действий; проявлением активности в нескольких сферах, направлениях и на различных уровнях; в разных масштабах; использованием различных форм, подходов, методов и приемов. Более того, именно широкая вариативность в выборе технологических структурных элементов является специфической особенностью рассматриваемого феномена. При этом особое внимание следует обратить на то, что большинство исследователей обязательно делают акцент на информационной составляющей гибридной войны. Информационная борьба, медийные войны, сетевые войны, кибервойны, пропаганда и контрпропаганда, информирование и дезинформирование – вот далеко не полный перечень ведения активных действий, основой которых является информационная составляющая. Можно высказать предположение, что ведущая роль именно информационной составляющей объясняется тем, что информационный ресурс является базовым ресурсом современной информационной эпохи. Именно этот ресурс является основным «конвертационным ресурсом», позволяющим перевести один значимый ресурс в другой и ускоряет весь процесс указанной конвертации. В свою очередь, скорость конвертации одного вида ресурса в другой является критерием эффективности приращения совокупного капитала или ресурсного потенциала. При этом необходимо помнить, что уровень совокупного капитала или ресурсного потенциала является базовым показателем, лежащим в основе многих явлений и процессов, определяющих их сущность. В частности, соотношение «относительный дефицит-избыток» общественно ценного ресурса определяет роли «субъекта» и «объекта», соответственно, во властных взаимоотношениях, т.е. в политической сфере. Субъектом становится сторона, обладающая относительным избытком социально значимого ресурса, объектом – сторона, испытывающая его дефицит.

Именно на этот момент указывают эксперты, когда определяют гибридную войну как метод действий в асимметричной войне [7]. То есть, гибридная война является вынужденной формой в том случае, когда в конфликт вступают стороны, имеющие различную структуру ресурсных потенциалов. Для того чтобы добиться благоприятного для себя исхода военного противостояния каждая из сторон старается предложить противнику «игру по своим правилам». При этом преследуется цель перевести

противостояние в ту плоскость, в ту сферу, тот масштаб, в котором у обозначенного участника имеется преимущество в соответствующем ресурсе. Необходимо заметить, что противник не всегда принимает выдвигаемые условия, а потому каждая сторона играет «свою игру», что и воспринимается субъективно как «хаос». С другой стороны, можно предположить, что «отсутствие принципов» при выборе основных технологических параметров также является системным принципом гибридной войны. Но это – лишь в общем случае. В каждом конкретном случае стороной выбираются именно те принципы, которые этой стороной воспринимаются как самые выгодные исключительно для нее. Более того, эта «выгода» носит исключительно ситуативный характер. С быстрым изменением многофакторной ситуации также быстро изменяется и оценка новой ситуации, а, соответственно, меняются и принципы построения всей технологической цепочки проведения гибридной войны. Таким образом, можно предположить, что успех в гибридной войне во многом обеспечивается за счет мобильности в оценке и соответствующей корректировке элементов технологии ее проведения.

Особое внимание следует обратить на то, что при организации соответствующей гибридной активности ее организаторам приходится стремительно изменять задачи, а затем, в соответствии с задачами, и весь технологический ряд военных действий. При этом неизменной должна оставаться стратегическая цель организатора (технолога) процесса. Это замечание особенно актуально в том случае, если организатор-технолог сопряжен и встроен в различные системы, в системы различных сфер и уровней. В этом случае он неизбежно вынужден субъективно ранжировать эти системы по приоритетности в соответствии со своими субъективными представлениями о ценности этих систем.

Нельзя не заметить и еще один важный момент. При ближайшем рассмотрении тех технологических элементов, которые вводятся в действие в процессе гибридной войны, можно отметить их относительную традиционность: они «обновляются» лишь за счет составляющей технического прогресса – прежде всего, происходит изменение средств ведения боевых действий. В связи с этим изменяются, приемы, методы, формы, а, соответственно, и стратегия, и тактика. Но это присуще процессу развития и «традиционной» войны. Поэтому можно заметить, что «дополнительная специфика» гибридной войны, в основном, задается новизной сочетания технологических элементов. «Эффект хаоса» на уровне восприятия как раз и формируется за счет относительной необычности такого сочетания. Можно провести аналогию с восприятием сюрреалистической картины: традиционные, реальные предметы и нетрадиционные, нереальные связи между ними.

Все обозначенное выше в полной мере относится к современной ситуации в Украине, к процессам, происходившим в Крыму и на Донбассе. Причем комплексный характер этого явления именно в украинских условиях требует отдельного многогранного изучения. В рамках этой статьи хотелось бы обратить внимание лишь на отдельные важные моменты.

Весьма актуальным представляется вопрос о субъектах гибридной войны. Субъективная оценка экспертов в этом вопросе разнится в зависимости, с одной стороны, от того, какой уровень гибридной войны рассматривается, с другой стороны, следует учитывать идеологическую заангажированность эксперта. Анализ процесса ведения гибридной войны на разных уровнях позволяет выделять субъектов-инициаторов, организаторов, манипуляторов, движущие силы и т.д. на конкретном уровне. Однако на другом уровне те же социальные группы выступают в качестве объекта, средства в решении задач субъектов более высокого уровня. Так, современный украинский конфликт оценивается некоторыми экспертами в качестве гражданской войны, т.е. борьбы между различными социальными группами. Причем здесь также присутствуют разночтения: борьба «про-европейцев» против «про-азиатов» (продолжение Евромайдана); «регионов» против «центра» (за децентрализацию); одних олигархических группировок против других; «русских националистов» против «украинских националистов» и т.д.

Этот же конфликт рассматривается на межгосударственном уровне как конфликт между двумя субъектами: Россией и Украиной; либо как конфликт между США и Россией (а Украина – «поле боя», «разменная монета», «средство в чужих руках» и т.п.).

С другой стороны, конфликт может рассматриваться как продолжение борьбы транснациональных конгломератов за сферы влияния. В этом случае уже государства и союзы государств выступают в качестве средства для достижения корпоративных целей игроков геополитического масштаба.

В другом измерении этот конфликт служит проявлением цивилизационной борьбы: ведь для Украины это – цивилизационный выбор. Кроме того, одновременно, он имеет религиозно-конфессиональную составляющую. В целом же, этот уровень может быть определен как уровень

духовно-парадигмальный. При этом, стоит заметить, что в рамках работы умышленно упускается из вида, так называемую, «конспирологическую составляющую».

Обобщая все вышесказанное, можно сделать вывод о том, что Украина в рамках глобальной гибридной войны, одновременно, но на разных уровнях, является и субъектом, и объектом, и средством, и тактической задачей («завоевания»), и стратегической целью, но с позиций различных участников процесса! Соответственно, в зависимости от уровня или системы, выбранной в качестве объекта или предмета исследования, экспертами фиксируются различные субъекты процессов в гибридной войне. При этом, необходимо заметить, что противостояние между ними происходит с разной интенсивностью, но на всех уровнях одновременно. Кроме того, в гибридной войне очень важную роль играет субъективный фактор – момент наиболее полного и адекватного осознания происходящего. Именно от уровня осознания участниками (потенциальными субъектами) процесса гибридной войны зависит то, какую роль они предлагают в ней той системе, которую представляют.

Так, в оценке относительно современной ситуации в Украине, большинство экспертов традиционно исходят из того, что Украина в определенной степени достигла своего политического идеала – демократии. В этом случае основным действующим лицом, в том числе и субъектом выступает народ, в лице государства, в виде законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти. Однако, следует заметить, что оценка ситуации претерпевает значительные изменения в случае, если Украину рассматривать в качестве олигархии или олигархоцентрической системы [8], т.е. социально-политической системы, в которой все институты государственной власти и сегменты гражданского общества находятся в жесткой финансово-экономической зависимости от социальной группы олигархов. В этом случае, основным действующим лицом, в том числе, и субъектом на определенных уровнях гибридной войны, выступают олигархические кланы, персонализированные в образах конкретных олигархов. При этом и государство, и гражданское общество (народ Украины), являются средствами олигархических группировок в достижении своих, прежде всего, экономических целей. Но тогда олигархическая составляющая придает значительную специфику каждому технологическому элементу гибридной войны, принципиально меняет акценты в ее оценке.

В частности, Украина вошла в гибридную войну, не имея четкой стратегической цели. Под предлогом деидеологизации, выгодной олигархам, Украина, в отличие от той же России или США, не заявила о своей роли и о своем месте на геополитическом уровне. Более того, такая «неопределенность» все годы независимости Украины была обусловлена разной направленностью приоритетов, векторов, в экономических связях ведущих украинских олигархических кланов. Отсутствие парадигмы, концепции, философии, миссии, понижает рейтинг Украины, как системы, и не позволяет выйти на высшие уровни ведения геополитики, в том числе и на высшие уровни ведения гибридной войны. Это автоматически сокращает перечень процессов, где Украина выступает в качестве субъекта, автоматически превращаясь в цель, задачу, средство, объект в руках других участников. Естественно, эта «ущербность» сразу же проявляется в «момент истины», коим является военный конфликт.

События на юго-востоке страны стали логическим продолжением Майдана-2014, который, в свою очередь, имеет ярко выраженную олигархическую составляющую. В этом контексте Майдан-2014 можно рассматривать как повод для развертывания дальнейших событий на юго-востоке. А вот причины у них одни – вопиющее несовершенство сформированной социально-политической системы, или как было указано выше – олигархии. В данном контексте Майдан-2014, как и Майдан-2004, можно в целом охарактеризовать тем, что объективно существующая революционная ситуация была сведена к верхушечному перевороту. Другими словами, революционным порывом масс воспользовалась группа олигархов, которая оттеснила другую группу олигархов от политической власти для передела сложившейся системы собственности на орудия труда и средства производства, оставив систему в целом без изменения. При этом каждая из олигархических группировок в процессе Майдана в той или иной степени апеллировала к различным субъектам геополитического уровня, в расчете на дополнительную ресурсную поддержку во внутрисистемной борьбе. В этом смысле вооруженный конфликт на Донбассе является результатом указанной олигархической апелляции к внешним ресурсным источникам, субъектам мировой политики. Как раз этот момент является краеугольным в осознании того, как олигархическая Украина превращается из потенциального субъекта геополитики в объект, по факту. Отсутствие геополитической концепции развития Украины, а, как следствие, и отсутствие конкретных шагов по ее реализации, не позволили воплотиться потенциальной возможности для Украины и стать геополитическим игроком. В данном случае, вполне адекватным представляется допущение: цель украинских олигархов – не построить собственное суверенное государство как относительно самодостаточную систему, а встроиться на

более высокий уровень в более глобальной системе, используя собственное государство в качестве плацдарма, трамплина, т.е. средства в достижении обозначенной цели. Пожалуй, самым ярким примером такой позиции является «многогранная» активность Виктора Пинчука, который в большей мере является «человеком мира», чем «гражданином Украины», и который в контексте современного военного противостояния «выпал из поля зрения»!

На уровне задач гибридной войны также имеется своя олигархическая специфика. В частности, передел сложившейся системы закрепления орудий труда и средств производства в определенной системе собственности возможен, в том числе, и по результатам войны. И такую возможность лучше всего осознают олигархи, как социальная группа имеющие эксклюзивные возможности для соответствующего анализа ситуации. В таком случае, именно формат гибридной войны также выгоден, прежде всего, олигархам, что ими прекрасно осознается. Ведь этот формат позволяет, с одной стороны, проводить реальные военные действия, а, с другой стороны, максимально не прекращать производство, не разрывать торговые связи, традиционные производственно-экономические связи, что минимизирует потери прибыли. Причем, стоит заметить, что олигархическое государство проводит такую же гибридную политику – в частности, власть не делает логичных радикальных действий, лишь бы не прекратилось внешнее финансирование. Вопрос о перераспределении ресурсной базы между различными социальными группами и классами внутри системы не ставится. Напротив, боевые действия являются прекрасной ширмой для того, чтобы скрыть тот факт, что происходит борьба за передел собственности между олигархическими кланами. Более того, олигархическое государство в этих экстремальных условиях паразитирует на патриотических чувствах граждан. В частности, оно «играет во всеобщую мобилизацию», которая касается всех, кроме олигархов и их окружения. Все затягивают пояса, кроме них. Их промышленно-экономические схемы, приносящие прибыль, продолжают работать «не замечая» линии реального фронта! Стоит отметить, что в целом манипуляция с общественным сознанием пока идет «вполне успешно» для олигархов. Исключением из правил можно считать редкие адекватные оценки происходящего, например, Нины Матвиенко, заявившей, что «сегодня в зоне АТО идет борьба не за Украину – это клановая борьба Ахметова, Порошенко, Коломойского и других, «защищающих свой бизнес кровью наших ребят» [9].

Что касается принципов, то, как уже было сказано выше, основной системный принцип гибридной войны – это «отсутствие принципов». В конкретном случае, в Украине, этот системный принцип уточняется: «отсутствие принципов ради решения корпоративных задач и достижения корпоративной цели олигархической группы». Для всех остальных социальных групп принципы, в виде олигархического Закона, должны неукоснительно соблюдаться. Достаточно вспомнить многочисленные судебные разбирательства «о дезертирстве» в условиях официально необъявленной войны. В то же время, например, олигарх Игорь Коломойский может себе позволить пошутить о том, что украинский закон запрещает двойное гражданство, но не запрещает тройного [10].

Стоит также обратить внимание на еще один показательный принципиальный момент: в современной ситуации украинцам не «раздают оружие», что также указывает на то, что государство не демократическое, а олигархическое. Оружие не раздается по вполне обоснованной и объективной причине: оно с высокой степенью вероятности будет направлено не против внешнего противника, а против внутреннего – классового.

Особо следует обратить внимание на так называемый «принцип главного звена» гибридной войны, ухватившись за которое, можно вытянуть всю цепь. В контексте данной работы, очевидно, что речь идет об информационной составляющей, т.к. информационный ресурс – ведущий ресурс эпохи. Информационная составляющая присутствует во всех технологических элементах гибридной войны. Вот ей как раз и необходимо уделять наибольшее внимание, на нее необходимо делать ставку. Украина в этом отношении во многом проигрывает основным участникам гибридной войны, как временным союзникам, так и временным противникам, в особенности России!

Специфика гибридной войны в отношении выбора направлений заключается в комплексности – в ее ведении, по возможности, в широком спектре направлений. В общем, этот момент в Украине присутствует и соблюдается. Но и здесь необходимо обратить внимание, что, например, направление «народной дипломатии» практически отсутствует, хотя представляется наиболее эффективным. Очевидно, что в условиях, когда основное оружие – пропаганда, то основным оружием в борьбе с пропагандой может стать контрпропаганда. При этом эффективность контрпропаганды возрастает многократно при условии выполнения условия «адресности», т.е. тщательного сегментирования аудитории. Второе условие повышения эффективности такой работы – уровень доверия возрастает

«к своим» (т.е. шахтеры верят шахтерам, врачи – врачам и т.д.). Этот сегмент информационного ресурса в Украине практически не задействован.

В отношении выбора методов гибридной войны подход остается прежним: чем шире спектр методов, тем успешнее реализуется проект для достижения цели – возрастает вероятность успеха для субъекта. Но это – в общем. В конкретном же случае украинской гибридной войны можно констатировать, что олигархам выгодно искусственно суживать спектр, т.е. показывать и акцентировать внимание на ту его часть, которая выгодно презентует именно позицию, которую занимает именно данный олигархический клан. В целом же, следует заметить, что доминирует метод – далеко не научный, более того, антинаучный – «идеологизированный», т.к. присутствует идеологический корпоративный олигархический заказ. Ярким подтверждением этого является хотя бы оценка описываемого конфликта, которая сводится, с одной стороны, исключительно к гражданскому конфликту внутри страны (гражданской войне), с другой стороны, –исключительно к внешней интервенции. Совершенно очевидно, что на самом деле присутствует и та, и другая составляющая. Однако такая «однобокость» в оценке связана с «разной векторностью» интересов олигархических кланов, вступивших в борьбу, а, как следствие – различное освещение событий в подконтрольных олигархам СМИ.

Средства гибридной войны определяются в каждом конкретном виде составляющих войны, в связи с ее спецификой. Успешность, эффективность и результативность всей гибридной войны в целом также во многом зависит от того насколько задействованы все возможные средства. Даже, на первый взгляд, Украина недооценивает сам принцип «использования всех средств и в полном объеме». Однако, это тоже продиктовано олигархической корпоративной установкой – используется все то, что выгодно конкретному олигарху, в конкретной ситуации, даже, если это входит в противоречие с интересами большинства населения, т.е. с демократическим основанием системы.

Следовательно, основной момент, на который стоит отдельно обратить внимание: народ со своим патриотическим подъемом используется как средство в достижении олигархических целей. Народом умело манипулируют, направляя его энергию (например, патриотического подъема на юго-востоке; либо жажды социальной справедливости – на Майданах), в нужное олигархам русло. Этой цели служит соответствующая олигархическая система институтов, включая, силовые государственные структуры, олигархические СМИ, зависимые политические партии, подконтрольные профсоюзы и т.п.

Особым изобилием и разнообразием характеризуются приемы гибридной войны. Этот атрибут тактики в контексте гибридной войны должен быть нестандартным. В этом случае многократно повышается его эффективность. Так, в целом, можно согласиться с С. Дацюком, который предлагает совершенно нестандартный (инновационный) подход в разрешении конфликта Украина-Россия [11]. При этом стоит обратить особое внимание на то, что большинство экспертов сходятся во мнении, что Украина по своему ресурсному потенциалу не способна выиграть войну против России самостоятельно. Однако, воспользовавшись нестандартными приемами, можно уравнивать шансы. В связи с этим хотелось бы обратить внимание на то, что украинской стороной практически не используется потенциал украинской диаспоры в России.

Из всего вышесказанного следует несколько обобщающих заключений: в гибридной войне необходимо очень четко представлять истинные, а не декларативные, стратегические цели всех участников. Выбирая тактических союзников, необходимо четко представлять себе не только тактические, но и стратегические последствия. Чем чаще происходит оценка быстро изменяющейся ситуации, происходит сверка со стратегическими целями и промежуточными прогнозируемыми индикаторами, чем чаще вносятся соответствующие коррективы в тактику, тем выше вероятность успеха в стратегии гибридной войны. Характерным является кардинальное изменение технологической модели процессов на разных этапах процесса гибридной войны. Так, анализ модели процессов на первом этапе конфликта на Донбассе позволял охарактеризовать действия как «террористическую деятельность». Через два месяца ситуация кардинально изменилась, а Украина продолжает «жить в формате АТО».

Особый интерес представляет собой связь наших олигархических кланов с внешними геополитическими игроками, представителями транснациональных компаний, которые, по существу, являются олигархическими структурами более высокого, глобального порядка. В этом случае даже конфликт Россия-США переводится в другую плоскость, т.к. при таком подходе даже такие государства-гиганты становятся средством в достижении глобальных олигархических результатов.

В любом случае, из всего вышесказанного можно сделать заключение, что во всех структурных элементах гибридной войны присутствует явная олигархическая составляющая: весь ход и характер

процесса гибридной войны задается интересом названной социальной группы. Олигархи играют ведущую системную роль в формировании гибридной войны как соответствующего специфического процесса. Это – объективная сторона.

Однако необходимо обратить внимание и на субъективную сторону гибридной войны, а именно, на момент восприятия этого явления на уровне общественного сознания. При этом следует заметить, что во многом образ гибридной войны сформирован олигархическими СМИ. Характерно, что в большинстве случаев акцент делался на «новизне» явления гибридной войны: постоянно подчеркивается, что Украина к такой новизне не готова, новизна отождествляется с вероломством противника и т.п. На самом деле, при ближайшем рассмотрении, оказывается, что указанная «новизна» довольно относительна. В. Дьяченко достаточно убедительно доказывает, что при ближайшем рассмотрении, каждый элемент гибридной войны в Украине, будь то средство, прием, метод или форма, имеют достойный аналог в истории [12]. Новым, по факту, является лишь конкретная их комбинация! Более того, несложно заметить, что указанная «новизна» является идеологически заданной. В частности, новизна в большой мере является проявлением новых акцентов и новой «исследовательской позицией» в рассмотрении явления. Так, если раньше раздельно рассматривались дипломатия и непосредственные военные действия, то сейчас предлагается рассматривать эти сферы в качестве элементов одного процесса гибридной войны, различных его стадий.

Но и здесь можно проследить олигархическую составляющую. Именно на «новизну» можно списать неудачи и промахи в ведении гибридной войны, спрятать истинные цели, отсутствие решительных мер и действий, которые потенциально могли бы нарушить модель, выгодную олигархам!

Несложно сделать вывод о том, что в процессе гибридной войны олигархи заинтересованы в эксклюзивном доступе к информации, т.к. изначально создают закрытую информационную систему. Это их корпоративно-групповая установка, продиктованная узкокорпоративными групповыми интересами. Другими словами, особенность в субъективном восприятии гибридной войны, «новизна», является идеологическим обоснованием необходимости именно такой войны. Это корпоративный заказ на манипуляцию общественным сознанием со стороны олигархической социальной группы.

Основной объективный момент: гибридная война, происходящая в Украине, имеет глубоко антинародную, т.е. антисоциальную сущность, т.к. ее цели и задачи отвечают интересам сверхмалой социальной группы олигархов (и обслуживающих их бюрократов), находясь в системном противоречии с интересами подавляющего большинства, которое составляют остальные социальные группы.

Таким образом, анализ феномена гибридной войны в Украине позволяет сделать заключение о том, что специфический характер явлению задается интересами олигархических структур различного уровня, которые пытаются реализовать свои экономические цели (получить сверхприбыль), используя наиболее широкий спектр ресурсов в борьбе за доступ к еще большему объему ресурсов. Украинские олигархические структуры являются связующим звеном, проводником и выразителем интересов олигархических структур более высокого глобального уровня. Основным средством в этой борьбе выступает главный ресурс эпохи – информационный, на который олигархи пытаются отвоевать монопольное право. Все выше изложенное дает основание вести речь об олигархическом дискурсе гибридной войны в Украине, как о неизменно присутствующей олигархической составляющей во всех ее элементах.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Дидье Жюлиа. Война. Философский словарь. Пер. с франц.- М. Междунар. Отношения, 2000. – 554 с.
2. Философская Энциклопедия. В 5-ти т. // Под ред. Константинова В.Ф. – М.: Советская энциклопедия, 1960-1970 г.г. – Режим доступа к статье: <http://terme.ru/dictionary/1019130/word/voina>
3. Ленин В.И. Соч. 4 изд., Т. 26, с. 135-136.
4. Например: Дацюк С. Стратегия победы Украины в войне с Россией – Режим доступа к статье: <http://hvyly.net/analytics/geopolitics/strategiya-pobedyi-ukrainyi-v-voyne-s-rossiey.html>
5. Дьяченко В. «Гибридная война» как следствие склероза – Режим доступа к статье: <http://www.from-ua.com/articles/324689-gibridnaya-voina-kak-sledstvie-skleroza.html>

6. Гибридная война – Режим доступа к статье: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Гибридная война](http://ru.wikipedia.org/wiki/Гибридная_война)
7. Ассиметричная война – Режим доступа к статье: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Ассиметричная война](https://ru.wikipedia.org/wiki/Ассиметричная_война)
8. Подробнее: Глазунов В.В. Олигархические трансформации : монография / В.В. Глазунов. – Запорожье : КПУ, 2011. – 363 с.
9. Матвиенко Н: В зоне АТО идет клановая борьба. – Режим доступа к статье: <http://inpress.ua/ru/politics/38168-nina-matvienko-v-zone-ato-idet-klanovaya-borba-video>
10. Коломойский признался в тройном гражданстве. – Режим доступа к статье: http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_kolomojskij-priznalsya-v-trojnomo-grazhdanstve/584512
11. Дацюк С. Стратегия победы Украины в войне с Россией. – Режим доступа к статье: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/strategiya-pobedyi-ukrainyi-v-voyne-s-rossiey.html>

SUMMARY

This article is devoted to the phenomenon of hybrid war. Based on the fact that the military actions can be represented as the particular process, it is proposed to analyze the phenomenon on the technological approach. In addition, the study of the phenomenon does not occur within the traditional "democratic paradigm", and based on the assertion that in modern Ukraine the model of social and political order with an oligarchs in the center was formed. All state institutions and segments of civil society are in a tough financial and economic dependence from the social group of oligarchs.

The goals, objectives, principles, directions, forms, methods and techniques of conducting hybrid warfare are discussed. The general and the particular to the phenomena of the conventional war and the hybrid war is determined. Focuses on the complex nature of the phenomenon, its layered structure. In this connection, emphasizes the fact that the main actors of the war at different levels perform different roles, which is fixed by experts who analyze the situation. In particular, Ukraine can be considered as the subject of a hybrid war at the regional level, but it also becomes the purpose and the object as to the subjects of higher geopolitical level.

In general, the phenomenon of hybrid war characterized by a lack of principles in building of the technological process. In the specific case of Ukraine, the lack of clear principles in the organization of the process dictated by economic interests of oligarchic clans that joined the struggle for the redistribution model in securing ownership of tools and means of production. Other elements of the process of the hybrid war are serve the implementation of the corporate interests of the oligarchs.

In addition, the Ukrainian oligarchic structures are the link, the conductor for the interests of oligarchic structures of higher global level. The main tool in this struggle is the information - the main resource of the era, on which the oligarchs try to win a monopoly. Thus, we can talk about the oligarchic discourse of the hybrid war in Ukraine, as invariably present oligarchic component in all its elements.

В.О. СКВОРЕЦЬ

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ДО ТА ПІСЛЯ ЄВРОМАЙДАНУ

Проблема дослідження стану сучасного українського суспільства постає як визначальний чинник оптимізації всієї системи управління тими процесами, що відбуваються в ньому, тобто як основна передумова проведення системних реформ. При цьому слід зазначити, що ґрунтовних досліджень, які розглядають українське суспільство як цілісний соціальний організм та аналізують основні тенденції його розвитку, не так вже й багато. До таких досліджень відносяться твори В.П. Беха, В.М. Гейця, В.Г. Кременя, М.А. Павловського, М.І. Сенченка, О.С. Шнипка, М.О. Шульги та деякі інші публікації. До аналізу цієї проблеми долучився і автор цієї статті, досліджуючи феномен життєустрою народу [8].

В умовах динамічних змін в українському суспільстві постає все більше проблем із пошуком надійних методологічних засад дослідження основних змін і тенденцій його розвитку. Більшість вітчизняних суспільствознавців визнають системну кризу як визначальну рису розвитку українського суспільства періоду незалежності. Автором цієї статті було обґрунтовано концепцію життєустрою народу як основи моделювання соціального організму країни. Як засвідчують події останнього року, пов'язані із крутим зламом в житті України, методологія життєустрою народу не лише не поступилася конкуруючим методологічним засобам, але й набуває ще більшої актуальності, адже

спирається на уявлення про механізми відтворення соціального організму країни. Нагадаємо, що життєустрій народу – це поняття, що позначає історично утворений порядок взаємозв'язку людини, природи і суспільства, що забезпечує інтеграцію суб'єктів життєдіяльності в певний соціальний організм країни і відтворення останнього як органічної цілісності, яка ґрунтується на процесах відтворення людини, економічної системи, соціальної структури, політичної системи, техносфери, соціокультурної сфери та способу життя соціальних суб'єктів.

Аналіз основних відтворювальних процесів, що складають життєустрій народу, засвідчує, що в період з 1991 р. по 2012 р. в українському суспільстві відбувалися процеси, які мали викликати у відповідальних державних діячів не лише глибоке занепокоєння, але й пошук шляхів нейтралізації та подолання негативних тенденцій в житті соціального організму України. Зокрема, процес відтворення людини в Україні характеризувався різким скороченням населення. З 1 січня 1993 р., коли населення України досягло максимуму і становило 52,2 млн. осіб, воно знизилося на середину 2013 р. до менш як 45,5 млн. осіб, тобто майже на 13 %. Відтворення виробництва характеризується рівнем валового внутрішнього продукту. Ю.В. Макогон зазначає, що в 2008 році ВВП України становив тільки 74,1 %, а у 2009-му – 62,9 % від показників 1990 р. Відтворення соціальної структури засвідчує різку зміну соціального здоров'я українського суспільства. Україні від УРСР дісталася соціальна структура, що мала в основі людей середнього достатку, тобто тих, хто на Заході позначається як «середній клас». Із 1988 до 2001 р. чисельність нижчих прошарків зросла від 5,7% до 88,2%, середніх скоротилася з 75,0% до 9,8%, вищих – з 19,3% до 2%. Нині ж в Україні «соціальна структура наближена радше до латиноамериканських або африканських, ніж до європейських взірців» (Е. Лібанова). Щодо політичної системи України, то вона відтворюється за моделлю, в якій влада є товаром, що привело до повного відчуження трудящих верств від влади. Криза техносфери сучасної України виявляється не лише в екологічних проблемах багатьох регіонів, але й у дуже низьких темпах модернізації промисловості, сільського господарства, транспорту, житлового фонду, соціальної інфраструктури тощо.

Оцінюючи зміну стану металофонду України, Т. Іванова зазначає, що цей показник, по-перше, вкрай низький, а по-друге, стабільно падає: якщо в 1992 р. кожен українець умовно спожив 646 кг сталі, то в 2013 році – 166 кг. І це при тому, що вітчизняна інфраструктура та економіка як ніколи мають потребу в зростанні металоспоживання. «В результаті ми маємо дві проблеми: продовження скорочення накопиченого металофонду та збільшення ступеня зношеності майже по всій його структурі, що свідчить про початок деіндустріалізації країни» – говорить В. Власюк, уточнюючи, що середній показник зношеності по Україні складає близько 70 %. Це свідчить про деградацію країни, адже зносились не лише індустріальні та інфраструктурні об'єкти і активи, але й будинки українців [4].

Відтворення соціокультурної сфери та способу життя громадян України відбувалося під впливом названих процесів, а тому й не дивно, що на зміну консолідованому прийшло розколоте суспільство із величезними культурними і ментальними відмінностями регіонів.

Отже, в 1991р. – 2013 р. в українському суспільстві домінували негативні тенденції в основних процесів, що відтворюють соціальний організм країни, а належного реагування державної влади та громадськості на деградацію не було. Наведена оцінка змін життєустрою українського народу виділяє ті процеси, наслідки яких дали підстави для того, щоб у Звіті комісії ООН з питань демографічного розвитку визнати український народ «вимираючою нацією» (2001 р.).

Розглянемо основні фактори, що змінили життєустрій українського народу в період незалежного розвитку України ще до початку Євромайдану.

Визначальним чинником, що змінив життєустрій українського народу були *неоліберальні ринкові реформи, які ігнорували національні потреби та інтереси українського народу*, а тому мали антинародний і антисоціальний характер. Цю оцінку проекту неоліберальних реформ, що здійснювалися в Україні, визначено в фундаментальній праці вітчизняних фахівців «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь» [9]. В доповіді розкриваються природа і сутність механізму реалізації проекту: «неоліберальна стратегія соціально-економічної трансформації українського суспільства не була самостійним вивором владного співтовариства України, це були дії за вказівками прокапіталістичних сил, але воно погодилося на цей шлях «входження до світового співтовариства цивілізованих країн», оскільки він відкривав йому можливості надзвичайно швидкого збагачення навіть ціною добре прогнозованої та скерованої соціальної катастрофи. Проголошення безальтернативності обраного курсу доповнювалося ідеологічним маскуванням його сутності та дійсних цілей. Проголошувалося, що розбудова «вільної ринкової економіки» – це шлях до економічного зростання, а через нього й до вирішення більшості

соціальних проблем, шлях до соціально орієнтованої економіки. Тобто, проголошувалося досягнення такого результату, до якого неоліберальні реформи принципово не могли привести» [9, с. 655-657]. Ще в 1990 р. майже ніхто з науковців не застерігав про наявність в Україні загроз і передумов перетворення українського народу на «вимираючу націю». Такою передумовою стали неоліберальні реформи в Україні.

Другим визначальним чинником зміни життєустрою українського народу стала *зміна моделі управління суспільством*, точніше перехід від державного управління, побудованого на плануванні всіх процесів соціально-економічного розвитку, до управління, що засноване на моделі ліберальної держави, яка не втручається в економіку (захищає права власників і виконує роль «нічного охоронця»), а основним методом управління замість наукового обґрунтування утвердилося маніпулювання суспільною свідомістю широких народних мас.

У сучасній Україні роль основного регулятора суспільних відносин перейшла від абсолютизму держави (планування) до абсолютизму ринку. За оцінкою В.М. Гейця, зміст суспільно-політичних змін в Україні постає як рух від абсолютизму держави до абсолютизму ринку. Оскільки кінець ХХ ст. у глобальному масштабі позначився успіхами країн з ринковою економікою, то вся сукупність ключових рішень у визначенні подальшого шляху розвитку пов'язувалася виключно з вільним ринком, який в умовах переходу від соціалізму до капіталізму став своєрідністю абсолютизму, який лібералізував усі сфери суспільного життя і особливо відносини між державою і бізнесом. Багато в чому нелегальні, непрозорі, часто злочинні ринкові відносини між державою і бізнесом стали основою магістрального шляху абсолютизації ринку, якому дозволено все. Хоча декларувалося, що Україна прагне стати країною з цивілізованою ринковою економікою і досягнути результату, який став би основоположною моделлю життя, по суті, попередня модель абсолютизму держави в Україні рухалась до абсолютизму ринку [2, с. 342]. Саме утвердження абсолютизму ринку як моделі ліберальної держави створило соціально-економічне і соціокультурне підґрунтя тотальної корумпованості державного апарату і формування олігархічної влади. Політична воля олігархів у суспільно-політичному житті України стала визначальною. А. Юхимчук точно визначив роль олігархії в сучасній Україні: «За волею олігархів в Україні призначались вибори, обирались «народні» обранці, Президенти, урядовці, за їх ресурсом підтримувались передвиборчі піар-кампанії як провладних, так і опозиційних сил» [10, с. 6]. Отже, саме на олігархаті, який визначає політичний курс країни має лежати вся відповідальність за те, що відбувається в Україні.

Третім визначальним чинником зміни життєустрою українського народу, на нашу думку, є *перевага зовнішнього впливу на управління суспільством над внутрішнім впливом*. По-перше, процес глобалізації світової економіки в її теперішньому вигляді спрямований на встановлення з боку глобалізаційних центрів (США та провідних держав світу в союзі з міжнародними організаціями і транснаціональними корпораціями) контролю над природними та людськими ресурсами решти країн світу, тобто периферії глобалізованого світу. По-друге, прагнення української правлячої та бізнесової верхівки (української олігархії) інтегруватися у світову олігархію зумовлює ігнорування національних інтересів українського народу протягом усього періоду незалежності. По-третє, визнаним наслідком цих обставин постає деіндустріалізація України, втрата нею статусу держави, що створює високі технології, набуття нею статусу сировинного придатка Заходу, перетворення на частину периферії глобалізованого світу.

Вітчизняні економісти зазначають, що бути периферією – означає бути включеним до світових виробничо-вартісних ланцюгів як джерело сировини, дешевої робочої сили та місце зосередження низькотехнологічних екологічно шкідливих галузей виробництва, що виробляють продукти з низькою доданою вартістю. Тому країни периферії не мають можливості акумулювати достатньо ресурсів для забезпечення потреб власного розвитку, постійно відчувають нестачу капіталів і залежать від світових центрів накопичення капіталу. Україна, як будь-яка країна периферії капіталістичного світу, збагачує центри за рахунок надання їм дешевої робочої сили, дешевих товарів і вивозу капіталу іноземними підприємцями, переведенню в офшорні зони капіталів українських олігархів, а також через механізм обслуговування зовнішнього боргу. Борг перед міжнародними фінансовими інститутами зростає внаслідок постійного знекровлення економіки і нестачі ресурсів в результаті діяльності коаліції місцевих правлячих класів та транснаціонального капіталу. Периферізація українського суспільства є наслідком включення його до світової системи на засадах Вашингтонського консенсусу. Неоліберальні реформи (приватизація, лібералізація фінансів і торгівлі, дерегуляція економіки) мали відкрити транснаціональному капіталу нові, до того закриті для нього сфери діяльності, і вбудувати так звані країни з перехідною економікою в світову капіталістичну систему на позиції експлуатованої периферії [9, с. 655-656].

Четвертим важливим чинником зміни життєустрою українського народу є *домінування інтересів корпоратократії над національними інтересами народу*.

Українські олігархи вивозять величезні фінансові ресурси в офшорні зони, замість того, щоб вкладати їх в модернізацію економіки України. За оцінками експертів, Україна знаходиться на дев'ятому місці за обсягом вивозу капіталу з країни. Неурядова організація Tax Justice Network обнародувала дослідження *The Price of Offshore Revisited*, згідно якого протягом 21 року незалежності з України було вивезено \$167 млрд. Ця сума перевищує обсяг ВВП за 2011 рік (\$165,2 млрд.), крім того вона більш як удвічі перевищує обсяг державного боргу на кінець червня 2011 року – \$60 млрд. «Виведення в офшори \$167 млрд. протягом 21 року означає, що кожного року з української економіки виводилося по \$8 млрд. Це цілком правдоподібні розрахунки», – визнає директор Інституту економіки та прогнозування НАН України В. Гєсць. За його словами, частина цих коштів повернулася назад у вигляді іноземних інвестицій та кредитів, а також фінансування виборчих проєктів [7].

Вивезення олігархами капіталів в офшори не лише позбавляє українське суспільство ресурсів, необхідних для модернізації країни, але й підпорядковує самих українських олігархів владі світової олігархії. Науковцями визнається залежність сучасної України не лише від імпорту енергоносіїв з Росії, але й фінансова залежність від міжнародних фінансових організацій. Небезпечною є залежність українських олігархів від світової олігархії, яка постає фактором впливу на політику України. Одним із основних засобів впливу на політичний курс України є офіційно не визнаний, але реально існуючий, інститут іноземних радників. Про негативну роль іноземних радників у формуванні політичного курсу України згадують такі науковці як О. Білорус, В. Гєсць, М. Павловський, Ю. Пахомов, М. Сенченко та ін. Відомо, що теорії, втілювані іноземними радниками в політичну практику України, відповідають інтересам ТНК, глобальних центрів, але аж ніяк національним інтересам українського народу.

П'ятим визначальним чинником зміни життєустрою українського народу є *руйнування традиційних соціальних зв'язків, що міцно пов'язували суспільні класи, соціальні групи та прошарки багатонаціонального і багатоконфесійного українського суспільства в єдиний соціальний організм країни*.

Унікальність українського суспільства як соціального організму полягає в тому, що в ньому органічно поєднувалися такі дуже відмінні за ментальністю, культурою та формами життєдіяльності регіони як Подніпров'я і Галичина, Донбас і Поділля, Крим і Слобожанщина. Вони взаємодоповнюють один одного та породжують стимули і потреби розвитку кожного з них як складових об'єктів єдиного соціального організму України.

Регіональні еліти України формувалися в умовах домінування процесів, що руйнували традиційні соціальні зв'язки, що пов'язували соціальні суб'єкти в соціальний організм країни. На жаль, вітчизняні реформатори у своїх діях зовсім не спиралися на досягнення науки про умови та способи збереження народу, про умови успіху модернізації суспільства.

Враховуючи обставину, що українські реформатори не в міру захопилися переформатуванням українського суспільства, треба їх застерегти, що для збереження України як цілісного соціального організму нам конче необхідно прислухатися до висновків фахівців про роль традицій у збереженні народу.

Відомий дослідник С.Г. Кара-Мурза обґрунтував провідну роль традицій у збереженні народу та загрози від їх руйнування для соціального організму країни. «Значення *традиції* як незмінної умови збереження народу доводили антропологі самі різних шкіл і напрямів. Можна сказати, що вони вивели «загальний закон» етнології. Він проголошує: «Традиція є формою колективної адаптації народу до середовища проживання. Знищити традицію, і ви позбавите соціальний організм його захисного покриття та приречите його на повільний, невідворотний процес вмирання». Звідси, до речі, виводиться загальне правило *знищення народів*: хочеш стерти з лиця землі народ – знайди спосіб підризу його традицій. Таким чином, масове вторгнення нововведень, що руйнують традицію, створює загрозу для існування народу. Інерція культури, збереження традицій, яке часто видається ознакою відсталості, є вироблений історичним досвідом спосіб зберегти життєздатність народу. Спосіб цей зазвичай неусвідомлений, і його легко висміяти і опорочити. Збереження традицій та недопущення тотальних перебудов – запорука збереження народу. Зміна усталених порядків – завжди хворобливий процес, але коли панівні політичні сили починають ламати всю систему життєустрою, це створює обстановку «загибелі богів» і завдає народу настільки тяжкої травми, що його збереження ставиться під питання» [5, с. 93].

Традиції життєустрою народу постають як ретрансльовані від покоління до покоління стійкі, повторювані, загальноприйнятні соціальні форми і способи життєдіяльності людей, що історично утворилися як наслідок життєдіяльності соціального організму країни, пройшли випробування і відбір суспільно-історичною практикою, отримали логічне обґрунтування і є необхідними для самовідтворення цього організму. Серед традицій життєустрою українського народу виділяються: уявлення про державу як про захисника від зовнішніх ворогів; традиції патерналістського відношення держави до громадян; традиції організації життя суспільства на засадах колективізму; традиції планомірного розвитку суспільних відносин в радянський період; традиції єднання державної влади і народу у вирішенні загальнонаціональних проблем.

Отже, курс неоліберальних ринкових реформ, що проводився правлячими колами України, зумовив перехід від абсолютизму держави до абсолютизму вільного ринку, призвів до утвердження влади олігархії і тотальної корупції, до підпорядкування української олігархії світовій, обернувся для українського суспільства соціальною і гуманітарною катастрофою, перетворив наш народ на вимираючу націю. А. Юхимчук зазначає, що «понад 20 років у державотворчих процесах, на превеликий жаль, домінують вектори, які спрацьовують не на розвиток чи процвітання держави, а на формування української олігархії, якій за природою, суттю і поведінкою немає аналогів у світі» [10, с. 6].

Щоб оцінити сутність і характер тих змін, що відбуваються в Україні після Євромайдану, необхідно визначити нові явища та процеси в суспільному житті України та їх вплив на життєустрій народу.

Євромайдан як суспільно-політичний рух добився повалення політичного режиму В. Януковича і переходу влади до політичних сил, які орієнтуються на інтеграцію України в Європейський Союз та євроатлантичні структури, але ці сили не мали переважної підтримки серед населення Криму і Донбасу. І цей політичний чинник правлячими колами України був проігнорований.

Призначений «за волею Євромайдану» уряд основні зусилля спрямував на проведення антитерористичної операції в Донбасі, але не пройшло й півроку і виявилось, що в Україні недостатньо сил, щоб подавити сепаратистів, які заручилися підтримкою Росії.

Новобраний Президент України П.О. Порошенко запропонував програму «Стратегія реформ – 2020». Мало хто з українських політиків усвідомлює зміст того реального відношення до самого поняття «реформи», яке сформувалося у значної частини громадян. Коли простий громадянин України, який не втратив здатності мислити, чує декларацію про наступну реформу, то він задумується: а що цього разу в мене заберуть, а чого ще цією реформою мене збираються позбавити? Так було з реформами в освіті, коли замість фінансованої державою і доступної для всіх освіти, отримали освіту значно гіршої якості та доступної не для всіх, бо вона значною мірою стала платною. Те ж саме було із реформою системи охорони здоров'я, послуги якої перестали бути доступними для значної частини громадян. Такою ж була і пенсійна реформа, яка збільшила як страховий стаж, необхідний для набуття права на пенсію, так і вік виходу на пенсію жінок. Тому мислячі громадяни України сприймають кожну реформу як черговий лохотрон з боку правлячих кіл України.

Щоб отримати кредити, уряд А. Яценюка змушений був піти на співпрацю з МВФ, беззаперечно виконуючи всі його вимоги, що погіршують умови життя громадян. Визнаючи, що за критерієм Світового банку до категорії бідних в Україні треба віднести майже 70 % населення, Голова ФПУ Г. Осовий зазначає: «Із прикрістю доводиться констатувати, що уряд продовжує практику попередньої влади, яка приймала кулуарні рішення з найбільш суспільно чутливих питань. Утаємниченість переговорів з МВФ і безпеліційність виконання його вимог, непрозорість формування бюджету країни на 2015 рік, невиконання зобов'язань уряду за діючою Генеральною угодою не дають підстав говорити про нього як про відповідального соціального партнера. Не додають оптимізму й урядові прогнози щодо стану економіки і подальшого заморожування реальних трудових доходів у 2016-2017 роках. Такі прогнози ніяк не відповідають завданням, визначеним Президентом у Стратегії-2020 щодо подвоєння національного доходу на душу населення» [3].

Якщо ж оцінювати політику «революційного» уряду з позиції потреб та інтересів пересічного громадянина, то не існує підстав для того, щоб визнати її спрямованою на подолання статусу українського народу як «вимираючої нації». По-перше, курс гривні відносно долара різко низився. На 14 листопада 2014 р. курс продажу долара переступив планку в 16 гривень. Зниження курсу гривни з 8 до 16 гривень за долар супроводжується падінням рівня життя громадян. Ціни і тарифи на товари і послуги зросли відповідно до зростання вартості долара, а соціальні програми, зарплати і

пенсії було заморожено. Пенсіонери з пенсією в 1200 грн. у 2013 р. мали доход у 150 \$, а нині – менше 80 \$.

В умовах воєнного протистояння українських патріотів і проросійських сепаратистів громадяни України проявляють терпіння щодо погіршення умов життя, але це терпіння не є безмежним. Чеський політолог професор О. Крейчі прогнозує цієї зими значну ескалацію соціальних проблем в Україні. Зараз Україна рухається до третього Майдану, який не буде Євромайданом. Це буде соціальний Майдан. Цю загрозу він пояснює тим, що соціальна диференціація, внаслідок так званої постсоціалістичної трансформації, має ще більш потворні форми, ніж у Чехії. Майнові відмінності неймовірні, бідність нижчих верств – критична [6]. Г. Осовий зазначає, що в умовах проведення антитерористичної операції ноша витрат на зміцнення обороноздатності України покладається, перш за все, на людей праці, відбувається наступ на їхні трудові і соціальні права. Вони справедливо ставлять питання: чи хоча б такі самі рівнозначні жертви несуть власники підприємств та олігархи? Бо тільки один факт вивезення ними з України з початку року 9 мільярдів доларів США капіталу свідчить явно не про українську і державницьку позицію. Тоді як інвестиції у вітчизняне виробництво – у п'ять разів менші [3].

Втрата Криму і сепаратизм Донбасу означають звуження ресурсної бази розвитку українського суспільства. Загроза втрати цілісності країни змусила керівництво держави зробити державне замовлення підприємствам військово-промислового комплексу, чого не було протягом всього періоду незалежності. Стало зрозумілим, що ліберальна політика є згубною. Якщо Україна збирається зберегти себе як держава, то необхідно вкладати кошти у розвиток вітчизняного ВПК. Курс подальшої приватизації стратегічних підприємств теж є згубним. Держава повинна стати не лише регулятором ринку, але й потужним суб'єктом ринкових відносин, ефективним власником основних стратегічних підприємств, які забезпечують обороноздатність і національну безпеку, створюють ресурси, необхідні для вирішення загальнонаціональних проблем. Основою реалізації такого курсу є досягнення вітчизняної науки, а не поради іноземних радників.

В червні 2014р. при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України створено Економічну раду, до якої ввійшли 5 іноземних радників – відомих економістів. Серед них: Каха Бенукідзе, Олег Гаврилишин, Василь Калимон, Андерс Ослунд і Дарон Асемоглу. Двоє з них (О. Гаврилишин і А. Ослунд) вже були радниками в Україні в 90-х р.р., допомагали проводити реформи. «Всі ці громадські ради – це просто клуб любителів поговорити, – вважає економіст Олександр Охріменко. – Біда в тому, що найчастіше ці радники або взагалі не знають наших проблем, або знають їх лише за чутками. Якщо дійсно потрібні реальні поради, то потрібно такі експертні ради формувати з українських бізнесменів, які знають нашу економіку на практиці і знають усі її реальні проблеми. Тільки вони зможуть підказати правильні рішення. А зарубіжні радники були при Януковичі, Ющенко і навіть при Кучмі, але результатів їх порад не видно. Не можна жити чужим розумом, якщо свого немає» [1]. Ось коментар Д.Ковтуненко до статті: «Это не консультанты! Это так называемые «экономические убийцы»! Об этом даже книга написана – «Исповедь экономического убийцы» Дж. Перкинс» [1].

На жаль, Євромайдан не послабив владу олігархії в Україні, коригування моделі управління суспільством в бік посилення присутності впливу держави в економічному житті розглядається теперішніми лідерами як вимушений крок, а не як стратегічна мета. Через олігархів ресурси України продовжують втечу в офшори, а у вироблені політичного курсу створений Євромайданом уряд чи не провідну роль відводить іноземним радникам. За цих умов, життя більшості громадян погіршується, а ігнорування традицій життєстрою українського народу не лише не сприяє консолідації суспільства, але й посилює процеси дезінтеграції в Україні. Напрацювання ж вітчизняних суспільствознавців, як і раніше, ігноруються, хоча використання ресурсу вітчизняної науки породжує адаптовані до національних умов соціальні й гуманітарні технології як важливу передумову виходу українського суспільства із системної кризи.

Зміцнити становище України можна лише вдосконаленням життєстрою народу, використовуючи цей підхід як універсальну соціальну технологію, що забезпечує збереження і зміцнення соціального організму України.

Перспектива подальшого дослідження проблеми збереження українського народу вбачається в соціально-філософському аналізі характеру впливу діючих соціальних та гуманітарних технологій на стан соціального організму України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаценко А., Зачем Порошенко окружает себя иностранными советниками / А. Гаценко, Н. Мичковская // Комсомольская правда в Украине. – [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://kp.ua/economics/455413-zachem-poroshenko-okruzhayet-sebia-ynostrannymy-sovetnykamy>
2. Геец В.М. Развитие и кризисы в Украине – противоречия трансформации / В.М. Геец // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 15. – С. 341-348.
3. Григорій Осовий: «Профспілки вимагають від влади поважати права простих громадян» / Бесіду вів Олексій Петруня // Голос України, 16 жовтня 2014 р. – № 199 (5949). – С. 11.
4. Иванова Т. Украина возвращается в каменный век. Стране не хватает металла. – [електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.ukrrudprom.ua/digest/Ukraina_vozvrashchaetsya_v_kamenniy_vek_Strane_ne_hvataet_metall.html
5. Кара-Мурза С.Г. Россия под ударом. Угрозы русской цивилизации / Сергей Кара-Мурза. – М.: Яуза-пресс, 2010. – 384 с.
6. Крейчи О. Parlamentni Listy: Україну очікує новий переворот / Оскар Крейчи // Неделя. UA. – [електронний ресурс]. – режим доступу: http://nedelya-ua.com/media/parlamentni-listy-ukrainu-ozhidaet-novyyu-perevorot?utm_medium=referral&utm_source=lentainform&utm_campaign=nedelya-ua.com&utm_term=118144&utm_content=3173416
7. Панченко Ю. Сила оттока: Украина стала одним из лидеров по выводу капитала / Юрий Панченко // Коммерсант Украина. – 24 июля 2012 года. – [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/1986838>
8. Скворець В.О. Життєустрій народу як соціальний феномен. Монографія. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2012. – 376 с.
9. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
10. Юхимчук А. Скільки коштує «опіум» для народу?! Або ціна свободи! / Анатолій Юхимчук // Голос України, 9 жовтня 2014 р. – № 194 (5944). – С. 6-7.

SUMMARY

The article aims to reveal the state of a modern Ukrainian society as a determinant of optimizing the control over processes which occur within it, in other words as the main reform-making prerequisite.

The author demonstrated the concept of people's living arrangement as a model basis of country's social organism in his previous works. Latest events of the year, connected with a turning point in Ukraine's life prove that people's living arrangement methodology has not only yielded to none rivaling methodological means but is becoming even more urgent due to the view on reconstruction mechanisms of the country's social organism. People living arrangement is a social phenomenon reflecting the historically conditioned structure of interconnection between a human, nature and society. It ensures the integration of the subjects of social life in a certain sociohistorical entity and its reproduction as a cohesive whole. This integrity is based on reproductive processes which include the reproduction of man, economic system, social structure, political system, technosphere, sociocultural sphere and the social subjects' way of life.

The analysis of changes in Ukrainian people's living arrangement shows that during the period of 1991 – 2013 Ukrainian society suffered from the degradation of all basic processes reproducing the social organism of the country, while the government and community failed to respond properly. Consequences of these processes allowed the UNO Committee for Demographic Policy define Ukrainian people as a “dying nation” in its report (2001).

The research reveals main factors which altered living arrangement of Ukrainians during independent years even before Euromaidan. They are: 1) Neoliberal market-type reforms, which were antinational and antisocial and disregarded needs and interests of Ukrainian people. 2) Change of social management model, transition from the state administration based on planning all the processes of socio-economic development to the one centered around the liberal state model when the government don't interfere in the economy whereas manipulating public opinion is the main means of managing approach instead of scientific basis. 3) The dominance of external influence on the public management over interior one. 4) The supremacy of corporatocratic interests over national welfare of the Ukrainian people, tycoons withdraw capital to offshore zones while it is necessary for modernization of Ukrainian society. 5) The

disruption of traditional social links connecting social classes, social groups, multinational and multireligious strata of society into the country's single social organism.

The article attempts to judge the nature and peculiarities of the change taking place in Ukraine after Euromaidan, specify new phenomena and processes in social life of Ukraine and their effect on living arrangement of people. The fact is, Euromaidan has not diminished tycoons' power in Ukraine, and current authorities consider improving social management model towards strengthening the state's economic influence as a least-evil solution but not a strategic goal. Resources of Ukraine continue outflowing to offshore zones due to tycoons; the Euromaidan-formed government relies chiefly on foreign counsellors in establishing the political line. Under such circumstances the life of most of the citizens becomes worse; the neglect of living arrangement traditions not only fails to consolidate society but contributes to disintegration in Ukraine. The experience of native social scientists is not taken into consideration, though the use of national scientific resources could create social and humanitarian technologies adapted to national peculiarities as an important prerequisite for Ukrainian society to find a way out of crisis.

To improve the situation in Ukraine is possible only by means of refining living arrangement of people, this approach should be used as a universal social technology to keep and develop social organism of Ukraine.

В.І. ДОДОНОВА

КОМУНІКАТИВНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ДИСКУРСИВНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ТИПУ

В статті досліджується роль та значення комунікативної раціональності в структурі соціальної раціональності. Демонструється дискурсивна природа соціальної раціональності постнекласичного типу. З позицій практичної філософії аналізується теорія комунікативної дії, «життєвого світу» Ю. Габермаса, теорія етичної раціональності К.-О.Апеля.

Розмаїття типологізації раціональностей свідчить про надзвичайну широту феноменології розуму, яка не може бути зведена виключно до гносеологічного аспекту. Словосполучення „соціальна раціональність” фіксує не тільки і не стільки соціальну детермінацію раціонального мислення, але характеризує людську поведінку та інтерсуб’єктивні стосунки. Всупереч О.Леонтьєвій, яка у своїх працях неодноразово підкреслювала, що раціональність – це „сфера мислення і тільки мислення”, необхідно погодитись, що поряд із мисленням, думками, ідеями раціональними можуть бути також відносини між членами суспільства, його інститутами та соціальний порядок в цілому.

Окрім діяльнісного аспекту соціальної раціональності постнекласичного типу, існує дискурсивний аспект її функціонування, вона розгортається у вигляді дискурсу, який інтегрує в собі наукові і позанукові, філософські і політичні, релігійні і етичні погляди. Враховуючи, що дискурс є об’єктивно існуючою, вербально-знаковою побудовою, яка супроводжує процес соціально-значущої взаємодії людей, він завжди „закарбовує в собі взаємодію, діалог”. Якщо дискурс – це „погляд багатьох у один бік”, то дискурс-позиція – це конкретна точка у просторі (фізичному або соціокультурному), з якої кидає свій погляд один з цих багатьох. Аналіз дискурсу передбачає відтворення більш менш цілісного спектра дискурс-позицій, які можна уявити собі у вигляді „віяла”, де найрізноманітніші думки зосереджуються на єдиній точці – на предметі самого дискурсу. Однією із дискурс-позицій змісту соціальної раціональності є комунікативна раціональність.

Отже, *метою* даної статті є спроба визначити місце комунікативної раціональності в структурі соціальної раціональності постнекласичного типу.

У постсучасному дискурсі раціональності особливе місце належить думці, згідно якій соціальна раціональність ототожнюється з раціональністю комунікативною. Ця позиція репрезентована іменами Ю.Габермаса, К.-О.Апеля, В.Кульмана, Д.Бюлера, В.Гьосле, П.Ульріха та інш. Своїми коренями вона сягає в антропологічний матеріалізм Людвіга Фейєрбаха, „розуміючу соціологію” Макса Вебера, феноменологію Едмунда Гуссерля, екзистенціалізм Мартіна Гайдеггера, прагматизм Чарльза Пірса, філософію мови Людвіга Вітгенштейна, герменевтику Ханса-Георга Гадамера.

Одним із найвпливовіших філософів сьогодення по праву вважається Юрген Габермас, який започаткував комунікативний напрям у філософії, що став теоретичним, методологічним підґрунтям для аналізу сучасних соціальних, політичних, економічних процесів. Як зазначає Л.А.Ситніченко, Габермас у класичній формі „окреслив зміну самих підвалин сучасної філософії в її зорієнтованості на інтерсуб’єктивні, мовно-комунікативні структури людського буття, і став одним із найпослідовніших прихильників та авторів цієї переорієнтації” [1, с.29].

У своїх теоретичних шуканнях Габермас критично переосмислював концепцію раціоналізації М.Вебера, теорію соціальної дії, що більшою мірою стосувалося цілераціональної дії, на протигагу якій і була висунута концепція комунікативної дії та комунікативної раціональності.

Внаслідок змін у догматах протестантизму вдалося тимчасово знайти компроміс між цілераціональними мотивами буржуазії та традиційними цінностями, що панували в більшості населення Європи. Але подальший розвиток капіталізму продемонстрував, що під впливом раціоналізації процес руйнування цінностей і норм лише підсилюється, доходячи до межі, за якою постає питання про існування гуманістичних цінностей як таких. Ідея розумності, витоки якої сягають класичного раціоналізму, де висхідним принципом постає визнання суверенності людського розуму, втілюючись у дійсність соціальних систем західного суспільства, у тому числі і в засадничих смислах діяльності-нормах і цінностях, продемонструвала відчужений характер своїх об'єктивацій від діючих індивідів та їхнього розуму. Останній уточнюється тезою про „втрату свободи” і „втрату сенсу життя”. Цей діагноз конкретизується західними соціологами в таких тезах, як підпорядкування ціннісної раціональності цілераціональності (М.Вебер), спільноти – суспільству (Ф.Тьоніс), культури – цивілізації (О.Шпенглер). Це означає, що соціальні системи, які забезпечують людське існування – політика, економіка, наука, техніка – значною мірою втрачають свій морально-етичний вимір.

Зазначена колізія є відправною точкою для міркувань філософів комунікативного напрямку. За словами А.М.Єрмоленка, „...пошуки гуманізації сучасного західного суспільства йдуть у царині взаємовідношення цілераціональності і ціннісної раціональності. Вони спрямовані на знайдення такого стану, при якому моральні цінності визначали б сфери цілераціональної діяльності та її інституціоналізованих об'єктивацій. У той же час очевидно, що мораль, яка виникла в межах традиційних інститутів, вже не в змозі вирішити це завдання. Тим більше, що розпад традиційних цінностей у процесі їх раціоналізації і секуляризації, який намітився в протестантській етиці, як показав Вебер, став незворотнім” [2].

Теорія комунікативної дії Юргена Габермаса, конкретизуючи „діагноз доби” класичної соціальної теорії, як протиріччя комунікативної раціональності і цілераціональності, „життєвого світу” та системи, намагається знайти можливості морально-етичного підживлення західного суспільства на засадах парадигми комунікації. Він зауважує, що „хотів би, з одного боку, по-новому обґрунтувати теорію раціоналізації суспільства М.Вебера, з іншого – з'ясувати головні питання етики, теорії мови та дії, а також поняття розуму тощо. У центрі уваги цієї теорії перебуває поняття комунікативної раціональності” [3, с.108-109].

Створюючи теорію комунікативної дії, Ю.Габермас розробляє три тематичні комплекси: по-перше, поняття про комунікативну раціональність, яка спрямована проти обмежування розуму до понятійно-когнітивного інструментарію; по-друге, розглядається дворівнева концепція суспільства, в якій парадигма „життєвого світу” окремої людини і соціальна система пов'язані не лише риторично, а й у самому широкому сенсі; по-третє, її завершує „теорія Модерну”, під якою розуміється теорія пізнання і соціальної дії на сучасному етапі (при цьому мається на увазі і розвиток наукового знання в Новий час), і яка пояснює все більш відчутний сьогодні тип соціальної патології, коли комунікативно-структурні сфери дії підпорядковані автономним формально організованим системам і тому втратили свою ефективність.

У центр своєї концепції життєвого світу він ставить поняття комунікативної раціональності. Головною суперечністю раціоналізації, на думку Габермаса, є протиріччя „системи” та „життєвого світу”. Як зазначає Л.А.Ситніченко, до наслідків раціоналізації традиційного життєвого світу належить відособлення підсистем господарства та влади (управління), тобто „суспільство поділяється на систему та власне життєвий світ, або „посттрадиційний” життєвий світ. Раціоналізація останнього... – досить загрозлива тенденція, бо в такий спосіб у сферу життєвого світу проникають різними шляхами функції та імперативи систем господарства і влади. Відбувається „колонізація” життєвого світу: із повсякденного життя елімінуються морально-практичні елементи, посилюються бюрократизація та культурне зубожіння життєвого світу, повсюдно поширюється невдоволення таким станом речей” [1, с.41]. Інакше кажучи, внутрішній світ особистості, його *Lebenswelt* руйнується під впливом формальних, функціональних, раціонально вивірених процедур. У ході модернізації усі глибинні шари культури, почуття і надії, переживання і мрії людини пригноблюються прагматичними за своєю природою вимогами „системи”.

Саме таке бачення проблеми життєвого світу, на думку Габермаса, дає змогу дослідити механізми його утворення і розвитку, приділяючи увагу також чинникам зовнішнього характеру, тобто матеріальному субстратові життєвого світу.

Підтримуючи представників Франкфуртської школи в їх критичній оцінці сучасного модерного суспільства, й тієї ролі, яку в ньому відіграють засоби масової комунікації як „інструмент колективного засліплення”, Ю.Габермас вважає, що бюрократизація неформальних сфер діяльності, котра поглиблюється і удосконалюється, актуалізує нове проблемне поле дослідження – сферу „інтеракції”, міжособистісних комунікативних відносин. Введенням поняття „комунікативної дії” він започатковує концепцію, яка відображає загрозу життєвому світові з боку бюрократичних і господарських імперативів, а також небезпеку все більшого перетворення особистісних стосунків на об’єкт управління або на товар.

Запорукою подолання конфліктів між культурою, суспільством і особистістю може стати саме особистість з її системою зв’язків, комунікативною дією. Аналізуючи різні форми комунікації, Ю.Габермас виокремлює „комунікативну дію (взаємодію), з одного боку, та дискурс - з іншого. В межах першої наївно, некритично припускаються значення та сенси з метою обміну інформацією (необхідним для дії досвідом); в межах дискурсу темою стають проблематичні претензії на значення і жодного обміну інформацією не відбувається. Саме в дискурсі ми намагаємося шляхом обґрунтувань знову відновити згоду, що стала проблематичною в комунікативній дії” [4, с.85].

Комунікативна дія допускає наявність непорозуміннь, що узгоджуються дискурсом. Якщо цілераціональний тип соціальної дії у Макса Вебера завжди є монологічним, односпрямованим, він „не потребує герменевтичних зусиль”, оскільки початково заданий метою діяльності, то комунікативна дія завжди неоднозначна, діалогічна, інколи - непередбачувана. Якщо цілераціональна дія орієнтована на успіх, на ефективність, то комунікативна дія – на порозуміння. „Теорія комунікативної дії”, за задумом автора, відкриває можливості відтворити природні соціальні життєві зв’язки (контексти), розірвані внаслідок парадоксів сучасної раціональності.

На думку А.М.Єрмоленка, „надбання комунікативної теорії, яка усвідомлює себе як чинник прагматично-герменевтично-лінгвістичного повороту від філософії суб’єктивності до філософії інтерсуб’єктивності, полягає в тому, що процес обґрунтування переноситься з теоретичної площини в практичну, трансформуючи декартівську парадигму „я мислю”, в якій відсутня як методологія інших Я, так і онтологія інтерсуб’єктивних стосунків, в парадигму «я аргументую в дискурсі»” [5, с.84].

Комунікативна дія спирається на такі символічні (мовні і немовні акти), за допомогою яких суб’єкт може розуміти і контролювати дії оточуючих його людей. З одного боку, комунікативна дія спрямована на повідомлення, а з іншого – на переговори. Мовне повідомлення досягає своєї мети, якщо приймається іншими членами мовного товариства. Розуміння – це не просто мовний акт, його можна визначити як складову соціальної дії. Хоч Габермас наголошує, що розуміння – це не самі дії, а їх координація. Мову Габермас розглядає як своєрідний „метаінститут, від якого залежать усі інші суспільні інститути, оскільки соціальна дія відбувається виключно в повсякденній мовній комунікації” [1, с.32]. Комунікативна дія не редукується до цілеспрямованої, однак вона пов’язана з нею. Акт досягнення взаємодії під час процесу сумісної інтерпретації не вичерпує комунікативну дію. Інтерпретація ситуації є механізмом координації, узгодження цілеспрямованих дій різних учасників. У такий спосіб актуалізується проблема Іншого, значення якої виходить далеко за межі власне комунікативної філософії. Справа в тому, що діалогічність (полілогічність) комунікативної дії передбачає певну рівноправність всіх учасників комунікації.

Звідси витікає, по-перше, що комунікація, яка спрямована на взаємопорозуміння, здійснюється на основі суб’єкт-суб’єктних стосунків і тому потребує уваги та поваги до Іншого, здатність слухати й здатність говорити.

По-друге, у комунікації здійснюється детрансценденталізація трансценденції, яка набуває поцейбічного виміру. Проте таке ставлення до Іншого забезпечується довірою до Іншого, тобто тоді, коли відомо, чого можна зазвичай очікувати від Іншого. Ці очікування і утворюють той „обрій наочностей” традиційних життєвих форм і структур соціокультурної спільноти, які викликають довіру й які, завдяки безпосередній інтеракції суб’єктів, забезпечують людське взаєморозуміння щодо основних смислових взаємозв’язків повсякденності [6, с.13-18].

Комунікація може виступати й процесуально-створювальною формою спілкування, в якій важлива тенденція на напрацювання нових цілей, перш за все – соціальних, а також на пошук найбільш ефективних засобів їх досягнення. „В цьому випадку, – пише І.П.Фарман, – комунікація носить творчий характер, потенційно евристична й може викликати певний синергетичний ефект – продукувати нове знання. Саме з такою формою комунікації Габермас пов’язує поняття комунікативної раціональності, під якою розуміється процес вироблення цілісних культурних смислів (в єдності когнітивного, морального та естетичного суджень), що можуть слугувати духовними орієнтирами як у розвитку суспільства, так і самої людини, а також пошук засобів їх

практичного втілення” [7, с.286]. Найбільш продуктивними методами Габермас вважає наступні: 1) активне функціонування особистості в свободних асоціаціях громадськості, діяльність соціальних груп щодо реалізації комунікативної практики освіти, формування думок, мотивацій, волі; 2) культуру засвоєння різного роду текстів, особливо текстових феноменів, пов’язаних з креативною роботою; 3) використання нетрадиційної для класичної раціональності методології: герменевтичних методів, психоаналізу, буденної мови і досвіду безпосередньої комунікації, що ґрунтуються на буденному знанні та свідомості, а також активне звертання до сфери уяви, художньої, естетичної і навіть утопічної свідомості.

Саме завдяки таким методам може бути подолана криза мотивацій, уможливляться якісні соціально-культурні перетворення шляхом переорієнтації існуючої системи цінностей.

Мережа комунікативної повсякденної практики простягається через семантичне поле символічних змістів так само, як і у вимірах соціального простору й історичного часу, і утворює медіум, засобами якого продукуються і репродукуються культура, суспільство і структури особистості. Компоненти життєвого світу, а саме культурні взірці, легітимні лади й структури особистості можна тлумачити як затвердіння і усталення цих процесів взаєморозуміння, координації діяльності й усупільнення, які здійснюються завдяки комунікативній дії.

Габермас методично проводить думку про те, що тема діалогу не відповідає дискурсу модерну, побудованого на визнанні західного розуму і загального устремління до розумного освоєння дійсності. Він пояснює, що І.Кант критикував розум, виходячи з його перспективи, тобто в рамках Модерну, а зовсім не співставляючи розум з „іншим”, попереднім йому станом. Епоха модерну апелює до розуму, як він склався на Заході, не передбачаючи його опонування або діалогу з носіями інших раціональностей.

Так, зокрема, розмірковуючи про ідею вічного миру, Габермас убачає неможливість її реалізації в тому, що Кант „не передбачив складнощі діалогу з іншими, не такими як європейська людина. ...він не відчув появи нової історичної свідомості і зростання визнання культурних розбіжностей, зростання значимості неєвропейських, нехристиянських культур, що робить домовленості з ними... проблематичними” [8, с.17]. Отже, йдеться про складнощі діалогу з людьми іншої раціональності та іншої культури. Діалог, який міг би передбачати Кант, був би діалогом носіїв однієї раціональності. Тому справжня потреба в діалозі, у комунікації, на думку Габермаса, виникає пізніше, у некласиці, приблизно з Ф.Ніцше, який похитнув стару будівлю раціональності.

Остання у творчості Габермаса предстає в сучасній формі у зв’язку з комунікаційними процесами. „Раціональність, – пише Габермас, – меншою мірою залежить від того, як отримано знання, ніж від того, як суб’єкти, які говорять і діють, знання застосовують. Отже, і в невербальних актах міститься пропозиціональне знання так само, як і в мовленнєвих діях, проте специфіка способу застосування знання зумовлює тип раціональності, з яким співвідноситься результат діяльності. Коли йдеться про некомунікативне застосування пропозиціонального знання в телеологічних діях, то ми маємо справу з концептом цілераціональності, як вона розробляється в теорії раціонального вибору... Якщо мається на увазі комунікативне застосування пропозиційного знання в мовленнєвих актах, то в цьому разі постає концепт раціональності взаєморозуміння, який можна прояснити в теорії значень на основі умов для прийнятності мовленнєвих актів. Інтуїтивно підґрунтям цього поняття є досвід сили аргументації, що невимушено призводить до згоди і утворює консенсус” [9, с.290]. Умови для раціональності мовленнєвих дій знаходяться в іншій площині, ніж умови для цілераціональності.

Отже, окрім когнітивно-інструментальної раціональності має сенс говорити про морально-практичну раціональність, раціональність права, естетично-практичну раціональність тощо. Усі вони спрямовують у цілому життя суспільства та особистості. Габермас вважає, що єдність розуму постає лише в множинності його голосів – „як принципова можливість, хоча і випадкового, проте такого, що здійснюється на ґрунті порозуміння, переходу від однієї мови до іншої”. „Через Канта, – пише він, – я хотів би показати перехід від єдності розуму, що виходить з об’єктивного світового порядку, до розуму як суб’єктивної здатності до синтезу на основі ідеалізації” [10, с.256-257].

Таким чином, концепція комунікативної раціональності Ю.Габермаса значно доповнює концепцію раціоналізації М.Вебера. Можна погодитися з Габермасом у тому, що загальна раціоналізація модерну стосується не лише продуктивних сил, а й усіх „нормативних структур”. У своїх виступах перед радянськими філософами Ю.Габермас стверджував: „замість того, щоб покласти на розумність продуктивних сил, тобто врешті-решт на розумність природознавства та техніки, я маю довіру до продуктивної сили комунікації, яка найбільшою мірою втілюється у боротьбі за соціальне визволення. Цей комунікативний розум змушує рахуватися з ним і в тому чи тому рухові за громадянську емансипацію – у боротьбі за суверенітет і права людини” [3, с.85].

Загалом суть концепції комунікативної раціональності і теорії комунікативної дії полягає не в конструюванні будь-яких соціальних процесів, а в тому, щоб на основі організованих комунікативних зв'язків подолати кризу мотивацій і стимулювати спрямовані соціальні дії, які будуть сприяти творчому розвитку особистості, вдосконалювати раціональний соціальний устрій, гуманізувати міжнародні відносини.

Свою концепцію Ю.Габермас відшліфовує разом з однодумцем К.-О.Апелем. Останній намагається розповсюдити комунікативну раціональність на такі знання як етика, політологія, економічна теорія, екологія.

Необхідність створення нової етики, як зауважує Апель, зумовлена не менш важливими обставинами, насамперед, принципово новим характером людської діяльності, яка вимірюється вже за планетарним масштабом. Науково-технічна революція та створена нею цивілізація виявили суперечності між різними народами, расами й культурами з їхніми партикулярними моральними традиціями, з одного боку, і загальнолюдською етичною проблематикою – з іншого. Вперше в історії перед людьми практично постало завдання взяти на себе спільну відповідальність за наслідки своєї діяльності в глобальному масштабі. Ця вимога спільної відповідальності викликає необхідність досягнення взаєморозуміння в оцінюванні нормативних стандартів та ціннісних уподобань, чи, ще краще, інтерсуб'єктивного узгодження тих вихідних принципів, на які б спиралась етика відповідальності.

Як же нині, міркує Апель, може стояти питання про моральну відповідальність за наслідки діяльності людини в сучасному світі? У зв'язку з цим постає проблема створення нового нормативно-етичного масштабу для постійної дослідницької реконструкції цивілізаційного процесу та критичного аналізу його іманентних цілей на ґрунті етики колективної відповідальності. Спонтанні оцінювання наслідків соціального розвитку в різних країнах і культурах самі мають бути дискурсивно обґрунтованими. Це означає, що етика відповідальності, спрямована на розв'язання завдань приборкання цілераціональності, а також забезпечення можливості виживання і спільного життя різних народів і культур, повинна подолати вузький обрій цілераціональності, отже – бути комунікативною макроетикою.

Під „ідеальною комунікацією” К.-О.Апель розуміє абсолютну інстанцію, що задає достеменність і об'єктивність смислу комунікації як такої. „Можливість такого взаємопорозуміння щодо критеріїв, взірців, стандартів правильного рішення в усіх людських життєвих ситуаціях – зазначає він, – передбачає, що мовленнєве взаємопорозуміння саме в кожній можливій мовній грі апріорі пов'язане з правилами, які можуть бути встановлені не шляхом „конвенції”, а навпаки – уможлиблюють „конвенцію”... Ці метаправила всіх конвенційно встановлених правил, належать, на мою думку, не певним мовним іграм або життєвим формам, а трансцендентальній мовній грі або необмеженій комунікативній спільності” [11, с.31].

Всупереч скепсису Е.Макінтайра, К.-О.Апель повертається до питання про безумовні належності, джерело та основу моральності. Апелева дискурсивна етика вказує шляхи розвитку моральних інституцій у напрямку до універсалістської моралі. Теоретичною підставою для раціонального виведення моральних норм, за Апелем, є так зване „граничне обґрунтування”, коли цінності співвідносяться з такими категоріями, як істина, хибність, правильність. К.-О.Апель намагається відродити етичну раціональність як систему, відштовхуючись від двох основних завдань, які лежать у руслі кантівського підходу: обґрунтування етичного принципу і формування правил його застосування в практичному дискурсі. Він вважає, що дискурсивна етика, на відміну від чисто деонтологічної етики, не може виходити із абстрактного стану поза історією, із деякого пункту „нуль історії”.

Основний принцип дискурсивної етики має критеріологічний смисл: він постулює у взаємовідносинах людей необхідність досягнення консенсусу, медіумом якого є дискурс, який у нормах аргументації вже містить усі необхідні засоби досягнення консенсусу. Цей принцип є також формально-процедурним принципом, оскільки не може самостійно приписувати будь-які змістовні форми: це завдання делегується самим учасникам дискурсу. Подібно до категоричного імперативу І.Канта, він є універсальним масштабом для конкретних емпіричних дискурсів і дій індивідів. Основний принцип дискурсивної етики – „принцип дискурсу” – підкреслює значення дискурсу як основного критерію для легітимації норм. Він формулюється наступним чином: „Норми лише тоді мають значення, коли вони знаходять або можуть знайти згоду всіх зацікавлених, як учасників практичного дискурсу” [12, с.83]. Цей „принцип дискурсу” пов'язаний з „постулатом досягнення консенсусу”, який передбачає вимогу піддавати будь-яке рішення тестуванню „на предмет

можливості його прийняття шляхом консенсусу”, але він ще не відрізняє легітимний консенсус від нелегітимного.

Критерії, завдяки яким консенсус вважається моральним або імморальним, формуються в найважливішому для дискурсивної етики „принципі універсалізації”, сформульованому Ю.Габермасом: „Будь-які норми, що мають чинність, наслідки і побічні наслідки, які витікають із всезагального дотримання їх за умов задоволення інтересів кожного, мають бути без примусу прийнятними для всіх” [13, с.327]. Універсалістською етикою Ю.Габермас називає етику, яка стверджує, що певний моральний принцип виражає не лише інтуїцію певної культури чи певної доби, а є всезагальним. Дискурс передбачає сумісне рішення і сумісну відповідальність за його наслідки. Так само дискурсивний принцип передбачає не примарний „моральний закон у мені”, а відкритий аргументований консенсус, який може бути не тільки артикульований у відкритій формі, але й підпорядковується прагматичним правилам мовної комунікації.

Підсумовуючи матеріал, слід зазначити, що в дискурс-позиції „комунікативна раціональність” простежено теоретичний шлях від цілераціональності до комунікативістики. Зрощування теоретичної і практичної філософії призвело до появи концепту „комунікативна раціональність”, яка в німецькій постметафізичній традиції ототожнюється з соціальною раціональністю постнекласичного типу. У смислового фокусу розгляду знаходиться єдність культури, соціуму та людської індивідуальності. В межах цієї дискурс-позиції обговорюються питання обумовленості людської свідомості не лише зовнішнім світом, а й комунікацією, діалогом, дискурсом; розробляються імперативи універсалістської етики, як основи майбутнього життя людства. Концепція комунікативної раціональності розрахована на розуміння як фундаментальний спосіб людського буття, що передбачає проєктивне ставлення до дійсності, спрямовує, спонукає суб’єктів до активної соціальної дії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ситніченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситніченко. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
2. Ермоленко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия) / Анатолий Ермоленко. – К.: Наукова думка, 1994. – 200 с.
3. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Ю. Хабермас. – М.: АО “КАМІ”; Изд. центр ACADEMIA, 1995. – 246 с.
4. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Юрген Габермас // Ситніченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 84–90.
5. Ермоленко А.М. Картезіанська традиція і парадокси соціальної раціональності / Анатолий Ермоленко // Вимога раціональності. Спадщина Рене Декарта у світі сучасної культури. – К.: Український філософський фонд, 1996. – С. 84.
6. М’язова І.Ю. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Ірина Юрївна М’язова. – 2008. – С.13-18.
7. Фарман И.П. Модель коммуникативной рациональности (на основе социально-культурной концепции Юргена Хабермаса) / И.П. Фарман // Рациональность на перепутье: в 2 кн. / Кн. 1. – М.: РОСПЭН, 1999. – С. 264-292.
8. Хабермас Ю. Дискуссия о прошлом и будущем международного права. Переход от национальной к постнациональной структуре / Юрген Хабермас // Вестник Российского философского общества. – 2003. – № 3. – С. 17.
9. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Юрген Габермас // Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – С. 287–325.
10. Ермоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А.М. Ермоленко – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
11. Назарчук А. В. Этика глобализирующегося общества / А.В. Назарчук. - М.: Директмедиа Паблишинг, 2002. – 381 с.
12. Габермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? / Юрген Габермас // Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – С. 325–345.

SUMMARY

The aim of this article is to investigate the role and importance of communicative rationality in the structure of social rationality of post non-classical type. From the point of practical philosophy there are analyzed the theory of communicative action, the theory of living world by J. Habermas, the theory of ethical rationality by K.-O. Apel.

In his theoretical search J. Habermas has been critically reconsidering the concept of rationalization by M. Weber, the theory of social action in contrast to which there was suggested the concept of communicative action and communicative rationality.

In his theory of communicative action Jurgen Habermas is trying to find possibilities of moral-ethical supply for the western society basing on the communication paradigm. Creating the theory of communicative action he develops three subject complexes: firstly the concept about communicative rationality directed against restricting the mind to conceptual and cognitive instrumentarium; secondly there is considered a two-leveled concept of society in which the paradigm of "living world" of an individual and social system are related not only rhetorically but also in the broadest sense; thirdly it is completed with the "theory of Modern" which includes the theory of cognition and social action at the modern stage.

In the center of his living world concept he places the concept of communicative rationality. The main contradiction of rationalization according to Habermas is a contradiction between the "system" and the "living world". Communicative action is based on such symbolic (verbal and non-verbal actions) by which the subject can understand and control the actions of the people around. On the one hand communicative action is directed at message, on the other – at negotiation. Verbal message reaches its target if accepted by other members of the verbal society. Understanding is not just a verbal act, it can be defined as a component of social action.

His concept J. Habermas polishes with K.-O. Apel who shares the same ideas. K.-O. Apel is trying to spread the communicative rationality to ethics, political science, economics and ecology.

The necessity to create new ethics is caused by an entirely new character of human activity which can be measured in planetary scale. The technological and scientific revolution and the civilization created by it have discovered contradictions between different nations, races and cultures with their particular moral traditions on the one hand and with their general human ethical problematics on the other hand. For the first time in the history the people are practically facing the task to assume common responsibility for the consequences of their activities in global scale. This need of common responsibility causes the necessity of reaching mutual understanding while estimating normative standards and value preferences on which the ethics of responsibility would be based.

The concept of communicative rationality is meant to be understood as fundamental way of human being which provides projective treatment of reality, directs, encourages subjects to active social action.

О. В. КРАСНОКУТСЬКИЙ

СЕРЕДНЬОВІЧНА ДЕРЖАВОТВОРЧО-ІДЕОЛОГІЧНА МАТРИЦЯ

Осмилення провідної закономірності державотворчого ідеологічного явища, специфіки її прояву на різних етапах історії, у тому числі в часи Середньовіччя й Відродження, – невід’ємні фрагменти соціально-філософського дослідження проблеми формування ідеології державотворення, ефективне розв’язання якої сприятиме, безперечно, розбудові якісно нової Української держави. З’ясувавши відповідну закономірність [6], доцільно перейти до аналізу особливостей її вияву у різних сегментах історичного простору-часу.

Протягом останніх років проблема державотворчої ідеології прямо чи опосередковано підіймається на рівні монографічної літератури (В. Андрущенко, В. Воловик, Л. Губерський, М. Михальченко та ін.), у дисертаційних працях (І. Миклашук, М. Плешко та ін.), публікаціях у періодичних, фахових виданнях (С. Вовканич, М. Єнін та ін.). При цьому автори відповідних праць, як правило, обходять своєю увагою розгляд особливостей прояву взаємозв’язку політичної та правової свідомості – розвитку ідеології державотворення – на різних етапах історії людства загалом і в середньовічні часи й часи Відродження зокрема.

Як і раніше, у своїх соціально-філософських пошуках ми спираємось на теоретичні моделі В. Воловика [10, 311-320] і продовжуємо концептуалізувати державотворчу ідеологію як оригінальний різновид теоретично обґрунтованої практичної свідомості.

Мета статті – дослідити особливості прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості й, водночас, розвитку ідеології державотворення в часи Середньовіччя й Відродження, з'ясувавши модель середньовічної державотворчо-ідеологічної матриці.

На тлі суспільно-політичного поступу разом із Середньовіччям і Відродженням закономірно поставала, опановуючи світ соціального, феодальна формація, для якої була характерна, звичайно, своя ідеологія й своєрідна державотворчо-ідеологічна матриця, в межах якої продукувалося відповідне ідеологічне явище. «Перехід від рабовласницького суспільства до феодального, – пише М. Михальченко, – супроводжувався болісним і суперечливим процесом ломки старої рабовласницької ідеології панівних класів (ідеології державотворення рабовласницької держави – О.К.) і народження нової ідеології майбутнього феодального суспільства (ідеології державотворення феодальної держави – О.К.). Цей процес був болісним тому, що феодальна ідеологія (що виступала по суті у всіх типах феодального суспільства за формою як релігійна ідеологія, але вже не язичницька, а християнська, ісламська і т.д.) народжувалась у жорсткій ідейній боротьбі з ідеями античного світу» [8, 103].

Зазвичай авторитетні джерела звертають увагу на те, що у підґрунті феодалізму як суспільно-економічної формації закладено панування села над містом, а з економічного боку дана політико-правова система характеризується протиріччям між великою земельною власністю й дрібним господарством, якому відповідають у соціальній сфері антагоністичні протиріччя між землевласниками-феодалами й залежними від них селянами [1, 597-598; 8, 104-105]. При цьому робиться наголос, що відносини панування й підпорядкування традиційно складались у межах політичного буття феодального суспільства одночасно у двох напрямках: з одного боку, політична влада виникала у надрах феодальної вотчини, оскільки сам феодал як власник землі й безпосередній експлуататор привласнював відробіткову й продуктивну ренту, сконцентровуючи тим самим на своїх теренах політичну владну міць, а з іншого, – політична влада являла собою певний апарат центральної державної влади в особі короля, царя і т.д. та їх найближчого оточення (феодальна Росія). Безумовно, означені напрями складають єдиний цілісний процес становлення феодалізму, адже королівська влада виокремлювалася як центральна державна влада у тій мірі, в якій вона тісно була зв'язана з тими верствами феодального суспільства, що формувалося, які її висували, надсилаючи до неї своїх представників, і час від часу підживлювали, роблячи можливою відповідну державно-владну буттєвість [9, 229-230].

Поряд з цим «...увесь хід суспільного розвитку держави, інтереси економіки й політики вимагали зміцнення абсолютної влади госуларів. У феодальному суспільстві діяли центробіжна й центростремікі політичні сили: з одного боку, це основна маса феодалів, що не бажала зміцнення державної влади, підвищення ролі госуларя в ім'я збереження своїх феодальних привілеїв, а з іншої – госуларі, які прагнули до посилення та створення сильної державної влади й були підтримувані духовенством; буржуазією, яка народжувалась у надрах феодального суспільства; дрібною феодальною знаттю, яка стояла на службі у госуларів і була зацікавлена у зміцненні державної машини як джерела посад, а значить, і засобів існування; дворянством та іншими верствами» [8, 106].

Для розвиненого середньовічного західноєвропейського суспільства з більш-менш усталеними феодальними відносинами, вкоріненою експлуатацією селянства була притаманна низка особливостей. Найголовніші з них викладено у працях класиків діалектико-матеріалістичної думки. Так, зокрема, Ф. Енгельс досить слушно акцентував увагу на тому, що «феодальне панування в середні віки спиралося на господарство дрібних самодовліючих селянських громад, які самі виробляли майже всі необхідні предмети свого споживання, майже не знали обміну і яким войовниче дворянство давало захист від зовнішніх ворогів і національний або принаймні політичний зв'язок...» [2, 110].

У таких специфічних умовах із розвитком продуктивних сил і виробничих відносин у межах політичного буття відбувається ствердження феодальної формації, у рамках якої з об'єктивною необхідністю виникає монархічна державність, що поступово трансформується в абсолютну монархічну державну форму, проходячи закономірно ряд фаз свого розвитку, серед яких – ранньофеодальна монархія, сеньйоріальна, станова-представницька й абсолютна. Класова сутність середньовічної феодальної держави була свого часу досить чітко підмічена відомим державотворчим ідеологом, у теоретичних концептах якого дана державна конструкція постає як «організована сила» або «машини» для панування поміщиків над кріпосними селянами [7, 67-73], що покликана утримувати останніх у підпорядкуванні й підкоренні. Із цими думками погоджуються й інші мислителі, доповнюючи їх такими тезами: «У політичному й економічному житті феодального суспільства, що побудоване на жорсткій експлуатації незаможних, нерідко закріпачених прошарків населення, царював принцип панування й підпорядкування, принцип пригноблення трудящих

привілейованими станами, жорстока сваволя можновладців проти безправних експлуатованих класів та соціальних груп. У цих умовах церква не тільки не турбується про поліпшення положення експлуатованих, а сама становиться одним із найбільших експлуататорів» [8, 109-110].

Останній концепт цілком доречний, адже, як відомо, починаючи з XI – XII ст.ст., із моменту так званої папської революції, коли римські папи починають наполегливо зазіхати на керівництво всім християнським світом, політичним простором західної цивілізації, римсько-католицька церква перетворюється у своєрідну надтериторіальну й загальноєвропейську теократичну монархію зі своїми політичними, фінансовими, судовими органами, правовими нормами (канонічне право), дипломатичною службою, що і визначало особливе місце церкви у політичній буттєвості Середньовіччя, її провідну роль у впорядкуванні суспільно-політичної життєдіяльності тих часів [5, 78].

Враховуючи дані обставини, водночас слід загалом погодитись із думкою, що, незважаючи на характерну, особливо для певних періодів західноєвропейського Середньовіччя, розосередженість політичної влади, головним інститутом у тогочасній політичній системі все більшою мірою ставала держава. Її політичне значення й вага визначались тим, що королівська влада, дійсно, навіть в епоху глибокої феодалної роздробленості, виявлялась єдиним загальновизнаним представником країни й народу в цілому. Закріплюючи феодалні форми поземельної власності, станові привілеї феодалів, середньовічна держава, як і будь-яка інша держава, здійснювала загальносоціальні функції, серед яких – підтримання миру, правопорядку тощо. У підсумку, «у середні віки у країнах Західної Європи склалася й набула загальносоціальної цінності національна державність, яка за всіх її відмінностей у різних країнах стала стрижнем єдиної європейської культури й цивілізації» [4, 252].

Відомо, що період Середньовіччя й Відродження – це доба, за якої у межах утворюваних національних держав поступово формуються контури майбутніх національних правових систем. Такий доволі тривалий процес завершується у більшості країн, як правило, вже у період Нового часу. Проте саме у середні віки закладаються підмурки загальносвітових правових систем, складаються притаманні їм своєрідні правові інститути, традиції. Очевидно, що первинний матеріал, з якого будувалися правові норми й створювалася правова матерія, середньовічне право переносило з правових звичаїв – основного джерела права Середньовіччя, закріплюючи існуючі на той час феодалні відносини, пануючі порядки, у тому числі державотворчу практику. «Правові звичаї достатньо органічно інтегрувались у феодалні відносини, закріплювали всі їх основні види. Насамперед звичай... регулював особистісні й поземельні зв'язки між самими феодалами-сеньйорами й васалами (ленне право). В однаковій мірі правові звичаї охоплювали відносини між феодалами (власниками землі) й селянами, її держателями. Ця частина правових звичаїв (маноріальне право) у найбільшій мірі відображала залежне положення селян, прив'язаних до землі й змушених працювати на власника (манора)» [4, 253]. Зрозуміло, що з перебігом часу правові звичаї отримували письмову форму й включалися до хартій та інших жалуваних грамот, у зміст яких сеньйори вносили привілеї та обов'язки васалів, городян, селян. А з початком другого тисячоліття, передусім, у середньовічних містах Європи, з'являються перші правові збірники, що містили основні принципи феодалного права, переосмислені правові звичаї і діяли аж до епохи буржуазних революцій, і які стали, безсумнівно, одним із елементів національної правової культури у загальноєвропейському масштабі («Барселонські звичаї» у Барселоні, а у більш пізній час – «Саксонське зеркало» у Німеччині тощо).

У той же час слід визнати, що центральне місце у системі правового буття Середньовіччя, у формуванні загальноєвропейської правової культури середніх віків займало канонічне право, яке в своїй глибинній основі виникло як право християнської церкви у цілому. І це пояснюється низкою принципових моментів. По-перше, позначене право продукувалося й підтримувалося римсько-католицькою церквою й інститутом папства, які мали досить потужну політичну вагу у тогочасній навкружній реальності державно-організованого суспільства. По-друге, воно відрізнялося універсальністю й екстраординарністю, позаяк його норми мали чинність у всіх країнах католицького світу. По-третє, право, що нас цікавить, відоме широтою регулювання ним суспільних відносин, у тому числі відносин у сфері державотворення. По-четверте, канонічне право вигідно вирізнялося своєю традиційністю, оскільки заглиблювалося своїм корінням у античність, її філософську, політико-правову культуру. По-п'яте, це право, починаючи з моменту свого виникнення, мало чинність протягом багатьох століть і лише тільки часи Реформації змогли підірвати позиції католицизму й послабити вплив канонічних норм на навколишню політико-правову дійсність.

Природно, що навкружне політичне буття й правова буттєвість періоду Середньовіччя й Відродження обумовлювали своєрідний характер, загальні риси політичної та правової форм

суспільної свідомості, що існували у ті часи й відображали відповідні аспекти об'єктивної суспільно-політичної реальності, мінливої політико-правової дійсності, закріплюючи у певних ідеальних формах, суб'єктивних образах цієї дійсності основи феодалізму, підмурки середньовічного феодального суспільства, наявні в ньому відносини, серед яких і відносини в сфері державного будівництва й державотворення. І оскільки у політичній системі вищезначеного суспільства церква займала провідні позиції, то цілком закономірним виявилось й домінування, панування релігії, її імперативів, догматів, аксіом у всіх формах суспільної свідомості соціально-неоднорідної середньовічної спільноти й, у першу чергу, політичній свідомості та правосвідомості, ідеальні конструкції яких у переважній своїй кількості несли чітку, вельми виразну печатку богословського, теологічного світогляду. «Релігія, пронизуючи політичні концепції ідеологів феодалізму, визначаючи політичну поведінку народу, захищала й обґрунтовувала абсолютну владу государів у середньовічних державах і в умовах відсутності ідеологічної опозиції тим самим виступала дублікатом політичної ідеології у феодальному суспільстві, оскільки релігійний світогляд, пануючий у цьому суспільстві, не допускав існування політичних ідей, ідеалів, програм політичного розвитку за межами релігійного світорозуміння. У феодальних державах середньовіччя панування релігії поширилося на всі сфери суспільної свідомості... Релігія виступає як вчення, що об'єднує своїх прихильників духовно й не допускає виникнення та розповсюдження прогресивних наукових поглядів. Вона насаджує ідеї класового «миру», рівності перед богом, підпорядкування правителям як його «помазаникам» і т.д., тобто виступає як засіб політичного пригноблення трудящих, забезпечуючи ідеологічне обґрунтування природності й законності існуючого суспільного ладу, існуючих соціальних відносин. Релігійна ідеологія... наскільки глибоко й широко проникала у свідомість людей, що ідеї божественного встановлення держави і її правителів, ідеї вічності й незмінності існуючих відносин чинили найсильніший вплив на пригноблені класи аж до епохи буржуазних революцій. Тим самим цілком виразно видна претензія релігії відігравати роль і політичної ідеології. Релігійна ідеологія підкорила собі всі інші форми ідеологій. Політична ідеологія у феодальному суспільстві являлась продовженням і розвитком релігійних догматів стосовно сфери політики (й, звісно, права – О.К.)» [8, 109-111].

Скоріше за все, з огляду на чітко виявлений теологічний характер середньовічних політичної та правової форм суспільної свідомості, а також відповідних різновидів ідеологічного явища, що панували за часів існування феодального суспільства, авторитетний репрезентант філософських поглядів констатував таку думку: «В руках попів політика і юриспруденція, як і всі інші науки, залишались звичайними галузями богослов'я і до них були застосовані ті самі принципи, які панували в ньому. Догмати церкви стали одночасно і політичними аксіомами, а біблійні тексти дістали в усякому суді силу закону. Навіть тоді, коли утворився окремий стан юристів, юриспруденція ще довгий час залишалася під опікою богослов'я. А це верховне панування богослов'я в усіх галузях розумової діяльності було в той же час неминучим наслідком того становища, яке займала церква як найбільш загальний синтез і найбільш загальна санкція існуючого феодального ладу» [3, 343].

У той час, коли в межах феодальної формації політична матерія здійснювала свій еволюційний поступ соціальними просторами спочатку Середньовіччя, а потім і Відродження, поставала нагальна необхідність розбудови середньовічних державних організмів і тому цілком природно відбувалась взаємодія політичної свідомості й правосвідомості, обумовлюючи утворення особливого різновиду теоретично обґрунтованої практичної свідомості – ідеології державотворення, на яку спиралися у своїй державотворчій діяльності ті, хто здійснював державотворчий процес епохи феодалізму. З очевидністю констатуємо, що позначена взаємодія протікала загалом у форматі односторонньої дії політичної свідомості на правову свідомість і асиметричного зворотного впливу правосвідомості на політичну форму суспільної свідомості, відповідно. У вказаному контексті головні політичні гравці тогочасного соціально-неоднорідного суспільства, що уособлювали собою пануючий клас феодалів і, звісно ж, виступали у ролі ключових суб'єктів феодального права, досягають вищого рівня політичної самосвідомості й аналогічного рівня правової, а разом з тим із об'єктивною необхідністю ініціюють, проводять, підтримують належну ідеологічно-державотворчу діяльність політичного змісту й правового. Наочні плоди такої діяльності зберігають концепти спочатку А. Августина, Т. Аквінського та ін., потім, у більш пізній час, насамкінець історичного періоду, що розглядається, – Ж. Бодена, Н. Макіавеллі та інших мислителів, з яких склалися самобутні державотворчі концепції, що обґрунтовували необхідність ствердження, розбудови феодальної державної машини. Вкотре заново переосмислюючи їх, погоджуємось із думкою, що вони протягом століть мали переважно релігійне забарвлення. І це зовсім не дивно, адже «ідеологічне

панування релігії та церкви обумовило ту обставину, що основні напрями політико-правової ідеології феодального суспільства Західної Європи виступали в релігійному облаченні. Загальною ідейною основою усіх політичних і правових доктрин Середньовіччя були релігійні уявлення, тексти священного писання. Ідеологи панівних станів посиланнями на Біблію прагнули обґрунтувати станову нерівність, привілеї феодалів, залежний стан селян. Цій меті слугували тексти про «покірність рабів своїм панам», «богоустановленість влади», «непротивлення злу насиллям», що містилися у Новому завіті» [5, 80]. Внаслідок цього, «у суспільстві панувала політична ідеологія класу феодалів, що мала теологічний характер, тобто по суті релігійна ідеологія підпорядковувала собі усі інші форми ідеології» [8, 108].

В умовах розгортання тогочасної політичної ідеологічно-державотворчої діяльності активізувалася, певна річ, утворююча складова процесу формування ідеології державотворення – політична свідомість, що відігравала роль причини у державотворчому ідеологічному каузальному відношенні, й цілком закономірно з'являвся політичний державотворчо-ідеологічний стан конкретно-історичного феодального суспільства, що з необхідністю спричиняло активність, з одного боку, перетворюючої наслідкової складової вказаного процесу – правової свідомості, що поставала як наслідок позначеного соціально-духовного відношення, а з іншого (як логічне продовження активності правосвідомості), й появу правового державотворчо-ідеологічного стану вказаного суспільства, підґрунтя якого міцно закріплювало феодальну державність, що іманентно зберігала монархічну форму правління. Даний (односторонній) вплив політичної свідомості на правосвідомість слід розцінювати, безсумнівно, як прояв одностороннього зв'язку між названими формами суспільної свідомості.

Зворотній же вплив правосвідомості на політичну свідомість, що цілком природно поставав як вияв зворотного зв'язку між відповідними формами, був у період, що нас безпосередньо цікавить, тільки асиметричним, себто таким, який стримував подальші державотворчі потуги утворюючої складової процесу формування ідеології державотворення, створюючи перепони у розгортанні державотворчого ідеологічного відношення, державотворчо-ідеологічної взаємодії. Таку ситуацію робили можливою досить низький рівень політико-правової культури творців середньовічних держав, це по-перше, мінімальна активність їх правової державотворчо-ідеологічної діяльності, це по-друге, консерватизм феодальної правової ідеології, це по-третє, й, врешті-решт, по-четверте, природна обмеженість життєздатних сил суспільства за умов феодалізму. За наявності таких обставин відбувалося, з одного боку, блокування роботи політичної свідомості тогочасної спільноти, її різних прошарків, тих верств населення, які не перебували біля можновладного державного керма й продукували досить цікаві, вельми актуальні, насущні, але практично нездійсненні на той час ідеї «всезагальної зрівняльності» тощо, а з іншого, консервування наявного правового державотворчо-ідеологічного стану, що призводило до постійних протестів простого люду, які виявлялися головним чином у формі єретичних рухів: «селянство й городяни свій протест проти феодального ладу виражали в єретичних рухах» [5, 80]. Як стверджують знавці ідеологічного феномена, «боротьба селян у середньовіччі проти феодального землеволодіння та класової експлуатації у політичній сфері виливалася в ідеї «всезагальної зрівняльності», здатної начебто дати свободу й право на дрібну власність... Вимога такої рівності у феодальному суспільстві була утопічна й нездійсненна. Проте заради здійснення утопічного ідеалу селяни боролися проти нерівності у політичному житті, за ліквідацію феодального землеволодіння та всіх привілеїв феодалів, за свободу дрібного виробника від феодального гніту... Всі ці стани (привілейовані стани – О.К.) були зацікавлені у збереженні їх тодішнього положення, а самі селяни, не маючи своєї ідеології, здатної дати їм програму політичної боротьби, не маючи політичної партії, здатної очолити й організувати цю боротьбу, спроможні були лише на стихійні озброєні виступи локального масштабу...» [8, 114-116].

Отже, взаємозв'язок політичної та правової свідомості за умов еволюційного поступу державно-організованого суспільства періоду Середньовіччя й Відродження зумовлював взаємодію даних форм суспільної свідомості, що принагідно відтворювалась у дволінійному форматі, з одного боку, односторонньої дії політичної свідомості на правову свідомість, а з іншого, асиметричного зворотного впливу правосвідомості на політичну свідомість, який (формат державотворчо-ідеологічної взаємодії) дає чітке уявлення про специфіку прояву позначеного взаємозв'язку – розвитку ідеології державотворення в часи існування конкретно-історичного суспільства епохи феодалізму. В означений історичний час у рамках вказаного формату специфічної соціально-духовної взаємодії виникала самобутня середньовічна державотворчо-ідеологічна матриця, дволінійна моторика (модель) якої робила можливою подальшу ходу ідеології державотворення тернистими шляхами людської цивілізації, продукуючи відповідний різновид державотворчого ідеологічного

явища – державотворчу ідеологію феодальної держави, яку як теоретично обґрунтовану практичну свідомість якраз і використовували державні керманічі, можновладці, творячи й, відповідно, перетворюючи конкретні форми середньовічних державних організацій, що поставали у соціальному просторі земної кулі на протязі багатьох століть чинності нової ери буття людської цивілізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Енгельс Ф. З підготовчих праць до «Анти-Дюрінга» / Ф. Енгельс // Твори / К. Маркс і Ф. Енгельс ; [пер. із 2-го рос. вид.]. – К. : Вид. політ. літ. України, 1965. – Т. 20. – С. 581-605.
2. Енгельс Ф. Карл Маркс / Ф. Енгельс // Твори / К. Маркс і Ф. Енгельс ; [пер. із 2-го рос. вид.]. – К. : Вид. політ. літ. України, 1964. – Т. 19. – С. 104-113.
3. Енгельс Ф. Селянська війна в Німеччині / Ф. Енгельс // Твори / К. Маркс і Ф. Енгельс ; [пер. із 2-го рос. вид.]. – К. : Держ. вид. політ. літ. УРСР, 1961. – Т. 7. – С. 327-415.
4. История государства и права зарубежных стран : в 2 ч. / [Жидков О. А., Крашенинникова Н. А., Савельев В. А. и др.] ; под общ. ред. О. А. Жидкова, Н. А. Крашенинниковой. – 2-е изд., стер. – М. : Норма, 2003. – Ч. 1. – 624 с.
5. История политических и правовых учений : учебник [для студ., аспирант. и преподав. юрид. вузов и факульт.] / [Воротилин Е. А., Лейст О. Э., Мачин И. Ф. и др.] ; под ред. О. Э. Лейста. – М. : Зерцало-М, 2002. – 688 с.
6. Краснокутський О. В. Взаємозв'язок політичної та правової свідомості як закономірність становлення й розвитку ідеології державотворення / О. В. Краснокутський // Нова парадигма. – 2013. – Вип. 116. – С. 76-88.
7. Ленін В. І. Про державу / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін ; [пер. із 5-го рос. вид.]. – К. : Вид. політ. літ. України, 1973. – Т. 39. – С. 60-78.
8. Михальченко Н. И. Политическая идеология как форма общественного сознания / Н. И. Михальченко. – К. : Наукова думка, 1981. – 262 с.
9. Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма : избр. труды / А. И. Неусыхин. – М. : Наука, 1974. – 538 с.
10. Соціальна філософія : монографія / [Воловик В. І., Лепський М. А., Бутченко Т. І., Краснокутський О. В.]. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 376 с.

SUMMARY

Analysis of regularity of the ideology of state-building, analysis of specificity of the manifestation of this regularity at different stages of history, in particular, in the Middle Ages and the Renaissance, – important components of research of the problem of formation of this ideology.

The analyses shows that authors of works in the field of ideology tend not seek explore the specificity of manifestations of the interrelation political and legal consciousness – the development of the ideology of state-building.

The purpose of the article – investigate the specificity of manifestations of the interrelation political and legal consciousness, and, at the same time, the development of the ideology of state-building as a particular species of theoretically informed practical consciousness, which was used by the creators of state forms in the Middle Ages and the Renaissance. The study is based on the principles of materialist dialectics, historicism, formational and civilizational approaches. Specificity of manifestations of the interrelation political and legal consciousness in the Middle Ages and the Renaissance – is the existence of two lines of ideological interaction in the field of state-building in a state-organized society: the first line – the unilateral influence of political consciousness on the legal consciousness; the second line – the asymmetric inverse influence of legal consciousness on political consciousness. These two lines of ideological interaction (the unilateral influence of political consciousness on the legal consciousness and the asymmetric inverse influence of legal consciousness on political consciousness) have created medieval ideological matrix of state-building. The model of medieval ideological matrix of state-building includes these two lines of ideological interaction. Within this ideological matrix of state-building in the Middle Ages and the Renaissance formed corresponding view of ideological phenomenon – the ideology of state-building of the feudal state.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БУДДІЙСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Буддизм займає особливе місце в людській та європейській культурі зокрема. Незважаючи на велику відстань між Європою та Індією, буддизм достатньо рано заволодів увагою представників західної культури. Можливо, перші широкі контакти європейців із буддистами відбувалися на тлі елліністичних культур, які, як відомо, поєднували в собі східні та західні культурні компоненти.

Одна з таких «зустрічей» відбулася у творі Меліндапаньха (II ст. до н.е.) у діалогах представників давньогрецького світогляду з індійськими мудрецьми [5]. Першим на Заході з апологетів християнства Будду згадує Клемент Олександрійський (II ст.н.е), який описував індусів, їх вірування у «Бутту» як свого бога.

Судячи з широкого використання маніхейми авторитету Будди, його діяльність була їм добре відома. Навіть духовний попередник Мані – Теревінф поширював чутки, що насправді він є Буддою, хоча й у християнському стилі, народженим від діви та вихованим ангелом. Сам Мані вважав своїми попередниками Будду, Зороастра та Ісуса.

Св.Ієронім у своїх творах змішує буддизм та гімносфізм (нагомудреців), і дещо повторюється, приписуючи останньому релігійно-філософському напрямку те, що їх Будда був народжений з боку діви.

Цікавим і пояснюючим християноподібність європейського уявлення про буддизм, на наш погляд, є те, що починаючи з XII століття, першими і єдиними його європейськими «трансляторами», були католицькі місіонери [15,18]. У зв'язку з певними подібностями церковного побуту та ритуалістики буддизм закономірно сприймався місіонерами як аналог християнства [10,5]. Мемуарна діяльність місіонерів віддзеркалювала все сприйняте крізь призму християнського дуалізму, і, звісно, не могла претендувати на об'єктивність у висвітленні буддизму, проте залишила глибокий слід у свідомості поколінь європейців [8].

У XIII сторіччі Марко Поло вважав Будду одним з синів царя Цейлону, відносячи його до вчителів моральності. Мандрівник заявляв, що, якби Будда був християнином, то був би великим святим.

Починаючи з XIV століття, брахмани фігурують у давньоруській літературі під назвами «мудреці-гімносфісти», «нагомудреці», «рахмани». Псевдокалісфенова "Александрія" та її фрагменти ("О приходе в Рахманы", "Про Рахманех") містять матеріал взаємодії давньогрецької та брахманської філософії. Таким чином, ідеї індійської, зокрема, буддійської філософії були відомі зацікавленому західному читачу задовго до Нового Часу [6,107-113].

Міжкультурні контакти збільшилися та активізувалися у добу Великих Географічних Відкриттів та Колонізації. В якості святого Будда посідає своє місце в християнській релігії. У XVI столітті під ім'ям святого Йосафата він з'являється у «Римському матриолозі» (ім'я Йоасаф – перекручене індійське "бодхісаттва", через персидсько-арабську форму Будасф) [3,40]. Православна церква прийняла його до сонму святих і 19 листопада відзначає пам'ять Йоасафа Прекрасного, царевича індійського, разом з пам'яттю преподобного Варлаама [14,68]. Проте, канонізація християнською церквою відомого фундатора іншої релігійної системи розглядається нами не стільки як визнання його заслуги чи авторитету, скільки як приєднання його до Християнської Церкви, як визнання Будди однією з предтеч, на думку сучасного місіонера А.Кураєва.

Початок системного інтересу до буддизму на Заході датується кінцем XVIII століття. Його вивчення слугувало політичним цілям і велося в рамках колоніальних компаній, переслідуючи суто прагматичні цілі: контролювання буддійського населення азіатських колоній. Пізніше, на початку – в середині XIX століття, інтерес до вчення Будди поширився в академічному середовищі, що викликало появу буддології, «метадисципліни, що виникла на базі специфічного відношення західної цивілізації до всіх незахідних культур і народів» [7,1].

Визначним для сприйняття буддизму в Європі був широкий інтерес до нього представників німецької ідеалістичної філософії (А.Шопенгауер, Р.Вагнер, Ф.Ніцше), посилення системної кризи західної цивілізації та активність європейської мислячої еліти в пошуках засобів її подолання.

Услід за інтересом схильних до літератури філософів, буддійською культурою зацікавилися і знані митці: І.Гете у Західній Європі; К.Бальмонт, А.Білий, Д.Мережковский, І.Франко – у Східній Європі.

Велика роль у поширенні «східної думки» належить О.Блавацькій, Миколі, Олені та Юрію Реріхам, А. Давид-Неель, У. Еванс-Венцу, Г. Гессе та ін. Незважаючи на різного роду викривлення феномена буддизму, безсумнівним наслідком їх діяльності було проголошення нового етапу в соціальній історії Європи – періоду невдоволеності етатично санкціонованими засобами релігійності, що виразилось у «вільному пошуку» прийнятних форм релігійності за межами Західного світу. Плодами загальної популяризаторської діяльності стало введення в повсякденний лексикон європейців таких понять східної філософії як реінкарнація, карма, нірвана, що свідчить про розвиток міжкультурних інтеграційних процесів. Розглядаючи популяризацію буддизму на Заході, необхідно відзначити діяльність його інтерпретаторів: Д. Судзукі, А. Уоттса, Р. Бліса, К. Хемфріса, які намагалися викласти буддизм зрозумілим для європейського читача способом, зближуючи окремі поняття буддизму махаяни з поняттями західної філософії і культури [17,309].

В українській орієнталістиці XIX-XX сторіч буддологія в окрему дисципліну не виділялася. За панівною тоді ідеєю Т.Бенфея, буддизм є одне з першоджерел світової людської культури та української культури зокрема. Характерною рисою української індології кінця XIX століття є вивчення індійської культури у ракурсі самопрезентації української культури як феномена загальнолюдської культури. У цьому напрямку українська орієнталістика розвивалася в університетах Харкова, Києва, Одеси і Львова [11].

Аналізуючи причини відсутності ясності в західному розумінні сутності вчення Будди, зазначимо, що вони мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

Однією з об'єктивних причин дещо християнського тлумачення буддійського вчення на Заході, – є європоцентричні кальки сприйняття буддизму, окрім того, значущим є невивченість буддійських систематичних джерел [12,86]. До об'єктивних причин також віднесемо те, що аматорські «філологічні» переклади, на яких у більшості ґрунтувалися висновки західних дослідників, легко вели до «перекрученого розуміння Буддизму» [12,82]. Як суб'єктивний фактор, що ґрунтується на європоцентричній парадигмі, виступає тенденція «наклеювання» негативних ярликів, типу «релігія втоми» (О. Шпенглер) чи «релігія стомленого фіналу цивілізації» у Ф. Ніцше [9,36], «песимістичне вчення» К. Карягін [8,3], «релігія егоїзму» (В. Соловйов).

У відношенні наведених позицій філософів здається доречною їх характеристика як виду "інтелектуальної контрабанди", що виставляють несвропейські культурні системи крізь призму європейської метафізики, спотворюючи при цьому оригінальну термінологію і доктрину [2,83].

Іншим боком суб'єктивного підходу в буддології є апологетична спрямованість деяких дослідників, що вбачали у буддизмі панацею від багатьох проблем західного суспільства (Д.Судзукі). Це призводило до невиправданого паралелізму, до прагнення викласти буддійську філософію в рамках європейської філософської системи.

Відзначаючи ентузіазм перших дослідників-інтерпретаторів, слід зауважити, що Захід завдячує їм стимуляцією інтересу до буддизму, а також... багатьма європоцентристськими стереотипами, які є викривленнями реальних положень феномена. Проте, не зважаючи на це, буддизм все ж зміг прислужитися в різних сферах кризової західної культури. Зняття грубих «завіс» європоцентризму сьогодні дозволяє поглиблювати усвідомлення потенціалу буддійської філософської та релігійної культури в подоланні кризовості західного суспільства та держави.

Узагальнюючи соціально-філософські умови формування та розвитку культури буддизму, слід почати з того, що, як відомо, арійське завоювання Індостану, кількісне переважання автохтонного населення по відношенню до арійців-завойовників, протидія їх асиміляції в автохтонній культурі, лягли в основу формування варнової структури давньоіндійського суспільства. Брахмани будучи представниками вищої варни, були зберігачами та трансляторами культури ведійського священного тексту.

Веди мають статус сакральних, священних текстів і належать до традиції *шруті* (санск. «почуте»). Сакральність ведійського тексту передбачала суворі правила поведінки в відношенні нього, основополагаючими були заборони: змінювати текст; перекладати на іншу мову, дозволялося його тільки коментувати, тому паралельно із традицією передачі тексту розвивається його коментаторська традиція.

Для передачі ведійського тексту та його коментарів індоарії використовували оральну передачу. До того як почали записувати, Ригведу із коментаріями вони зберігали в оральній спадкоємності близько 2.5 тисяч років. Незалежно від писемної передачі, Веди і до сьогодні зберігаються в усній традиції. Загалом оральні традиції виявляються більш стійкими ніж письмові.

Доречі, специфіка оральної форми передачі Вед багато в чому обумовлює особливості і буддійської культури, оскільки вона також перші 250 років була оральною. Усна традиція передбачає

високий інтелектуальний рівень розвитку її носіїв, обумовлений необхідністю запам'ятовувати, зберігати та відтворювати без змін об'єму інформації, що дорівнює біля 1400 сторінок сучасного книжкового тексту. Такі особливості вели до формування та розвитку мнемонічних психотехнік, певної мисленевої культури, наслідком якої можна вважати розвиток рефлексії.

Разом із текстом передавалися докладні описи релігійно-культового ритуалу. Важливим є те, що ритуал включаючи передання тексту, співання тексту, відтворення тексту, формував мислення про текст, цей ритуал поклав початок однієї з видатних культур давнього світу. Ці завойовники передавали тексти, виконували їх, і, головне, продовжували тексти. Не було ритуалів без тексту. Сам факт їх передачі був релігійним.

За визначенням вед, арієм вважався той, хто знає вчення, поважає його здійснює ритуали та «управляє колісницею». У середньому денне мінімальне ритуально-ведійське «навантаження» на людину – 1700 дій (О.П'ятигорський), які включали звернення, підношення, пожетви, що робить ведизм самою ритуалістичною релігією в світі. Ритуали робилися на відкритому повітрі або вдома, і цей ритуалізм ставав органічною частиною психології. Сама ж психологія була орієнтована на мнемоніку. В цьому сенсі виявляється синтетична точка зору індійської філософії (С.Чаттерджи), яка методологічно досліджує проблеми метафізики, етики, логіки, теорії пізнання у їх зв'язку, єдності.

Наступною специфічною рисою цієї ритуалістичної, оральної культури була її *позаісторичність*, тобто представників цієї культури зовсім не хвилювало питання «коли»? Воно було суттєвим для китайця, але вкрай не суттєве для індоарія. Ця байдужість була пов'язана із уявленням про авторитетність та вічність вед. Оскільки веді завжди були і завжди будуть, то яке значення має коли відбулася та чи інша подія?! Реальна історія Індії виявляється тільки тоді, коли тривалим чином з індійцями починають взаємодіяти інші культури (християнство, іслам), які й пишуть історію Індії, оскільки це важливо для них.

Відсутність часового виміру веде до *догматизації* основних положень віровчення. Оскільки все знання знаходилося в руках брахманів, вони повністю контролювали усі системи мікрокультурного та макрокультурного соціокультурного буття, утворювали систему освіти.

Століття коментування ведичних текстів викликали латентні процеси коментаторських різночитань, які втілювалися у виділенні мікроеліт у надрах вищих варн зберігачів вчення. Враховуючи інтелектуальний потенціал, треба уявити спілкування «вчителів життя», яке завершувалося сходженням у протилежності. Таким чином, на базі відсутності історизму виникає феномен «багаточисельності інтерпретацій»: були жерці, які й надалі повторювали давні тексти до найдрібніших деталей, але серед них з'являються все більше людей, які ставили каверзні питання. Вони звісно створювали проблеми в спадкоємності, але не слід забувати, що попри все, це були ті ж брахмани, еліта давньоіндійського суспільства. Відбувалося «розхитування» релігійного моноліту, але, на відміну від відомих репресивних реакції на таке «розхитування», наприклад, християнства чи ісламу, Давня Індія впровадила ідею релігійного та морального співіснування.

Виникнення інтелектуальних мікроеліт, які, за Ф.І.Щербацьким, «нічого не вирішували, але все забарвлювали», викликають нову манеру, новий тип життя та діяльності – найбільш рефлексійні та рішучі починають уходити у відлюдництво. То були самовіддані особистості, які не бажали змінити суспільства, вважаючи, що змінювати насамперед треба себе. Тому, не бентежачи пересічних споживачів релігійної регулястики, створюється культура відлюдництва, яка зайнята безперервним самоусвідомленням. За даними О.П'ятигорського, були періоди, коли близько 40% молодих, освічених людей були відлюдниками. І це було практично демографічною катастрофою. За думкою того ж дослідника, глобальні інтелектуальні зрушення відбувалися саме в цій культурі (відкрито атом, нуль, позиційне числення, перша наукова граматики санскриту, закони психології).

За традиційним розподілом індійських духовних феноменів, буддизм формально належить до (*настіки*) неортодоксальних філософських шкіл, які не визнавали авторитету Вед. Тому, з одного боку, буддизм є відстороненою від Вед традицією, з іншого, – заперечуючи індійську ведичну традицію, буддизм все ж виникає на її базі, що дає змогу використовувати недогматичні напрацювання ведизму та бути вільним від його обмежень. Це положення надає буддизму статусу надетнічного культурного феномену, певним чином чужого по відношенню не тільки, а й зокрема до індоарійської духовної культури.

За декілька поколінь в лісах виникає критичне середовище, яке піддає критиці самий етос життя суспільства, не замикаючись у певних його шарах. Головним об'єктом критики було власне «Я», яке думає, говорить та діє. Абсолютна одиничність людини реалізується в двох життєвих актах: людина одинично уходить до лісу, вмирає людина також одинично. Усі інші дії, не визнаються одинично цінними. Виникає новий постулат «новий тип рефлексії про себе як про одиничного», що

цікаво співвідноситься із «слабкою представленістю особистісного початку в індійській філософії» [1,12].

Філософська рефлексія смерті розділяє її на два види: смерть в свій час, та не в свій час. Реальна смерть, це смерть самої людини, тобто смерть на одинці. Всі інші види смерті страждають зниженням «Я» присутності. Цьому часу характерний вислів «Смерть – це шанс для відлюдника», шанс досягти повного усвідомлення природи власного «Я» під час втрати обмежень власного тіла, тобто звільнитися і від тіла і від «Я».

Філософи-відлюдники негативно оцінювали суспільство за етикою, вони мали на це право розірвавши зв'язок з ним. Цінним виявляється тільки те, що наближує до звільнення від страждань. Навіть відносно благополучних суспільств Будда казав, що вони не цікаві бо не спонукають до споглядання. Такий рефлексивний скепсис лягав в основу релятивізації соціальних відносин. Це приводило до того, що фігура мислячого, рефлексуючого аскета стає аксіологічно деякою першоцінністю, що об'єктивно для суспільства було небезпечним.

Така релятивіська традиція виявляється при скаргах Будді на несправедливість світу, та у його відсиланні до особистих рішень входження у «потік потенційно несправедливих відносин». Будда припиняв чи не підтримував розмови на такі теми. Релятивізм визначав соціальні відносини ранніх буддистів.

У V сторіччі формується буддійський езотеризм в розумінні не якогось навмисно закритого знання, а того, що певні роздуми зрозумілі лише присутнім учасникам інтелектуального пошуку. Формуються істини індуцировані Буддою про Сансару, як світ руху, динамізму карми, та світ Нірвани, непізнаваний з світу Сансари. Зауважувалося, що Сансара не може пізнати не тільки Нірвану, а й саму себе, тому що в ній не існує іманентної для цього системи знань. Була введена категорія Невідання (Авідья), яка означала не можливість пізнання самого себе, а тільки когось іншого. Що призвело до дуалізму капсульованих в системі складних відносин не пов'язаних між собою Сансари та Нірвани.

Рання буддійська філософсько-релігійна культура, – це «цвітіння» інтелектуальної та моральної культури елітарного відлюдництва. Як спільність моральних та спіритуалістичних поглядів, вона виникає під проводом пануючих у суспільстві ідей.

Специфіка підтримки та розвитку оральної передачі священного тексту Вед та ритуалу обумовили культивування інтелектуальних рис носіїв традиції, функціонування яких створювало умови для розвитку рефлексивності, яка, починаючись з критичного самоаналізу, перекидається на критику культури та природи соціальної реальності.

Рефлексивність, як «побічний» продукт інтелектуального розвитку брахманізму, викликала появу та розвиток критично орієнтованої мікроеліти. Криза давньоіндійської релігійності спонукає звернення до моральних засад співжиття.

Виникнення буддизму опредметнює надкультурні, надетнічні, надтрадиційні прагнення духовної свободи. Соціальне розгортання буддизму відштовхується від елітарності брахманів-відлюдників та згодом *бхікшув* (ченців тхераваддінів), *крізь* соціальну активність махаяни (I тис. н.е.) до езотеризму ваджраяни (V стор. н.е.), де традиційна оральна передача доповнюється передачею досвіду досягнення Нірвани.

З одного боку, надкультурність, ексцентричність буддизму залишає його «елітарним» явищем, що демонструється невеликою чисельністю свідомих прибічників, з іншого, – толерантність, рефлексивність, інтелектуальна адресність та практичність роблять буддизм вельми актуальним у сучасному маргіалізуючому світі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антология мировой философии. В 4-х томах. Т. 1, ч. 1 и 2. М., «Мысль», 1969. (АН СССР. Ин-т философии. Философ. наследие). Т. 1. Философия древности и средневековья. Ред. коллегия: В. В. Соколов (ред.-составитель первого тома и авт. вступит. статьи) и др. 1969. 936 с. с илл.
2. Битек О. Африканские традиционные религии / Окот П. Битек. – М.: Наука. – 1979. – 220с.
3. Бонгард-Левин Г.М. Проповедник, поэт, драматург / Г.М. Бонгард-Левин // Ашвагхоша. Жизнь Будды. Калидаса: [Пер. с кит. К.Бальмонта]: (Предисловие): драмы. – М.: Художественная литература. – 1990. – С.33-41.
4. Бросс Ж. Религиозная жизнь в мире, октябрь. 1993 // Буаселье Ж. Мудрость Будды / Ж. Бросс; [Пер. с фр. С. Илевич]: статьи. – М.: ООО Издательство Астрель: ООО Издательство АСТ. – 2003. – С.172-173.

5. Вопросы Милинды (Милиндапаньха). Пер. с пали, исслед. и коммент. А. В. Парибка. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989 (Памятники письменности Востока. LXXXVIII. Bibliotheca Buddhica. XXXVI).— 485 с.
6. Громов М.Н. Русская философская мысль X – XVII веков: учеб. пособие [для студентов вузов] / М.Н. Громов, Н.С.Козлов. – М.: Изд-во МГУ. – 1990. – 288с.
7. Емельянов В.В. О кризисе современной ориенталистики (научный семинар «ВОСТОК: ФИЛОСОФИЯ, РЕЛИГИЯ, КУЛЬТУРА» СПб, 08.12.2006 [Электронный ресурс] / В.В.Емельянов. – Режим доступа: <http://east.philosophy.pu.ru/science/vfrk009.htm>
8. Карягин К.М. Сакиа-Муни (Будда). Его жизнь и философская деятельность. / К.М. Карягин. – М.: Форкис, 1991. – 54с.
9. Ницше Ф. Антихристианин / Фридрих Ницше // Сумерки богов [Составит. и общ.ред. А.А. Яковлева, перевод А.В.Михайлова]. – М. Политиздат.1990, – С.17-93
10. Новые религиозные организации России деструктивного и окултного характера. Справочник [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.geocities.com/Athens/Cyprus/6460/handbook/index.html>
11. Папуша І. І. Франко - індолог. У контексті української індології XIX-XXст.: Домашня сторінка Ігоря Папуші [Електронний ресурс]. / І.І. Папуша. – Режим доступа: <http://igorpapusha.narod.ru/modus/1.html>
12. Розенберг О.О. Труды по буддизму / Оттон Оттонович Розенберг; [Сост. подгот. текста вступ. ст. и комент. А.Н.Игнатовича]. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы. – 1991. – 295с
13. Томас Э. Будда: История и легенды. М.:ЗАО Центрполиграф. 2003.-159с.
14. Топоров В.Н. Введение и комментарии / В.Н.Топоров //Дхаммапада/ [Пер. с пали, введ. и коммент. В.Н.Топоров]. – Рига: УНГУС,1991.– С.103.
15. Уоддель А. Лхаса и ея тайны. Очерк тибетской экспедиции 1903-1904 года / Аугустинь Уоддель; [пер. с англ. Е.М. Чистяковой-Вэр]. – СПб.: Типография П.Ф. Пантелеева,1906. – 197с.
16. Хамидов А.А. Философия Востока и философия Запада: к определению мировоззренческой валидности / А.А. Хамидов // Вопросы философии. – 2002. – №3. – С.129-139.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the formation of social and philosophical foundations of early Buddhism. Considering the social history of Buddhism perception in European culture, the author draws attention to the dominance of the image of Buddhism based on the Eurocentrism of the 19th-20th centuries.

It should be noted that the first popularizers of Buddhism in the West are Christian missionaries who were interpreted Buddhism through Christian religious concepts. The Systematic approach to Buddhism in Europe was caused by the need to justify colonialist politics and it is pragmatic in nature. Later, as a response to cultural crisis, interest in Buddhist teachings, occurred in the academic and cultural environment of the Western society. In general, the image of Buddhism, created at the time, and common today in Western culture is inadequate to the real phenomenon.

Taking into consideration the socio-cultural characteristics of the formation of the early Buddhist philosophical and religious culture, the author analyzes the emergence of reclusion. The basis of the original doctrine lies the critical reflection Vedicheskoï tradition, and it comes from a brahmin environment. The Original philosophical and practical Buddhism is perceived as elitist. The introduction of Buddhism reflects the pursuit of spiritual freedom.

The Development of methodological elitist Buddhism started from the elitism of the Brahmin-ascetics, later it included. Theravada monks. Then it moved through the activities of the Mahayana to the esoteric Vajrayana, where traditional oral transmission of teachings complemented by the transfer of expertise to achieve Nirvana. On the one hand, the philosophical culture of Buddhism makes it an elitist phenomenon, which is proved not by a large number of its followers. On the other hand, tolerance, reflexivity and spiritual practices make Buddhism popular in the modern marginal world.

The article is devoted to the analysis of the socio-philosophical foundations of early Buddhism. The author examines the social history of ideas about the Buddha's teaching in European culture. Attention is drawn to the dominance of the ideas of Buddhism is based on the Eurocentrism XX-XX centuries.

It is noted that the first popularizers of Buddhism in the West are Christian missionaries, who saw and described Buddhism through Christian religious concepts. Systematic attention to Buddhism occurs in Europe to justify colonialist activity and is of a pragmatic nature. Later, as a response to cultural crisis, the

interest in Buddhist concepts covered in the academic and cultural environment of the West. In General, the image of Buddhism created at the time inadequate to the actual phenomenon.

Considering the socio-cultural peculiarities of the formation of the Buddhist philosophical and religious culture, the author analyzes the emergence of reclusion. The basis of the initial teaching is part of the Brahman caste subjected to criticism existing comments Vedic tradition. The original philosophical and practical Buddhism is seen as elitist. The emergence of Buddhism makes the subject beyond the traditional desire for spiritual freedom.

Social development of Buddhism keeping methodological elitism starts from the elitism of the Brahmins-ascetics, and later the monks of Theravadin moves through the activity of the Mahayana to the esoteric Vajrayana, where traditional oral transmission of the teachings complemented by the transfer of expertise to achieve Nirvana. On the one hand, philosophy and outside the culture of Buddhism leaves him an elitist phenomenon, which is confirmed by the small number of followers, on the other hand, tolerance, reflexivity and practice make Buddhism popular in modern marginal world.

І.В. ДУДАРЕВА

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ДОСЯГНЕННІ ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ ТИСЯЧОЛІТТЯ

Для того, щоб перейти до вивчення суб'єктів соціального капіталу у досягненні Цілей Розвитку Тисячоліття, було вивчено особливості суб'єкт-об'єкт-суб'єктних відносин соціального капіталу, які є внутрішнім устроєм суб'єктів суспільних відносин, суспільним способом життя, здатністю суспільства до узгоджених дій у виживанні та розвитку людства, що існують на метарівні (цілісність людства), макрорівні (взаємодія масштабних соціальних організмів), мезорівні (взаємодія спільнот), мікрорівні (взаємодія особистостей), та визначають холистичність суспільств у людстві, ноосфері, в активній та потенційній формах.

Не менш важливим є поглиблення знань про різні форми суспільного капіталу, які стають соціальними, коли отримують характеристики емерджентності, цілісності суспільних відносин людства у здійсненні соціальної діяльності, з базовими потребами виживання та розвитку людства, поступовості зміни поколінь в єдності освоєння культурних традицій та новацій, що є органічною солідарністю людей як референтних, так і неконтактних масштабних суб'єктів суспільних відносин між собою.

Було досліджено відображення міри соціального капіталу розвитку людства соціальної, політичної, економічної, культурної, духовної сфер суспільного життя у здійсненні соціальної матеріальної і духовної діяльності суб'єктів суспільних відносин у прагненні до всезагальності.

Наступним кроком стало визначення детермінант мобілізації соціального капіталу розвитку людства в Україні як органічної частини цієї цілісності, що обумовлено українською специфікою функціонування режимів соціального капіталу, формуванням суб'єктності незалежної країни у механізмах самоорганізації та управління, протистояння деструктивним руйнуючим процесам (війнам, конфліктам, кризам та ін.).

В результаті дослідження соціального капіталу розвитку людства експліковано режими функціонування соціального капіталу: органістичний режим, який переважає в соціальних інститутах, відмобілізованій цілісності людства; мережевий режим, в якому відбувається самоорганізація, складання спільнотних потенціалів, мережі горизонтальних взаємозв'язків та гармонізації їх між собою; фрактальний режим, в якому відбувається тиражування соціального капіталу як патерну на різних рівнях та в різних масштабах.

На даному етапі, метою наукового дослідження є вивчення специфіки взаємодії суб'єктів соціального капіталу у досягненні Цілей Розвитку Тисячоліття.

У Декларації Тисячоліття Організації Об'єднаних Націй визначені Цілі Розвитку Тисячоліття, які 189 країн (включаючи Україну) зобов'язалися досягти до 2015 року. На сучасному етапі надзвичайно актуальною є адаптація Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) для України з огляду на особливості національного розвитку, узгодження стратегічних пріоритетів розвитку країни з ЦРТ, забезпечення системного та комплексного підходу до формування довгострокової стратегії сталого розвитку та інших стратегічних документів Уряду [14, с. 3].

Тому, для України окреслено такі Цілі Розвитку Тисячоліття (для виконання протягом 2001-2015 років): подолання бідності; забезпечення якості освіти впродовж життя; сталий розвиток довкілля; поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності; обмеження поширення ВІЛ-

інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденцій до скорочення їх масштабів; забезпечення гендерної рівності [14, с. 7].

«Згідно з міжнародними визначеннями, до основних соціально-економічних індикаторів рівня та якості життя відносять: демографічні показники, тривалість життя, доходи та витрати, показники охорони здоров'я, обсягу споживання важливих продуктів у натуральному виразі, забезпеченість освітніми, комунальними і соціальними послугами, показники соціального забезпечення, частку витрат бюджету на розвиток соціальної сфери». Відповідно до цього «якість життя населення – цілісна характеристика рівня розвитку та задоволення потреб людей, асоційована з соціальними стандартами і ресурсними можливостями суспільства» [8, с. 153-154].

Універсалізація та узагальнення соціальних проблем для всіх суб'єктів суспільних відносин призводить до гальмування суспільного прогресу, утворення застійних явищ у суспільстві, кризових ситуацій, соціальних колізій. Ці проблеми можуть мати схожу структуру і класифікації, але необхідно враховувати масштаби суб'єктів суспільних відносин – локальні, регіональні, проблеми соціальних спільнот та ін.

Важливо відрізнити міру важливості і необхідності вирішення соціальних проблем в їх конкретному, особливому, всезагальному вимірах. Міра їх вирішення в конкретних, особливих та всезагальних випадках для суб'єктів суспільних відносин корелюється із мірою життя і смерті.

На думку М. А. Лепського, «... міра життя повинна якісно визначати життя, перевищення міри життя повинно призводити до смерті, тобто втрата цієї якості характеризує протилежний життю процес – смерть. ... міра життя, повинна включати по відношенню до живого біологічні, а по відношенню до людини ще і соціальні характеристики життя. ... скорочення міри життя, повинно характеризуватися як помирання, а розширення міри – як розвиток життя» [6, с. 31-32, 35].

Соціетальний капітал у вирішенні конкретних проблем розвитку людства розкривається через багатосторонність, складність, зрощеність, розвинутість та цілісність соціальних проблем. Соціетальність конкретних соціальних проблем являє собою багатоманіття одиничних проблем.

Суб'єкти соціетального капіталу при вирішенні глобальних проблем емоційно відчують діалектичний взаємозв'язок існуючих соціальних проблем. Конкретність проблеми являє собою об'єктивний взаємозв'язок усіх сфер суспільного буття, який обумовлюють сутнісні, закономірні суспільні відносини, що лежать у його основі.

Всезагальність соціетального капіталу суб'єктів суспільного життя при вирішенні соціальних проблем саме в тому, що вони є єдиними для всіх суб'єктів суспільного життя. Вона здійснюється в конкретних проблемах і через них. Всезагальність, як сутність соціетального капіталу у вирішенні глобальних проблем є основою існування і розвитку всіх одиничних проблем, які, у свою чергу, не є зменшеною копією всезагальних проблем. Глобальні проблеми у всьому багатоманітті світу є закономірною формою зв'язку речей, явищ і процесів у складі цілого.

У вирішенні глобальних проблем розвитку людства «Україна, здійснюючи зовнішню політику, не може дотримуватися «чистого нейтралітету». ... «позаблоковість у тому вигляді, ... , рівноцінна відмові від повномасштабної участі в загальноєвропейських процесах і ризикує перетворитися на м'яку форму ізоляціонізму. Щоб уникнути цього, Україна повинна вести широкий діалог і налагоджувати співробітництво з провідними країнами світу, визначити стратегію і тактику своєї зовнішньої політики» [9, с. 472].

Відповідно до результатів соціологічного дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2010 році, обираючи шлях розвитку України, 26,8 % респондентів вважають, що необхідно зміцнювати перш за все східнослов'янський блок..., 20,6 % – опиратися перш за все на власні ресурси, зміцнюючи незалежність, 14,9 % – у першу чергу розширювати зв'язки в межах СНД, 13,1% – розвивати відносини переважно з Росією, 2,0 % – різні регіони України мають обирати свій шлях [11, с. 495].

Ототожнення позаблоковості та ізоляції, на нашу думку, не є вірним. Важливо внутрішнє співробітництво і співробітництво України з іншими державами. Це діяльність у напрямку розвитку України і людства в цілому, основою якої є соціетальний капітал. В Україні як соціальному організмі разом із процесами цілеспрямованої організації відбуваються і процеси самоорганізації, які пов'язані із системними властивостями організації як цілого і синергетичними складовими.

Стратегічними партнерами, головними союзниками України в найближчі 5 років, у відповідності до результатів дослідження Інституту соціології НАН України (2010 рік), 57,9% українців бачать країни СНД, 19,7% – Європейський Союз, 1,2% – США, 0,4% – Китай, 20,8% опитаних було важко відповісти на дане питання [11, с. 617].

У даному контексті І. Г. Шавкун зазначає: «методи управління, затребувані за часи індустріального суспільства, вже не сприймаються як адекватні. Ієрархія поступово втрачає значущість для забезпечення якості менеджменту організацій. ...XXI століття вимагає моделі лідерства, побудованої на принципі командного, а не одноосібного лідерства. Йдеться про необхідність поступової відмови від авторитарної моделі лідерства і заміни її моделлю співлідерства» [15, с. 59].

Чим жорсткіша система управління, тим менше можливостей для творчості і самоорганізації. Повна свобода дій суб'єктів суспільних відносин ускладнює досягнення ними поставлених цілей. Самоорганізація здійснюється в умовах неформального співробітництва і несанкціонованої діяльності, наявності чітко сформульованих цілей, до яких суб'єкти суспільних відносин прагнуть самостійно, самоорганізуються навколо них, а також поєднання управління та самоуправління, самовиховання, самоосвіти та самоконтролю.

Я. Ассман вважає, «...що попередження ні в якому випадку не забувати щось визначне, без сумніву вказує на майбутнє забуття саме цього. Особливо часто такі попередження стосуються перетинання кордону, входження у чужий простір. Адже саме чужий простір, ..., сприяє забуттю. Пра-моделлю, або пра-сценою, яка сприяє забуттю зміни контексту, є подорож до іншої країни, перехід кордону. ...в новому світі немає нічого, щоб втілювало і підтримувало пам'ять про минуле». У людини «немає тут референційних рамок, вона стає нереальною і зникає... Однак пам'яті про минуле загрожує не тільки природній розпад через відсутність зовнішніх референційних рамок, але і руйнівний зовнішній вплив» [1, с. 241-243].

Соціальний простір є сутнісною характеристикою умов і можливостей розвитку суб'єктів суспільних відносин. «Простір людського розвитку» (за К. Марксом) є мірою свободи діяльності суб'єктів соціальних відносин. Сутнісне значення має сприйняття соціального простору, його оцінка, яка надається в результаті соціального порівняння та є суб'єктивною складовою соціального простору, а також формування соціального задоволення.

Розглянемо сценарії геополітичного майбутнього України. Один із них – західний вектор інтеграції українського суспільства.

В. Г. Космина зазначає, якщо «...на Заході формувалася по суті пост-цивілізаційна система комунікацій, то в Україні спостерігався доволі ускладнений розвиток цивілізаційної системи: православ'я зорієнтовано передусім на збереження традиційних цінностей, відсутність власної держави, потужних національних аристократій та міст у поєднанні з тривалим збереженням деяких структур навіть доцивілізаційного походження, передусім сільських сегментарних спільнот» [5, с. 147].

У такій ситуації для українського суспільства особливо важлива самоорганізація як один із проявів спонтанних процесів у групах, колективах, суспільстві. Самоорганізація являє собою процеси соціального регулювання, які самостійно здійснюються. До соціально-психологічних елементів самоорганізації можна віднести традиції, звичаї, громадську думку та ін.

«Захід став найбільш значимим і впливовим регіоном, який прискорив ритми природної революції. ...На Заході виникла людина, яка дивилася на життя як на подорож, яку вона повинна ретельно спланувати. Ця людина цілераціональна, на відміну від цінніснораціональних людей традиційного суспільства, вона включена в цілераціональну систему економіки, капіталізму, автономна і самостійна». Такі характеристики має модульна людина [12, с. 10-11].

С. Хантінгтон зазначає, що «Захід з його давніми месіонерськими традиціями, і головним чином Америка, вважає, що не-західні народи повинні перейняти західні цінності демократії...». Автор пише, що «...в не-західних культурах переважає інше відношення до цих цінностей: від широко розповсюдженого скептицизму до жорсткої протидії. Те, що для Заходу – універсалізм, для інших – імперіалізм» [13, с. 282].

Для українського суспільства характерні скептичні уявлення щодо західного способу життя, західної системи цінностей. Це пов'язано з тим, що старі суспільні ідеали вже не сприймаються суспільним загалом, а нові ще не укріпилися в суспільній свідомості. Така протилежність є джерелом протиріч та вірогідності виникнення жорсткої протидії. Внутрішні протилежності проявляються у вигляді зовнішніх протилежностей та не існують поза зв'язку із їхнім зовнішнім проявом. Відповідно до цього українська специфіка соціального капіталу в тому, що будь-які судження, узагальнення і гіпотези повинні мати перевірку досвідом.

Тому в контексті західного вектору розвитку України розглянемо участь України в програмі Корпусу миру. В Україні Корпус діє з 1992 року. Добровольці Корпусу миру, громадяни США, проходять підготовку в містах і селах України. «Українська програма – найбільша із всіх програм

Корпусу миру. Директор цієї організації в Україні Д. Тешнер підкреслив: «Цілі місії незмінні – працювати для укріплення миру і дружби на всій планеті, допомагати громадянам країн, де працює наш Корпус, краще розуміти американців. А також допомагати американцям краще розуміти людей з інших країн. Коли добровольці повертаються додому, вони привозять в своїх серцях частину України». В основі української програми корпусу миру лежать практичні завдання: навчання молодих українців англійської мови, розвиток у них практичних знань у галузі менеджменту, розуміння соціальних зв'язків у суспільстві, появи гуманності по відношенню до знедолених, захист довкілля» [4].

Діяльність модераторів та учасників Корпусу миру «допомагає двом націям зблизитися і поглибити взаєморозуміння. Корпус миру є частиною політики, яку держсекретар США Х. Клінтон назвала «комплексним впливом» – це спроба відновити позитивне відношення світу до США [3].

Комплексний вплив як напрямок, діяльності, основою якої є соціетальний капітал, передбачає об'єднання сил суб'єктів суспільних відносин в єдине ціле. Суб'єкти соціетального капіталу спрямовані на зближення соціальних систем, формування загальних ознак в економіці, політиці, управлінні.

Посли миру США формують цілісність суспільних відносин розвитку людства на території України та за її межами заради цілісності і розвитку людства, здійснюють соціетальну мету на відміну від її авторів, які, ведучи політику подвійних стандартів, мають на меті реалізацію індивідуальних інтересів планетарного панування і глобального матеріального збагачення. У протистоянні такій політиці формується народне правління.

О. Лукаш вважає, що «розглядаючи низку питань, які пов'язані з проблемою існування сучасної України в глобалізованому світі, особливу увагу, ...необхідно приділити «азійському вектору» глобальних трансформацій і взаємодій. ...Для України та інших країн пострадянського простору надзвичайно важливим є те, що перетворення...проводилися не під лозунгом відмови від минулого, продовжували і розвивали те краще, що було вже завойовано» [7, с. 85-86].

Відкритість по відношенню до минулого є ознакою духовного збагачення суб'єкта суспільних відносин як суб'єкта соціетального капіталу.

Аналіз азійського вектору розвитку має велике значення для дослідження механізмів соціетального капіталу розвитку людства в Україні. Так, наприклад, в японській системі управління особливу роль має система «Канбан» та «гуртки якості», які є показником системи самоуправління, що передбачає включення виконавців роботи у процес вироблення рішень і повноправне прийняття ними рішень із внутрішніх питань. Самоуправління як механізм соціетального капіталу реалізується через зміну вектору соціальних процесів «знизу вгору», «від периферії до центру».

Наступний сценарій передбачає інтеграцію в Європейський Союз. Відповідно до соціологічного дослідження, проведеного у 2010 році Інститутом соціології НАН України, 45,5 % опитаних українців скоріше позитивно ставляться до вступу України до Європейського Союзу, 35,3 % було важко сказати, 19,1 % вважають, що скоріше негативно [11, с. 496].

«У довгостроковому плані Україна, підтримуючи стратегічні відносини з Росією, прагне інтегруватись у європейські та євроатлантичні структури. Північноатлантичний альянс розглядає Україну як невіддільну складову Європи. Після терористичної атаки на США Україна заявила про готовність надати і надала повітряний простір американській військово-транспортній авіації, задіяній в операції з боротьби з тероризмом» [9, с. 476].

Активізація соціетального капіталу виникає в кризові моменти становлення та розвитку людства. У цьому виражається не тільки його реалізація, але і його відновлення.

На думку О. В. Горпинич, «специфіка українського суспільства перехідного періоду зумовлює певні проблеми становлення громадянського суспільства в ньому. Тому потрібна власна, українська модель громадянського суспільства, яка б синтезувала придатний для подальшого розвитку і зарубіжний, і вітчизняний досвід. Від цього залежить, відбудеться в Україні повноцінне громадянське суспільство чи ні». Дослідниця вважає, що «...громадянське суспільство забезпечує репродукцію родового соціального життя людини. ...активними його складовими є інститути відтворення соціального життя. Оскільки основною домінантою громадянського суспільства є окрема особистість, то несучими його конструкціям є все-таки інститути, організації, групи, які покликані сприяти всебічній реалізації особистості, її інтересів, цілей, прагнень тощо» [2, с. 37, 43].

Якщо країна у своєму розвитку опинилася в кризовій ситуації, не знає, як себе вести, то зразком поведінки її виступають схожі, тобто фрактальні об'єкти і явища. Наслідування є різновидом подібної, образної, фрактальної поведінки. Україна, втілюючи деякі ознаки іншої країни, тим самим будує себе, використовуючи її образи. Таким чином, країна будує себе самостійно. Але поряд із цим

Україна сама виступає зразком розвитку та самоорганізації для інших країн світу. Прикладом є феномен українського козацтва. Українське козацтво є соціальним фракталом для формування кубанського, терського та інших козацтв. Це соціальне утворення виступає формою соціальної організації людей, об'єднаних спільними цілями, які формуються на основі єдиних правил і норм.

Українське козацтво є органічною частиною українського суспільства в територіальному, релігійному, економічному, політичному, правовому, моральному аспектах, соціальним інститутом, діяльність якого здійснювалася в механізмах самоорганізації та управління на основі системи норм, установ і спеціалізованих функцій як у внутрішньому, так і зовнішньому житті українського суспільства.

Важливим для аналізу мобілізації соціального капіталу в Україні є вивчення основи світоглядної позиції українського народу – кордоцентризму. «...Кордоцентризм українців – це екзистенція, що виступає основою самого буття або й частиною природи українського народу: українець живе, а все його світобачення, поведінка життєвої вартості та культурні надбання узгоджуються з притаманним йому кордоцентризмом» [10, с. 99].

Почуття співпереживання, жалості виникають якраз на основі існуючих у людині фрактальних почуттів. Розуміти і сприймати іншу людину, поставити себе на місце того, хто страждає, являє собою подібність почуттів, тобто соціальну фрактальність. Ціле є не тільки природним, або соціальним, але ще й олюдненим та одухотвореним. Фрактальне бачення полегшує пізнання світу, тому що соціальні фрактали дозволяють компактно «стискати» інформацію, зручно будувати моделі, ефективніше складати прогнози, описувати самоорганізаційні процеси.

Таким чином, суб'єкти соціального капіталу розвитку українського суспільства, що трансформуються, будують суспільство з динамічною соціальною системою. Відбувається формування відкритої стратифікаційної системи і високої мобільності в суб'єкт-об'єкт-суб'єктних відносинах соціального капіталу розвитку людства та українського суспільства, як його органічної складової.

В якості перспективи подальших наукових досліджень ми бачимо вивчення соціального і соціального капіталів сталого розвитку суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Ян Ассман ; пер. с нем. М. М. Сокольской. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 363 с. – (Studia historica).
2. Горпинич О. В. Формування громадянського суспільства в умовах соціокультурних трансформацій / О. В. Горпинич // Соціальні технології. – 2011. – № 49. – С. 37-44.
3. Добровольцы Корпуса мира работают на благо украинцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kyivpost.ua/politics/article/dobrovoltsyi-korpusa-mira-rabotayut-na-bлаго-ukrainyi.html> 28/011.
4. Корпус мира США в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.voanews.com/russian/news/ukraine/Ukraine-Peace-core-2010-06-17-96596934.html> 28/02/11.
5. Космина В. Україна в світі цивілізацій і постцивілізаційних соціальних систем / В. Космина // Украина в системе современных цивилизаций: трансформации государств и гражданского общества : материалы III-й Междунар. науч.-практ. конф., 21-22 мая 2010 г. – Одесса : ВМВ, 2010. – Т. 1. – С. 144-147.
6. Лепский М. А. «Свет» и «тьень» социальной перспективы / Максим Анатолійович Лепський. – К. : Молодь, 2000. – 407 с.
7. Лукаш О. Україна у контексті азійського глобалізму / О. Лукаш // Україна в глобалізованому світі : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т світової економіки і міжнар. відносин ; Нац. Б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – С. 85–89.
8. Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.

9. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти : [кол. моногр.] / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : МАУП, 2002. – 488 с.
10. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку : слов.-довід. / УАДУ при Президентові України ; відп. ред. Ю. І. Римаренко. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 272 с.
11. Українське суспільство, 1992-2010 : соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : [Інститут соціології НАНУ], 2010. – 636 с.
12. Федотова В. Г. Меняющаяся социальность: будущее капитализма / В. Г. Федотов, В. А. Колпаков, Н. Н. Федотова // Вопросы философии. – 2011. – № 6. – С. 3–15.
13. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон. – М. : АСТ, 2005. – 263 с.
14. Цілі Розвитку Тисячоліття : Україна. – К. : ЕКМО, 2003. – 29 с.
15. Шавкун І. Г. Цінності топ-менеджменту в умовах глобалізації / І. Г. Шавкун // Україна наукова : матеріали п'ятої Всеукр. наук.-практ. конф., 23-25 грудня 2008 р. – К., 2008. – С. 59–60.

SUMMARY

Universalization and generalization of social problems for all subjects of public relations leads to inhibition of social progress, formation of stagnation in society, crisis situations, social collisions. These problems may have similar structure and classifications, but must take into account the extent of subjects of social relations – local, regional, problems of social communities and others.

It is important to distinguish the extent of importance and the one of need of solve social problems in their concrete, specific, universal dimensions. The extent of their solve in concrete, specific and universal cases for the subjects of public relations correlates with extent of life and death.

Societal capital in solve of concrete problems of mankind development is revealed through multilateralism, complexity, sophistication and integrity of social problems. Societality of concrete social problems is a variety of individual problems.

The subjects of societal capital in solve of global problems emotionally feel dialectical relationship of existing social problems. Concreteness of problem is an objective relationship of all spheres of social life, which is determined by essential, natural social relations, which underlie it.

The universality of societal capital of subjects of public life in solve of social problems is that they are the same for all subjects of public life. It is carried out in concrete problems and through them. The universality as essence of societal capital in solve of global problems is a basis of the existence and development of all individual problems, which, in their turn, are not reduced copy of general problems. Global problems in the diversity of the world is a natural form of relationship of things, phenomena and processes as a part of the whole.

In solve of global problems of mankind development Ukraine cannot observe neutrality carrying out foreign policy. Non-alignment is equivalent to the refusal of full participation in pan-European processes and can turn into a mild form of isolationism. To avoid this Ukraine should conduct a broad dialogue and establish cooperation with the leading countries of the world, it should define the strategy and tactics of its foreign policy.

Complex influence as a line of activity, which is based on societal capital, assumes association of efforts of subjects of public relations into a coherent whole. The subjects of societal capital aimed at the convergence of social systems, the formation of common features in the economy, politics, management.

If a country in its development turns into a crisis situation and does not know how to behave, then similar i.e. fractal objects and phenomena perform as its behavior pattern. Inheritance is a form of similar, figurative, fractal behavior. Ukraine embodies some features of another country thereby builds itself using its patterns. Thus the country builds itself. But at the same time Ukraine itself acts as a model for development and self-organization for other countries of the world. An example is the phenomenon of Ukrainian Cossacks. Ukrainian Cossacks is a social fractal for the formation of the Kuban, Terek and other Cossacks.

The subjects of societal capital of development of transforming Ukrainian society build society with dynamic social system. There is formation of open stratification system and high mobility in the subject-object-subject relations of societal capital of mankind development and Ukrainian society as its integral component.

ЧИ Є СУЧАСНЕ ІСЛАМСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ГРОМАДЯНСЬКИМ?

Громадянське суспільство – це показник розвитку культури країни та цивілізації взагалі, де за основу прийнято збереження прав і свобод громадянина. Тому оцінювання стану сформованості громадянського суспільства є дуже актуальним.

Мета дослідження – з'ясувати: чи є сучасне ісламське суспільство громадянським?

У сучасному розумінні громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими та політичними відносинами між його суб'єктами, які сприяють утворенню зворотних зв'язків між суспільством і державою.

Суб'єктом або «актором» громадянського суспільства з цієї точки зору, виступатимуть всі недержавні організації: політичні партії, профспілки, громадські організації, асоціації, преса та ін.

Теоретичні основи розгляду явища громадянського суспільства були закладені такими мислителями, як Платон, Аристотель, Н. Макіавеллі. Вони осмислювали структуру суспільства і держави, вказуючи на наявність різних сегментів державності, які не можуть існувати без підтримки суспільства і його політичної волі. Такий підхід можна розцінити як спробу визначити в рамках держави структуру, модель громадянського суспільства. Філософи Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск'є та інші запропонували класичне розуміння сутності громадянського суспільства. Феномену громадянського суспільства присвятили праці Ю. Габермас, І. Шапіро, Р. Нозік, М. Фрайзе, А. Циммер, К. Поппер, Р. Дарендорф та інші.

Як писав Г. Гегель, «Громадянське суспільство є диференція, яка виступає між сім'єю і державою... У громадянському суспільстві кожен для себе – мета, все інше для нього ніщо. Проте без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей у всьому їх обсязі... Особливість, яка обмежена загальністю, є єдина міра, за допомогою якої кожна особливість сприяє своєму благу» [1].

І. Кравченко розглядає громадянське суспільство як систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які орієнтовані на створення умов для реалізації приватних інтересів і потреб, як індивідуальних, так і колективних, а також забезпечення життєдіяльності, відтворення та трансляції соціальної, соціокультурної і духовної сфер товариства [2].

Громадянське суспільство як соціальний інститут виконує важливі для розвитку особистості і суспільства комунікаційні, інтеграційні, регулятивні, соціалізуючі та інші функції. Громадянське суспільство в сутнісному і структурно-функціональному плані співвідноситься, з одного боку, з особистістю як головним його соціальним суб'єктом, а з іншого – із суспільством і загальним благом як основною метою його формування та розвитку. Громадянське суспільство є втіленням демократії в її найширшому прояві. Більш того, громадянське суспільство являє собою гарантію демократії в суспільстві. А демократія, в свою чергу, надає можливість максимальної реалізації своїх інтересів всім громадянам і в економічній сфері. Громадянське суспільство, на наш погляд, є тим соціальним утворенням, яке забезпечує єдність соціуму при відносній незалежності його частин. Громадянське суспільство є сферою інноваційної активності громадян, об'єднаних прагненням до реалізації своїх можливостей.

К. Маркс, вважав, що «лише тоді, коли дійсна індивідуальна людина сприйме себе як абстрактного громадянина держави і як індивідуальну людину в своєму емпіричному житті, в своїй індивідуальній праці, в своїх індивідуальних відносинах стане родовою істотою, лише тоді, коли людина пізнає і організує свої «власні сили» як суспільні сили і, тому не стане більше відокремлювати від себе суспільну силу в вигляді політичної сили, – лише тоді здійсниться політична емансипація» [3, с. 406].

Відносини у сучасному ісламському суспільстві включають ісламські рухи і громадянське суспільство. Це тема широких наукових дискусій, деякі вчені вважають, що Іслам і громадянське суспільство залишаються фундаментально несумісні. На протилежному кінці спектра ті, хто проголошує, що правильне застосування Ісламу, по своїй суті призведе до сильного, ефективного та процвітаючого громадянського суспільства. Між двох полюсів ті, хто визнає ймовірність реального існування «ісламського цивілізаційного суспільства», але стверджують, що немає єдиного і однозначного ставлення між Ісламом і громадянським суспільством. Замість цього, вони спостерігають як позитивні, так і негативні сторони ісламського феномену, і тенденції розвитку в плані принципів громадянського суспільства.

Певні сходознавці і арабські священнослужителі думають об'єднати сили, на протест того, що ісламські релігійні установи, завжди становлять серйозну перешкоду точного розвитку громадянського суспільства в Близькому Сході.

Авторитетні вчені-схознавці, такі як Бернард Левіс і Елі Кедорі припускають, що наприклад, ісламське право, по суті, є тоталітарним, таким чином, запобігає появі сильних соціальних установ, здатних перевірити тиранічні правила.

За Гельнером, традиційні світські мусульманські правила часто були слабкішими, оскільки не вистачало законності в плані *shari'ah*, священне право, яке домінувало в *'ulama'* (мусульманському релігійному вченні), які склали релігійне лідерство мусульманського суспільства. Завдяки цьому, брак законності стверджує, що мусульманські суспільства завжди були сильнішими по відношенню до держави, але це не робило їх громадянським суспільством «сегментарного» характеру, передбачається, що їх членство визначено з народження, мимоволі. Більш того, економічна безпека і автономія жителів, згідно з Гельнером, – головні умови для існування будь-якого громадянського суспільства.

Аль-Азмен в голос критикує ісламські рухи за їх народницькі тоталітаристські міркування, що суперечать, згідно з ним, істинної ліберальної демократії. Він стверджує, що міркування базується на основні території, що визначаються виключно в ісламських релігійних темах, розглядаючи «правильний характер і особистість» людей. Їх унітарна концепція суспільства і народу згідно Аль-Азмеху, відхиляє всі суперечливі інтереси, як запуск лічильника до їх розуміння основ соціального характеру.

Хебба Рауф Ізат, політолог, – науковець у Каїрському університеті, відверто заперечує ісламську світську силу, таку як лівих радикалів і лібералів, як політичних соціально-незначних представників арабського і мусульманського суспільства. Для Ізата, ісламісти представляють справжній колективний дух, гідність їх ідеалів. Відповідно, вони відносяться до ісламського успіху в розвитку економіки, політичної та культурної службі для арабо-ісламського населення, як доказ їхньої культурної істинності. Переважне розмежування між нерелігійною національною державою і релігійним суспільством як, на думку Ізата, як відхилення від історичного арабо-ісламського буття. Роль сучасного *mujtama'ahli* або ісламського громадянського суспільства описується як тимчасове і традиційне явище: що збереже безперервність *umma* і чинить тиск на світську державу. Зрештою, однак, представляє постійну роль для сучасного варіанта корінного *mujtama'ahli* в більш демократичному, але тільки лише в арабському суспільстві.

Не тільки академіки, а й видатні політичні особистості, наприклад, вигнаний лідер Туніської ісламської *Al-Nahda* (Ренесанс), Рашид аль-Чанучі, пристрасно підтримує схожість між Ісламом і громадянським суспільством.

На думку аль-Чанучі, у ісламської віри є глибокий цивілізаційний вплив на віруючих. Тому вона об'єднує громадянське суспільство. Іслам проголошує, що всі люди рівні перед одним Господом. Він судить залежно від їх вчинків і закликає отримувати користь з Божого творіння. Світобудова – це Божа щедрість, яка не виключена ні однією людиною. Влада релігії в ісламському суспільстві заснована на вільному сповідуванні *ijtihad* (індивідуальна інтерпретація) ісламських джерел релігійними вченими. Однак, люди, які перебувають на індивідуальних засадах, також як і колективних через вільно обраний парламент, вирішують які релігійні інтерпретації прийняти. Більш того, іслам наділяє віруючих свідомістю і почуттям відповідальності щоб наказати добро і заборонити зло. Згідно з аль - Чанучі, релігійні цінності, зокрема ті, що стосуються концепції *taqwa* (страх і захист Бога) – форма найкращого гаранта громадянства і захисту національного духу в суспільстві. В протиставлення, секуляризовані західні суспільства мають більшу ступінь втрати свого духу; це призвело до поширеності такого небажаного феномена, як матеріалізм, егоїзм, расизм і безглузда жорстокість, яка незмінно загрожувала функціонуванню громадянського суспільства. Тільки релігія і благочестя, на думку аль-Чанучі, може принести необхідний баланс, справедливість і мир суспільству.

Цікаво, що Аль-Чанучі прямо воліє до світської демократичної системи будь-якого роду деспотизму, навіть якщо остання стверджує ісламську. Але його ідея нагадує ісламську демократичну систему *shurah* (консультація).

В тій системі вільне і глибоке вчення "*ijtihad*" стосуються тлумачення "*Qur'an*" і хадисів забезпечує релігійну основу плюралізму, свободу слова і представницьку багатопартійну державу. Сильна віра в релігійну санкціоновану свободу навіть спонукає аль - Чанучі прийняти партії. Підтверджуючі атеїстичні доктрини, зокрема комуністичні. Його соціо-політичні думки вкрай

впливові між ісламськими колами в арабському соціумі, також як і в міграційних суспільствах на Заході.

Розмірковуючи над відносинами між громадянським суспільством і Ісламом, вчені часто приймають діаметрально протилежну позицію: Іслам або є, або не є принциповим поняттям громадянського суспільства.

Деякі погляди вчених рухів висловлюють актуальність феномена громадянського суспільства в арабському та мусульманському суспільстві і грає там сильну роль, але вважається важкою для розгляду як відповідності між цими рухами останніх цілей і принципів, які піддаються плюралізму в громадянських суспільствах.

Іслам далеко не єдина релігія, що не має чітко визначеної етно-культури. Він не обов'язково протиставляє себе демократичним нормам, хоча не можна сказати, що його політика завжди підтримувала громадянське суспільство. По суті справи, в Мусульманській політичній культурі існували як тенденції об'єднання, засновані на *shura*, так і авторитарні тенденції. Хоча авторитарні тенденції, що панували в класичному Ісламі, вплинули на *Al-Ash'ari* настільки, щоб виправдати підпорядкування навіть жорстокому правителю, якщо необхідно уникнути хаосу; тут варто відзначити, що «цивільні» (на відміну від «громадських») права індивідуумів поважалися, навіть безпосередньо по відношенню до держави, яка не набула жодних переваг від громадського договору [4, с.47].

Це не дозволяє припускати, що класичний Іслам мав громадянське суспільство схоже на те, яке з'явилося в Європі. Тим не менш, це вказує на те, що в ісламських суспільствах не повністю були відсутні умови, необхідні для утворення громадянського суспільства. Фактично, існування таких елементів сформувало потенціал, на якому могло будуватися громадянське суспільство. В деякому відношенні ці елементи були основою і навіть передвісниками громадянського суспільства.

Парадоксально, але в перші десятиліття після здобуття незалежності в Арабських державах розширення громадянського суспільства призупинилося. У Сирії, Єгипті, Іраку, Ємені, Алжирі та Лівії були встановлені радикальні військові режими. Всі вони мали однопартійну систему влади. Організації громадянського суспільства або заборонялися, або їм доводилося пристосовуватися і ставати толерантними уряду, а якщо не уряду, то організаціям, які воно спонсорувало. Як стверджувалося в той час, тільки сильна держава могла мобілізувати всі національні ресурси, щоб протистояти Ізраїлю і втілювати інтенції Арабського суспільства [5, с.78].

Існували й інші чинники, які привели до відродження громадянського суспільства в Арабомовному середовищі протягом трьох останніх десятиліть. Найважливішими серед них є наступні.

По-перше, активна урбанізація, яка веде як до зростання соціально-економічних потреб населення, так і до послаблення споконвічних зв'язків.

По-друге, збільшення кількості випускників університетів, особливо з Європейськими та Американськими дипломами, поряд із загальним розвитком освіти, що пояснює збільшення уваги до проблем прав людини і прав жінок серед Арабської молоді.

По-третє, Євросоюз і численні фінансові організації схильні надавати гранти і позики не тільки національним урядам, а й безпосередньо «вразливим» соціальним групам (наприклад, жінкам, людям з обмеженими можливостями, молоді), асоціаціям, що здійснює проекти, присвячені «розвитку людини» або «стійкого» розвитку, наприклад, захисту навколишнього середовища або розвитку сільських областей, а також місцевим урядам (наприклад, регіональним радам, муніципалітетам).

І останнє, нові технології, такі як інтернет і супутникове телебачення, просуваються вперед в Арабському просторі, що дозволяє обходити державний контроль за інформацією і, крім того, піддає людей регіону іноземним експериментам, що несуть зміни і непогодження, незважаючи на те, вдалі вони чи ні. Це також сприяє підвищенню рівня їхньої свідомості та розвитку їх прагнень.

Роль професійних асоціацій. Професійні асоціації можна розглядати як найбільш потужні інститути громадянського суспільства, наприклад, в Йорданії. Проте їх роль має дещо проблемні аспекти, що стосуються концепції громадянського суспільства. Перш за все, вони були виявлені не професіоналами, а урядом. Останні розглядали професійні асоціації, як спосіб регулювання і підвищення стандартів різних професій в Королівстві. Таким чином вони не є ініціативними групами громадян в прямому сенсі слова. Крім того, йорданський закон передбачає, що будь-який професіонал зобов'язаний вступити в асоціацію його професії в цілях реалізувати на законних підставах. Це суперечить основному принципу добровільної участі, та участі в інститутах громадянського суспільства. Останнім аспектом є те, що багато фахівців в Йорданії працюють в

державному секторі, що шкодить їх власній економічній і політичній самостійності по відношенню до держави.

Крім своїх передбачених законом функцій, професійні асоціації відіграють важливу роль у наданні вираз політичних думок їх членства з питань, безпосередньо не пов'язаних з професійним життям, таких як палестинська проблема, Ірак, демократія і права людини. Їх погляди по відношенню до таких питань, часто протилежні.

Професійні асоціації знаходяться в подвійному становищі з точки зору їх ролі в громадянському суспільстві. З одного боку, вони були ініційовані з боку режиму, який зобов'язав фахівців бути членами з метою заручитися в їх положенні під керівництвом зусиль соціально-економічного та технологічного розвитку. З іншого боку, їх економічні ресурси і знання роблять їх в значній мірі незалежними від держави, а також дозволяє асоціаціям, стати видним форумом для суспільного невдоволення і опозиційних ідей, зокрема, серед професійного середнього класу Йорданії. Такі скарги та ідеї висловлюються на добровільній основі, що, звичайно змушує ці асоціації виконувати функцію громадянського суспільства.

Однак, здається, що більш корисним було б підкреслити специфічні проблеми, з якими можна зіткнутися в Арабському соціумі, коли справа стосується того, які елементи потрібно розглядати, як частину громадянського суспільства і які повинні бути виключені.

Чи є Ісламістські групи частиною громадянського суспільства? Ті, хто виступає за їх включення в громадянське суспільство, будуть підкреслювати наскільки «ефективно» вони відповідали соціально-економічним потребам людей, в той час як їх опоненти будуть вказувати на захист застосування насильства такими групами, як, наприклад, в Алжирі, або на їх нетерпимість щодо тих, хто дотримується інших ідей або вірувань, посиляючись на те, що поняття «громадянське суспільство» також має на увазі повагу плюралізму та свободи слова. Нетерпимість ісламістських груп найкраще ілюструється кампанією відступництва 1995 року, розпочатої в Єгипті проти Назіра Хаміда Абу Заїда за його «ліберальну» інтерпретацію Корану.

Як щодо організацій, які засновані місцевим самоврядуванням? До якої міри вони не є вираженням традиційного споріднення в сім'ї або племені (*asabiyya*), а висловлюють сучасне уявлення про асоціацію? Іншими словами, чи повинні громадські організації, засновані на споконвічно існуючих зв'язках, таких як сім'я, клан, плем'я або секта, розглядатися як частина громадянського суспільства?

Підводячи **підсумок**, необхідно погодитися, що Арабські держави стикаються з проблемами застою в економіці, кризи законності і влади, але Арабські держави не перебувають на межі краху; вони все ще є найсильнішими, хоча більше не єдиними суб'єктами. У той же час, споконвічні зв'язки слабшають, хоча це не приводить нас до думки, що їх обов'язково замінять добровільні асоціації. Чи означає це, що ми не відчуваємо оптимізму щодо перспектив для громадянського суспільства в Арабському світі? Ні, тому що заснований на фактах оптимізм – це не безпідставні мрії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права, [Електронний ресурс] / Г.Гегель. [Перевод Б.Г.Стоппнера и М.И.Левиной], – режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/gegel03/txt09.htm>
2. Кравченко И.И. Концепция гражданского общества в философском развитии, [Электронный ресурс] / И.И.Кравченко // Полис. 1990. №5. – Режим доступа: http://www.civisbook.ru/files/File/Kravchenko_1991_5.pdf
3. Маркс К. Сочинения / К.Маркс, Ф.Энгельс. – М. Политиздат, 1984. – Т. 1. –С. 406.
4. Nawaf Salam, "The Emergence of Citizenship in Islam- dom," in *Arab Law Quarterly* 12 (1997), p. 125- P.47.
5. The Arab State, *Berkeley* 1990, pp. 189-219, repr. in *Albert Hourani, Philip S. Khoury, and Mary C. Wilson (eds.), The Modern Middle East: A Reader*, Berkeley 1993, 551p. – P.78.

SUMMARY

The Civil society as a social institution has important for personal development and social communication, integration, regulatory, socialization and other functions. Civil society in substantive and structural and functional terms is related, on the one hand, the individual as its main social actors, on the

other - with the society and the common good as the main purpose of its formation and development. Civil society is the epitome of democracy in its broadest manifestation. Moreover, civil society is a guarantee of democracy in the society. A democracy, in turn, provides an opportunity to realize their interests all citizens in the economic sphere. Civil society, in our opinion, is the social formation, which ensures the unity of society and the relative independence of its parts. Civil society is the sphere of innovation activity of citizens united by the desire to realize their capabilities.

Karl Marx believed that "only when the actual individual people perceive themselves as abstract as a citizen of the state and the individual person in his empirical life, in his Individual work, in their personal relationships become generic being, only when a person perceives and organize your "own force" as a social force and therefore becomes more separated from a social force in the form of political power - only true political emancipation. "

Relations in modern Islamic society include Islamic movements and civil society. This is the subject of extensive scientific debate by some scientists under the impression that Islam and civil society are fundamentally incompatible. On the opposite end of the spectrum are those who proclaim that the correct use Islam inherently lead to a strong, efficient and flourishing civil society. Between the two poles of those who recognize the probability of the real existence of "Islamic civilization society," but argue that there is no single and unambiguous relationship between Islam and civil society. Instead, they observe both positive and negative aspects of the Islamic phenomenon, and trends in terms of the principles of civil society.

Relations in modern Islamic society include Islamic movements and civil society. This is the subject of extensive scientific debate by some scientists under the impression that Islam and civil society are fundamentally incompatible. On the opposite end of the spectrum are those who proclaim that the correct use Islam inherently lead to a strong, efficient and flourishing civil society. Between the two poles of those who recognize the probability of the real existence of "Islamic civilization society," but argue that there is no single and unambiguous relationship between Islam and civil society. Instead, they observe both positive and negative aspects of the Islamic phenomenon, and trends in terms of the principles of civil society.

In summary, we must agree that Arab states face problems of stagnation in the economy, the crisis of law and government, but not Arab state on the verge of collapse; they still are the strongest, although no longer the only actors. At the same time, ancestral ties weaken, although it does not lead us to believe that they must replace voluntary associations. Does this mean that we do not feel optimistic about the prospects for civil society in the Arab world? No, because optimism is based on facts – is not unfounded dreams.

Г.В. ВОРОНОВА

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ЖИТТЯ

Проблема життєдіяльності людини – нагальна сучасна проблема. Але витoki її ховаються в глибині століть, коли з'явилися у світі й почали діяти перші представники Homo sapiens, поступово усвідомлюючи себе як таких і результати своїх дій, а отже підступаючи до філософії. Тож ми почнемо з аналізу становлення мисленевих моделей поняття «життя».

Однією з найбільш стародавніх філософій, як відомо, вважається індійська, що веде своє існування приблизно з другого тисячоліття до нашої ери. Для даного періоду характерний релігійно-містичний світогляд, якому притаманне розуміння того, що всім, що відбувається в людському житті керує космічний світовий порядок – «Рита»: «...Завдяки Риті постачається нам довгоочікувана їжа, завдяки Риті у нас є священні корови. ... Риті належать простори Землі і небес...» [1, 74].

В Упанішадах вже стає помітним виокремлення самостійних видів знання, відбувається становлення філософії, і питання про життя в останній стає одним із центральних. Тут простежується спроба встановити, звідки виникло життя і пов'язати його появу з їжею.

Також в Упанішадах життя розглядалося як джерело, що ніколи не висихає, як певна форма безкінечного ланцюга перероджень, підкреслювалося, що з припиненням життя однієї істоти життя в цілому не припиняється, оскільки кругообіг його немає кінця. Долю кожної душі в її новому народженні визначає «карма» – сукупність вчинків, слів, помислів у кожному з попередніх життів. Відповідно до непорушного закону карми, якому підлягає все, що живе в самсарі (тобто не лише людина, а й тварини, навіть боги), душа праведника відроджується в представникові тієї ж самої, а то й вищої касты, душа ж грішника – в якійсь нікчемній істоті.

Карму стародавні індуї образно порівнювали з річкою: «Життя річки підтримується тисячами струмків (бажань), що несуть водночас і чисті води (добрі діла), і нечистоти (лихі вчинки). Унікаючи нечистоти чи, навпаки, вбираючи їх, річка може змінити й свою майбутню карму (проте не

теперішню) і в наступному існуванні стати прозорим гірським струмком чи смердючою канавою, річища яких знову ж будуть наперед визначені кармою» [2, 12].

Визнання цінності всього живого знайшло відображення також у джайнізмі, де все існуюче вважалося одухотвореним і рішуче пропагувалася ідея «асіхмі» – непошкодження живих істот, причому нерідко доводячи її до абсурду, забороняючи ченцям брати в руки зброю, займатися не лише тваринництвом, а й землеробством (бо лопатою можна розрубати черв'яка). «Щоб не вкоротити віку навіть кузьці, джайни пили воду через спеціальне ситечко, прикривали рот марлею, замітали перед собою шлях мітелкою, не милися, не чистили зуби, не розпалювали вночі багаття, не їли сирих овочів і фруктів тощо» [3, 332-334].

Трохи пізніше в філософії Стародавньої Індії з'являється й матеріалістичний погляд на життя, який самі індуси розглядали як вульгарний та навіть брутальний. Школа Чарвака-Локаята розглядає життя в сполученні з поняттям «смерть»: «Життя і смерть – це безкрайній океан, що перебуває в безкінечній зміні і збуджується постійними припливами і відпливами...» [1, 174]. Прихильники матеріалістичного напрямку заперечували загробне життя та життєвий нескінченний кругообіг. Школа Чарвака-Локаята закликала використовувати ті блага, що дає реальне життя, жити радісно. Послідовники школи стверджували, що якщо людина буде дотримуватися їх вчення, то зло і страждання, які існують у світі, втратять свою силу.

Релігійна традиція буддизму підтримує та своєрідно розвиває вчення про переселення душ. Якщо у джайнів душа давала знати про себе лише після смерті, то буддійська карма засвідчувала своє існування постійно, через що душа переселялася безліч разів ще за життя. Якщо зла людина раптом виявляла благородство, боягуз – хоробрість, то це свідчило про переродження душі. Сам Будда, перш ніж досягти нірвани, прожив 550 життів, причому в різних іпостасях. Йому неодноразово довелося побувати святим, царем, ченцем, купцем, ковалем, теслею, мавпою, куркою, гусаком, слоном, рибиною, пацюком, жабою, зайцем тощо [2, 8]. Буддизм вважав основним моральним обов'язком кожного безмежне милосердя до всього живого (легенда твердить, що Будда в одному зі своїх життів сам віддався на поживу голодній тигриці).

Цілком природно, що індійська філософія у своїх пошуках не дала визначення поняття «життя», уявлення індійських філософів сумбурні, уривчасті і не містять у собі визначених якісних характеристик.

Філософське мислення Китаю також демонструє певний інтерес у пошуках відповіді на питання про життя. Стародавній Китай розглядав життя як одну з цінностей, наданих людині, але аж ніяк не найголовнішу. Так, наприклад, Мен-Цзи віддавав перевагу моральним аспектам: «Я ціную життя, але ще більше ціную справедливість. Якщо я не можу мати і те й інше, то я віддам перевагу справедливості...» [4, 209].

Дещо пізніше матеріаліст Фань Чжен вказує на певну послідовність життя і смерті: «Сутність життя і смерті необхідно має свою послідовність, і ось чому це так: лише народжене раптово, раптово і гине; народжене ж поступово обов'язково поступово вмирає» [4, 250].

«Коли Великий Шлях втрачений, – читаємо у «Даодедзин», – з'являються «людяність» і «борг». Разом із гостротою розуму з'являється і велике підступництво. Коли шість родичів не ладять – з'являється «шанобливість синів» та «батьківська любов». Коли в державі смута – виникають «вірнопіддані»... Людина при народженні – ніжна і слабка, а коли вмирає – тверда і сильна. Всі істоти, і трава, і дерева при народженні – ніжні і м'які, а коли гинуть – сухі і ламкі. Бо твердість і сила – супутники смерті, а ніжність і слабкість – супутники життя. Ось чому сильне військо не перемагає, а могутнє дерево гине. Велике і сильне залишається внизу, а ніжне і слабке – на поверхні» [5, 74, 77-78].

Взагалі, в Стародавньому Китаї соціально-філософські аспекти проблеми життя значно важливіші у порівнянні з натурфілософськими. Про це свідчать різноманітні підходи до співвідношення природного та соціального існування людини і суспільства. Якщо для конфуціанців та легістів людина – істота суспільна, то для даосів вона – суто біологічний феномен, скутий цивілізацією. Даоси вважали людську діяльність марною та зайвою, закликаючи вести природний спосіб життя на зразок тварини. Конфуціанська мораль викликала в даосів нудьгу, їх страшив легістський культ закону. Вони обґрунтували принцип бездіяльності – «увей»: «хто діє – зазнає невдачі, хто чимось володіє – втратить. Ось чому абсолютно мудрий не діє, і він не знає невдач. Він нічого не має, тому нічого не втрачає ... він пливе за течією і не зважається на самотійний вчинок» [6, 134].

У цілому ж китайська філософія в своїх спробах визначити, що таке життя, не пішла далеко від індійської, оскільки також не змогла дати якісної характеристики життя. Проте необхідно

відзначити, що в індійській філософській традиції життя розуміється скоріше в її універсально-біологічній формі, у той час як китайські мислителі акцентують увагу на житті людини і суспільства, виявляють зацікавленість до протилежного життєвого поняття – смерті.

Одним із найвидатніших досягнень Стародавнього світу була філософія античної Греції, що наскрізь просякнута ідеями космізму та антропоцентризму. Увага філософів Стародавньої Греції була прикута до натурфілософського питання про походження світу, його першоелементів, а отже – і до питання про походження життя. У межах міфологічного світогляду розглядалося співвідношення життя і смерті. При цьому саме стародавні грецькі філософи дали світові те, що потім отримало назву «лінія Платона» та «лінія Демокріта». Цілком природно, що проблема єдності та генези життя не могла бути відірваною від світоглядних орієнтацій тієї чи іншої філософської школи.

Як відомо, поява перших натурфілософських вчень зафіксована в Мілеті на рубежі VII-VI ст. до н.е. Представників Мілетської школи цікавили питання про те, що ж є джерелом походження всього існуючого в світі, і самого світу, життя взагалі. Так, наприклад, Фалес виникнення світу пов'язував із водою: «Більшість із перших філософів вбачала у вигляді матерії єдине начало всього: те, з чого все існує складається, з чого, як із першоначала, воно народжується, й у чому, як останньому, воно гине, те, сутність чого зберігається, а стани змінюються, – говорять, що воно і є основа і начало існуючого і що тому ніщо не народжується і не знищується, тому що така природа зберігається вічно... При цьому про число і вид такого начала не всі говорять одне і те ж. Фалес – родоначальник цієї філософії – говорить, що це вода (тому і земля з води з'явилася); зробив він це припущення, мабуть спостерігаючи, що все живиться вологою і що сама теплота із неї народжується і нею живе..., а ще тому, що насіння усього (існуючого) мають вологу природу» [7, 268].

Учень Фалеса Анаксимандр сказав, що «начало і основа всього існуючого є апейрон» [5, 270]. Також він описав не тільки виникнення світу, а торкнувся ще і походження Сонця, Місяця і зірок: «... при зародженні цього світу з вічного виділився життєдайний початок теплого і холодного, і певна сфера з цього полум'я огорнула навколишню землю повітрям, як кора – дерево. А коли вона розірвалася і замкнулася в кільця, виникли сонце, місяць і зірки» [7, 272].

Анаксимандр так виклав свої погляди на походження різноманітних форм життя: «... перші живі істоти виникли у вологому місці. Вони були покриті лускою із шипами. Потім вони вийшли на сушу, їх луска лопнула, і незабаром вони змінили свій спосіб життя» [7, 273].

Ще один представник мілетської школи Анаксимен, так само як і Анаксимандр, в якості першоджерела світу взяв щось невизначене, а саме – повітря. Повітря є початком не лише життя, але і психічних явищ.

Продовжувачем натуралістичних пошуків мілетської школи античної філософії був Геракліт Ефеський. Погляди Геракліта на життя дуже цікаві, оскільки він пов'язує в єдине ціле дві такі протилежні форми буття як життя і смерть: «Безсмертні – смертні, смертні – безсмертні: життя одних є смерть інших і смерть одних є життя інших» [8, 39].

Видатний філософ V сторіччя до н.е. Емпедокл обрав у якості першоджерела світу чотири речовини – вогонь, воду, повітря і землю. Він говорить про неможливість штучного створення світу, а також про те, що його не можна знищити. Емпедокл займався розробкою питання про природне виникнення нових форм живих організмів, тобто він більш детально розглядає гіпотезу, запропоновану Анаксимандром. Його гіпотетичні міркування містять в собі зачатки майбутньої теорії природного відбору, розробленої Ч.Дарвіном.

Послідовниками матеріалістичної традиції іонійських філософів і творцями атомістичного вчення слушно вважають Левкіппа і Демокріта, які «... вважаючи початками всього що відбувається розріджене і щільне, стверджують, що причинами цих речей є певні розходження в них. А цих розходжень існує три: форма, порядок і положення» [7, 323-324]. «Вони носяться в пустоті, (тому що пустота існує), і, з'єднуючись між собою, вони народжують виникнення, розпадаючись – загибель...» [7, 325]. У їх розумінні життя є результатом взаємодії атомів особливої форми, що рухаються.

Наприкінці V століття до н.е. у Древній Греції змінюється соціально-політична ситуація, що зумовило зміну філософської уваги з натуралістичної проблематики на етичну. Вододілом між двома етапами розвитку античної філософії справедливо вважають Сократа, який робив акцент не на уможливленні розгляду природи, а на тому, як слід жити. Це зумовило критичне ставлення Сократа до його попередників, чиї емпіричні студії він оцінює не дуже високо. На його думку, людина може знати лише те, що підвладне їй. Але це – не зовнішнє середовище, не життя взагалі, а внутрішній світ людини, його душа. Тому головне завдання філософії – самопізнання. Звідси витікає його відомий афоризм «Пізнай себе».

Під впливом Сократа помітно зростає вплив ідеалізму, що уже проявляє себе як тип світогляду, тобто з цього моменту можемо побачити у філософії два основних її напрямки. Зокрема, у Платона знаходимо різноманітні висловлювання про природу і сутність життя. Так, наприклад, найвищою цінністю він вважає не будь-яке, а гідне життя: «...чи наполягаємо ми, чи ні на тому, що найбільше потрібно цінувати не життя взагалі, а життя гідне?» [9, 103].

Платон намагався також розглянути життя і через таке протилежне поняття як смерть [10, 533]. Це протиставлення життя і смерті зустрічається в багатьох його творах, перехід цих двох форм буття та їх виникнення [11, 24-25].

Душі Платон відводить цілком визначене місце, у нього, подібно древнім індусам, вона є життєдайним началом речей [11, 66].

Але більший інтерес викликає те, що цей яскравий представник ідеалізму, пов'язуючи гідне життя з матеріальною основою (тілом), виявляє себе як матеріаліст: «...якщо тіло її (людини) негідне для життя, значить, і саме життя неминуче буде негідним» [10, 549].

Ідеалісти розглядають життя, що за природою є нематеріальним. Воно – результат одухотворення матерії «життєвою силою». Великий мислитель стародавньої Греції, учень Платона Аристотель вважав, що в живих істотах закладено начало, що одушевляє речі – «ентелехія», що спрямовує і скеровує їх розвиток, оскільки є їх внутрішньою ціллю. У своєму трактаті «Про душу» він писав: «Отже, душа є причина і начало живого тіла. Душа є причина того, звідки походить рух, як мета і сутність одухотворених тіл. Що є душа в плані сутності – це ясно, тому що сутність є причина буття кожної речі, а у живих істот «бути» означає «жити», причина ж і начало цього – душа; крім того, основа існуючого в можливості є ентелехія» [12, 402].

У Аристотеля, що важливо підкреслити, вперше помітна спроба виявити якісні характеристики життя: «Життям ми називаємо харчування, зростання і розпад тіла, що мають причину в ньому самому» [12, 394]. Він вказує також на ознаки, що можуть бути властиві живому об'єктові: «...і ми підтверджуємо, що щось живе і тоді, коли в нього в наявності є хоча б одна із таких ознак: розум, відчуття, рух і спокій у просторі, а також рух в смислі харчування, розпаду і зростання. Тому, як вважають, і всі рослини наділені життям» [12, 396-397]. Тут у Аристотеля ми бачимо спробу класифікувати життя, виділити життя тварин і життя рослин.

Визначення Аристотеля засновані на емпіричному матеріалі в галузі природознавства і суспільних наук, накопичених на той час. Крім того, цей видатний філософ цікавився і проблемою походження світу, а, отже, і життя.

Кінець IV століття до н.е. характеризується виникненням таких напрямків античної філософії, як епікуреїзм і стоїцизм.

Епікур – послідовник атомізму Демокріта. Він вважав, що світ існував вічно, питання про його походження можна зняти, аргументуючи це тим, що «...Всесвіт завжди був такий, який він є тепер, і завжди буде такий, тому що немає нічого, у що він змінюється: адже крім Всесвіту немає нічого, що могло б увійти в нього та внести зміни» [13, 348]. Явища життя і смерті Епікур розглядав як такі, що не мають один до одного ніякого відношення, як окремі сторонні дефініції: «Смерть не має до нас ніякого відношення» [14, 355].

Цей видатний мислитель не виключав існування інших світів, тим самим припускаючи життя не тільки на Землі, але і за її межами: «Далі, світи безмежні за числом, вони як схожі на цей (наш) світ, так і несхожі. Тому що атоми, чисельність яких нескінченна, як щойно було доведено, несуться дуже далеко. Тобто такі атоми, із яких може утворитися світ і якими він може бути створений, не витрачені ані на єдиний світ, ані на обмежене число світів, як схожих на цей (наш) світ, так і несхожих на нього. Тому немає нічого, що перешкоджало б визнанню безмежного числа світів» [13, 349].

Етика Епікура також безпосереднім чином пов'язана з життям. Вона була вченням про цілі життя: «...не можна жити приємно, не живучи розумно, морально і справедливо, і, навпаки, не можна жити розумно, морально і справедливо, не живучи приємно» [14, 357]. Ціллю життя Епікур бачив відхід від суспільно-політичного життя, одним із його головних афоризмів вважається «Живи непомітно!» [15, 360].

У II-I столітті до н.е. епікуреїзм проникає в Древній Рим. Найбільш відомим представником цього напрямку вважають Тіта Лукреція Кара. У своїй роботі «Про природу речей» він приділив багато уваги питанню життя, підходячи до нього з різних сторін. Він помітив неподоланність життя, його безупинне відновлення [16, 61].

Наслідуючи Епікура, він заперечив існування загробного життя, і втручання богів у життя людини, і, відповідно, заперечив участь богів у створенні світу [16, 31].

На відміну від свого вчителя, що зняв питання про походження світу, Лукрецій запропонував свою гіпотезу з цього приводу, пояснюючи виникнення життя шляхом самозародження [16, 82].

Виникнення світу, життя Лукрецій намагався пояснити природними причинами, без участі будь-яких містичних сил. А в якості першоджерела усіх виникаючих речей він взяв «вічне насіння» [16, 32].

Цілком протилежним епікуреїзму напрямком виступає стоїцизм. Походження світу і життя стоїки запозичили у Геракліта, обравши за першооснову вогонь [17, 482]. У якості першоджерела розглядається й природа [17, 484].

Але вогонь розглядався і як природа [17, 485]. Як бачимо, з цих фрагментів неможливо конкретно вказати, що саме на думку стоїків було першоджерелом світу.

Стоїкам належить спроба класифікувати життя і надати йому якісні характеристики: «Життя буває трьох видів: умоглядне, діяльне і розумне; третій вид вони вважають найкращим. Справді, наділена розумом істота самою природою призначена для умоглядної діяльності» [5, 495].

Сенека, представник пізнього римського стоїцизму, також віддав належне проблемі життя, починаючи від трактування її виникнення, а також етичним дослідженням [18, 504].

У етиці Сенека дотримується основного правила стоїків – жити в згоді з природою: «... життя щасливе, якщо воно узгоджується зі своєю природою. Таке життя можливе лише в тому випадку, якщо, по-перше, людина постійно має здоровий розум; потім, якщо дух його мужній і енергійний, шляхетний, витривалий і підготовлений до всяких обставин; якщо він, не впадаючи в тривожну помисливість, піклується про задоволення фізичних потреб; якщо він взагалі цікавиться матеріальними сторонами життя, не спокушаючись на жодну з них; нарешті, якщо він уміє скористатися дарунками долі, не перетворюючись на їх раба» [19, 510].

Таким чином, бачимо, що багато філософів античного періоду цікавилися проблемами життя з різних боків. Були спроби показати якісні характеристики життя, але через відсутність належного рівня тогочасних знань ці визначення не дали повної картини того, що насправді являє собою явище життя, хоча не можна сказати, що напрацювання вчених античності не відіграли ніякої ролі при подальших спробах сформулювати визначення життя.

Середньовічний період розвитку філософії асоціюється з розвитком християнства. Відповідно, із позицій християнської релігії і пояснювалися ті або інші питання, пов'язані з життям. Даний період виявився не зовсім плідним для з'ясування сутності життя, оскільки видатні філософи Середньовіччя намагалися скоріше обґрунтувати релігійні догмати, ніж знайти істину.

Основною й істотною особливістю християнського вчення про світ є концепція креаціонізму щодо створення світу й життя Богом. Пояснюється це таким чином: якщо світ не міг сам створити себе, отже, він виник від якоїсь Вищої Сили, тобто від Бога – йому варто поклонятися, тому що від нього залежить усе життя людства. Створення світу описується в Божественному Одкровенні як акт виникнення буття із небуття: «Спочатку створив Бог небо і землю» (Буття. 1:1) [20, 1], але з наукової точки зору пояснення цьому акту не наводилося, тому адептам церкви доводилось підмінити знання вірою та переконаннями, що люди нібито повинні вірити в це – і більше нічого не потрібно.

Життя служителами церкви підрозділяється на земне і небесне, причому земне життя не є священним, воно – це тільки підготовка до життя дійсного, повноцінного: «Дійсне життя наше не є життя істинне, дійсне, для якого ми призначені Творцем. У відношенні до майбутнього життя, що очікує нас, воно подібне до життя пташеняти в яйці, або життю немовляти в утробі матері [21, 50].

Такий поділ життя на священне і мирське призводить до думки про те, що реальне життя ущербне, другорядне та неповноцінне. Звідси і прагнення до аскетизму і презирливе відношення до власного тіла, тому що, за законами церкви, порятунок і вічне життя будуть даровані кожній людині тільки за умови безупинного духовного вдосконалення, а це потребує аскетичного подвигу. Істинне життя може завоювати собі панування в природі людини не інакше, як шляхом витіснення помилкового викривленого напрямку її наявного змісту. Боротьба з пристрастями і перемога над ними – це те, що складає необхідний обов'язок, завдання і ціль земного життя людини [22, 386-387].

У Середньовічний період багато європейських філософів займалися питанням осмислення сутності життя. Серед них особливо слід зазначити Аврелія Августина, одного з найбільш видатних ідеологів християнства. Його думки з приводу виникнення світу і життя цілком відповідали пануючій релігійній картині світу, а також в його уявленні вкраплялися деякі ідеї Платона. Августин відхиляє розвиток, що є необхідним атрибутом життя. Земне життя людини – це постійна війна, розбій і насильство, істинне життя – тільки в Царстві Небесному: «Вічне життя перевершує тимчасове життя своєю життєвістю» [23, 592]. У етичних дослідженнях Августин підтримує традиції античної філософії, визначаючи щастя як ціль і зміст людського життя.

Цей період характеризується синтезом теологічних і античних ідей у відношенні до питання життя, коли в основному використовуються платонівські ідеї. Тут, як ми бачимо, центральна проблема – проблема виникнення життя, але вирішується вона однотипно: Бог – творець світу й усього, що в ньому існує. Крім Аврелія Августина в цьому питанні помітні трактування Псевдо-Діонісія (створення світу належить люблячому і доброму Богові), Іоанна Скотта («Бог – це початок усього»), Іоанна Дамаскіна («Бог призвів усе з не-сущого в буття: одне, а саме: небеса, землю, повітря, вогонь і воду – із небуття; інше – із цих вже створених ним речовин, а саме: тварин, рослин і всяке насіння, тому що повелінням творця ці останні були створені з землі, води, повітря і вогню») [24, 625].

І. Дамаскін до того ж вказував на подвійний характер життя: «...по-перше, це природне життя, яким ми живемо, по-друге, довільне, яким ми з пристрастю прив'язуємося до дійсного життя» [24, 622].

У Фоми Аквінського спостерігається специфічний підхід до аналізу самого життя, що виявляється в русі і пізнанні, началом життя в нього є душа: «...душею називають первинний початок життя в усьому, що живе в нашому світі, так що ми називаємо живі істоти одухотвореними, а мертві речі неживими. Життя ж виявляється переважно в двох родах діяльності, тобто в пізнанні й у русі» [25, 842].

У соціальній теорії Фома Аквінський уявляв земне життя в державі як якесь начало, що є підготовчим етапом до духовного, неземного, істинного життя.

Пізніше, у період Відродження, вплив теології на розвиток науки помітно слабшає, з'являються нові ідеї, на зміну ідеалістичним поглядам приходять пантеїзм, з'являються матеріалістичні трактування дефініції поняття «життя», хоча повної відмови від ідеалістичних уявлень, природно, не спостерігається.

Ця епоха характеризується поверненням до античності, прагненням завдати удару християнству за допомогою античних ідей.

Період Реформації можна охарактеризувати як етап повернення до церковних догм, розуміння життя інтерпретується відповідно до релігійних уявлень, таким чином, у процесі становлення поняття «життя» немає ніяких принципових відновлень. Реформісти Мартін Лютер і Жан Кальвін говорять про несуттєвість життя земного, воно є визначеною стежкою до життя вічного, благого, і цей шлях людина повинна терпіти, пройти смиренно. І природно, що створити цей світ міг тільки Бог.

Дезідерій Еразм Роттердамський вніс нову хвилю у визначення дефініції «життя», причому його цікавило земне життя у всіх його проявах. СENS життя повинен полягати в умінні людини користуватися всіма благами, наданими ним, тобто в розподілі життя на земне і неземне, пріоритетне положення тепер займає реальне, теперішнє життя.

Проблеми природного, земного життя цікавлять і Мішеля Монтеня. У своїх етичних повчаннях він викладає погляди, відповідно до яких, щоб бути доброчесним, необхідно пізнавати природні умови життя й існувати у відповідності до них. Той, хто стає доброчесним, одержує, за Монтенем, найбільший подарунок: «...презирство до смерті; воно надає нашому життю спокій і безтурботність, воно дозволяє сприймати його чисті і мирні радощі» [26, 65]. Монтень вказує на те, що тільки людина вправі управляти своїм життям, а не Бог [26, 77]. Він також заперечує існування загробного життя, показуючи, що неминучим кінцем усякої живої істоти є смерть [26, 80].

Джордано Бруно в своїх працях не наводить якісних характеристик життя, але вносить цінне доповнення у визначення життя, вказавши на його джерело, яким є Всесвіт: «Від цього духу, що зветься життям Всесвіту, походить, відповідно до моєї філософії, життя і душа всякої речі...» [27, 65].

Як і багато філософів даної епохи, Дж.Бруно був прихильником гілозоїзму: «Світ є одухотвореним тілом...» [28, 170]. А в питанні походження нашого світу та життя його концепція близька до матеріалістичного трактування О.І.Опаріна. Визнаючи існування Бога, він проте, відмовлявся визнати його в якості творця, першодвигуна світу, життя: «Оскільки Всесвіт безкінечний і нерухомий, взагалі не потрібно шукати його двигун...» [28, 168].

Незважаючи на відсутність будь-яких якісних характеристик життя у вченнях періоду Відродження, не можна говорити, що в становленні поняття «життя» не було ніяких змін, оскільки життя вже розглядалося не тільки з позицій церкви. Можна стверджувати, що період Відродження надав поштовх до розвитку цієї дефініції з позицій науки.

В епоху Нового Часу значного розвитку досягає механіка. Біологія ж у той час була поки ще не в змозі пояснити життєві процеси, звідси і випливало тлумачення людського організму як машини. Вперше аналогію «машина нашого тіла» вживає Рене Декарт [29, 424]. Існування Бога Декарт не

заперечує, як і не заперечує його участі в створенні життя: «Ми створені не самими собою, але Богом, і тому він існує» [30, 322], хоча роль Бога дещо інша, ніж у середньовічній філософії, він усього лише, за Декартом, виступає як гарантоване джерело достовірного знання.

Томас Гоббс, розуміння живого пов'язує тільки з існуванням людини, не приймаючи, як і Рене Декарт, до уваги життя тварини і рослинний світ [31, 322]. Що ж стосується походження світу, життя, то й у цьому випадку ця роль відведена Богу: «Тому що під Богом ми розуміємо причину світу ...» [32, 340].

Пантеїстичні погляди ідеологів Відродження знайшли своє логічне продовження в працях Бенедикта (Баруха) Спінози. Для нього Бог є не що інше, як природа, що творить все існуюче на Землі. Спіноза представив свої етичні дослідження стосовно всього життя, де зазначив цілком життя «удосконалювати власне пізнання» [32, 393].

Перші спроби внести певні корекції в уявлення про походження світу і життя зустрічаються в роботах Джона Толанда. Він вважає, що визнання Бога творцем усього пояснюється, насамперед, незнанням, нерозумінням природних процесів. Сам же він є прихильником теорії вічності світу.

Французьке Просвітництво тлумачення життя зводить до механіки, що спостерігалось й у Декарта. Водночас, тут вже помітно зменшення впливу теології, з'являються нові ідеї щодо походження, сутності і сенсу життя.

Так, наприклад, Жюльєн Офре де Ламетрі у своєму трактаті «Людина – машина» приходить до механістичного розуміння людського організму: «людина настільки складна машина, що цілком неможливо скласти собі про неї ясну ідею, а отже дати точне визначення» [33, 196], при цьому першодвигуном цієї машини виступає душа, що має матеріальну природу.

Священник Жан Мельє став одним із перших мислителів даного періоду, що зважився на різку критику догматів церкви, що існували раніше. У своїй роботі «Заповіт» він відзначав, що існування Бога, створення ним світу бездоказові. З його точки зору, світ виник природним шляхом із матерії; творцем всього існуючого, за Мельє, могла виступити природа: «...краса, порядок і досконалість, що природним чином виявляються у творіннях природи, тобто у творіннях світу, ніяким чином не являють собою і не доводять існування, а отже, і могутності або мудрості якого-небудь іншого майстра або майстрині, крім самої природи, яка створює все, що тільки можна бачити найпрекраснішого і найдивовижнішого» [34, 534].

Поль Гольбах, заперечуючи участь Бога в створенні світу і життя, також наділяє цією якістю природу, показуючи, що тільки вона є джерелом усього існуючого, і поза нею ніщо не може існувати. Пояснення всьому, що відбувається, Гольбах знаходить тільки за допомогою природних причин.

Іоганн Вольфганг Гете, поет і мислитель німецького Просвітництва, виступає як матеріаліст, пов'язуючи походження життя з природою, вважаючи, що «Життя – її кращий винахід; смерть для неї – засіб для більшого життя» [35, 66].

Таким чином, прихильники механістичного матеріалізму визнавали первинність матерії, але в той же час цілком не звертали увагу на якісну специфіку живого. Організм у їх уявленнях був додатком із декількох частин і його працездатність пояснювалася за допомогою законів фізики і хімії. У ті роки ще не знали, що деякі закономірності підпорядковані біологічним законам, а закони фізики і хімії краще використовувати для пояснень явищ життя на молекулярному рівні. А тому й у період Нового Часу неможливо було пояснити явища життя й уявити точні характеристики, властиві живому об'єктові.

Німецька класична філософія також не залишила без уваги проблему життя, приділивши їй достатньо місця у своїх творах. Так, наприклад, Імануїл Кант цікавився питанням розвитку живих істот, визнаючи велику складність розв'язання цієї загадки. Він писав: «...дайте мені матерію, і я покажу вам, як з неї повинен виникнути світ. Чи можна сказати: дайте мені матерію, і я покажу вам, як можна створити гусеницю?» [7, 94].

Подібно до того, як у Платона ми знаходимо прояви матеріалізму стосовно розуміння сутності життя, так і у фундатора німецької класичної філософії ми бачимо дуалізм у поглядах на проблему походження життя. Першоосновою всіх речей Кант вважає матерію: «Я бачу, як із стану її цілковитого розкладання і розсіювання цілком природно розвивається певна прекрасна і струнка цілісність. ...Матерія... складає первинну речовину всіх речей...» [36, 92-93]. Але цей відступ від ідеалізму цілком не захопив його, тому що відразу він говорить про існування першопричини, у якості якої виступає Бог.

У Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля були свої погляди на питання про це явище: «Життя є ідея в стихії наявного буття. Завдяки єдності поняття й об'єктивності живе є таким цілим, частини

якого самі по собі ніщо, але існують тільки в цілому і за допомогою нього, тобто являють собою органічні частини, де матерія і форма – нерозривна єдність» [37, 169].

Крім того, Гегель намагається виділити основні ознаки, властиві життю: «Життю в собі властиві загальні моменти, що конструюють і загальну органічну систему. Життя володіє 1) у своїй зовнішності своїм простим загальним усередині-себе-буттям, чутливістю; 2) збуджуваністю ззовні і безпосередньою протидією зовнішньому, подразливістю; 3) поверненням цієї дії з зовнішнього усередину себе, відтворенням. ... Як саморух життя, що реалізується, являє собою троякий процес: 1) формування індивіда усередині себе самого; 2) його самозбереження у відношенні його неорганічної природи; 3) збереження роду» [37, 169].

Що ж стосується походження світу, то тут Гегель повертається до християнської релігії, підстроюючи її до своєї системи. «Він є 2) абсолютна могутність, тому що він здійснює загальне і в загальному зберігає одиничне, тобто є вічним творцем Всесвіту» [37, 77].

Поруч із зазначеними ідеалістичними трактуваннями життя в німецькій класичній філософії знаходяться і матеріалістичні погляди. Серед таких можна особливо виокремити Людвіга Фейєрбаха, що приділив чимало уваги проблемі життя.

Л.Фейєрбах в питанні походження життя цілком виключає участь Бога, він трактує життя як результат цілком природних впливів [38, 340].

Запропонована гіпотеза виникнення життя викликає значений інтерес, тому що вона має деякі подібні риси з відомою теорією О.І.Опаріна, і вказує на безумовний прогрес у науковому поясненні генези життя та виокремлення його форм. «Не можна собі уявити виникнення органічного життя як ізольований акт, що впливає за появою необхідних для життя умов, це швидше за все той акт, той момент, коли температура, повітря, вода, взагалі земля набули відповідні властивості, коли кисень, водень, вуглець, азот ввійшли в такі з'єднання, що викликали існування органічного життя; цей момент водночас був моментом, коли зазначені речовини з'єдналися для утворення органічних тіл» [39, 436].

В Україні спроби розглядати соціально-філософські аспекти життя (поряд з «філософією серця») займають одне з важливих місць у розвитку філософської думки, про що свідчать роботи Т.Прокоповича («Бог створив природу, а всі процеси, що відбуваються в матеріальному світі, залежать від природних причин»), Г.Сковороди («Бог це начало всьому існуючому, життя – театр, людина в ньому – актор, Бог є режисером»), П.Юркевича («створення світу – Боже творіння»), І.Вишенського («створення світу та життя – справа Бога») [40, 61, 72, 92-94, 147]. Як бачимо, вплив християнства знайшов відбиток у працях видатних українських мислителів того часу.

Резюмуючи вищевикладене, можна сказати, що відрізок часу від початку розвитку філософії аж до початку формування напрямку «філософії життя» слід вважати докатегоріальним періодом у розвитку поняття «життя». В цей період відбувалося необхідне накопичення емпіричного знання, цілком конкретної інформації, пов'язаної із проявами живого. Не можна сказати, що по закінченні цього етапу ми одержали чітку дефініцію життя, але так само не можна сказати, що він був цілком марним, тому що ті знання, що були отримані в процесі даного періоду, дали поштовх до подальших досліджень життя вже на категоріальному рівні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Индийская философия// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1 – М.: Мысль, 1969 – с. 69-180.
2. Жуковская Н.Л., Корнеев В.И. Буддизм как культурно-исторический феномен// Буддизм: Словарь – М.: Республика, 1992 – 285 с.
3. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. Курс лекцій. – Київ: «Либідь», 1996 – 480 с.
4. Китайская философия// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1 – Ч. 1- М.: Мысль, 1969 – с. 181-261.
5. Из книг мудрецов. Проза древнего Китая – М.: Художественная литература, 1987 – 351 с.
6. Древнекитайская философия. В 2-х томах. Т. 1 – М.: Мысль, 1972 – 363 с.
7. Античная философия/ Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1- Ч.1 – М.: Мысль, 1969 – с. 262-580.
8. Асмус В.Ф. Античная философия. Учеб. пособие. – Изд. 2-е, доп. – М.: Высшая школа, 1976 – 543 с.
9. Платон. Критон. Собрание сочинений. В 4-х томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1994 – с. 97-111.

10. Платон. Горгий. Собрание сочинений. В 4-х томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1994 – с. 477-574.
11. Платон. Федон. Собрание сочинений. В 4-х томах. Т. II. – М.: Мысль, 1993 – с. 7-80.
12. Аристотель. О душе. Сочинение в 4-х томах. Т. 1. – с. 369-448.
13. Эпикур. Из письма к Геродоту// Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.1. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1969 – с. 346-354.
14. Эпикур. Из письма к Менекею// Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.1. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1969 – с. 354-358.
15. Эпикур. Отрывки из известных сочинений и из писем// Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.1. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1969 – с. 360.
16. Тит Лукреций Кар. О природе вещей/ пер. с латин. Ф. Петровского; Вступит. Статья Т. Васильевой. – М.: Художественная литература, 1983 – 383 с.
17. Стоики// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1. – Ч.1 – М.: Мысль, 1969 – с. 475-503.
18. Сенека. Отдельные высказывания// Антология мировой философии. В 4-х томах. – Т. 1. – Ч.1. – М.: Мысль, 1969 – с. 503-509.
19. Сенека. О блаженной жизни// Антология мировой философии. В 4-х томах. – Т. 1. – Ч.1. – М.: Мысль, 1969 – с. 509-519.
20. Біблія або Книги святого письма старого й нового заповіту. Об'єднання біблійських товариств, 1980.
21. Цветник духовный – Ч.1 и 2. – М., 1903 – 240 с.
22. Катехезис. Издание украинской православной церкви. – Киев, 1991 – 417 с.
23. Августин. Бог, природа, человек, вечность и время// Антология мировой философии. В 4-х томах. – Т.1 – Ч. 2. – М.: Мысль, 1969 – с. 582-592.
24. Дамаскин Иоанн. Бог как бесконечное бытие, его непознаваемость и отношение к миру// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1. – Ч. 2. – М.: Мысль, 1969 – с. 224-225.
25. Сигер Брабантский// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1. – Ч. 2. – М.: Мысль, 1969 – с. 812-823.
26. Монтень М. Опыты. Избранные главы: Пер. с фр./ Сост., вступ. Статья Г. Кошкова; Примеч. Н. Мавлич. – М.: Правда, 1991 – 656 с.
27. Бруно Джордано. О причине, начале и едином // Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 156-166.
28. Бруно Джордано. О бесконечности, вселенной и мирах // Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 166-173.
29. Декарт Р. Описание человеческого тела. Об образовании животного. Соч. в 2-х томах – Т.1. – М.: Мысль, 1989 – с. 423-460.
30. Декарт Р. Первоначала философии. Соч. в 2-х томах – Т.1. – М.: Мысль, 1989 – с. 297-422.
31. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 309-340.
32. Спиноза Б. Этика, доказанная в геометрическом порядке// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 350-400.
33. Ламетри Ж.О. Трактат о душе. Естественная история души. Сочинения. Общ. ред., предисл. и примеч В.М. Богуславского. – М.: Мысль, 1976 – с. 63-153.
34. Мелье Ж. Из «Завещания»// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 531-536.
35. Гете Й.В. Природа// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 3. – М.: Мысль, 1971 – с. 65-68.
36. Кант И. Сочинения докритического периода// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 3. – М.: Мысль, 1971 – с. 92-100.
37. Гегель Г.В.Ф. Философская пропедевтика. Работы разных лет. В 2-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1973 – с. 7-209.
38. Фейербах Л. Сущность религии. Избранные философские сочинения. В 2-х томах – Т. 1. – М., 1955 – 444 с.
39. Бюхнер Л. Сила и материя. Общедоступный очерк естественного мирового порядка// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 3. – М.: Мысль, 1971 – с. 497-503.
40. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій. – Київ.: Наукова думка, 1996 – 288 с.

SUMMARY

The problem of human life - a pressing contemporary issue. But its origins are hidden in the mists of time, when the world began operating the first representatives of Homo sapiens, gradually realizing itself as such and the results of their actions, and therefore go to philosophy. So we start by analyzing the formation models the concept of "life."

Indian philosophy in their search does not give a definition of "life" idea of Indian philosophers confused, fragmentary and do not contain certain qualitative characteristics.

In general, the Chinese philosophy in its attempt to define what life has not gone far from the Indian as well as failed to provide qualitative characteristics of life. However, it should be noted that the Indian philosophical tradition life meant more to her universal biological form, while Chinese thinkers focus on human life and society, showing interest in the opposite concept of life - death.

Many philosophers interested in the ancient period of life issues from different perspectives. There have been attempts to show the qualitative characteristics of life, but due to lack of proper knowledge of that time, these definitions do not give a complete picture of what actually is the phenomenon of life, although we can not say that the achievements of scientists of antiquity did not play any role in further attempts to formulate a definition of life.

In the medieval period, many European philosophers engaged in issues of understanding the essence of life. Among them should be noted Aurelius Augustine, one of the most prominent ideologues of Christianity. His views on the origin of the world and life is quite consistent with the dominant religious worldview and his idea vkraplyalysya some ideas of Plato. Augustine rejects development as an essential attribute of life. Earthly life - is a constant war, robbery and violence, true life - only in the kingdom of heaven: "Eternal life is superior temporal life its vitality" [23, 592]. In ethical studies Augustine maintains the tradition of ancient philosophy, defining happiness as a goal and meaning of human life. This period is characterized by a synthesis of ancient and theological ideas in regard to the question of life when used primarily Platonic ideas. Here we see the central problem - the problem of the origin of life, but it solved the same way, God - the creator of the world and all that it exists.

Despite the lack of any quality characteristics of life in the teachings of the Renaissance period, we can say that in establishing the concept of "life" there was no change, because life is seen not only from the standpoint of the church. Arguably, the Renaissance gave impetus to the development of definitions from the standpoint of science.

Supporters of mechanistic materialism recognize the primacy of matter, but at the same time, it did not pay attention to the specific quality of living. The body of their ideas was the addition of several parts and its performance was explained by laws of physics and chemistry. In those years, did not know that some laws are subject to biological laws, and the laws of physics and chemistry better use to explain the phenomena of life at the molecular level. And therefore during the New Age could not explain the phenomena of life and imagine the exact characteristics peculiar to living objects.

German classical philosophy and not left unattended problem of life, paying her enough space in his works.

In Ukraine attempts to examine the social and philosophical aspects of life (along with the "philosophy of the heart") is one of the important places in the development of philosophical thought.

Summarizing the above, we can say that the period of time from the beginning of philosophy until the beginning of the formation towards the "philosophy of life" should be considered dokatehorialnym period in the development of the concept of "life." In this period was necessary to accumulate empirical knowledge, very specific information related to manifestations of living. You can not say that at the end of this stage we have received a clear definition of life, but one can not say that it was quite useless, because the knowledge that were obtained during this period gave rise to further research in life are categorical level.

Т.В. ЛИСОКОЛЕНКО

ИГРОВАЯ ТЕОРИЯ Э. БЕРНА

Игра оказывает огромное влияние на современного человека, которого уже следовало бы назвать «homo ludens», и, наряду с этим, все современное общество – играющим. Игровые формы, пройдя путь от становления к разрушению и как следствие - к серьезным трансформационным изменениям, продолжают свое существование в наше время. В повседневной жизни мы можем наблюдать, как различные культурные практики превращаются в игру. Что есть сегодня вне игры?

Когда то, что раньше казалось серьезным и важным, сегодня просто разыгрывается и заигрывается. Люди создают новые виртуальные пространства для того что бы расширить свое жизненное пространство или, другими словами «поле своей игры». Скорее всего, можно констатировать, что времена меняются – игра остается, правда, в модифицированном виде, со смещенными акцентами, превращаясь во что-то все более символичное и социальное. « <...> Игра предстает в социальных формах. Она начинает функционировать не в отдельных формах (художественных или театральных), а пронизывает социальные процессы бытия» [8].

Сегодня актуальным остается разностороннее исследование понятия «игра». Попытка анализа игровой теории Э. Берна базируется на подходе к ней с позиции философии постмодерна, где становится возможным образование связи-перехода от игры со смыслом к игре с действием. Постмодернизм базируется на позиции активного владения разнообразными культурными практиками, на повышенных коммуникационных потребностях, ведь игроки постмодерна пытаются построить своеобразную интеллектуальную игру с читателем, предлагая для этого разнообразнейший авторский инструментарий, начиная от разработанных сценариев игры, заканчивая всевозможными символами. Сущность игры в концепциях представителей XX ст. точно характеризует один из ее представителей – Р. Барт: «если игра – это упорядоченная деятельность, основанная на принципе повтора, то в данном случае она заключается не в вербальном удовольствии, доставляемом скоплением слов (логорея) а в многократном модифицировании одной и той же языковой формы» [2, с.75].

Игровую теорию Э. Берна следует отнести к междисциплинарной плоскости исследования, что только усиливает желание и необходимость провести исследование его работ с позиции социально-философского анализа.

Основным источником данной статьи являются работы Э. Берна «Игры, в которые играют люди» [3], «Люди, которые играют в игры» [4], а также разноплановые исследования, посвященные теме игры в социально-философском контексте, среди которых можно выделить работы: К. Апеля [1], Л. Витгенштейна [5], Н. Лумана [6], Й. Хейзинги [7] и др.

Цель статьи – раскрыть особенности игровой теории Э. Берна.

В наиболее популярных работах Эрика Берн, сквозь призму анализа человеческих взаимоотношений, раскрывается уникальная по своей сути теория игры, основанная на ряде элементов. Первое, на чем следует остановиться – это представления Э. Берна о структуре человеческой психики, которая, где-то по аналогии с топикой самого З. Фрейда, представляет собой три составляющие: Ребенок, Родитель, Взрослый. Но в рамках этой статьи интерес привлекает не столько сама структура, сколько игры, в которые играет Ребенок, Родитель, Взрослый. Э. Берн исходил из положения, что жизненный сценарий человека наполнен различными играми, в которые мы играем всю жизнь. «Весь процесс воспитания ребенка мы рассматриваем как обучение тому, в какие игры следует играть и как в них играть» [3, с.46]. На основе тщательного теоретического анализа Э.Берн приходит к заключению – люди играют в те игры, которые являются комфортными с точки зрения их социальных позиций в обществе. То есть, игра как коммуникация является успешной, если она ведется на одном и том же языке, который соответствует социальным позициям субъектов – когда «ребенок» разговаривает с «ребенком».

В целом, ставя перед собой цель – помочь человеку научиться анализировать характер своего общения, Э.Берн практически ставит знак равенства между понятиями игра и коммуникация. Данная позиция является не единственной. Н. Луман, наряду с Э. Берном также подходит к рассмотрению игры как части коммуникации, игры как иной реальности: «игра является разновидностью удвоения реальности, в ходе которого реальность, понимаемая как игра, вычленяется из нормальной реальности, не обязательно отрицая последнюю» [6, с.83]. При этом реальности Н. Лумана могут пересекаться и соприкасаться.

Слияние игры и процесса коммуникации у Э. Берна приводит к образованию шаткой границы между игрой и ее отсутствием. Говоря о роли игры в анализируемых работах, трудно точно дать ее характеристику, т.к. игра является нашей жизнью, тем элементом, посредством которого мы самореализуемся в мире, ведь субъект не может быть свободен от общества, в котором живет – а значить и от игр этого самого общества тоже. На первых страницах работы «Игры, в которые играют люди» Э. Берн констатирует «основной принцип теории игр состоит в следующем: любое общение полезно и выгодно для людей» [3, с.10].

Работы Э. Берна «Игры, в которые играют люди» и «Люди, которые играют в игры» пропитаны духом американского прагматизма, базирующегося на рациональном мышлении, однако положение игры выходит за эти очерченные рамки. Игре, Э. Берн отводит совсем иную роль. Говоря

об основании своей игровой теории, у истоков которой находится трансакционный анализ, он констатирует, что в отличие от математического, он отталкивается от подхода к игроку как к нерациональному субъекту процесса коммуникации. Самой игрой Э. Берн считает «последовательность трансакций» [3, с.12], где сама трансакция постаёт как единица общения.

Уделяя огромное внимание анализу основных составляющих игры, среди которых необходимо выделить подход к классификации игроков, состоящий в разделении игр по: «числу участников, используемому материалу, клиническим типам, психодинамическими характеристиками, инстинктивным влечениям» [3 с.51], можно предположить, что Э. Берн пытается или постигнуть сущность феномена игры как можно глубже, или предпринимает попытку поместить игру в определенные рамки, охватив своим анализом все ее составляющие. Что само по себе, с точки зрения философского анализа выглядит, как тщетная попытка объять необъятное, хотя, скорее всего, не лишено смысла с позиции социально-психологического анализа. Безапелляционным является желание Э. Берна разграничить игру с операцией. «Операцией мы называем простую трансакцию или набор трансакций, предпринятых с заранее сформулированной целью. Например, если человек честно просит, чтобы его утешили, и получает утешение, то это операция. Если кто-либо просит, чтобы его утешили и, получив утешение, каким-то образом обращает его против утешителя, то это игра» [3, с. 37]. Конечно, представленная цитата оставляет много вопросов о сущности скрытых смыслов как неотъемлемых элементов игры.

Игра у Э.Берна имеет несколько значений – социальное и личностное. Социальное сводится к тому, что людям нужно «отвязаться от скуки» [3, с.148] и в качестве компромиссного решения они приходят к доступным играм, предпочитая играть с теми, кто импонирует им своими социальными позициями. Раскрытие такой сущности социального значения игры наверняка может свидетельствовать о том, что Э.Берн, в силу своей психотерапевтической практики, нормой человеческого общежития считал конформизм субъекта. Отсюда и выходит его классификация игр, с детализацией конкретных клинических случаев. Личное значение игры, по мнению Э.Берна, заключается в необходимости субъекта быть включенным в игры определенного сообщества. Здесь само участие соотносится с процессом признания и может отражаться в положении «принимают в игру – следовательно, признают мою значимость». Хотя такое разделение значения игр в жизни человека является достаточно условным, в целом оно может быть сведено к дискуссии о роли процесса коммуникации.

Необходимо отметить, что Э. Берн был далеко не первым, кого занимала проблема социального значения игры. В контексте философской рефлексии теории игры необходимо остановиться на других положениях по этому вопросу. Так, Л.Витгенштейн, в своей концепции языковой игры, говорит о том, что языковые игры образуют своеобразную семью, включающую в себя сложную систему взаимоотношений, которые во многом накладываются друг на друга, имеют множество сходств. Многовекторность, с которой Л. Витгенштейн подходит к рассмотрению языковых игр, раскрывает плюральность понимания социального бытия и феномена языка. Языковая игра постаёт как: транслятор человеческого опыта; модель нашего языка; способ переживания реальности; элемент конкретной культуры, опредмечивающий ее; идентификатор членов определенного общества. Кроме этого, Л. Витгенштейн активно развивает положение о языке как динамической системе, в которой значение существует в употреблении. Как видно, данное положение отличается от позиции Э.Берна, который выпускает из виду множество онтологических позиции, базируется на ограниченном круге вопросов из плоскости психоанализа. Также, в контексте данной параллели необходимо остановиться на социальном значении игры Й. Хейзинги, автора работы «Homo ludens». Игровое пространство Й. Хейзинги широко – начиная от понимания игры как источника культуры, когда он заявляет о том, что «культура возникает в форме игры, культура первоначально разыгрывается» [7, с. 61]. Й. Хейзинга отталкивается от того, что игровой элемент присутствует в эпохах различных культур, останавливаясь на игровом моменте Римского государства, который раскрывается в лозунге «хлеба и зрелищ», на игровом моменте Античности, останавливаясь на софистике и других ярких примерах. В такт с Й. Хейзингой, Э. Берн пишет: «различные культуры и социальные классы имеют свои излюбленные игры, а различные племена и семьи предпочитают различные варианты игр. В этом состоит культурное значение игры» [3, с.147]. Здесь мы видим определенное сходство позиций по вопросу о социальном значении игры, в контексте того, что каждое общество в определенный исторический период, с доминирующим типом культуры, предпочитает свои игры.

Создавая свои работы, Э. Берн преследовал цель, заключающуюся в том, чтобы научить человека анализировать характер своего общения, соотносить свои чувства с целями коммуникации.

Это неизбежно привело его к попытке не только продемонстрировать громадный арсенал игровых элементов в различных клинических случаях, но к попытке разработать определенный инструментарий комфортного процесса взаимодействия, нашедшего реализацию в позициях Ребенка, Взрослого, Родителя. Таким образом, Э. Берн в работе «Игры, в которые играют люди» артикулирует внимание, пусть и не в явной форме, на значении правил игры, как неотъемлемой части процесса коммуникации и на соотнесенности социальных позиций участников коммуникации.

Под правилами игры в самом общем виде имеется в виду, прежде всего, личное право человека на выбор, как игры, так и ее правил. Субъект не ограничен этим правом из внешней среды, но с другой стороны, существует требование – соблюдение интерпретируемости в данный момент, что заложено в самой основе языка игры. Порой, именно совместное поведение людей в определенной социальной ситуации позволяет нам правильно понять (именно здесь и сейчас) суть сказанного. Мы понимаем, что нас правильно поняли исходя из реакции на наши слова. Отсюда возникает феномен человеческого ожидания, реакции на сказанное и заключение – «ожидание и исполнение соприкасаются в языке» [5, с.407]. Проблема соблюдения правил игры активно развивалась в концепции языковых игр Л. Витгенштейна, для которого правила игры определяются ситуационным контекстом. «Следовать правилу, делать сообщение, давать задание, и играть партию шахматы – все это практики (применения, институты)» [5, с. 336]. Однако, всегда ли правила определяются ситуационным контекстом? К. Апель не согласен с этим. Вводя понятие «трансцендентальной языковой игры / идеальной языковой игры» [1], выступающей условием возможности и значимости взаимопонимания, он акцентирует внимание на том, что процесс взаимопонимания априори связан с «конвенциональными» правилами, определяющими правила игры в социальном контексте. Данные правила являются своеобразными метаправилами не просто определенных форм жизни или языковых игр, а принадлежат трансцендентальной языковой игре коммуникативного сообщества.

Сопоставление различных позиций относительно этого вопроса дает возможность констатировать, что позиция самого Э. Берна не противоречит ни одной из представленных. С пониманием правил игры К. Апеля, Э. Берн сближает понимание игры как коммуникации, с Л. Витгенштейном – наличные правила для каждого типа игр. Противоречие, как и сходство позиций, заключено в дефинициях анализа.

Должно быть, сама стабильность и длительность существования правил зависит и определяется конкретным социальным институтом определенного общества. Участникам социальной действительности принадлежит право легитимации и интерпретации всего знания, где последнее можно рассматривать как «знание-власть». Особенно если говорить о членах конкретных социальных институтов в обществе, которые занимаются вопросами трансляции «нормальной науки», определяя тем самым то, что изучают субъекты, что читают, и даже, о чем говорят.

На страницах работы «Люди, которые играют в игры» Э. Берн приходит к актуальному сейчас положению: «игровые теории ныне – это надежно сработанный велосипед, который можно смело использовать для коротких поездок» [4, с. 370]. В этом контексте, нужно отметить, что «короткая поездка» самого Э. Берна длится всю жизнь человека, на протяжении которой изменяются статусы и позиции субъекта, что влечет изменения в играх, в которые он играет. Игра, таким образом, является неотъемлемым элементом процесса жизнедеятельности.

В современном обществе создается научное «поле игры с реальностью», которое требует междисциплинарного подхода для возможности осмысления многогранности игры. Подытоживая, необходимо отметить, что рассмотренная теория игры Э. Берна, находящаяся в исследовательских плоскостях различных научных дисциплин, может восприниматься как частный философский вопрос, поскольку поднятые в ней вопросы и артикулированные проблемы способствуют расширению понимания феномена игры в философском дискурсе.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Апель К.-О. Трансцендентально-герменевтическое понятие языка / К.-О. Апель // Трансформация философии; [пер. с нем. В.Куренной; Б.Скуратова] – М.: Логос, 2001. – С.237-262.
2. Барт Р. S/Z [Текст] / Р.Барт; [пер. фр. Г.Косикова] – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
3. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений [Текст] / Э. Берн; [пер. с англ. М.С.Мацковского] – М.: Прогресс, 1988. – С. 8-156.

4. Берн Э. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы [Текст] / Э. Берн; [пер. с англ. М.С.Мацковского] – М.: Прогресс, 1988. – С.157-398.
5. Витгенштейн Л. Философские исследования [Текст] / Л. Витгенштейн // Языки как образ мира. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – С.220-546.
6. Луман Н. Реальность массмедиа [Текст] / Н.Луман; [пер. с нем. А.Ю. Антоновського] – М.: Праксис, 2005. – 256 с.
7. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня [Текст] / Й. Хейзинга; [пер. с нидерл. Г. Тавризян]. – М.: Прогресс; Прогресс-Академия, 1992. – С. 7-240.
8. Хренов Н.А. Игровые проявления личности в переходные эпохи истории культуры [Текст] / Н.А. Хренов // Общественные науки и современность. – 2001. - № 2. – С. 167-180.

SUMMARY

The peculiarities of understanding of the game in the works of Eric Berne, “Games People Play” and “What Do You Say After You Say Hello” are revealed. Attention is focused on the analysis of Eric Berne’s essence of the game. He gives his answer to the question of how society possesses the game character. In the most popular works of Eric Berne in the light of the analysis of human relationships, revealed a unique inherently game theory, based on a number of elements. Eric Berne came out from the position that human life script is filled with a variety of games, we play for life, fulfilling at the same time a certain social role of the child, parent or adult.

Based on this analysis, the author comes to the conclusion that Eric Berne built his construction of games based on the assumption that people play games that are comfortable, in terms of their social position in society. The game as communication is successful if it is conducted in the same language, relevant social position of the subject. In general, setting a goal to help a person learn to analyze the nature of the dialogue, Eric Berne virtually equates the concepts of the game and communication.

It is conjectured that the merger of the game and the communication process at Eric Berne leads to shaky boundaries between the game and its absence. The game is our life, the element by which we self-realize in the world, because the subject cannot be free from the society in which he lives and thus the games of the society.

The study pays great attention to the analysis of the main components of the “game” category in the works of Eric Berne. This suggests that Eric Berne either tries to comprehend the essence of the phenomenon of the game as deeply as possible, or attempts to put the game in a certain framework, covering all its components with his analysis.

A logical connection is built between the understanding of the social value of the game of Eric Berne, L. Wittgenstein and J. Huizinga. This connection transition is made possible by focusing on the fact that the postmodernists’ game shifts in emphasis from the meaning of its action. Thus, the idea is substantiated that the game is not experiencing decline and transformation and change of emphasis in its interpretation. Comparative Analysis (Eric Berne and L. Wittgenstein) provided an opportunity to talk about the fact that the understanding of the social value of the Eric Berne’s game loses sight of the set of ontological position, is based on a limited range of issues from the plane of psychoanalysis. A different picture emerges when comparing ideas Eric Berne and J. Huizinga. Here we see a certain similarity of positions on the social importance of the game, in the context of the fact that every society in a certain historical period, with the dominant type of culture, prefers its own games.

Creating his works, Eric Berne pursued the aim is to teach a person to analyze the nature of the dialogue, to relate their feelings with the purposes of communication. This inevitably led him to attempt not only to demonstrate the huge arsenal of game elements in a variety of clinical situations, but to attempt to develop a specific toolkit of comfortable interaction process. On the pages of the work, “What Do You Say After You Say Hello” Eric Berne comes to the actual statement: “game theory is now a reliably actuated bike that can be safely used for short trips.” In this context, it should be noted that the “short trip” of Eric Berne lasts a lifetime, during which changes the status and position of the subject, which leads to changes in the games, which he plays. The game, therefore, is an integral part of the process of life.

The analysis suggests that Eric Berne tries to uncover the anatomy of the game, which “is a piece of life.” His game theory can be seen as a particular philosophical question, as raised in it positions and articulated problems contribute to increased understanding of the phenomenon of the game in the plane of social philosophy.

МАРГІНАЛЬНА СВОБОДА ЯК СУТНІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ЕКЗИСТЕНЦІЇ

Соціокультурна динаміка початку XXI століття розгортається низкою багатомірних та складаних процесів, що знаходяться під тиском умов глобалізації. Зміни в сфері технологій, виробництва, соціальної взаємодії, економіки та політики, а також багато інших, що мали місце протягом всього попереднього століття, обумовили велику «відкритість» культур та соціального середовища і високу комунікативність. В результаті політичні та культурні межі стали розмитими та нечіткими. Наслідком всього цього стала поява нового типу маргінальної особистості на противагу маргіналу першої половини XX століття. Якщо раніше маргінальна особистість знаходилась на межі культур та суспільств в наслідок певних трагічних обставин та подібне становище оцінювалось як ненормальне, то сьогодні, в сучасній постмодерній культурі майже кожна людина близька до стану маргінальності та помежовості.

Це обумовлює актуальність дослідження проблеми про онтологічні засади маргінальності, а саме маргінальної свободи як сутності людської екзистенції.

Проблема формування та розвитку маргінальності привернула увагу достатньої кількості науковців – Ф.Броделя, М.Блока, Ж.ле Гоффа, Н.Еліас, Ж.Дюбі, К.Гінзбурга, Б.-У.Херельгера, обумовила соціологічний та подальший міждисциплінарний підходи до історичного поступу феномену маргінального представлені у роботах Р.Парка, Е.Стоунквіста, І.Гофмана, Ч.Кулі, Т.Парсонса, Г.Беккера та інших. Серед вітчизняних дослідників варто звернути увагу на роботи таких авторів як М.Абрамова, Є.Балабанова, С.Баньковська, М.Бурлуцька, С.Гурін, А.Гусєв, А.Істілєєва, І.Лапова, Н.Харламов.

Проте, не дивлячись на достатню кількість звернень, глибинні метафізичні корені маргінальності розглянуті не були. Тож, саме виявлення онтологічних коренів маргінальності і доведення гіпотези про те, що саме феномен свободи людини в межах її екзистенційної реальності постає таким підґрунтям і є *метою* даної наукової розвідки.

Маргінальність, будучи властивістю свідомості, дозволяє останній постійно змінюватись. В результаті цих змін свідомість формує у собі нові якості, які, об'єднуючись, дозволяють існувати їй як єдності. Зміни і рух, що так чи інакше відбуваються в свідомості, знаменують становлення останньої. Свідомість постійно знаходиться в процесі пошуку нових підвалин для самої себе. В якості необхідного показника переходу свідомості і її інобуття є свобода. Саме вона є показником можливості повноцінного буття свідомості. Характеристика свободи в її проявах вказує настановлення свободи як такої, що долає в собі випадкові форми. Саме свобода у своїй справжності як єдність всіх змістовних елементів. Становлення цієї єдності можливе в здійсненні свободи як такої, тобто ідентичності людини самій собі в якості нової себе [5, 82-83].

Свобода на шляху набуття своєї справжності здатна проявляти себе в різноманітних за спрямованістю формах. В якості такої варто розглянути маргінальну свободу. Зміст свободи може бути розкритий у двох модусах: свобода «для» чогось та свобода «від» чогось. В такому розрізі маргінальна свобода як свобода «для» чогось несе в собі аспект постійної зміни. Саме вона розкриває в собі сенс чистого становлення для пошуку нових форм, демонструє постійну незадоволеність, чисту потенційність та спрямовує свідомість на пошук нового змісту.

Маргінальна свобода вказує свідомості на саму можливість бути і дозволяє людині відбутись у якості потенції. Тому вона завжди стоїть «на початку», постаючи умовою людської реальності. Так Г.Гегель розкриває свою думку про початок таким чином: «Допоки є ніщо має виникнути дещо. Початок є не чисте ніщо, а таке ніщо, з якого має відбутись дещо; буття, таким чином, вже міститься в початку. Початок, значить, містить і те, і інше: буття і ніщо. Початок є не проявлена єдність буття і ніщо» [2, 61].

Маргінальна свобода проявляє себе в появі виключно відмінного іншого, у порівнянні з уже наявним зразком звичного буття. Забезпечуючи появу ніщо у бутті, вона проявляється у переході наявного в потенцію іншого. Вона існує як таке «інше», яке є інакше по відношенню до самого себе, таке що заперечує себе, змінюється [6, 49-55].

Маргінальна свобода – це характеристика свідомості, що містить елемент становлення, потенційність; вона є латентна сила. Все що є в ній нового виникає не з певної визначеної основи, яка визначається наявним буттям, а з елементу невизначеності та невизначуваності, тобто свободи як такої. Всі визначеності виникають з темряви як самої себе – з чистої потенційності та невідомості. У порівнянні з визначеною річчю це є завжди певна змінна.

Якщо буття постійно знижується через ніщо як зняття будь-якої визначеності наявного буття,

як постійної незадоволеності наявним через можливість виходу за межі існуючих рамок, то свобода буде міститись в обох випадках одразу, точніше в проміжку між ними, в становленні, в переході.

Ми розглядаємо становлення як перехід буття посередництвом ніщо в інобуття. Перехід як рух є чиста потенція без найменшого прояву якості. Як становлення не має ані кінця, ані початку, так і потенція, що отримується тут, також буде безкінечною, і буде весь час виникати в нових якостях. Звідси і з'являється така характерна для свободи плинність і безперервність.

Без'якісність маргінальної свободи вказує на можливість народження іншої якості, інакше кажучи вона не беззмисловна, проте невизначувана. Ця спонтанність руху, що породжує через зняття нове буття або інобуття, і є становлення. В зв'язку з цим, становлення можна представити як синтез та злиття буття і ніщо. В цьому реалізується глибинний смисл маргінальної свободи, яка реалізує себе у пошуку нових основ [7, 88-89].

Постійна плинність та мінливість маргінальної свободи долає будь-яку фіксованість та оформленість. На цій основі варто зазначити, що вона не може мати жодної виділеної точки всередині себе: ані середини, ані кінця, ані початку. Становлення не може бути представлене як сукупність дискретних ділянок. Воно весь час алогічно плине, розтікається, і в той самий момент, коли свідомість виходить в русі за межі будь-якої визначеної точки, в цей самий момент ця точка зникає, йде в минуле і замінюється безкінечністю нових меж.

Маргінальна свобода як чиста потенція переходить від однієї точки до іншої, так і не проявляючи і собі самій жодної визначеності: описуваний перехід зовсім не передбачає фіксації. Проте він дозволяє Я ствердитись в іншій якості; воно перестає бути одним і стає іншим [7, 88-89].

Сама по собі діяльність свідомості є процес, в якому вона прагне перетворити все те сутнє, на яке спрямована його активність, у свій власний новий зміст.

Перехід свідомості через становлення в іншу якість і зміна стає умовою «історичної динаміки свідомості», він здійснює сутність руху свідомості до самосвідомості, коли воно знаходить себе в набутті самого себе і в оволодінні своєю власною природою [4, 625].

Тож маргінальна свобода визначає маргінальну свідомість. Остання в своїй мінливості впізнає свою власну свободу як нічим не обмежену. В цьому проявляється її незмінна та справжня достовірність. Маргінальна свобода не витікає ні з чого стороннього, що полинуло б її різноманітний розвиток, не є результатом, вже усталеним фактом. Вона є діалектичний «неспокій», та суміш чуттєвих та мисленнєвих уявлень, відмінності яких співпадають та рівність яких так само розчиняється.

Проте ця свідомість, замість того щоб бути рівною самій собі свідомістю, дійсно є лише випадковий хаос, запаморочливий рух невпинно породжую чого самого себе безладу. Вона є той хаос для самої себе, оскільки сама підтримує його і відтворює [3, 110].

Являючи собою постійний перехід, не маючи здатності зупинитись та явити себе завершеним, оскільки це суперечить його сутнісній природі, маргінальна свобода є випадковою для самої себе.

В маргінальній свободі як в переході прихована будь-яка можливість та потенційність. Ве, що отримає будь-яке найменування та буде зафіксоване. Вже тим самим буде вилучене з цього суцільного потоку та вже постане поза ним. Все це неминуче набуває певної просторової форми і є поставшим – результатом, а не самим становленням. Звідси становлення є вічний неспокій, вічна тривога [5, 84].

Проте, ця невизначеність до меж повна очікувань і сподівань, які, хоч і тривожать, проте дають надію. Ось що вабить у маргінальності, якого б характеру вона не набувала.

Така свідомість ніколи не завершується, не переходить у визначеність, у форму, ніколи не насичується, ніколи не припиняє пошуку. Така невизначеність є болісною і тоскною, проте становлення живе саме цією невідомістю, надихається нею.

Через становлення людині являється свобода «для», яка несе в собі зміст творчості та активності. Це означає, що сенс маргінальності розкривається у наданні свідомості можливості стати іншою. Свобода не має сутності, вона не підкорена жодній логічній необхідності. Саме тому про неї варто говорити те, що зазначав М.Хайдегер про Dasein: в ній існування передую сутності та керує нею. Проте, щоб свідомість дісно залишалась вільною, вона має докладати зусиль, утримувати себе в свободі [9, 270].

Людське буття – це можливість бути розкритим, тобто бути вільним. В цьому зв'язку можна говорити про маргінальну свободу як про перехід ніщо до буття, як про можливість бути, коли людина стоїть перед Ніщо, впускаючи його в свій світ, в себе, будучи для нього відкритою, або, що те саме, дійсно вільною.

Інакше кажучи сама людина є таке буття завдяки якому виникає ніщо або свобода як саме буття. Таким чином, свобода – як умова, необхідна для появи ніщо – не може бути віднесена до властивостей, що характеризують сутність, являючись для свідомості тільки можливістю бути через існування.

Так, на думку Ж.-П.Сартра, свобода виникає з ніщо і існує посередництвом людської екзистенції [6, 61-62].

Іншими словами, для того, щоб свобода здійснила себе, необхідна маргінальна свідомість людини. Така маргінальність людської свідомості існує як можливість бути, реалізуватись і для свого прояву вимагає сильної напруги та постійної роботи. Таким чином, маргінальна свобода, як необхідна умова переходу свідомості в іншу якість є необхідною властивістю, яке належало б, серед багатьох інших, сутності людського буття.

Маргінальна свобода людини передуює її сутності, вона є умовою, завдяки якій остання стає можливою, сутність буття людини «підвішена» в його свободі. При цьому маргінальна свобода не є вираження чистого буття або небуття, вона є їх взаємоперехід, в якому долається визначеність буття і порожнеча ніщо.

Дологічна відкритість свідомості – це абсолютна порожнеча. Ж.-П.Сартр називав таку порожнечу «дірою», «неагентованим оборотом самості», яку не можна зрозуміти, вона взагалі «до-розуміння». Саме така свідомість як абсолютна порожнеча і є чистою, абсолютною свободою [6, 62].

Ця властивість чистої свободи лежить в основі маргінальної свободи, щоб конструювати людську реальність в якості буття, яке є те, чим воно не є, і не є тим, чим воно є.

Вихід за межі сутнього визначається як трансценденція. Екзистенція потребує трансценденції, завдяки якій вона, така що не створює сама себе, вперше постає як незалежне начало в світі; без трансценденції екзистенція стає безплідною впертістю. В людському бутті трансценденція є маргінальністю.

Саме трансценденція вивільняє. В цьому пункті К.Ясперс слідує за С.К'єркегором, і зазначає, що людина, яка досягнула себе, виходячи зі свободи, тим самим досягнула свою трансценденцію, яка зникає і проявляє власне Я в свободі. Завдяки тому, що людині відкривається свобода, вона може вийти за межі сутнього. Саме тому в своїй онтологічній основі людина є істотою вільною і, відповідно, істотою маргінальною [5, 90].

Природа людини метафізична. Метафізика є основна подія в житті людини. Вона і є саме людське буття [8, 26]. Екзистенція – це виявлення всього, що в людині власне є, що відбувається в ситуації, коли анонімі сили логіки перестають діяти. Екзистенція вказує свідомості на можливість бути.

Будучи вільною, унікальною та невимовною, екзистенція взагалі нічим не де термінується. Будь-яка онтологічна фіксація екзистенції має бути спростована, оскільки через це виникає небезпека її опредметнення, уречевлення.

В суворому сенсі екзистенція не «є», а являє собою те, що може бути і що має бути. Так, при проясненні її сутності, вона, власне, постає не як об'єкт, до якого можна звернутись в процесі дослідження, а навпроти, вона відкривається людині в екзистенції тільки в процесі своєї реалізації. Екзистенція не підкорюється жодним загальним сутностям, законам чи правилам. А тому її ніколи не можна досягнути. Виходячи з загальних понять.

Філософія прагне піддати осмисленню свободу виходячи з логіки, а це є неможливим, оскільки логіка не пов'язана з маргінальністю. Вона вибудовує свої висновки в аспектах визначеності, в той час як реальне існування людини – екзистенція – наскрізь темпоральне, плине и постійно змінюється.

З іншого боку, основний принцип логіки є необхідність. А маргінальні аспекти свободи випадкові, одиничні в своєму роді та неповторні, несхожі один на одного. Їх можна помітити та описати, проте неможливо довести дедуктивним шляхом. Життя людини не є безперервно детермінований розумом процес, в ньому постійно відбувається несподівані зрушення та непередбачуваності. Екзистенція завжди опиняється у владі нескінченної маргінальної свободи, яка виникає з «ніщо» і не визнає жодних наперед усталених правил та норм [1, 21].

Свобода, яка виходить з «ніщо» не дає людині спокою і задоволеності, вона постійно штовхає на пошук нових основ, говорить людині про інший світ. У зв'язку з цим свободу можна визначити як «порожнечу», недостатність буття, в яке включена людина. «Людина – це діра у Бутті» [6, 111].

Своєю включеністю, тобто своїм буттям, людина конститує Ніщо. Саме тому, людська реальність є недостатньою (Ж.-П.Сартр) [6]. Людина вільна, тому що невинно відривається від самої себе і відділяється засобами ніщо від того, якою вона є, була і буде. Свобода – це саме те Ніщо, що міститься в серці людини і змушує людську реальність реалізовуватись, замість того, щоб просто бути. Адже для людської реальності бути – це означає постійно обирати одного себе і відмовлятися від іншого себе.

За А.Бергсоном, свобода є індивідуальна дія, рух, який проявляється в глибинах особистої самосвідомості. Вона вказує свідомості на необхідність пошуку нового змісту. При цьому А.Бергсон розглядає зв'язок між «Я», «свободою» та «історією», що дозволяє свідомості творити себе через свободу. В умовах останньої проявляються глибинні стани людської душі, що постають у вільній дії, яка виражає весь

наш минулий досвід у новій якості [5, 92].

Ідея свободи становлення передбачає, що людина може і має постати дійсним посередником між царством свободи і царством необхідності, тією точкою, в якій обидва світи реально перетинаються, тим агентом, який робить можливим взаємодію цих світів.

Маргінальна свобода характеризується своєю першопочатковою невизначеністю, її сутнісна властивість полягає в постійному русі та змінах, які через безперервне зняття всіх визначеностей породжують нову визначеність. В основі того, що в світі з'являються порядок і форма лежить безлад, хаос, який будь-якого моменту може вирватись на волю [10, 108-109]

Основною маргінальної свободи постає первинна нерозподілена єдність ніщо і буття: свободи як ніщо і розуму як буття. Їх синтез і є процес становлення.

Іншими словами, засобами вільної дії людина всякий раз досягає свого начала, яке знаходиться в ній потенційно, а потім розкривається і досягає вічності. Тому людське існування – це безкінечне визначення себе у кожному своєму вчинку.

Людина є вільною за способом свого існування. Їй властива певна «основна свобода», яка, як умова, передують будь-якій виконаній свободі воління. Будь який сумнів, питання чи запит, тим більш запит про власну сутність демонструє, що ми не замкнені в безпосередньому, проте виходимо за його межі. Тим самим передбачається, що свідомість визначально та своєрідно відділена від будь-якої фактичної даності. Людина не зв'язана середовищем, як тварина. Вона не адаптується, вона адаптує і трансформує, змінює і змінюється сама [5, 93-94].

Людина є сутнісно глибинною і відкритою, здатною до пристосування і розвитку, і таким чином, вічно «не готовою». Тому маргінальність дає розуміння свободи первинної, стихійної, довизначеної, яка несе в собі чистий рух. Вона вказує на дійсність можливого та можливість дійсного буття, втілюючи в собі постійний перехід від одного значення до іншого.

Маргінальність відображає в собі поточність та мінливість свідомості, не зупиняючись ні на чому, являючи собою взірць свободи як форми, що заперечує. З рефлексією свідомість визначається та оформлюється, переходячи в іншу площину буття. Свідомість дає знання про себе, являючи його в завершній формі, тобто можна говорити, що з безкінечності маргінальної свободи випадає наявне буття та певна визначеність.

Маргінальна свобода проявляє байдужість, тобто вказує на протилежність будь-якої визначеності. В протилежному випадку вона через авторитарність втрачає власну сутнісну природу. Маргінальна свідомість виявляє повну неістотність та невизначеність змісту. В цьому і виявляється негативність маргінальної свободи, яка відбувається як всебічне формоутворення життя [5, 98].

Так, як авторитарності відповідає поняття усталеного самостійного буття, так і маргінальному відповідає процес його становлення, спрямованого на інобуття.

Маргінальна свобода показує діалектичний рух, зміст якого, переходячи від невизначеності до визначеності, втрачає свою сутність, виявляючи несуттєвість того, що для свідомості постає як визначене.

Маргінальна свобода зникає з появою будь-якої визначеності. Значить, смислом маргінальної свободи постає незгода з тим, що прагне закріпитись у свідомості; завдяки їй свідомість пізнає свою внутрішню свободу. Маргінальна свобода є атаксія мислення про самого себе, незмінна і дійсна достовірність для себе. З іншого боку, маргінальна свобода не є результатом становлення, вона є причиною, вказуючи на саму природу свідомості, яка постає «абсолютним діалектичним неспокоєм» [3, 110; 5, 98]. Вона утримує всі суперечності невіршеними і тримає себе по відношенню до них невизначеною також.

Так, маргінальна свобода в силу своєї мінливої сутності не має ані меж, ані визначень. Це змушує її виходити за межі цілісності в момент становлення, і позбавляє свідомість можливості визначитись і оформитись, завдяки чому маргінальна свідомість ніколи не знає себе а лише має про себе певне уявлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер. Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер; [Перевод с нем.]. – М. : Искусство, 1991. – 367 с.
2. Гегель. Г.В.Ф. Наука логики / Г.В.Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1997. – 800 с.
3. Гегель. Г.В.Ф. Феноменология духа / Г.В.Ф. Гегель // Система наук. – Часть 1. – СПб. : Наука, 1999. – 444 с.
4. Лосев. А. Ф. Самое само: сочинения / А.Ф. Лосев. – М. : ЗАО изд-во Эксмо-пресс, 1999. – 1024 с.
5. Перевальская С.В. Теспоральность чистого сознания-времени (опыт феноменологического описания): дисс. на соискания уч. степени канд. филос. наук.: спец.: 09.00.01 – «онтология и теория познания» /

С.В.Перевальская. – Омск, 2007. – 156 с.

6. Сартр Ж. П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П.Сартр // Пер. с фр., предисл., примеч. В. И.Колядко. – М. : Республика, 2000. – 639 с.

7. Франк С. Л. Непостижимое / С.Л.Франк // Франк С.Л. Сочинения. – М. : Правда, 1990. – 608 с.

8. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики / М.Хайдеггер. – М. : Логос, 1997. – 165 с.

9. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени / М.Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – 384 с..

10.Шеллинг Ф. Философские исследования о сущности человеческой свободы и связанных с ней предметах // Соч. : В 2 т. – Т. 2. – М. : Мысль, 1989. – 121 с.

SUMMARY

The socio-cultural dynamics at the beginning of the XXI century unfolds next multidimensional and complex processes under pressure conditions of globalization. Changes in technology, production, social interaction, economic and political, as well as many others that have taken place during the previous century, caused a large "openness" of cultures and social environments and high sociability. As a result, political and cultural boundaries have become blurred and indistinct. The consequence of all this was the emergence of a new type of marginal personality as opposed to marginal first half of the twentieth century. If previously marginal person was on the verge of cultures and societies as a result of certain tragic circumstances, etc. position judged to be abnormal, but today, in contemporary postmodern culture of almost every person close to the condition of marginality.

A person's life – it is a process continuously determined by reason, it constantly happens unexpected and unpredictable shifts. Existence is always at the mercy of the infinite marginal freedom that arises from "nothing" and does not accept any pre-existing rules and regulations.

Marginal freedom shows dialectical movement, the content of which, moving from uncertainty to certainty, loses its essence, showing the irrelevance of that consciousness emerges as definitions.

Marginal freedom disappear with the advent of any certainty. Hence, the sense of freedom is marginal disagreement with the fact that seeks to gain a foothold in the mind; thanks to her consciousness perceives his inner freedom. Marginal freedom remains unchanged, it is the reliability of thinking for himself. On the other hand, the marginal freedom is not the result of formation, it is the cause, pointing to the very nature of consciousness, it becomes an "absolute dialectical anxiety". It holds all the contradictions and unresolved arises in relation to them as uncertain.

А.Ю. КРИВОРУЧКО

ФОРМИ ПРОЯВУ ФЕНОМЕНУ НЕЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ

Кожен феномен проявляється у різній формі, в залежності від середовища існування, причин виникнення і кола зв'язків. Форма – спосіб вираження і існування змісту.

Аристотель був переконаний, що немає ніякого платонівського світу ідей, ідея речі знаходиться в ній самій як форма. Форма - незмінна і вічна, саме вона робить предмет тим, що він є, а не навпаки. Форма виступала у Аристотеля в якості загального, а конкретні її втілення, речі - в якості одиничного. Аристотель, як і Сократ з Платоном, не заперечував, що наукове знання має бути знанням не окремих предметів, а знанням загального, але це загальне знаходилося для нього не поза речей (як у Платона), а в самих речах: знання повинно бути спрямоване на вивчення форми речей [1, 489].

Поняття форми не є у Ф.Бекона однозначним. По-перше, це — сутність (суть), що лежить в основі простіших властивостей, «природ». По-друге, це закон, за яким виникає й існує та чи інша «природа» Нарешті, це — причина. «Коли я кажу про форми, пише Бекон, — то розумію не що інше, як закони та визначення абсолютної реальності, які скеровують і засновують будь-яку просту природу, таку як тепло, світло, вага, в кожному з видів матерії й суб'єкті, здатному їх сприймати». Кількість таких форм, на думку Ф.Бекона, остаточна й незмінна [3, 181]. Опанування їх відкриває перед людиною безмежні можливості у відтворенні як окремих природ, так і їх різноманітних сполучень.

Сьогодні розуміння форми дещо відрізняється від думок філософів античності і середньовіччя. Форма є вираженням змісту, його обумовленням. Це внутрішня і зовнішня організація змісту, спосіб його існування, який має певну визначеність, стабільність і самостійність. Поняття форма використовується у значенні внутрішньої організації змісту, у цьому значенні форма отримує подальший розвиток у понятті структура [8, 67].

Форма нерозривно пов'язана зі змістом, а через нього – з сутністю, внутрішньою, глибинною, відносно стійкою стороною предмету, явища, процесу, яка визначає його природу, сукупність рис і інші характеристики [6, 153].

Сутність феномену незадоволеності життям, на нашу думку, проявляється у протиріччі між мисленнєвими моделями бажаного і реально існуючого життя. Отже, «незадоволеність життям» слід розглядати у якості соціально-філософського поняття для позначення всього різноманіття проявів неузгодженості взаємозв'язку між бажаними і реально існуючими моделями життя, що склалися в соціальному організмі на певному історичному етапі його розвитку.

Виходячи з цього, форми прояву феномену незадоволеності життям можна позначити як зовнішній вияв (прояв) відмінностей між реальним життям і тим, що було сплановано і омріяно людиною в певний проміжок часу.

Згідно з діалектикою «зміст» і «форма» знаходяться в органічній єдності, є співвідносними поняттями, які відображають дві взаємозалежні, суперечливі сторони буття предмета, явища, процесу.

Хотілося б прослідкувати цей взаємозв'язок.

1. Цьому взаємозв'язку притаманна єдність форми і змісту. Будь-яка форма прояву незадоволеності життям має зміст, адже не може бути зовнішній прояв феномену без його змісту і внутрішніх структуроутворюючих зв'язків і компонентів. З іншого боку, зміст завжди оформлений певним чином.

2. Взаємозв'язок змісту і форми може виступати як як:

- Гармонія (форма відповідає змісту, внаслідок – оптимальність і об'єктивність протікання існування буття феномену);
- Дизгармонія (зміст не відповідає формі, чи навпаки – внаслідок – деформації в протіканні феномену, ускладнення в зменшенні його проявів);
- Конфлікт (несумісність форми і змісту, внаслідок – феномен не розвивається з попередніми особливостями).

Цікавим є те, що зміст може постійно змінюватися під впливом сучасних тенденцій, теорій, завдяки новому філософському осмисленню, а форми – не змінюються, можлива лише часткове перетікання одного прояву феномену незадоволеності – в інше.

3. Варіативність вираження одного змісту різними формами, що ми і спробуємо прослідкувати на прикладі феномену незадоволеності життям.

Форми розрізняються за ступенем своєї спільності. Форма може бути способом організації та законом життя і розвитку одиничного предмета, деякого класу предметів і нескінченної кількості предметів [7, 277].

Після спроби виявлення сутності феномену незадоволеності життям, і визначення змісту поняття, що його позначає, для повноцінного аналізу необхідно визначити його форми прояву. Важливим є визначення критеріїв, за якими необхідно класифікувати ці прояви.

Цікавою є пропозиція Балацького Є.В. щодо виокремлення певного «набору» факторів задоволеності-незадоволеності життям. Він пропонує наступні фактори:

1. Особиста і сімейна безпека (мається на увазі відчуття спокою і відсутності загрози, чинників і причин, що можуть вплинути чи зруйнувати почуття безпеки);
2. Матеріальне благополуччя (ймовірно, йдеться про можливість забезпечити всі свої потреби, про співпадіння потреб і можливостей окремої особистості; коли відчувається економічна стабільність і впевненість в забезпеченні себе матеріальними благами);
3. Сімейне благополуччя (наявність сім'ї, стабільність і неупередженість сімейних стосунків, постійне відтворення роду, збереження і передання сімейних традицій);
4. Досягнення поставлених цілей (мається на увазі поставлення і реалізація запланованих обміркованих і необхідних певній особистості дій);
5. Творча самореалізація (людина – суб'єкт життєдіяльності, творчість є видом перетворення особистості і створення нового, інноваційного, і, отже, реалізація людиною свого творчого потенціалу, потреби у вдосконаленні і перетворенні світу);
6. Плідний відпочинок (логічне співвідношення «праця-відпочинок» для відтворення сил і мотивації для подальшої діяльності, відпочинок як фізичний так і інтелектуальний, психологічний);
7. Хороший клімат (під «хорошим» кліматом пропонуємо розуміти той, який підходить кожній особистості окремо, враховуючи її фізіологічні, психологічні потреби і вимоги, індивідуальні переваги);

8. Гідний соціальний статус (так як людина істота соціальна, частина соціальних груп і соціуму в цілому, то статуси і ролі, які вона займає в певному соціальному колі грає велику роль для самореалізації людини і її життєдіяльності);
9. Ефективні неформальні соціальні контакти (під неформальними розуміємо ті соціальні контакти, які не пов'язані з робочими відносинами і не передбачають відносин субординації);
10. Соціальна стабільність, впевненість в майбутньому (стабільне соціальне оточення, мінімум змін, впевненість у тому, що майбутнє буде на рівні з сьогоднішнім днем, і ніяк не гірше);
11. Комфортне середовище життя (це сукупність умов життя людини, при яких вона не відчуває дискомфорту і в людини є ті умови життєдіяльності, які дозволяють їй гідно жити і працювати);
12. Гарне здоров'я (під «гарним» розуміємо не ідеальне самопочуття, а те, що дозволяє навіть при наявності певних хвороб відчувати повноцінність життя і не заважає людині розвиватися, жити і спілкуватися. [2, 45].

Роглянувши і проаналізувавши ці фактори, хочемо звернути увагу на те, що А. Балацький дещо обмежено розглядає суб'єктів, виокремлюючи лише особистість. Так як особистість є частиною соціальної групи, соціуму, то необхідно наголосити на тому, що слід виокремлювати серед суб'єктів незадоволеності життям особистість, соціальну групу, конкретні народи і людство в цілому.

Все ж таки, ці фактори тісно переплітаються з відомими теоріями потреб, а особливо з теорією Абрахама Маслоу. В основу теорії ієрархії потреб Абрахама Маслоу покладено: 1) тезу про те, що поведінка людини спрямовується намаганням задовольнити її найсильнішу на даний момент потребу; 2) передбачення, що потреби людини мають ієрархічну структуру, тобто вони можуть бути впорядковані за критерієм зростання їх важливості для людини; 3) припущення, що найсильніша потреба визначає поведінку людини доти, доки вона не буде задоволена [5, 301].

Перш ніж класифікувати форми незадоволеності життям, слід наголосити, що незадоволеність життям тісно пов'язана з життєдіяльністю людини. Г.В. Воронова пише, що доцільно виділити форми життєдіяльності людини, які відповідають основним сферам суспільного життя, а саме: групу форм економічної життєдіяльності людини, групу форм політичної життєдіяльності людини, групу форм соціальної життєдіяльності людини і групу форм духовної життєдіяльності. Ми пропонуємо класифікувати форми незадоволеності людини відповідно до виокремлених нею груп. Це структурує нашу класифікацію [4, 101].

Ми спробуємо привести власну класифікацію форм прояву незадоволеності життям, на основі теоретичних знань і методологічних досліджень вчених.

Основою класифікації є поділ суспільного життя на сфери. А подальший аналіз – лише уточнення і обґрунтування існування форм. За сферою суспільства:

1. Економічна незадоволеність – незадоволеність, причинами якої виступають неузгодженості у трудовій діяльності людини, розділі товарів і послуг, участь у грошово-товарних відносинах, використання знарядь праці і т.п.;
2. Політична незадоволеність – незадоволеність, підґрунтям формування якої є відношення людини до державного устрою, участі у політичному житті суспільства, активності чи пасивності у політиці, спрямованості, радикальності, приналежності до тієї чи іншої політичної сили.
3. Соціальна незадоволеність – залежить від позиції людини в освоєнні соціальної реальності, входження в неї, пристосування, вміння залагоджувати конфлікти, ставання частиною тієї чи іншої соціальної групи.
4. Духовна незадоволеність – незадоволеність, у основі якої лежить суперечності у освоєнні, виробництві, споживанні і збереженні духовних цінностей, ідей, думок, інтелектуальної власності, почуттів, знань, переконань. Оскільки їх виробництво пов'язано з соціальними інститутами, освітою, релігією, естетикою, вихованням особистості, то незадоволеність формується під впливом організацій, установ і засобів масової інформації.

За масштабністю незадоволеність може бути:

1. Індивідуальна – це вид незадоволеності життям, який проявляється у окремої людини. Вона формується під впливом феноменів, що проявляється у суспільстві, але найбільш гостро проявляється у одного представника тієї чи іншої соціальної групи.
2. Групова – вид незадоволеності життям, при якому причини незадоволеності життям у певної групи співпадають. Навіть не просто співпадають, а мають одне джерело виникнення і розвитку, адже обмінюючись і постійно знаходячи причини і факти, що формують незадоволеність вона постійно укріплюється у свідомості групи.
3. Суспільна – охоплює велику кількість людей і передбачає негативні суспільні прояви. Мається на увазі, що сформувавшись у однієї людини чи групи ідея поступово розповсюджується серед широких

мас населення, відповідно знаходячи причини для існування і заперечуючи логічні доводи щодо недоцільності її існування може привести до масових заворушень, страйків і хаотичних коливань суспільних мас.

За переважаючими факторами впливу:

1. Суб'єктивна незадоволеність – незадоволеність, при якій об'єктивні фактори грають малу роль, а на передній план виходить почуття людини, її бачення ситуації, емоції, переживання, враження, ідеї, плітки, страхи, сумніви, невпевненість, інколи навіть відсутність інформації і необмежена фантазія.;
2. Об'єктивна незадоволеність – незадоволеність, яка виникає на основі об'єктивних суджень, розумних висновків, знань і витримана логічна послідовність її формування і виникнення. Мається на увазі, що людина під впливом подій, але тим не менш, з розумінням і усвідомленням сприймає ту чи іншу подію як причину незадоволеності.

За переважаючими факторами виникнення:

1. Матеріальні фактори - тут у підґрунті знову ж таки лежить економічна незадоволеність, тобто матеріальне становище не таке, яке прагне мати людина, її участь у виробництві матеріальних благ опосередкована і не приносить матеріальної вигоди, а участь у товарно-грошових відносинах приносить людині лише негативні емоції і матеріальні витрати. Досить часто виникає тоді, коли заплановані витрати людини перевищують її доходи, або доходи взагалі відсутні.
2. Психологічні фактори - основа для психологічної, інколи навіть екзистенційної незадоволеності життям. Під нею розуміється неузгодженість у внутрішньому світі людини, де емоції, почуття, відчуття, настрої беруть гору над розумом і логікою дій.
3. Соціальні фактори – тобто взаємозв'язки, стосунки і взаємозалежність окремої особистості чи групи людей і соціальних норм, правил, інститутів; неузгодженість, неприйнятність правил тим чи іншим.

За тривалістю існування:

1. Короткочасна - мається на увазі тимчасове невдоволення життям внаслідок невеликого життєвого ускладнення, триває день-два, виникає швидко, проходить ще швидше і не приносить суттєвої шкоди життєдіяльності людини, а навпаки стимулює її дії на покращення умов і попередження виникнення незадоволеності повторно.
2. Середньотривала (проявляється в середньому від тижня до місяця);
3. Довготривала – триває від одного місяця і спричинена причинами різного характеру, ускладнена ними ж і протікає постійно нагромаджуючись і збільшуючись; затримується надовго.

За складовими діяльності:

1. Передінтелектуальна – яка залежить від естетичного задоволення людини, зумовлена почуттями і ідеями, проявляється в духовній сфері життя суспільства.
2. Поведінкова – коли людина несвідомо вивчає стимул для зміни своїх дій, але лише ускладнює своє життя.
3. Усвідомлююча – коли людина свідомо отримує задоволення від будь-чого, тобто спрямовує свої емоції і думки у позитивне русло, формує свою «модель життя», уникаючи негативних емоцій і суджень.

За життєвим етапом виникнення у людини:

1. У дорослому віці, адже відомо, що діти швидко виходять з негативного сприйняття ситуації, а отже, у віці від 18-35 (молодь) і від 35 до 60 років.
2. У похилому віці – 60-80 років;
3. У літньому віці – від 80 років.

За силою впливу на життя:

1. Поверхнева незадоволеність життям – мається на увазі, людина не замислюється над причинами її виникнення, перебіг її також короткий, проявляється лише у певних зовнішніх проявах і емоціях.
2. Поглиблена незадоволеність – розуміється як така, що причини зрозумілі, але не усвідомлені, тобто вони такі і залишаються на рівні «інформації»;
3. Глибинна незадоволеність – коли людина остаточно зупинилася на думці про незадоволеність, не бачить шляхів її подолання, не має бажання знайти вихід..

Запропонована класифікація є однією з спроб теоретичного опрацювання матеріалу, вивчення закономірностей виникнення незадоволеності життям і з урахуванням практичних досліджень, звичайно, не претендує на абсолютну досконалість і незаперечність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антология мировой философии: в 4-х томах / [сост. Соколов В.В., Асмус В.Ф., Дынник М.А., Мамедов Ш.Ф.]. – М.: Мысль, 1962-1972. – (Серия «Философское наследие»). – Т.1. – 578 с.
2. Балацкий Е.В. Факторы удовлетворенности жизнью: измерение и интегральные показатели // Мониторинг общественного мнения №4(76), 2005, - С. 42-52
3. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Том 1. — М., 1971, 590 с.
4. Воронова Г.В. Життєдіяльність людини як соціально-філософська проблема. Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2007. – 204 с.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.
6. Соціальна філософія. Монографія. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 376 с.
7. Спиркин А.Г. Философия: Учебник. — 2-е изд. — М.: Гардарики, 2006. —736 с.
8. Философский словарь под ред. И.Т. Фролова – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 71- с.
9. Хьелл Л. Теории личности / Хьелл Л., Зиглер Д. – СПб. : Питер, 2003. – 608 с.

SUMMARY

Every phenomenon appears in various forms, depending on the habitat, causes and range of communications. Form is a way of expressing the existence of the content.

Form is inextricably connected with the substance, and through it with the essence, the inner, deep, relatively wide side of object, phenomenon, process, which determines its nature, a set of features and other characteristics.

The essence of the phenomenon of dissatisfaction with life is appeared in the contradiction in mental models of the desired life and the real one . Thus “life dissatisfaction ” should be considered as a socio-philosophical concept that refers to the whole variety of manifestations of inconsistency relationship between the desired and real life models that emerged in the social organism at the certain historical stage of its development.

Therefore, forms of the phenomenon of life dissatisfaction can be described as an external manifestation of differences between real life and what was planned and cherished by a person in a certain period.

The forms differ in their generality. The form can be a method of organization and the law of life and the development of a single object, a class of objects and an endless number of objects.

A full analysis must be carried out in order to determine its manifestations after trying to identify the substance of the phenomenon of life dissatisfaction and its defining. It is important to determine the criteria by which we can classify these manifestations.

E.V. Balatsky's suggestion about distinguishing a certain "set" of factors of life satisfaction-dissatisfaction is interesting . He suggests the following factors: personal and family security, material prosperity, family well-being, goals' achievement, self realization, fruitful rest, good climate, decent social status, effective informal social contacts, social stability, confidence in the future, comfortable environment, good health.

After examination and analysis of these factors, we would like to point out that A.Balatsky is limited considering only the subjects, a person. As a person is part of a social group, society, it is necessary to emphasize that a person, a social group, the specific nations and humanity as a whole should be singled out as the subjects of life dissatisfaction.

We will try to give our own classification of forms of life dissatisfaction, which is based on theoretical knowledge and methodological research. The classification is based on the division of social life into spheres. A further analysis will be clarification and justification of the existence of forms only.

The proposed classification is one of the attempts of theoretical study, study of patterns of occurrence of life dissatisfaction taking into consideration the practical research. Certainly, it does not pretend to be absolutely perfect and indisputable.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ТЮРКСЬКА СОЦІАЛЬНІСТЬ»

Людська натура завжди керується бажанням удосконалення, тож розширюючи пізнання про «іншого» людина більше розуміє саму себе. Тому **актуальним** буде дослідити унікальну сутність та феноменологічний зміст поняття «тюркська соціальність».

Застосування прагматичного аналізу припускає осмислення об'єкта, процесу, явища з точки зору більш ефективного використання в практичному житті. Шляхом запозичення у одної та привнесення у другу соціальність ціннісних ментальних звичок, світоглядних парадигм, щоб удосконалити адаптаційні властивості особистості, або соціальної групи та інкорпоровати надбання у соціум, що сприятиме покращенню якості життя глобального суспільства. Інакше кажучи, відібрати найкраще, додати унікальне маркування та запліднити цим інформативний простір суспільства.

Чому саме тюркська соціальність? Платон вважав витокom філософії здивування. З подиву, за його словами, зросла філософія – найбільше благо, яке було даровано богами смертним людям. Аристотель бачив в здивуванні силу, яка підштовхує людей до філософствування. Карл Ясперс витоками філософствування вважав здивування, сумнів і запитування. Тож не викликає сумніву, що здивування від екзотичності, феноменальності і великої мудрості, яке криється у світоглядній парадигматиці тюркської соціальності, буде приваблювати допитливі уми ще не одне століття.

Мета дослідження – виявлення сутнісних характеристик, визначення структури та феноменального змісту поняття «тюркська соціальність».

Дослідження охоплює сучасний період. Враховуючи факт посилення інтеграції з іншими народами привели до широкого поширення тюрків за межі їхнього історичного ареалу, тому рамки дослідження зосереджено на території сучасної Туреччини.

Культура наукового дослідження вимагає аналізу здобутків попередників, з'ясування стану наукового опрацювання досліджуваної проблематики у вітчизняній та світовій суспільствознавчій думці. Міждисциплінарний характер дослідження зумовлює звернення до цілого ряду сфер наукового знання: історії, культурології, антропології, етнології, соціології, соціальної філософії.

Видатний український орієнталіст, який відомий своєю теорією тюркського походження українців О. Й. Пріцак та вихованці Омеляна Йосиповича, що продовжили його справу – О. Субтельний, Л. Гайда, В. Остапчук, мають в здобутках безліч наукових тюркологічних праць. Питаннями історії Кримського ханства та іншими тюркологічними проблемами займається к.і.н. О.С. Мавріна. Доктор філологічних наук В.А. Бушаков досліджує тюркську ономастику на території України. О. Богомолів, С. Данилов, І. Семиволос крім аналізу сучасних політичних та соціоекономічних процесів у країнах Сходу, проводять моніторинг і дослідження процесів ісламського фактора в Україні. Питання «європейського ісламу» та геополітики регіону Близького і Середнього Сходу розробляє Ю.М. Кочубей.

Наукові дослідження в галузі історії, культури та релігії тюркомовних народів, представлені роботами російських вчених – Л.Н. Гумілова, В.В. Радлова, В.В. Бартольда, Ю.В. Бромля, С.Г. Кляшторного, Л.Р. Кизласова, С.А. Плетньової, Л.П. Потапова, Т.И. Султанова, Г. Файзрахманова та ін.

В галузі філософії цією проблематикою займаються: Є.А.Фролова, М.Т.Степанянц, А. В. Смірнов, О.Г. Большаков, А.Д.Книш. Відомий російський сходознавець О.М.Петров, фахівець з економічної історії, який досліджував проблематику економічної взаємодоповненості Сходу і Заходу у ретроспективі глобальної історії; проблематику свободи як сутності креативного суспільно-економічного розвитку.

Серед турецьких філософів та соціологів, що займались вивченням тюркської соціальності: Зія Гьокальп [1], що визначив основні принципи турецького націоналізму і оформив їх у своїх численних наукових і творчих працях - «Принципи тюркізму», «Історія тюркської цивілізації», поема «Червоне яблуко», «Тюркізуватися, ісламізуватися, модернізуватися», також сучасні науковці: Орхан Тюркдоган [2], Ахмет Джевізджі [3], Енгін Гечтан [4], Чаглар Кейдер [5], Ібрагім Кайа [6], Мімар Тюрккахраман [7], Ясін Актай [8] та інші.

Серед багатьох наукових філософських надбань з питання соціальності необхідно відзначити роботи: В.Кемерова «Общество, социальность, полисубъектность» [9], колективна монографія «Меняющаяся социальность: новые формы модернизации и прогресса» під редакцією В.Г. Федотова [10], «Альтернативные модели структурирования социальности» О.С.Мантурова [11], де автор показав, що не існує універсального визначення соціальності, що мова може йти лише про

альтернативні моделі структурування соціальності. Автор використовував методологію редукціонізму (від лат. *reductio* - повернення, приведення назад. Методологія зведення складного до простого, цілого до властивостей частин), яка зводить соціальність до структур різних рівнів, також зазначав на необхідності нового, антіредукціоністського підходу до досліджуваної проблеми, на основі якого і повинна бути побудована в подальшому посткласична традиція в дослідженнях соціальності та її структур.

Серед різноманіття визначень сутнісних характеристик поняття «соціальність» найбільш ґрунтовним і вдалим можна вважати у В.І.Зоріна: *«Соціальність - сукупність придбаних людиною властивостей, що сприяють його життєдіяльності та інкорпорації в соціум. Соціальність – суб'єктивний підхід до процесу соціалізації...Однак соціальність не можна розуміти як процес самоосвіти і виховання: термін більш за все підходить для виразу цінностей, придбаних людиною безпосередньо від соціальної групи, виразником яких він і став... Поняття соціальності описує ситуацію, при якій актор діє безпосередньо від особи групи, представляє її інтереси, цінності, норми [12].*

Перехід ряду гуманітарних наук (лінгвістики, психології, історії культури) від опису спостережуваного до дослідження його **структури**, яку можна виразити у формально-математичних відносинах і яка дозволяє ототожнювати різноманітні сукупності спостережуваного, **породив структуралізм** - так іменується конкретно-наукове і філософське розуміння структурного методу... Групам перетворень відповідає безліч об'єктів однакових структур, але розрізняються елементами, які змінюються при перетвореннях. Кожен об'єкт безлічі – результат певних перетворень будь-якого іншого об'єкта безлічі [13, с.239]. Характеризуючи діяльність як засіб існування соціального, філософи підкреслюють таку її особливість, як **інституційність**. Інститути – заклади, які забезпечують відносну стабільність зв'язків і відносин між людьми в межах соціальної організації суспільства. Соціальна філософія розглядає такі соціальні інститути як певну сукупність установ, закладів, відповідних структурі суспільства; сукупність соціальних умов і культурних зразків, що визначають стійкі форми соціальної поведінки та дії людей [13, с.24-25]. Поняттю «соціального інституту» належить центральне місце в системно-структурному аналізі суспільного життя. Воно припускає можливість узагальнення, ідеалізації та абстрагування з різноманітних дій людей найбільш істотних типів соціальних відносин, шляхом співвіднесення їх з фундаментальними цілями і потребами соціальної системи.

Американський соціолог Райт Міллс нараховував в сучасному суспільстві п'ять інституціональних порядків, маючи на увазі головні інститути: 1) економічні – інститути, що організують господарську діяльність; 2) політичні – інститути влади; 3) сімейні – інститути, що регулюють статеві відносини, народження та соціалізацію дітей; 4) військові - інститути, що організують законну спадщину; 5) релігійні – інститути, що організують колективне шанування богів. Американські соціологи розрізняють два процеси – інституцію норм (*instituting a set of norms*) та їх інституціалізацію (*institutionalizing*). Норми не вважаються інституціалізованими доти, поки вони не визнані більшістю населення, поки вони не є загальноприйнятими, само собою зрозумілими. **Інституція норм** розуміється як формальне ухвалення парламентом чи іншим законодавчим органом нових норм, незалежно від того, як до них відноситься населення.

Американський політолог Френсіс Фукуяма стверджував, що: «Саме в сім'ї людина набуває культури та навичок, які дозволяють їй нормально існувати в суспільстві і через які цінності і досвід цього суспільства передаються від покоління до покоління. Міцні та стійкі сімейні та суспільні інститути не можуть бути засновані урядовим декретом подібно, скажімо, центральному банку чи армії. Існуюче в реальних умовах громадянське суспільство завжди спирається на людські звички, навички, традиції і моральні підвалини - все те, на що політичні заходи здатні вплинути лише побічно і що найчастіше вимагає старанного плекання, з підвищеною увагою і повагою до культури».

Турецькі соціологи розглядають **сімейний інститут** одним з головних у соціальній структурі. «Як мова для нації, клітина для біології, як елементи для хімії, таке саме значення сім'ї для суспільства», писав Мехмет Тезджан [14, с.13] у своїй праці «Антропологія турецької сім'ї». Йунні Сезен [15] у своїй праці «Соціологія і Соціологія релігії в загальних поняттях і обговореннях» дає авторську трактовку моделі сім'ї та її основні сфери впливу:

1. Біологічна – народжуваність
2. Психологічна – перше відчуття любові, ревності, прихильності, наставництва, підтримки.
3. Історична – формування родоводу, самосвідомості, звичаїв
4. Релігійна – прищеплення віри, священних цінностей
5. Моральна – етичні норми

6. Соціологічна – родинні організації, культурні трансформації

7. Закону, або правопорядку – захист, баланс прав і обов'язків [15, с.116].

Торкаючись проблематики сфер впливу сім'ї не можна обминати внутрішньо сімейні відносини між членами родини та гендерну рівність, як у мікро- так і у макросередовищі.

У засновника руху пантюркізму Зії Гьокальпа в роботі «Історія турецької цивілізації» можна натрапити на такі рядки: «У християнській традиції, первородним гріхом вважається факт спокуси Адама Євою. Людству жінка підноситься як джерело провини і зла. Турецькі дівчата в тому ж сенсі є шанованими членами суспільства. Права спадкування як вашого батька, я не міг отримувати від одружених дітей без згоди їх батьків» [16, с.251]. Протиставляються не тільки різні картини світобудови, а й критикується місце жінки у християнському суспільстві.

Після наведеного згадується карикатура у одному сучасному турецькому журналі, де намальовані дві жінки, одна європейка, у якої всі принади напоказ, та поруч проходить мусульманка у закритому одязі. Думки європейки: «Бідні мусульманські жінки, ну і вигляд, всьому є вина клятого суспільства, яким керують самці». Думки мусульманки: «Бідні жінки, як вони вдягнені, всьому є вина клятого суспільства, яким керують самці».

Істинне і хибне взаємодоповнюють один одного, їх текуча природа робить їх водночас моментами органічної єдності, в яких вони не тільки не суперечать один одному, а й одне так само є необхідним, як і інше. Г. Гегель визначає помилкове як нерівність знання з його субстанцією. Але іноді й істини здаються помилками через те, що окремі моменти змісту знання видаються за ціле; тоді це є «необґрунтоване припущення, або суб'єктивна достовірність» [17, с. 32]. Таким чином, в діалектиці пізнання суб'єкта, ми виявляємо в якості основних наступні елементи гносеологічного ряду: відчуття і сприйняття, судження досвіду, загальні істини буденної свідомості, чисті поняття чи абсолютні істини.

«Можна сказати, – пише Г. Гегель, – що пізнання починається взагалі з такого, що невідомо, бо з тим, що нам вже знайоме, нема чого знайомитися. Але вірно і зворотне: пізнання починається з відомого, того, що ще не є пізнаним і повинно бути пізнане лише згодом, коли є ще щось невідоме. Остільки ми повинні сказати, що пізнання, якщо тільки воно вже почалося, завжди рухається від відомого до невідомого» [17, с. 252].

Тож, застосувавши філософське розуміння структурного методу до сутнісних характеристик поняття «тюркська соціальність», визначено структуру та феноменальний зміст поняття «тюркська соціальність», уточнено поняття «соціальність», інституційні норми. Визначено, що одним з головних соціальних інститутів є сімейний, який, у свою чергу, має свої моделі та сфери впливу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. GÖKALP Ziya (1990): *Türkçülüğün Esasları*, Ankara.
2. TÜRKDOĞAN Orhan (2002): *Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
3. CEVİZCİ Ahmet (2010): *Felsefeye Giriş*, Ankara: Nobel yayınları.
4. GEÇTAN Engin (2003): *İnsan Olmak*, İstanbul: Metis.
5. KEYDER Çağlar (2004): *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
6. KAYA İbrahim (2006): *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler-Türk Deneyimi*, Ankara: İmge Kitabevi.
7. TÜRKKAHRAMAN Mimar (2006): *Toplum ve Temel Toplumsal Kurumlar*, Ankara: Alp Yayınevi.
8. AKTAY Yasin (2010): *Türk Sosyoloji Tarihine Bir Katkı*, İstanbul: Küre Yayınları.
9. Кемеров В. Общество, социальность, полисубъектность / Вячеслав Кемеров. – Академический Проект, Фонд «Мир», 2012. – 256 с.
10. Меняющаяся социальность: новые формы модернизации и прогресса / Рос. акад. наук, Ин-т философии; Отв. ред. В.Г. Федотова. – М.: ИФРАН, 2010. – 274 с.
11. Мантуров О.С. Альтернативные модели структурирования социальности / О.С. Мантуров // Журнал «Известия Уральского государственного университета. Серия 3. Общественные науки, №2 (91), 2011. – 180 с.
12. Зорин В. И. Социальность [Электронный ресурс] / Василий Иванович Зорин // Евразийская мудрость от А до Я: философский толковый словарь, 2002. – Режим доступа: <http://terme.ru/dictionary/470/symbol/209/page/5>

13. Социальная философия // Под общей редакцией Андрущенко В.П., Горлача Н.И. // Киев – Харьков: Издательский центр «Единорог» – 2002. – 736 с.
14. TEZCAN Mahmut (2000): Türk Ailesi Antropolojisi, Ankara: İmge Yayınları, – s.13.
15. SEZEN Yümni (1990): Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, – s.116.
16. GÖKALP Ziya (1991): Türk Uygarlığı Tarihi, Haz. Yusuf Çotukösen, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, – s.251.
17. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики / Пер. Б. Г. Столпнера, отв. ред. Е. П. Ситковский. – М.: Мысль, 1974. – 452 с.

SUMMARY

The human nature is always guided by the desire of perfection, so expanding knowledge about «other» people, they more aware about himself. Therefore, the actual will explore the unique nature and phenomenological concept of «Turkic sociality».

Why selected Turkic sociality? Plato believed that the amazement is source of philosophy. He said that with amazement has grown philosophy – the greatest good that mortality were granted from gods to people. So there is no doubt that the amazement of exotic, phenomenal and great wisdom that lies in the ideology and paradigm of Turkic sociality will attract inquisitive minds more than one century.

The aim of study. Identify the essential characteristics determine the structure and content of the phenomenal concept of «Turkic sociality».

The chronological and geographical scope. The study covers the modern period. Due to the fact of increased integration with other nations led to widespread Turks outside their historic range, scope of the study is concentrated on the territory of modern Turkey.

The prominent Ukrainian Orientalist, who is known for his theory of Turkic Ukrainian Y. Pritsak and his pupils, who continued his case – O. Subtelny, L. Hyde, V. Ostapchuk, have in many scientific achievements of Turk works.

The issue in the history of the Crimean Khanate and other problems engaged Turkological Ph.D. A. Mavrina. Doctor of Philology, V. Bushakov is an outstanding expert in Turkic onomastics in Ukraine. O. Bogomolov, S. Danilov, I. Semyvolos except the analysis of contemporary political and socio-economic processes in the East, conducts monitoring and studies the processes of Islamic factor in Ukraine. The question of «European Islam» and the geopolitics of the region of the Middle East develops Y. Kochubej.

Among Turkish philosophers and sociologists who have studied the Turkic sociality: Zia Hokalp [1] which defined the basic principles of Turkish nationalism and institutionalized them in their various academic and creative work – «Principles tyukizmu», «History of the Turkic civilization», the poem «Red Apple», «Turkization, islamization, modernization», as modern scientists: Orhan Turkdogan [2] Ahmed Cevizci [3], Engin Heçtan [4], Çağlar Keyder [5], Ibrahim Kaya [6], Mimar Tyurkkahraman [7], Yasin Aktay [8] and others.

Among the variety of definitions of the essential characteristics of the concept of sociality most thorough and successful can be considered by V.I.Zorin "Sociality - man purchased a set of properties that contribute to its life and incorporation into the society. Sociality – a subjective approach to the socialization process ... However sociality can not be understood as a process of self-education and training: The more likely suitable for expression values acquired directly from human social group whose spokesman he became ... The concept of sociality describes a situation in which actor acting directly on behalf of groups representing their interests, values, norms [12].

Describing the activity as a means of social existence, philosophers emphasize this feature it as institutions. Institutions its organizations that ensure relative stability of connections and relationships between people within the social organization of society.

Turkish sociologists consider the family institute a major in the social structure. «As a language for the nation, cell for biology, as elements for chemistry, the same family values for society», wrote Mehmet Tezdzhan in his book «Anthropology Turkish family». Yumni Sezen [15] in his book «Sociology and Sociology of Religion in general terms and discussions» gives the author's interpretation of family models and its main sphere of influence:

1. Biological – birth
2. Psychological – the first feeling of love, jealousy, affection, mentorship, support.
3. Historical – formation ancestry, identity, customs

4. Religious – instilling faith, sacred values
5. The moral – ethical
6. Sociological – related organizations, cultural transformation
7. The law, or the rule of law – protecting the balance of rights and obligations [15, s.116].

Therefore, applying the philosophical understanding of the structural method to the essential characteristics of the concept of «Turkic sociality», was defined the structure and phenomenal concept of «Turkic sociality», a concept of «sociality» institutional norms. Was determined that one of the major social institutions is a family, which, in turn, has its own model and spheres of influence.

О.В. НАЛАПША

МОДЕЛІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Культурна взаємодія народів і релігій з середини ХХ ст. перетворилася на глобальний інтеграційний процес, де відбувається змішування різних культур і етносів. І необхідність мультикультурного існування та культурного діалогу на тему «своє» і «чуже» у найближчому майбутньому отримає ще більшу соціально-культурну значущість.

Всесвітній соціокультурний процес, його суперечність та єдність різних форм культурного буття характеризуються такими факторами, як спілкування і відособлення, єднання і конфлікти, зближення і відторгнення, розмежування і взаємопроникнення. Зміцнення світової спільності окремих культур постає як тенденція розвитку всієї подальшої історії. Контакти між групами людей з дуже різними поглядами, ідеями і традиціями в міру зростання науково-технічного прогресу примножувалися і розширювалися впродовж всієї історії людства. Але, як свідчить історичний досвід, в умовах ускладнення соціальних взаємодій суспільство реагує на культурне різноманіття по-різному, і не завжди ця реакція означає визнання ідеї діалогічності. При цьому парадигми культурної взаємодії не завжди можуть мати етичне виправдання: існує багато звичаїв, традицій, цінностей інших культур, які можуть бути небезпечними і деструктивними. Практичний досвід взаємодії різних культур і народів зумовив появу теорій про способи та засоби врегулювати проблеми співіснування різноманіття культур.

Мета статті – дослідження передумов та факторів формування основних моделей мультикультуралізму.

Першою передумовою виникнення мультикультуралізму є соціальна роль культури, яка проявляється у виявленні і формуванні сутнісних сил людини, що розкриваються у ставленні людини до природи, до іншої людини, до самої себе.

Звернення до поняття «культури» в аналізі соціальних проблем означає певний позитивний зсув в області громадської та наукової свідомості, яка пов'язана з усвідомленням факту, що культурні відмінності грають величезну роль в соціальному житті, а їх ігнорування веде до помилок і непорозумінь, які можуть мати трагічні наслідки. Радянський філософ М. Мамардашвілі вважав, що «культура не є сукупність високих понять або високих цінностей. Цінність, за його визначенням, є щось кінцеве, а основний сенс культури – «нескінченність цінності», те, що ніколи, ні в який даний момент часу не має ніякої конкретної розмірної цінності. Вона є розривом, зрушенням, рухом вперед. Реальна культура, до того ж, знаходиться не тільки в музеях і не зводиться до їх відвідування. Сенс культури полягає у відчутті буття або небуття, яке відчуває індивід в процесі духовного переживання» [12]. Культура постає визначальним фактором формування внутрішнього світу людини та її відношення до зовнішнього світу.

Другою передумовою генези мультикультуралізму постає необхідність збереження і безпеки суб'єктів різних культур у процесі їхньої взаємодії. Дії окремої людини у широких транскультурних масштабах не завжди можуть привести до планованих результатів, діями міжкультурної взаємодії стають групи, асоціації, громади, а також держава. Збереження культурних традицій і регулювання стосунків між різними культурами залежить від конкретної політики держави. Виживання національно-культурних меншин (аборигенів Австралії, американських індіанців, корінних народів Крайньої Півночі в Росії) неможливе без підтримки їх культурних традицій.

В.І. Воловик, розкриваючи діалектику традицій і новаторства в розвитку культури, зазначає, що «діяльність людей завжди проявляється у конкретних формах. Одні з них, виникнувши свого часу, швидко зникають, інші ж з різних причин зберігаються довгий час, отримують логічне обґрунтування необхідності їх буття і, набуваючи характеру усталених, повторюваних, таких, що визнаються в

певній соціальній спільноті (людському співтоваристві, народі, класі, нації, сім'ї), правильними і потрібними, перетворюючись таким чином на традиції. Однак, сформувавшись, традиції теж не залишаються незмінними. Розвивається як сама форма (спосіб, прийом, метод) діяльності, яка потім склалася в традицію, так і зміст. ... Діяльність, що спрямована на створення, розвиток, підтримку передових, прогресивних традицій і усунення старих, віджилих, що сприяє становленню і зміцненню нового якісного стану конкретної соціальної системи, виходячи з потреб її подальшого вдосконалення і розвитку, якраз і позначається поняттям «новаторство» [5, с. 142-143].

Отже, механізм розвитку культури ґрунтується на взаємозв'язку традицій і новаторства, а оскільки у взаємодії культур виявилися не лише позитивні, але й негативні впливи, то з останніми з'явилася і проблема безпеки та збереження суб'єктів цих культур.

Третьою умовою виникнення мультикультуралізму постає пошук шляхів безконфліктної взаємодії культур. Найбільш бажаним для більшості сучасних держав стає безконфліктне проживання представників різних культурних, етнічних і релігійних спільнот на своїй території, а одним з найбільш ефективних способів його здійснення виступає теорія мультикультуралізму. Сучасний соціальний філософ Ч. Кукатас говорить про «мультикультуралізм без страху і фаворитизму», який нікому не буде заважати прагнути до своєї мети або підтримувати певні традиції, але при цьому і не буде заохочувати, субсидувати або віддавати ніяким цілям і традиціям перевагу [11].

Фахівці помітили, що привнесення чогось нового в культурну традицію завжди супроводжувалося реакцією, посиленням консервативних настроїв. І розвиток відкритості був єдиним засобом проти цього. Розвиток відкритості – це здатність формувати нововведення, визнавати їх цінність, перетворювати в зміст своєї особистісної культури, класти в основу своїх рішень, запобігати перетворення інновацій в потік дезорганізації, але стимулювати їх перетворення на джерело енергії, необхідне для підвищення життєздатності, для забезпечення виживання. Під відкритістю розуміється здатність шукати нові шляхи, виходити за рамки сформованого досвіду, відносин, форм держави, типів суспільства, цивілізацій, за рамки своїх минулих рішень, смислів. Відкритість протистоїть закритості. Але в той же час ніде і ніколи не може бути повної закритості цивілізації. Чим складніші проблеми, які підлягають вирішенню, тим інтенсивніше люди шукають потік позитивних явищ, що не несуть дезорганізацію інновацій. Накопичене культурне багатство традиційна культура розглядає як сакральний гарант порядків від лих, а відхід від нього – як справедливе покарання. Тому гарантувати розвиток культури шляхом стимулювання розвитку особистості як суб'єкта творчих інновацій може тільки відкрите суспільство [3, с. 28-29]. Відкритість суспільства є гарантом таких загальнолюдських цінностей, як життя і свобода. Лише відкритість суспільства може забезпечити мирне співіснування, яке завжди є благом. Мирне співіснування може мати найрізноманітніші політичні форми і нести моральне навантаження у повсякденному житті [19, с. 16].

Четвертою передумовою появи мультикультуралізму стала реакція країн Заходу на зміну етнічного складу населення, спричинену потоками зовнішньої міграції. Поява теорії мультикультуралізму стала наслідком серйозних змін у соціальному житті ХХ століття, коли життя вимагало переглянути концепцію взаємовідносин різних етнічних і культурних спільнот. В середині минулого століття світ зіткнувся з масовими міграційними потоками. За наслідками двох світових війн біженці та вимушені переселенці ринули з Європи на Захід та Схід, а процеси деколонізації викликали приплив мігрантів з колишніх колоній в Європу і США. Вплинуло на цей процес і подальше збільшення розриву між багатством і бідністю. Західні держави не були готові до такого напливу мігрантів. Тому життя вимагало переглянути концепцію взаємовідносин різних етнічних і культурних спільнот. На думку деяких дослідників, якщо особливості національних культур суперечать цінностям приймаючої сторони, участь таких культур у суспільному житті слід стримувати, а їх інтеграцію (якщо вона передбачає відмову від суперечливих традицій) – заохочувати або рекомендувати. Природними є також вимоги до іммігрантів поважати звичаї та традиції приймаючої країни.

П'ятою важливою передумовою формування ідей мультикультуралізму стало переосмислення статусу національних меншин, що представляють корінних жителів ряду держав. Якщо під час освоєння нових земель вони всіляко дискримінувалися, то визнання рівних прав усіх людей, незалежно від їх національності і кольору шкіри, закріплювалось в ряді міжнародних декларацій, підписаних після Другої світової війни. Це змусило уряди низки держав і представників соціогуманітарного знання по-новому подивитися на це питання.

Зокрема, культурна політика Франції характеризується режимом «м'якого» асиміляціонізму. Тут розроблена система стимулів, яка спрямована на добровільну інтеграцію в культуру приймаючого суспільства. На відміну від «жорсткої» (форсованої) асиміляції вона переслідує асиміляцію культури меншин не через вимагання виконувати, а через пропонування в якості можливих. У США сформувалась політика взаємного пристосування різних культур одна до одної та їх взаємозбагачення за типом «плавильного котла» з метою створення нової культури. Вона поєднує ознаки культуралізму і асиміляціонізму, але не тотожна їм. Для позначення етнокультурного, расового, релігійного стану суспільства в кінці 1960-х рр. в Канаді з'явилося поняття «мультикультуралізм». Термін офіційно був визнаний у 1971р. і став вживатися для позначення особливого ставлення держави до меншин. В ньому заперечувалася ієрархія культур, культурний поділ на центр і периферію, переваги горизонтальних зв'язків над вертикальними [14, с.17-18]. «Канадський мультикультуралізм дозволив сприймати Канаду як культурномозаїчну країну, а не як «плавильний котел» США» [10].

Перелічені передумови виникнення та формування мультикультуралізму тією чи іншою мірою вплинули на формування основних теоретичних моделей мультикультуралізму. Політика мультикультуралізму стала привертати все більшу увагу дослідників і громадськості з посиленням глобальних процесів. Різноманітні визначення мультикультуралізму можна розділити на кілька груп в залежності від того, яку основу мультикультуралізму висувують дослідники – політичну, ідеологічну чи соціокультурну.

Більшість авторів використовують поняття «мультикультуралізм» як одну з рис характеристики сучасного суспільства. Так, назву «мультикультуралізм» В.Малахов і Г.Дмитрієв використовують для позначення такого суспільства, в якому немає «панівної культури». Для них «спосіб протистояти расизму, ненависті, заснованій на культурних відмінностях ксенофобії, упередженості, етноцентризму» постає як «мультикультуралістичне» суспільство [6, с. 34]. Для соціального філософа В. Федотової культурне різноманіття в сучасному світі є природним і неминучим, тому мультикультуралізм обґрунтовує підтримання розділових ліній між загальним і різноманітним [20, с. 450]. А М. Тлостанова вважає, що мультикультуралізм служить для «обґрунтування плюралістичної культурної піраміди, яка приходить на зміну логоцентричній, пропонуючи «нове «ідеальне» і часто утопічне бачення різноманітності» [18, с. 99]. Такі фахівці як Н. Глейзер і Н. Покровська говорять про мирне співіснування культур в епоху глобалізації. Вони вважають, що мультикультуралізм – це стратегія вироблення правил і норм співіснування різних культур і їх носіїв в єдиному правовому, соціальному, економічному полі суспільства [15, с. 12] і комплекс різноманітних процесів розвитку, в ході яких, на противагу єдиній національній культурі, розкривається багато культур [13, с. 4].

Деякі автори розглядають мультикультуралізм як важливий фактор управління суспільством. Основні критерії мультикультуралізму, за оцінками західних і вітчизняних дослідників, постають як: 1) забезпечення національних груп в системі політичної влади і державного управління [1], 2) визнання державними інститутами мультикультурної природи суспільства, прийняття законодавчих заходів щодо захисту культурних прав кожної групи населення [9, с. 43], 3) звернення уваги уряду до питань обмеження прав і рівності, за рішення яких держава несе відповідальність перед своїми громадянами [2, с. 3].

Досить часто мультикультуралізм трактується як ідеологія сучасного лібералізму або радикалізму. Західні дослідники А.Шлезінгер (молодший), С.Жижек і А.Блум вважають, що за поняттям інтеграції, що видає себе за форму терпимості, часто ховається асиміляція, а сутність мультикультуралізму виявляється в заміні суспільних ідеалів [4, с. 8]. Асиміляція – це пристосування до пануючих форм ідентичності [7, с. 22], яка часто веде до подальшої фрагментації суспільства і сепаратизму [13, с. 4]. В розумінні дослідника С.Хантінгтона, «мультикультуралізм – це рух, що протистоїть монокультурній гегемонії Європи, яка веде до маргіналізації інших культур», це «сутність антиєвропейської цивілізації» [21, с. 268].

Склалися група авторів, які прагнуть обґрунтувати мультикультуралізм як теорію і практику управління культурними процесами. На думку Н.Кірабаєва, політичний мультикультуралізм постає як теорія і практика неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі безлічі різноманітних культурних груп [8, с. 20]. Для М. Уолцера мультикультуралізм – це програма боротьби за збільшення соціальної та економічної рівності, коли держава може забезпечити необхідні умови для реалізації цієї програми особливими, притаманними лише їй, конструктивними політичними засобами, і орієнтована на підтримку рівноваги між різноманітними соціальними і культурними асоціаціями [19, с. 126].

Більшість вітчизняних вчених визначає мультикультуралізм як особливу форму інтегративної ідеології, за допомогою якої поліетнічні, полікультурні національні товариства на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя реалізують стратегії соціальної злагоди і стабільності [10].

В одному з підходів мультикультуралізм характеризується як фактор формування соціокультурних протиріч конкретного суспільства в умовах глобалізації. Дослідники зазначають, що сучасний мультикультуралізм суттєво відрізняється від традиційного масштабами свого поширення і межами концепції. Традиційний мультикультуралізм означає різноманіття культур, що історично склалося в межах окремо взятої країни, і як система цінностей був обмежений рамками національної держави і соціокультурними стандартами; верховенством національної ідентичності. Він не міг бути альтернативою встановленим в даному суспільстві стандартам, зразкам, нормам соціальної організації, базових ідентичностей і не претендував на роль особливого соціокультурного порядку. В умовах верховенства національної ідентичності для отримання таких прав не було великої необхідності наполягати на своїй культурній винятковості [17, с. 103]. Також сучасний мультикультуралізм поширюється в глобальних масштабах, виступає як один з головних проявів глобалізації в суспільстві. В основі його концепції лежить жорстке протиставлення національно-громадянської ідентичності – різноманітних форм і категорій групової ідентичності, а також заміщення цивільних прав індивіда – колективними правами груп, культурних, расових та конфесійних [17, с. 104]. Сучасний мультикультуралізм – це культурна різноманітність, і альтернатива соціокультурному порядку національних держав. Мультикультуралізм стає альтернативою соціокультурним засадам держав-націй, коли соціокультурний порядок національних держав втрачає всеосяжний, суверенний характер і перестає ефективно і регулярно визначати міру і характер культурного розмаїття [17, с. 106-107].

Ще мультикультуралізм розглядається як чинник розвитку громадянського суспільства. Мультикультуралізм став частиною, а іноді й провідним напрямком концепцій національної політики в сучасних державах, пропонуючи свій спосіб соціокультурної інтеграції іншокультурних груп, без асиміляції і без обов'язкового прийняття культурної ідентичності більшості, а через включення їх у соціальну і політичну системи громадянського суспільства [16, с. 111]. А його глобальна роль у долі людства породила у дослідників безліч концепцій трактувань цього явища.

Розглядаючи основні теоретичні моделі мультикультуралізму, не можна не взяти до уваги таке важливе питання, як співвідношення культурної політики сучасного демократичного суспільства й мультикультурних принципів, місце демократичної культурної політики в житті кожного суспільства, яке сприймає мультикультуралізм як практику і політику свого існування.

Аналізуючи теоретичні моделі мультикультуралізму, можна зробити висновок, що це є базова категорія філософії культури, в основі якої – безконфліктне співіснування і взаємодія безлічі культур на одній території в умовах рівності і свободи кожного з представників міжкультурного діалогу. Розгляд цієї проблеми дає можливість здійснити філософське дослідження феномена мультикультуралізму, виявити і вивчити існуючі проблеми та проблеми, які тільки зароджуються, і, таким чином, реалізувати прагматичну і прогностичну функції філософії.

Перспективи подальшого дослідження проблеми мультикультуралізму вбачаються у вивченні специфіки його формування в українському суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александров М. Урегулирование проблемы непризнанных государств: мультикультурализм или независимость / М. Александров // Информационно-аналитический портал «Материк». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.materik.ru/print>
2. Антонова В.К. Государственная служба Канады и США: влияние мультикультурализма / В. К. Антонова. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2002. – 149 с.
3. Ахиезер А.С. Нравственность в России и противостояние катастрофам // А.С. Ахиезер // Общественные науки и современность. – 1997. – № 6. – с. 28.
4. Борисов А.А. Мультикультурализм: американский опыт и Россия / А.А. Борисов // Мультикультурализм и международные процессы в меняющемся мире: Исследовательские подходы и интерпретации / под ред. Г.И. Зверевой. – М.: Аспект-Пресс, 2003. – с. 201.
5. Воловик В.И. Философия политического сознания. Монография. – Запорожье: Просвіта, 2006. – 204.

6. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование // Г.Д. Дмитриев, В.Малахов. – М.: Прогресс, 1999. – 208 с.
7. Жижек С. Как наслаждаться посредством другого: Желание: Влечение: Мультикультурализм / С. Жижек / пер. с англ. Д. Смирнов; под ред. Мазини, Рогоняна / СПб.: Адетейя. 2005. – 156 с.
8. Кирабаев Н.С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе // Н. Кирабаев // Культурная идентичность и глобализации: доклады и выступления V междунар. філософ. симпозиума «Диалог цивилизаций: Восток-Запад». – М, 2002. – 169 с.
9. Кондратьева Т.С. Иммигранты в Европе: Модели интеграции / Т.С. Кондратьева, И.С. Новоженова // Актуальные проблемы Европы. Иммигранты в Европе: Проблемы социальной и культурной адаптации: сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. глоб. и регион. пробл. Отд. Зап. Европы и Америки. : редкол.: Т.С. Кондратьева, И.С. Новоженова (ред.-сост.) и др. – М.: РАН ИНИОН, 2006. – С. 17-56.
10. Куропятник А.И. Проблема идентичности в мультикультуральных и полиэтнических обществах / А.И. Куропятник // Портал Сибирь и сибирская идентичность. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sibident.narod.ru/text/kuropyatnik2.doc>
11. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма / Ч. Кукатас // Библиотека свободы «Свободная среда». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inliberty.ru/library/study/327/>
12. Мамардашвили М.К. Мысль в культуре / М. К. Мамардашвили // Библиотека Rin.ru – золотой фонд мировой литературы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rin.ru/doc/i/194695p.html>
13. Платошина В. Философско-антропологические основы американского мультикультурализма: автореф. дис. канд. філол. наук: 09.00.04 / В.В. Платошина. – Белгород, 2007. – 19 с.
14. Погорельская С.В. Прощание с мультикультурализмом или новая германская иммиграционная политика / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. Иммигранты в Европе: Проблемы социальной и культурной адаптации: сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. глоб. и регион. пробл. Отд. Зап. Европы и Америки.; редкол.: Т.С. Кондратьева, И.С. Новоженова (ред.-сост.) и др. – М.: РАН ИНИОН, 2006. – С. 90-116.
15. Покровская Н.Н. Мультикультурализм как путь глобализации / Н.Н. Покровская // Личность и культура. – 2001. – № 5/6. – С. 11-12.
16. Скоробогатых Н.С. Австралийский мультикультурализм: путь к гражданскому согласию или к расколу общества? / Н.С. Скоробогатых // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1. – С. 135-146.
17. Следзевский И.В. Формирование этнокультурного образования в Москве // Основы государства и права. – 2008. – № 1. – С.23-36.
18. Тлостанова М.В. Движение идей мультикультурализма в США конца XX века / М.В. Тлостанова // США, Канада: ЭПК. – 2000. – № 10. – С. 98-107.
19. Уолцер М. О терпимости. Перевод с англ. яз. И. Мюрнберг. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 160 с.
20. Федотова В.Г. Хорошее общество / В.Г. Федотова. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.
21. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.

SUMMARY

Cultural interaction among peoples and religions since the middle of XX century has turned into integration process, where different cultural and ethnic groups are mixed. The article aims to find out conditions and factors influencing the formation of main multiculturalism models.

The following main conditions of multiculturalism have been detected as part of the study. 1) Social character of culture, which is displayed through revealing and forming human essential qualities, that is: a person's treatment of nature, other people, his own needs. 2) The necessity of preserving and keeping safe subjects of different cultures in the process of their interaction. 3) The search of ways for conflict-free intercourse between cultures. 4) The reaction of western countries on the change of ethnic population caused

by external migration. 5) Status reinterpretation of national minorities representing native inhabitants in a number of countries.

The given prerequisites of multiculturalism formation partly influenced the creation of theoretical models of multiculturalism. Multicultural policy began to attract more attention of researchers and the public due to intensification of global processes. Various definitions of the term “multiculturalism” may be divided into several groups depending on its basis – political, ideological or sociocultural.

The majority of scientists use the term “multiculturalism” as a feature to characterize modern society (V. Malakhov, G. Dmitriev use it to describe society without a “dominant culture”; V. Fedotova considers cultural diversity in a modern world natural and inevitable; M. Tlostanova associates it with “the objectivation of pluralistic cultural pyramid”; N. Gleiser and N. Pokrovska think it is a strategy to make rules and standards for coexistence of different cultures and their representatives in united legal, social, economic spheres of society and the system of developing processes where many cultures may manifest themselves in contrast to a shared national culture). Some researchers believe that multiculturalism is an important factor to rule the society. It is also quite often interpreted as ideology of modern liberalism or radicalism (A. Schlesinger Junior, S. Zhyzhek, A. Blum, and S. Hantington). Other authors want to prove that multiculturalism is the theory and practice for ruling cultural processes (N. Kirabaeva considers political multiculturalism as the theory and practice of conflict-free coexistence of various cultural groups; M. Waltzer regards it as the program to struggle for the increase of social and economic equality). The scientists of our country define “multiculturalism” as a special form of integrative ideology helping to realize strategies of social harmony and stability based on equal coexistence of different forms of cultural scene. One of the approaches describes this phenomenon as a factor causing sociocultural conflicts within society in the globalized world. Multiculturalism is also considered to be the reason for civil society development.

The analysis of theoretical models of multiculturalism allows concluding that it is an essential category of philosophy of culture, based on conflict-free coexistence and interaction between lots of cultures within the same territory under conditions of equality and freedom of every participant in a cross-cultural dialogue. The research of this problem enables to study multiculturalism from a philosophical point of view, find out and analyze current and future problems, and therefore, realize pragmatic and prognostic functions of philosophy.

Н. В. ПАВЛЕНКО

СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ БАГАТСТВА

Важливе місце у сучасному світовому суспільстві займають глобальні економічні питання. Такі показники як курси валют, світові ціни на паливо, електроенергію, проблеми НТП, тощо турбують усю міжнародну спільноту і визначають напрямки розвитку світової економіки та країн взагалі.

Зрозумілим є те, що усі економічні питання обов'язково мають у результаті їх вирішення матеріальне винагородження – багатство. Зазвичай феномен багатства розглядається у економічній площині, що суттєво звужує можливості для всебічного аналізу цього соціального явища та його впливу на суб'єкти соціальної дійсності. Враховуючи вищезгадане, вважаємо за необхідне вивчити феномен багатства, а саме, його змістовні ознаки, що і відображають сутність з точки зору соціально-філософського аналізу. Соціально-філософський аналіз даної проблематики дозволить розкрити глибинні суспільні процеси, з'ясувати смисли та наслідки економічного життя людини, оскільки саме воно детермінує такий рівень єдності раціонального та ірраціонального, який визначає необхідність зміни пріоритетів діяльності людини та її трансформацію.

Будь-яка соціальна діяльність людини має у своєму результаті отримання благ, але це є зовнішньою стороною цієї діяльності. Сутність та поштовх людини до активності закладений у сутності тих благ, що вона прагне отримати тобто у багатстві. Сутність – це філософська категорія, що визначає те головне, основне, необхідне у предметі, що детерміновано його внутрішніми зв'язками та процесами. Сутність завжди відображає внутрішній, прихований зміст явищ і є стійкою, вирішальною категорією, що зумовлює існування та розвиток явищ. Зміст – це також філософська категорія, що представляє собою сукупність внутрішніх зв'язки, що визначають предмет, але це поняття значно вужче. Зміст є лише проявом сутності в різних предметах та моментах буття. Будь-яка сутність, як відомо представлена нам у явищі. А кожному явищу, як говорить доктор філософських наук, професор Воловік В. І., властиві певні закони, що і виявляють його сутність, визначають «річ у

собі». Тобто саме суттєві, стійкі, внутрішні, об'єктивні, необхідні зв'язки, що повторюються і є сутністю того чи іншого предмету чи процесу [4, с. 74].

Інтерес до вивчення тих чи інших аспектів цього питання у різні часи виявляли такі вчені як М. Фуко, Ф. Бекон, Е. Тоффлер, К. Маркс, А. Камю, Д. Рікардо, А. Сміт, Г. Гегель, В. Базилович, В. Іл'їн, М. Шахнович та інші. Тим не менш виявлення саме сутності такого складного соціального феномена як багатство потребує подальшої роботи у цьому напрямку.

Метою статті є виявлення сутнісних та змістовних якостей феномену багатства.

Відношення і інтерпретація феномену багатства змінювались з епохи в епоху і навіть зараз вони трансформуються. Так в античні часи головну увагу приділяли духовному багатству і казали про несуттєвість і лише другорядну роль матеріального. У Середньовіччя тенденція звеличення духовного посилилась ще більше і з'явилась зневага до матеріальних благ. Людина стає щасливою і дійсно багатою, коли вона досягає Бога, засобом цього є віра, що є у душі кожної людини. Епоха Ренесансу визначила необхідність і важливість матеріальних благ, а саме, прагнення до накопичення коштів та знехтування принципу аскези. Пізніше, у Новий час, ситуація продовжує змінюватися. Ф. Бекон говорив про те, що головним засобом запобігання народних повстань є усунення матеріальних причин. В цей період виникає стійке переконання щодо необхідності у приватній власності. У період німецької класичної філософії багатство стає вже суттєвою складовою суспільства, що дає перспективу для формування нового впливового про шарку суспільства [3, с. 76].

Сьогодні мова йде про революційне багатство, складові якого є індивідуалізація, розвиток, заснований на науці, швидкоплинність часу, інновації, тощо. І всі ці нематеріальні фактори породжують потужні матеріальні блага. Е. Тоффлер, у своїй праці «Революційне багатство» стверджує: «Сьогодні багатство є не тільки революційним, воно стає таким все більше і більше, але революція відбувається ще і в наших умах також.» Науковець наголошує на важливості відношення людства до багатства, а саме від нашої уваги до науки, часу та простору, що є складовими революційного багатства. Е. Тоффлер говорить про головну задачу людства - відродження цінностей. Автор доводить нам, що не маючи скоординовану політику, що швидко пристосовується до змін у світі, будь-яке матеріальне багатство є тимчасовим [11, с. 104].

Так, звичайно, революційне багатство має право на існування і воно навіть є провідним напрямком розвитку передових країн світу в умовах сучасної динамічної соціальності.

Наша держава, Україна, теж розвивається в цьому напрямку, хоча і зустрічає на своєму шляху певну кількість перепон, таких як корупція на всіх рівнях влади, олігархічний політичний устрій, економічна криза і звичайно, воєнні дії на сході країни. Але, тим не менш, ми йдемо шляхом подолання цих питань та подальшого розвитку і впровадження нових стандартів життя, йде рух назустріч науці.

Ситуація, в якій опинилось сьогодні українське суспільство дуже наочно демонструє нам суттєвість феномена багатства. З одного боку ми бачимо піднесення духовної складової багатства, що виявляється у любові до своєї батьківщини, сміливість та самовідданість, що нівелюють цінність матеріальних благ, але з іншого, тут важливо зауважити про сьогоднішні можливості матеріальної сторони багатства, а саме грошей. Наявність грошових коштів для українців сьогодні є шанс уникнути загибелі своєї і своїх рідних. Це є однією з головних складових можливості жити.

Створюючи багатство людина не підпорядковується матеріальному світу, а навпаки перероблює його, пристосовує його під себе, привносить свій внутрішній світ у зовнішній, предметний світ. Свої якості та потреби людина втілює матеріалізуючи їх у речах [12, с. 110]. Але тим не менш, природа неодмінно відповідає на такі дії зі сторони людини двома способами: або погоджується і підкорюється, або навпаки, бунтує і знищує людину відразу або поступово. Тому сучасний світогляд пропонує не володарювання над природою, а діалог, комунікацію з нею.

Незважаючи на всі метаморфози відношення до багатства, як відомо, сутність будь-чого є завжди незмінною, на відміну від того, у чому воно являється людині. Саме тому для розуміння впливу та ролі багатства у житті людини та суспільства вкрай важливим є виявлення його сутності.

Гроші, як основний знак багатства, є найбільш ліквідною його формою, але, в той же час, і найбільш швидкоплинною. Говорять, що гроші – це विकарбувана свобода. Не можу не погодитись з цим висловом. Звичайно, свобода є чи не найголовнішою змістовною ознакою багатства, як матеріального, так і духовного.

Людина повинна мати не просто гроші, а накопичені кошти, блага, що вона заробила та не витратила до тепер і може забезпечено жити не витрачаючи їх і надалі. Завдяки цьому людина може без обмежень втілювати свої мрії, здійснювати свої бажання, тобто діяти згідно зі своїми усвідомленими інтересами та прагненнями, звичайно в рамках загальноприйнятих рамок. Саме це і

є свобода – відсутність зовнішнього обмежуючого фактора, чим є нестача коштів. Безумовно, поняття свободи можна розглянути більш детально, але це не є предметом нашого дослідження.

Примітно те, що в основі будь-якої політики управління суспільством покладена система філософсько-світоглядних смислів та цінностей, що відповідає потребам мислячій частині суспільства, до тих пір, поки в ці цінності свобода вірять усі. Але так чи інакше ця політика зосереджена на посиленні влади та збільшенні багатства. Залежно від ситуації було необхідно або виправдати бідність одних і одночасне збагачення інших, або треба було стимулювати та заохочувати суспільство до накопичення матеріальних благ шляхом несамовитої та відмінної праці. Наприклад у часи Середньовіччя відношення до матеріального світу було негативним. Характерним для цієї епохи є дуалізм, протиставлення благого, духовного, божественного світу гріховному, порочному, матеріальному. Християнство стало втіленням очікувань всіх, хто втомився знаходитись у безвиході життя, збудованого на грошах [1, с. 173].

Для того, щоб тримати населення у відносному спокої необхідно було забезпечити відповідність офіційної системи цінностей та життєвих потреб населення. За словами К. Маркса, саме люди, що існують на грані голодної смерті, що відчули нужду і духовне позбавлення, отримують здатність змінити напрямок історії завдяки революційним діям. Саме для запобігання цього правлячій верхівці було важливим забезпечення матеріального та духовного балансу більшої частини населення [13, с. 16].

Як це не дивно, але Е. Тоффлер говорить нам про те, що бідне населення є головним джерелом багатства, тому що брак коштів до життя стимулює людей працювати більше і виробляти, відповідно, теж більше, що призводить до накопичення благ. Отже глибинна сутність багатства - це система взаємовідносин об'єктів суспільства в процесі виробництва чи трудової діяльності, в результаті яких народжується і накопичується продукт, що перевищує потреби населення і складає додаткове благо. Саме віра стала тим стримуючим фактором для населення, що у своїй більшості було бідним. Суспільству дали свободу та можливість духовного розвитку і, тим самим, відволікли думки населення від матеріальних аспектів на довгий час, але не назавжди [11, с. 149].

Наступна після Середньовіччя епоха Ренесансу породжує нові якості – прагнення до вигоди, жадібність, заздрість. Настав новий етап європейського життя – виникнення «духу підприємництва», який створив людину, пройняту прагненням наживи і користі. Мислення часів відродження орієнтовано саме на людину, що прагне економічних благ, а не духовного розвитку. Саме в цю епоху людство відкрито заговорило про створення матеріального багатства і про апофеоз цієї ідеї, що надалі тільки посилювалась і ставала більш бажаною [1, с. 161].

Причини цього несамовитого прагнення до збагачення саме і відображають зміст об'єкта нашого дослідження.

Найсильніший страх людини у всі часи і епохи є страх перед скінченністю свого буття. Смерть і неможливість вічного існування турбувало людство завжди в тій чи іншій мірі. Ще у давні часи славнозвісний Конфуцій казав : «Якщо ми так мало знаємо про життя, то що ми можемо знати про смерть?». Древньогрецький філософ Епікур запитувався цим питанням: «Смерть не має ніякого відношення до нас; коли ми є, то смерті ще немає, а коли смерть настає, то нас вже немає». Сократ стверджував, що не є логічним - боятися смерті, тому що ми не знаємо, що смерть таке. Фалес взагалі не розрізняв життя і смерть між собою, саме тому неможливо, за його думкою, вмерти [14, с. 176; 2, с. 37].

Відомо, що у більшості філософів теми смерті, обмеженості буття і страхів перед цим займають не останнє місце і кожний намагається розглянути ці питання з різних ракурсів, але, все ж таки, саме це проходить червоною ниткою через усю творчість екзистенціалізму. У філософії екзистенціалізму знайшла відображення криза неможливості пояснення нестійкості, невлаштованості людського життя, властивих людині почуття страху, відчаю, безвиході. «Безсмертя – ідея безперспективна» - говорить нам А. Камю. Філософ пояснює нам, що незважаючи ні на що, ми, врешті решт, помремо і цьому факту не можливо і не треба перешкоджати, а все ж таки жити і створювати своє життя таким, яким ми прагнемо, щоб воно було та нести відповідальність за це [6, с. 54].

Але на перешкоді цьому стає страх перед невідомістю і подолати, а точніше допомогти не думати про страх, витиснути думки про нього людству допомагає, у тому числі, труд, повсякденна метушня та те, що впливає з них і стає найбажанішим - накопичення матеріальних благ.

Людина все життя намагається подолати свою обмеженість та скінченність, подовжити своє існування, хоча марно, але безперестанку, усіма можливими заходами, починаючи від муміфікації та закінчуючи сучасними медичними засобами.

М. Фуко у своїй праці «Слова та речі» говорить нам про те, що людина існує у три шляхи : спілкування, життя та труд. Таким чином, скінченність людини обмежена цими трьома факторами: мовою, біологією людського тіла, економікою. Тобто, існування людини можна подовжити та навіть зробити вічним втілюючи його у одному з вище перелічених факторів.

Важливо зауважити, що таке соціальне явище як труд з'явилося саме коли людство вже не могло прокормити себе за рахунок дикорослих плодів і необхідно було подолати нестачу благ, а саме їжі. Тут варто згадати про зв'язок споживання і, такого завжди актуального факту, як нестача благ. За класичною парадигмою рідкість благ існує тому, що люди бажать те, чого не мають і тільки земля має можливість подолати цю нестачу завдяки своїй властивості давати більше продуктів ніж це потрібно людині, яка її обробляє, в результаті чого і з'являється додатковий продукт – багатство, який у свою чергу, представляє інші предмети в результаті обміну [13, с. 281].

Але Д. Рікардо заперечує це припущення. Навпаки він говорить про те, що саме нестача благ призводить до того, що людина вимушена виробляти додатковий продукт. Взагалі то людство і почало свою трудову діяльність в результаті нестачі благ, тому висновки Д. Рікардо цілком підтверджуються світовою історією людства [9, с. 132].

Людина працює тільки під загрозою смерті і ця загроза зростає, коли стає все важче здобувати засоби для існування. Це примушує людину працювати ще більш напружено, винаходити більш ефективні засоби виробництва, тощо.

Іншими словами, ми можемо стверджувати, що багатство зароджується саме там, де зустрічаються життя та смерть. Людина, хоча і діє з примусу, але, таким чином, намагається засобом труда подолати існуючу нестачу прожитку і вибороти тимчасову перемогу над смертю.

М. Фуко у своїй праці «Слова та речі» говорить: «Ното оeconomicus – це не та людина, що уявляє собі свої потреби та предмети, що можуть їх задовольнити, це саме той, хто проводить, використовує і втрачає своє життя для того, щоб уникнути безпосередньої загрози смерті.» Але коли людина втрачає своє життя у труді, то це втрачене хтось необхідно має знайти і привласнити собі. Тобто ми бачимо, що економічні питання співвідносяться з антропологією і знову наші роздуми привели нас до питання про скінченність людського буття [13, с. 282].

Гроші, як символ багатства, має таку ж функцію позначення як і слова. Слова служать для позначення речей та дій, а гроші – позначають можливість придбати труд іншої людини, що виражений у товарах та послугах і, таким чином, труд однієї людини переходить у власність іншої, яка у такий спосіб розширює своє буття, коли придбає буття інших, тому що труд – це складова існування людства.

Головна місія багатства і полягає у перетворенні обмеженості людського існування на вільне та нескінченне буття. І це перетворення здійснюється не Богом, або іншими вищими силами, а саме людиною і залежить від вмінь, прагнень та сил людини.

Варто зазначити, що А. Сміт співвідносить поняття багатства з поняттям труда: «Вартість всякого товару для особи, яка ним володіє і має на увазі не використовувати його або особисто спожити, а обміняти на інші предмети, дорівнює кількості праці, яку він може купити за нього або отримати в своє розпорядження» [10, с. 83].

За словами А. Сміта, труд є абсолютним виміром мінової вартості всіх товарів. Тобто багатство народжується у труді і дорівнює його кількості, а у свою чергу, труд потім перетворюється на багатство. Труд, тобто людська діяльність, стає товаром, що продається і купується. У процесі обміну товарами формується їх вартість, що встановлюється завдяки саме діяльності, яка їх виробила і яка зберігається в них. Саме робочі дні та часи, що витрачаються для виробництва, перевезення, видобутку товару і складають його ринкову вартість і основу народження такого соціального процесу як створення матеріального багатства.

Як ми встановили раніше, мінова вартість товару залежить від кількості труда, що був витрачений на його створення, але не тільки. Якщо, труд – це порядок, за яким здійснюється обмін, то потреба – це причина обміну. Люди здійснюють обмін товарами, які вони потребують, які вони вважають за корисне, але це не просто товари, вони є результатом часу та важкості праці, людської праці. Тому все ж таки основа встановлення вартості вироблених товарів є труд [13, с. 250].

Ф. Гегель говорить нам : «Труд є поцюзстороннє перероблення себе на річ. Роздвоєння Я, сущого як спонукання, є те саме роблення себе предметом». Вчений вказує нам на процес втілення людиною себе у речах, тобто відбувається процес відчуження. Вивчення цієї теми знайшло своє продовження у працях відомого німецького філософа К. Маркса [5, с. 306].

Коли мова йдеться про труд, то варто дати визначення такому поняттю як праця та вказати на відмінності між працею та трудом. На думку К. Маркса: «Процес праці, - як ми зобразили його в

простих і абстрактних його моментах, є доцільна діяльність для творення споживчих вартостей, привласнення даного природою для людських потреб, загальна умова обміну речовин між людиною і природою, вічне природна умова людського життя...». Тобто праця – це людська цілеспрямована діяльність по виробництву матеріальних благ чи послуг, і обов'язково має кінцевий результат, який можна вимірити. Труд – це більш широке поняття, це усвідомлена діяльність живих істот, яка направлена на перероблення першої та другої природи для задоволення матеріальних чи духовних потреб. Найчастіше праця передбачає матеріальну винагороду, на відміну від труда.

Як труд, так і праця мають безпосереднє відношення до формування багатства в суспільстві, але, все ж, такі визначальним є труд як діяльність, що безперечно виникла раніше і спричинило появу такого соціального явища як праця.

Трудову діяльність людини К. Маркс позиціонує як необхідну складову її життя. Взагалі, філософ визначав людину як суб'єкт труда, а труд як суб'єкт багатства і як втілення родової сутності людини, а результат труда – перетворене людиною та підпорядковане їй природні закономірності. «Практичне творення предметного світу, — писав К. Маркс, — переробка неорганічної природи є самоствердження людини як свідомої – родової істоти, тобто такої істоти, що ставиться до роду як до своєї власної сутності чи до самого себе як до родової істоти... Тому, саме в переробці предметного світу людина вперше справді стверджує себе як родова істота. Це виробництво є його діяльне родове життя. Завдяки цьому виробництву природа стає його витвором і дійсністю» [7, с. 195; 8, с. 247].

К. Маркс вважає, що людина є результатом або продуктом своєї діяльності, але при цьому, в процесі своєї діяльності і створенні додаткової вартості відбувається відчуження самої людини та, в той же час, відчуження скінченного людського буття. Саме тому, за думкою К. Маркса, людина самовіддано працює, бо вона примушена виживати і, водночас, прагне подолати свою обмеженість. Людина втілює частину себе, свого буття у матеріальних благах, що виробляє.

А. Сміт говорить нам про те, що труд, його тривалість і важкість використовують та споживають людське життя. Будь-яке багатство підпорядковане часу, втомленості і, що є визначальним, смерті, тобто великої неминучості. Виходячи з цього, ми можемо говорити про те, що багатство вказує нам на антропологію, що, у свою чергу, аналізує саму людську сутність, тривалість людського життя та його скінченність. Людина вкладає у багатство своє життя, дні своєї праці, своє зусилля водночас відчужуючи їх від себе від свого існування. Тому накопичуючи багатства людина має на меті подолати свою обмеженість, перемагаючи своє відчуження за рахунок придбання та накопичення буття інших.

Якщо для А. Сміта труд є абсолютним виміром вартості речей, то для Д. Рікардо труд є джерелом вартості, а її виміром є умови виробництва [13, с. 280].

Важливим є питання, як може бути представлено людське буття, засобом чого. Саме буття того, що представлено у цьому бутті і що в ньому створене і є представленням буття. Якщо ми говоримо про матеріальне буття людини, то, цілком логічно, що воно представлено речами людського виробництва, матеріальними благами, багатством. Ось саме чому багатство є неймовірно важливим і вагомим, тому, що воно і є буття, хоча і матеріальне, але цілком реальне існування, яке людині підсвідомо властиво подовжити, і це є можливим шляхом накопичення багатства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевич В. Д., Ильин В. В. Философия экономики. История / В. Базилевич, В. Ильин. – К. : Знання ; М. : Рыбари, 2011. – 927 с.
2. Ботвинник М. Н. Древняя Греция / М. Н. Ботвинник, Д. П. Каллястов, А. А. Нейхардт и др. – М. : Просвещение, 1974. – 476 с.
3. Бэкон Ф. Новый органон. / Ф. Бэкон. Сочинения в двух томах. Т. 2. - М. : «Мысль» (Философское наследие), 1978. – 575 с. – С. 7-214.
4. Воловик В. И. Источники и движущие силы научного процесса / В. И. Воловик // Культурологічний вісник Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. 2014. - № 33. – С. 71-81.
5. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. / Г. В. Ф. Гегель; отв. ред. Е. П. Ситковский. Т. 1: Наука логики. - М. : Мысль, 1974. – 452 с.
6. Камю А. Избранное. Сборник / А. Камю. – М. : Радуга, 1988. – 508 с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 23. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М. : Политиздат, 1970. – 544 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 46. Ч. 1. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М. : Политиздат, 1970. – 617 с.

9. Рикардо. Д. Начала политической экономии и налогового обложения. / Д. Рикардо // Сочинения. Т. 1. - М., 1995. - 256 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; вступ, ст. и коммент. В. С. Афанасьева. - М. : Соцэкгиз, 1962. - 684 с.
11. Тоффлер Э. Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер. - М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. - 569 с.
12. Утюж І. Г. Освітнє середовище розвитку людини / І. Г. Утюж // Культурологічний вісник Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянищини. 2014. - № 33. - С. 109-114.
13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко; пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономой. - М. : Прогресс, 1977. - 405 с.
14. Шахнович М. М. Сад Эпикура. Философия религии Эпикура и эпикурийская традиция в истории европейской культуры / М. М. Шахнович. - СПб. : СПбГУ, 2002. - 284 с.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the meaningful and essential qualities of wealth. Sociophilosophical analysis of the problem reveals the underlying social processes, clarifies meanings and implications of economic life. The article determines a level of unity of rational and irrational, that determines the need to change the priorities of the human activities and their transformation. The main contents of wealth and their interdependence are examined.

Special attention is focused on the nature and impetus of human activity that are embedded in the nature of the benefits that it tends to get with the help of wealth.

Despite of all the metamorphosis of wealth attitude the essence of anything is always the same. Therefore, to understand the impact and the role of wealth in human life and society it is extremely important to identify its nature.

Money as a major sign of wealth is the most liquid form of it, but at the same time, the most transient. They say that money is minted freedom. I cannot agree with this statement. Of course, freedom is perhaps the most important feature of the substantial wealth, both material and spiritual.

Any person is to have not just enough money to spend but he should be able to accumulate funds that are earned and not spent until now. Only in this situation a person may live without limitation and fulfill his dreams and wishes. Freedom is the absence of external constraints.

It may seem strange, but A. Toffler tells us that poor people are the main source of wealth. Lack of funds for life encourages people to work harder and produce, respectively and as a result we have the accumulation of wealth. So, the deep essence of wealth is the system of relations between objects of the society in the process of production, in which a product is born. This product exceeds the needs of the population and is an additional benefit.

The following after the Middle Ages the Renaissance era creates new human affection such as the pursuit of profit, greed, envy. It is a new phase of European life - the emergence of "entrepreneurial spirit". The Renaissance mentality is focused on the person seeking economic benefits rather than spiritual development.

The reasons for this frantic desire to get more wealth reflects the content of the object of our study.

The biggest human fear at all times and ages is the fear of finitude of our existence. Death and the impossibility of perpetual existence has always disturbed society in one way or another.

It is known that themes of death, limited life and fears about this take not the last place in the philosophical reflections. The philosophy of existentialism reflects the inability to explain the instability and insecurity of human life, inherent human fear, despair, hopelessness.

For the whole life people are trying to overcome the limitations and finiteness, to extend the existence, though in vain, but continually, within all possible measures, ranging from mummification and ending with modern medical facilities.

M. Fuco in his book "Words and Things" tells us that a person exists in three ways: communication, life and work. Thus, people are limited by these three factors: language, biology of the human body and economy. Thus, human existence can be extended and even made everlasting putting it in one of the above factors.

People work only under the threat of death and this threat is growing, when it becomes increasingly difficult to obtain sustenance. It forces people to work even harder, to invent more efficient means of production, and so on.

In other words, we can say that wealth occurs where life and death meet each other. In any time people are trying to overcome the existing limitation and to get a temporary victory over death.

The main mission of wealth is to overcome the limitations of human existence in free and infinite being. This transformation is carried out not by God or other higher powers, but by a man and depends on his skills, aspirations and powers.

The important question is how human being can be represented. The human being that are presented in the existence and that was created in it is a representation of life. If we consider the material human being, it is logical that it presents things of human production, material goods, wealth. That is why wealth is incredibly important and significant because it is the real human being, although material, but very real existence that people subconsciously tend to lengthen and this is possible through the accumulation of wealth.

Ю.С. БІЛИЙ

СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

У сучасному глобалізованому світі, який шукає вихід із економічної кризи треба звернути увагу на ті перетворення соціального життя, які відбуваються сьогодні та вимагають ретельного дослідження. Так, спостерігаються певні зміни у всіх сферах діяльності суспільства, що призводять до появи нових форм партнерської соціальної взаємодії, детермінованих, насамперед, цілепокладанням діючих соціальних суб'єктів. Зазначені зміни дуже потрібні сучасній Україні, де брак відповідальної соціально-економічної, а також і законотворчої діяльності зумовлює появу депресивних територій, на яких економіка перебуває в затяжній і глибокій кризі, наявна виразна асиметрія фінансово-бюджетних відносин, надзвичайно незадовільна результативність методів корпоративного управління з точки зору інтересів переважної більшості населення, що перебуває на межі бідності.

З огляду на викладене формування відносин соціального партнерства – це той історичний виклик, без відповіді на який неможливий подальший розвиток сучасного суспільства. Відтак вкрай актуальним видається соціально-філософський аналіз методологічних, теоретичних та праксеологічних засад соціального партнерства. Крім того, його необхідність та актуальність обумовлюється потребою гармонізації просторового буття українського суспільства, залучення його до вирішення завдань економічного і соціального розвитку.

Цікаві спроби соціально-філософського осмислення проблеми соціального партнерства представлені у роботах, в яких пропонуються загальні концепції та моделі що описують і пояснюють соціальні системи і природу соціальної взаємодії - праці таких відомих авторів, як О.Конт, К.Маркс, М.Вебер, Р.Мертон, Н.Луман, Ф.Фукуяма, І.Кант, М.Монтень [3; 4; 9; 18; 16; 27; 13; 21].

У рамках формування системи соціального партнерства, як складової частини громадянського суспільства та соціальної політики держави велике значення мають договірні відносини. У філософському плані останні, так чи інакше, аналізувалися сучасними представниками контрактualізму (Дж. Ролз, Р. Нозік та ін.) і комунікативного підходу (Ю. Хабермас та ін.) [23; 22; 1; 12; 29]. Корисною для нашого аналізу з вищезазначеної тематики виявилась робота вітчизняного автора з дослідження еволюції договірної концепції Т.Бутченко [8].

Важливе значення для нашого дослідження також мають роботи з питань оптимізації взаємин між особистістю та суспільством таких вітчизняних дослідників як В.Андрущенко, В.Барулін, В.Бех, І.Бойченко, В.Воловик, В.Воронкова, В.Ларцев, М.Михальченко [2; 5; 6; 7; 10; 11; 15; 20].

У цілому, позитивно оцінюючи внесок всіх зазначених авторів до розробки теорії і практики соціального партнерства, відзначимо проте, що на сьогоднішній день не існує єдиної концепції партнерства як форми і способу соціальної взаємодії, хоча сам термін набув широкого розповсюдження.

Згадаємо, що сам термін «соціальне партнерство» з'явився вперше в промислово розвинених країнах Заходу в кінці XIX ст. в умовах зародження виробничої демократії. Після Другої світової війни в трудовому законодавстві країн Заходу почала все більше закріплюватися поступка роботодавців найманим працівникам, у вигляді надання останнім права на співучасть в управлінні виробництвом. У окремих країнах Заходу з'явилися спільні робочі ради на виробництві, функціонування яких було законодавчо закріплене. Так, за законом Федеративної Республіки Німеччини «Про виробничі ради» 1949 року такі ради утворюються з представників роботодавців і найманих працівників і діють на паритетних засадах. Ці ради почали називатися органами соціального партнерства. Намагання подолати протиріччя між працею і капіталом сприяли

створенню спеціальних організацій, однією з яких стала в 1919 р. Міжнародна організація праці (МОП) [24].

Тобто соціальне партнерство виникає тоді, коли представники різних секторів починають працювати над вирішенням спільних проблем, усвідомлюючи, що це вигідно кожній групі та суспільству в цілому. Отже, можна розглядати це феномен як систему соціально-трудових взаємовідносин між власником та найманими працівниками за участю держави, як арбітра, третейського судді, в процесі реалізації їхніх соціально-економічних прав та інтересів [26].

Для того, щоб розкрити закономірну природу зазначеного явища, на нашу думку, дуже важливо визначити понятійний апарат, основні елементи якого в контексті цього аналізу – поняття «сутність», «явище», «партнерство».

Сутність (есенція) – категорія, що виражає головне, основне, визначальне в предметі, таке що зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення [28]. У той же час феномен (від грец. *Φαινόμενον* - «явище») – термін, в загальному сенсі означає явище, дане в чуттєвому спогляданні [19]. Категорія «сутність» нерозривно пов'язана із категорією «явище». Проте єдність сутності та явища не означає їхнього збігу. Це єдність відмінного: сутність завжди прихована за явищами. Сутність завжди виступає як внутрішній зміст явищ, прихований від безпосереднього сприйняття.

Етимологія поняття «партнерство» свідчить, що воно було започатковано з латинської мови *partitio* – «поділ», «розподіл», що порівнюється з *pars* – «частина». Потім у старофранцузькій мові воно прийняло вигляд *parconer* – «ділити», а в англійській *partner*, з XVIII ст. у французькій мові *partenaire*. В російській мові вперше зустрічається у 1811 р. в творах Помяловського. За В.Далем та Міхельсоном увійшло в ужиток із середини XIX ст.: «партнер – товариш у карточній грі». У сучасному розумінні «партнерство» – співучасть в якому-небудь підприємстві, в справі, грі, у чомусь, що пов'язано зі взаємною користю або взаємним задоволенням [25].

У соціально-трудовому вимірі термін «соціальне партнерство» означає спільну діяльність суб'єктів відносин у сфері праці, що спрямована на погодження інтересів і вирішення наявних проблем. Суть цих проблем пов'язана передусім з існуванням ринку праці, на якому є продавці й покупці, їм належить самим домовлятися про умови купівлі – продажу послуг робочої сили. Але цей «торг» має здійснюватися з дотриманням певних правил, норм, які захищають інтереси обох сторін, тобто на базі партнерських взаємовідносин, досконалих «правил гри».

Отже, соціальне партнерство – це, насамперед, визначення неоднаковості інтересів різних суспільних сил, визнання права кожної групи мати власні економічні інтереси, які можуть не збігатися з інтересами іншої групи. Разом з тим соціальне партнерство – це усвідомлене бажання сторін дійти взаєморозуміння, погоджуватися на компроміси, співробітничати заради соціального миру, що є важливою передумовою поступального розвитку економіки, а отже, і підвищення якості життя.

Відповідно до цього соціальне партнерство має комунікативний вимір передбачаючи постійний діалог між суб'єктами відносин у сфері праці, переговорний, договірний процеси узгодження інтересів. Тому правомірно стверджувати, що соціальне партнерство – це особливий тип комунікативних відносин у соціально-трудовій сфері, який передбачає застосування різноманітних форм і методів погодження інтересів найманих працівників, роботодавців і їхніх представницьких органів прагненням до спільних домовленостей договору, досягненням консенсусу, опрацюванням і спільною реалізацією заходів з різноманітних напрямів соціально-економічного розвитку.

У організаційно-функціональному вимірі соціальне партнерство слід розглядати як систему правових і організаційних норм, принципів, структур, процедур (заходів), які спрямовані на забезпечення взаємодії між найманими працівниками, роботодавцями, державними органами влади в регулюванні соціально-трудових відносин на національному, галузевому, регіональному рівнях та рівні організацій.

У суспільному вимірі його метою, як і на перших етапах становлення, є досягнення соціального миру в суспільстві, забезпечення балансу соціально-економічних інтересів трудящих і роботодавців, сприяння взаєморозумінню між ними, запобігання конфліктам і вирішення суперечностей для створення необхідних умов поступового економічного розвитку, підвищення життєвого рівня трудящих. Соціальне партнерство може бути ефективним методом регулювання соціально-трудових відносин, якщо воно здійснюється у формах та функціонує на принципах, що обґрунтовані наукою, та дієвість яких підтверджена практикою.

У вимірі організаційному соціальне партнерство між суб'єктами соціально-трудових відносин має здійснюватися в таких формах: спільних консультацій; колективних переговорів і укладення

колективних договорів; спільного опрацювання політики доходів, зайнятості, інших складників предмета соціально-трудова відносин та соціально-економічної політики підприємства в цілому; спільного розв'язання колективних трудових спорів (конфліктів), запобігання їм, організації примирних та арбітражних процедур; участі найманих працівників в управлінні виробництвом; участі представників сторін у роботі органів соціального партнерства; участі найманих працівників у розподілі прибутку, доходів на умовах, що визначені колективним договором; обміну необхідною інформацією; контролю за виконанням спільних домовленостей.

Формуючи сучасну систему соціального партнерства, вкрай важливо враховувати етичний вимір феномену соціального партнерства. Треба визначитися з принципами, на яких мають будуватися відносини між партнерами: поваги й урахування інтересів учасників переговорів; повноважності соціальних партнерів і їхніх представників; повноти представництва сторін; рівноправності сторін і довіри у відносинах; невторчання в справи один одного; свободи вибору й обговорення питань, що входять до предмету соціального партнерства; соціальної справедливості як прояву відповідності між роллю певних суб'єктів і їхнім соціальним станом; між їхніми правами й обов'язками; трудовим внеском і винагородою за послуги праці, суспільним визнанням; добровільності прийняття зобов'язань на базі взаємного погодження; пріоритетності примирних методів і процедур погодження інтересів; регулярності проведення консультацій і переговорів з питань, що належать до предмета соціального партнерства; реальності забезпечення зобов'язань, які прийняті соціальними партнерами; обов'язковості виконання досягнутих домовленостей; систематичності контролю за виконанням прийнятих рішень; відповідальності сторін, їхніх представників за невиконання з їхньої вини прийнятих зобов'язань [17].

Важливий вимір феномену соціального партнерства – історичний. Соціальне партнерство до сучасної ідеї соціальної злагоди пройшло тривали шлях свого розвитку, а саме майже всю історію існування людства.

Ми бачимо, що перші проблиски ідеї суспільного договору зустрічаються у переплетенні різноманітних міфологічних і релігійних викладень, починаючи від III – II тис. до н. е. [8, с. 37].

Таким чином, умовно можна визначити, що широкий спектр різних проблем суспільних відносин, як правило, вирішувався конфліктологічним або консенсусним шляхом. Саме шлях консенсусу і був пошуком компромісів та формуванням соціальної злагоди. Маємо багато прикладів з історії людства, які свідчать, що будь-який конфлікт закінчувався переговорами, що вели до примирення сторін та укладанням певного договору.

В Україні існували окремі форми соціального партнерства: колективні договори, виробничі наради, ради трудових колективів. Якщо на рівні підприємства колективна співпраця між соціальними партнерами була врегульована певним чином, то на регіональному, галузевому, національному рівнях необхідно було встановлювати цілком нову для нашої держави правову модель. Перш за все, виникла проблема належного представництва, тобто створення повноправних представницьких органів як від найманих працівників, так і від роботодавців. У цьому напрямку були проведені певні організаційно-правові заходи.

Ми бачимо, що у результаті постійного тривалого пошуку людством цивілізованих шляхів вирішення протиріч між працею та капіталом, протягом століть визначилися засоби, що призвели до заперечення і відходу від силового вирішення конфліктів, взаємного розуміння необхідності компромісу та згоди сторін, скажімо, соціально-трудова відносин, задля встановлення та збереження соціального миру. Регулювання соціально-трудова відносини як одного з чинників, завдяки якому досягається стабільний і сталий розвиток суспільства в процесі їх колективно-договірному регулювання, призвів до сформування розуміння поняття соціального партнерства [30].

Аналіз історичних форм кооперації дозволяє говорити про те, що партнерство слід розглядати в цивілізаційному контексті. Саме в сучасному світі різні соціуми виявляються перед численними викликами: підвищена ступінь соціальної, культурної, економічної мобільності, яка підсилюється виникненням екологічних ризиків, нерівномірністю доступу до життєвих благ, виснаженістю природних ресурсів та інше, що піднімає проблему партнерства на якісно новий рівень.

На різних етапах історії виникали і розповсюджувалися різноманітні соціокультурні матриці соціального партнерства. Водночас між ними завжди існували відносини наступності.

Підсумовуючи викладене, по-перше, передусім, вбачаємо соціальне партнерство як наслідок гармонізації взаємозв'язків між структурними елементами суспільства різних рівнів: виробничого, галузевого, територіального, національного та глобального.

По-друге, з розвитком суспільства проблема соціального партнерства виходить далеко за межі соціально-трудова відносин, переростаючи в суспільно-політичні: соціальне партнерство як

механізм побудови громадянського суспільства. Тобто йдеться про соціальне партнерство як результат відновлення взаємозв'язку економічної, соціальної та політичної сфер.

По-третє, соціальне партнерство важливо розглядати як механізм взаємодії, межі якого постійно розширюються, а його інструменти збагачуються при вирішенні кожного конкретного завдання, в якому брали участь інституції партнерства. Кожен регіон, місто, селище чи село має свої особливості, своє бачення найбільш актуальних проблем і шляхів їх вирішення. Це ж саме стосується різних індивідів, верств населення чи будь-яких соціально значущих об'єднань людей, які є самооцінними в соціальному плані й мають свої відмінні від інших інтереси. Нехтування окремими інтересами, будь-то інтереси територіальної громади чи громадянина, не сприяє розвитку суспільства в цілому, бо саме суспільство не є механічна сукупність [14].

Четверте, у той же час основа органічної єдності суспільства – взаємозв'язок інтересів особистості та суспільства. Напевно цей взаємозв'язок і складає глибинне сутнісне підґрунтя феномену соціального партнерства, що в різний спосіб, але неодмінно проявляється в соціальному, етичному, організаційному та історичному вимірах становлення, розвитку та функціонування соціально-партнерських відносин.

П'яте, з огляду на вищезазначене спробуємо уточнити поняття соціального партнерства, визначивши його позначення форми взаємовигідної співпраці всіх учасників суспільних відносин, яка виникає мірою відтворення сукупності конкретно-історичних умов, необхідних для реалізації взаємозв'язку інтересів особистості та суспільства. Іншими словами, соціальне партнерство виявляється критерієм конкретно-історичної міри здійснення взаємозв'язку особистих та суспільних інтересів як підґрунтя органічної єдності певного суспільства.

Саме тому, на нашу думку, для подальших досліджень соціального партнерства вирішальне значення має комплексне вивчення закономірних форм відновлення єдності особистих та суспільних інтересів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Nozick R. Anarchy, state and utopia. – N.Y.: Basic Books, 1974. – XVI, 367 p.
2. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
3. Асмус В.Ф. Огюст Конт // Асмус В.Ф. Историко-философские этюды. – М., 1984. – С. 203-216.
4. Баллаев А.Б. Читая Маркса: Историко-философские очерки. – М.: Праксис, 2004. – 288 с.
5. Барулин В.С. Социальная философия: Учебник. – Изд. 2-е. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 560 с.
6. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнітивний аналіз: Монографія. – Запорожье: Просвіта, 2003. – 148 с.
7. Бойченко І.В. Філософія історії: Підручник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 723 с.
8. Бутченко Т.І. Еволюція договірної концепції походження держави: соціально-філософський аналіз. Дисертація на здобуття ступеня канд. філ. наук. Запорізьк. держ. ун-тет. – Запоріжжя, 2004.
9. Вебер М. Избранное. Образ общества / Пер. с нем. – М.: Юрист, 1994.
10. Воловик В.І. Філософія історії. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 1997. – 126 с.
11. Воронкова В.Г. Метафізичні виміри людського буття (проблеми людини на зломі тисячоліть). – Запоріжжя: Вид-во «Павел», 2000. – 176 с.
12. Дворкін Р. Справедливість і права // Р. Дворкін Серйозний погляд на права: Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – С. 220-263.
13. Кант Іммануїл. Критика практичного розуму. – Київ: Юніверс, 2004. Критика практичного розуму. – Київ: Юніверс, 2004. – 240 с.
14. Колот А. Соціальне партнерство на зламі двох тисячоліть: стан, виклики, тенденції розвитку (на прикладі країн Європейського Союзу) / Соц. політика, 2009. – С. 20-23.
15. Ларцев В.С. Социокультурный генезис личности (соціально-філософський аналіз): Монографія. К.: ООО «Информационно-издательская фирма «Принт-Экспресс», 2002. – 360 с.
16. Луман Н. Социальные системы: Очерк общей теории // Западная теоретическая социология 80-х годов. Реферативный сборник. – М., 1989. – С. 41-64.
17. Менеджмент персоналу: навч. посіб. / В.М. Данюк, В.М.Петюх, С.О.Цимбалюк та ін.; за заг. редакцією В.М.Данюка, В.М.Петюха. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 340-375.
18. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 873 с.

19. Михайлов К.А. Феномен // Новая философская энциклопедия / Ин-т философии РАН; Нац. обществ. – науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Стёпин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. – 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010.
20. Михальченко М.І. Україна ХХІ століття: і знову пошук шляхів розвитку // Віче., 2001. – №1. – С. 3-15.
21. Мишель де Монтень // Таранов П.С. Философский биографический словарь. – М.: Эксмо, 2004. – С. 402-406.
22. Нозік Р. Розподільна справедливість // Сучасна політична філософія: Антологія: Пер. з англ., упоряд. Я.Кіш. – К.: Основи, 1998. – С. 239-276.
23. Ролз Джон. Теорія справедливості: Пер. з англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
24. Ситник О.Ю. Соціальне партнерство в Україні: особливості становлення і перспективи розвитку // Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, випуск 15, 2009. – С. 280-281.
25. Соціальне партнерство // Гендерні аспекти в соціальній політиці Запорізького регіону. – Запоріжжя: ЗЦНТЕІ, 2006. – С. 99-112.
26. Соціальне партнерство та муніципальний розвиток: перші кроки. За ред. В.В.Кравченка. – Київ, 1999. – 10 с.
27. Ф.Фукуяма. Сильное государство: Управление и мировой порядок в ХХІ веке (2006) (англ. State-Building: Governance and World Order in the 21st Century.) Cornell University Press, 2004.
28. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2.вид., перероб. і доп. –К.: Голов. Ред. УРЕ, 1986.
29. Хамбермас Ю. Примерение через публичное употребление разума. Замечания о политическом либерализме Джона Роулса // Вопросы философии – 1994. – №10. – С.53-67.
30. Шопіна І. Соціальне партнерство або корпоративізм: пошук концептуальної моделі / Право України. – 2005. – № 11. – С.44-48.

SUMMARY

The article is devoted to the nature of the phenomenon of social partnership in the study of socio-philosophical analysis of the phenomenon of social partnership.

In today's globalized world, which looks out of the global economic crisis should pay attention to the transformation of social life that are taking place today and require careful study. Yes, there are some changes in all spheres of society, leading to the emergence of new forms of social interaction, determined, above all, aims active social subjects. Relative differentiation of the various sectors of social life is not clear, that is becoming increasingly becoming a trend "from their erosion", which undoubtedly caused by globalization.

Thus, the absence of responsible social and economic, as well as legislative activity in Ukraine causes the appearance of depressed areas where the economy is in a protracted and deep crisis, existing distinct asymmetry fiscal relations are extremely poor efficiency of corporate governance practices in terms of the interests of the majority population is on the brink of poverty.

In view of the formation of relations of social partnership - is the historic challenge, no answer is not possible its further development. Therefore seems extremely important socio-philosophical analysis of methodological, theoretical and praxiological principles of social partnership. In addition, its need and urgency is caused by the need for harmonization of spatial life of Ukrainian society, bringing him to the challenges of economic and social development.

We can see that social partnership is studied by many foreign and domestic sociologists, political scientists, educators and representatives of the scientific field of public administration. And the formation and development of partnerships in social and labor issues extensively analyzed in the broader socio-historical, political and legal context in the twentieth century.

In general, appreciating the contribution of scientists in the development of the theory and practice of social partnership, it should be noted that to date there is no single concept of partnership as a form and method of social interaction, although the term was widely spread.

But most important for us to understand the process by philosophical outlook, because it gives us the answer to the question of the phenomenon of social partnership.

Also, keep in mind that under the formation of the system of social partnership, as part of civil society and social policy, great importance is the impact contractual relationship.

Thus the social and labor dimension of the term "social partnership" means a joint venture business relationships in the workplace aimed at coordination of interests and solve these problems. The essence of these problems relates primarily to the existence of the labor market, which is the sellers and buyers, they have to agree on the same subject - the sale of labor services. But this "auction" should be in compliance with certain rules, rules that protect the interests of both parties, that based on partnerships, improved "rules".

Thus, the social partnership – is, above all, the definition of the unequal interests of various social forces, recognizing the right of each group to have their own economic interests that may not coincide with those of another group. However, social partnership – is a conscious willingness to reach a mutual understanding, to accept compromise, cooperate for the sake of social peace, which is an important prerequisite for sustained economic development, and hence the quality of life.

Accordingly, the social partnership has a communicative dimension anticipating ongoing dialogue between actors in employment relations, negotiation, contract, approval process of interest. Therefore legitimately argue that social partnership - a special type of communicative relations in social and labor issues, which involves the use of various forms and methods of coordination of interests of employees, employers and their representative bodies- desire for joint arrangements agreement, consensus, development and implementation of joint activities from various areas of socio-economic development.

In social terms, its purpose, as in the early stages of development, is to achieve social peace in society, providing a balance of socio-economic interests of workers and employers, promote mutual understanding between them, conflict prevention and resolution of contradictions to create the necessary conditions for a gradual economic development and improve the living level workers. Social partnership can be an effective method of regulating industrial relations, if carried out in the forms and functions on the principles grounded in science, and the effectiveness is confirmed by practice.

An important dimension of the phenomenon of social partnership – historical. Social partnership to modern ideas of social harmony has come a long way in its development, namely almost the entire history of mankind.

At different stages of history emerged and spread various socio-cultural matrix of social partnership. However, they have always existed between mentoring relationship.

Thus we see that the basis of social partnership – the relationship of the individual and society. Perhaps it is this relationship is the essence of social partnership, which manifests itself in different ways in the social ecological, ethical, organizational and historical dimensions.

Therefore, we believe further interesting and may prove useful to study the relationship between public and private interests within the framework of social partnership.

НАШІ АВТОРИ

АНДРЕЄВ ВІТАЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету (м. Херсон)

БІЛИЙ ЮРІЙ СТЕПАНОВИЧ – Почесний Президент регіонального молодіжного еколого-красзнавчого центру «Сварог», здобувач кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету

БІЛОКОПИТОВА НІНА ІВАНІВНА – здобувач кафедри філософії Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ВОЛОВИК ВІТАЛІЙ ІВАНОВИЧ – доктор філософських наук, професор, академік АН Вищої освіти України, професор кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ВОРОНОВА ГАЛИНА ВІТАЛІЇВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук Державного економіко-технологічного університету транспорту (м. Київ)

ГЛАЗУНОВ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ – доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ДОДОНОВА ВІРА ІВАНІВНА – доктор філософських наук, доцент, професор Донецького національного університету (кампус Вінниця)

ДУДАРЕВА ІННА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ЕЛЬ ГУЕССАБ КАРІМ – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ЕМЕЛЬЯНЕНКО ЄВГЕНІЯ ОЛЕГІВНА – к. філос.н., доцент кафедри філософії ЗНТУ, докторант Національного інституту стратегічних досліджень, відділ гуманітарної безпеки

ІГНАТУША ГРИГОРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – аспірант кафедри новітньої історії України ЗНУ

КАПРИЩИН ІГОР ІЛЛІЧ – кандидат філософських наук, докторант, доцент кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

КРАСНОКУТСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

КРИВЕГА ЛЮДМИЛА ДМИТРІВНА – доктор філософських наук, професор, зав. кафедри філософії Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

КРИВОРУЧКО АННА ЮРІЇВНА – аспірантка кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ЛЕПСЬКИЙ МАКСИМ АНАТОЛІЙОВИЧ – доктор філософських наук, професор, декан факультету соціології і управління, завідувач кафедри соціології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ЛИСОКОЛЕНКО ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Слов'янського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ)

МУРЗІН В'ЯЧЕСЛАВ ЮРІЙОВИЧ – лауреат Державної премії України, доктор історичних наук, професор кафедри соціально-економічних дисциплін Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського університету МВС України (м.Запоріжжя)

НАЛАПША ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА – здобувач кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м.Запоріжжя)

ПАВЛЕНКО НАТЕЛЛА ВАЛЕРІЇВНА – аспірант кафедри філософії Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ПЕТКОВ СЕРГІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ – доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного права Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

САЙТАРЛИ ІННА АНАТОЛІЇВНА – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук Київського національного університету ім. Т. Шевченка (м. Київ)

СКВОРЕЦЬ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСІЙОВИЧ – доктор філософських наук, доцент кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

СУХАРЕВА КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ТАРАН ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

ТВЕРДОВСЬКИЙ АНТОН ЮРІЙОВИЧ – магістр кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету (м. Херсон)

ТІШИН ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ – здобувач кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету (м. Запоріжжя), вчитель історії Дніпрорудненської гімназії "Софія"

УТЮЖ ІРИНА ГЕННАДІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету (м. Запоріжжя)

ЦИБУЛЕНКО ГЕННАДІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету (м. Херсон)

ЦИБУЛЕНКО ЛАРИСА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України та методики викладання факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету (м. Херсон)

ШЛАЙФЕР ВІТАЛІЙ ГРИГОРОВИЧ – засновник Музею історії зброї в м. Запоріжжі

ШУГАЛОВА ІННА МИХАЙЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)

Наукове видання

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК
НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ**

Випуск 34

Редакція: *В. І. Воловик*

Верстка: *А. І. Духонченко*

Підписано до друку 30.12.2014 р. Формат 84х108/16

Віддруковано з готового оригінал-макета. Гарнітура «Times New Roman».

Папір офсетний. Друк різнографічний. Наклад 300 прим.

Безкоштовно.

Видавництво «Просвіта»

69095, Запоріжжя, вул. Дзержинського, 114, офіс 27. Тел. (0612) 13-81-60, (061) 224-40-05

Свідоцтво серія ДК № 417 від 12. 04. 2001 р.